

Jan Zawadka

**Ekonomiczno-społeczne determinanty
rozwoju agroturystyki na Lubelszczyźnie**

(na przykładzie wybranych gmin wiejskich)

Wydawnictwo SGGW

Jan Zawadka

Ekonomiczno-społeczne determinanty
rozwoju agroturystyki na Lubelszczyźnie
(na przykładzie wybranych gmin wiejskich)

Wydawnictwo SGGW

Recenzent: dr hab. Krystyna Krzyżanowska, prof. SGGW

Redakcja techniczna: Jan Zawadka
Zdjęcie na okładce: Jan Zawadka

SPIS TREŚCI

Wstęp	6
1. Cele i metody badań	7
2. Problemy rozwoju agroturystyki w świetle literatury	11
2.1. Rozważania wokół pojęcia i istoty agroturystyki	11
2.2. Agroturystyka na tle współczesnych tendencji w turystyce	13
2.3. Geneza i etapy rozwoju agroturystyki w Polsce	17
2.4. Miejsce agroturystyki w wielofunkcyjnym rozwoju obszarów wiejskich ...	26
2.5. Rynek usług agroturystycznych w Polsce.....	34
2.6. Czynniki instytucjonalne rozwoju agroturystyki	42
3. Charakterystyka przestrzenna i społeczno-ekonomiczna badanego regionu	56
3.1. Położenie i podział administracyjny	56
3.2. Sytuacja demograficzna	57
3.3. Sytuacja na rynku pracy.....	57
3.4. Gospodarka	59
3.5. Społeczne i ekonomiczne problemy rozwoju obszarów wiejskich i rolnictwa	63
3.6. Zasoby przyrodnicze i kulturowe.....	66
3.7. Agroturystyka i jej miejsce w strategii rozwoju regionu	74
4. Lokalne ekonomiczne i pozaekonomiczne determinanty rozwoju agroturystyki	80
4.1. Uwarunkowania społeczno-demograficzne	81
4.2. Sytuacja gospodarcza.....	83
4.3. Mocne i słabe strony rolnictwa i obszarów wiejskich badanych gmin	90
4.4. Atrakcyjność turystyczna badanych gmin	93
4.5. Miejsce turystyki w strategiach rozwoju badanych gmin oraz działaniach samorządów lokalnych.....	98

4.6. Lokalne organizacje wspierające rozwój agroturystyki	110
4.7. Postawy społeczności lokalnej wobec rozwoju agroturystyki	115
4.8. Bariery rozwoju agroturystyki w badanych gminach	120
5. Działalność agroturystyczna w badanych gospodarstwach i jej endogenne uwarunkowania	124
5.1. Uwarunkowania osobowe	124
5.2. Zasoby ziemi i pracy w badanych gospodarstwach	129
5.3. Źródła dochodów	130
5.4. Oferta agroturystyczna i jej ocena	131
5.5. Segmentacja rynku	138
5.6. Cena produktu agroturystycznego i sposoby jej kształtowania	140
5.7. Promocja i dystrybucja	142
5.8. Źródła finansowania działalności agroturystycznej	144
5.9. Ekonomiczne i pozaekonomiczne korzyści rozwoju działalności agroturystycznej	145
6. Szanse rozwoju agroturystyki na terenie badanych gmin.....	151
6.1. Poziom rozwoju agroturystyki w badanych gminach według syntetycznego miernika	151
6.2. Znaczenie analizowanych ekonomicznych i społecznych determinant rozwoju agroturystyki	155
6.3. Typologia wiejskich gospodarstw turystycznych	161
6.4. Perspektywy rozwoju agroturystyki w badanych gminach.....	168
Podsumowanie i wnioski.....	172
Bibliografia	177

Wstęp

Województwo lubelskie jest jednym z większych obszarowo regionów kraju. Należy do ważnych obszarów rolniczych, a jednocześnie jest jednym z biedniejszych regionów w Unii Europejskiej. W 2007 r. wartość PKB per capita w województwie lubelskim stanowiła ok. 68% średniego poziomu dla Polski i ok. 35% średniej dla Unii Europejskiej. Ponad połowa ludności mieszka na wsi, a w gospodarstwach domowych związanych z użytkownikiem gospodarstwa rolnego zamieszkuje 48% ludności województwa.

Mimo wyraźnej specjalizacji w wybranych gałęziach produkcji, np. chmiel, tytoń, owoce, rolnictwo Lubelszczyzny ma generalnie charakter ekstensywny. Nie jest ono konkurencyjne w stosunku do rolnictwa innych regionów Polski oraz większości krajów Unii Europejskiej. Wysoki poziom zatrudnienia w rolnictwie Lubelszczyzny hamuje transfer postępu technologicznego do gospodarstw rolnych, a ograniczona liczba alternatywnych źródeł dochodu oraz niskie kwalifikacje znacznej części pracujących w rolnictwie wpływają na wysoką pracochłonność produkcji i niskie dochody ludności rolniczej. Taka sytuacja obszarów wiejskich Lubelszczyzny skłania, a czasem zmusza właścicieli gospodarstw rolnych do poszukiwania dodatkowych źródeł dochodu, a tym samym do dywersyfikacji prowadzonej przez siebie działalności. Jedną z form dywersyfikacji gospodarstw rolnych jest podejmowanie działalności agroturystycznej. Należy nadmienić, iż rozwój agroturystyki przynosi korzyści o charakterze ekonomicznym i pozaekonomicznym nie tylko rolnikom świadczącym usługi turystyczne ale, jak wykazują liczne badania, całym społecznościom lokalnym.

Rozwój agroturystyki jest zgodny z realizowaną od kilkunastu lat polityką wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich. Wkomponowanie w wiejską przestrzeń gospodarczą coraz więcej nowych, pozarolniczych funkcji, przyczynia się do zróżnicowania wiejskiej ekonomii i odejścia od rolnictwa jako jedynej lub dominującej funkcji terenów wiejskich.

Region rozciągający się między Wisłą, a granicznym Bugiem charakteryzuje się dużą atrakcyjnością turystyczną. Przy tak okazałych zasobach turystycznych walorów przyrodniczych i antropogenicznych agroturystyka, jako jedna z form cieszącej się coraz większym uznaniem turystyki alternatywnej oraz element rozwoju wielofunkcyjnego, staje się realną szansą dla przeludnionej i borykającej się z problemem bezrobocia wsi na stworzenie nowych miejsc pracy, zróżnicowanie źródeł dochodów i podniesienie ogólnego poziomu życia.

Podkreślając rolę agroturystyki jako jednej z dróg ożywienia rozwoju obszarów wiejskich, zasadnym staje się podjęcie badań umożliwiających rozpoznanie i ukazanie ekonomicznych i społecznych determinant rozwoju agroturystyki na Lubelszczyźnie, a także wskazanie perspektyw dalszego rozwoju tej formy turystyki.

1. Cele i metody badań

Cele badawcze

Głównym celem poznawczym badań było rozpoznanie ekonomicznych i społecznych determinant rozwoju agroturystyki na Lubelszczyźnie oraz określenie ich rangi. Celem aplikacyjnym (praktycznym) natomiast wskazanie dalszych możliwości rozwoju agroturystyki na terenie badanych gmin.

Dla realizacji celu głównego sformułowano następujące cele szczegółowe:

1. Rozpoznanie stanu i możliwości rozwoju agroturystyki w badanych gminach.
2. Określenie związku między charakterem gminy a poziomem rozwoju działalności agroturystycznej.
3. Określenie zasobów ziemi i pracy w badanych gospodarstwach oraz dokonanie charakterystyki organizacji i funkcjonowania ich działalności agroturystycznej.
4. Poznanie i określenie ekonomicznych i społecznych korzyści z prowadzenia działalności agroturystycznej osiąganych przez właścicieli gospodarstw agroturystycznych, ich rodziny oraz społeczności lokalne.
5. Poznanie i określenie czynników instytucjonalnych rozwoju działalności agroturystycznej.
6. Określenie rangi analizowanych ekonomiczno-społecznych determinant rozwoju działalności agroturystycznej.
7. Dokonanie typologii gospodarstw agroturystycznych i wskazanie kierunku ewolucji działalności agroturystycznej.

Metody gromadzenia danych

W opracowaniu wykorzystano pierwotne i wtórne źródła materiału badawczego.

Spośród wtórnych źródeł materiału badawczego w szczególności zostały wykorzystane następujące:

- literatura przedmiotu omawiająca zagadnienia związane z turystyką, agroturystyką, rozwojem obszarów wiejskich;
- dane statystyki krajowej i regionalnej prezentowane przez Główny Urząd Statystyczny oraz Urząd Statystyczny w Lublinie;
- raporty i dokumenty planistyczne na temat rolnictwa i obszarów wiejskich, turystyki/agroturystyki publikowane przez: Zarząd Województwa Lubelskiego, Instytut Turystyki, Instytut Uprawy Nawożenia i Gleboznawstwa w Puławach, Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi, a także materiały źródłowe dostępne w badanych gminach, stowarzyszeniach agroturystycznych, ośrodkach doradztwa rolniczego.

Źródła pierwotne to własne badania empiryczne przeprowadzone w latach 2008-2009. Metodą badań własnych był sondaż diagnostyczny z wykorzystaniem techniki wywiadu i ankiety.

Badania ankietowe według opracowanego kwestionariusza zostały przeprowadzone wśród:

- właścicieli gospodarstw agroturystycznych,
- turystów korzystających z usług gospodarstw agroturystycznych.

Badania wśród właścicieli z wykorzystaniem techniki ankiety uzupełnione zostały wywiadem swobodnym.

Technika wywiadu zastosowana została w badaniach przeprowadzonych wśród:

- przedstawicieli społeczności lokalnej – mieszkańcy badanych gmin,
- przedstawicieli władz samorządowych badanych gmin,
- specjalistów ośrodków doradztwa rolniczego w Końskowoli, Sitnie, Rejowcu i Grabanowie,
- stowarzyszeń agroturystycznych.

Dobór obiektów do badań

Dobór obiektów do badań dokonany został w sposób celowy i przebiegał wieloetapowo.

1 etap – dobór gmin – gminy wiejskie

Zastosowano dwa kryteria różnicujące gminy:

1. *Jakość rolniczej przestrzeni produkcyjnej* – określona w oparciu o Waloryzację Rolniczej Przestrzeni Produkcyjnej opracowaną przez Instytut Uprawy Nawożenia i Gleboznawstwa w Puławach.

2. *Atrakcyjność turystyczna badanych gmin*. W jej określeniu posłużono się mapą prezentującą strefy turystyczne Lubelszczyzny zaczerpniętą z Planu Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Lubelskiego.

Uwzględniając powyższe kryteria wyodrębniono 4 grupy gmin:

Grupa I. Gminy położone na obszarach atrakcyjnych turystycznie i charakteryzujących się korzystnymi warunkami prowadzenia działalności rolniczej: Wąwolnica, Horodło, Adamów;

Grupa II. Gminy położone na obszarach o małej atrakcyjności turystycznej i charakteryzujących się korzystnymi warunkami prowadzenia działalności rolniczej: Wojciechów, Siennica Różana, Borzechów;

Grupa III. Gminy położone na obszarach atrakcyjnych turystycznie i charakteryzujących się niekorzystnymi warunkami prowadzenia działalności rolniczej: Susiec, Wola Uhruska, Janów Podlaski;

Grupa IV. Gminy położone na obszarach o małej atrakcyjności turystycznej i charakteryzujących się niekorzystnymi warunkami prowadzenia działalności rolniczej: Leśna Podlaska, Ulan-Majorat, Cyców.

W doborze gmin w ramach poszczególnych grup uwzględniono te, na terenie których funkcjonowała największa liczba gospodarstw agroturystycznych. Rozmieszczenie zakwalifikowanych do badań gmin zaprezentowano na rysunku 1.

Rysunek 1. Usytuowanie badanych gmin w woj. lubelskim
Źródło: opracowanie własne

II etap – dobór gospodarstw agroturystycznych.

W badaniach zamierzano uwzględnić wszystkie gospodarstwa agroturystyczne funkcjonujące w wyżej wymienionych gminach. Część osób odmówiła jednak udziału w badaniu. Przy założeniu, że na terenach gmin wiejskich woj. lubelskiego funkcjonowało w 2007 roku 298 gospodarstw agroturystycznych (dane Instytutu Turystyki) badaniami objęto 81 z nich, co

stanowi 27,2% ogółu gospodarstw agroturystycznych funkcjonujących na terenie gmin wiejskich województwa lubelskiego.

Badaniami objęto również:

- 218 turystów, (tj. wszystkich, którzy wyrazili chęć wypełnienia kwestionariusza ankiety) wypoczywających w czasie badań w gospodarstwach agroturystycznych na terenie badanych gmin;
- 160 przedstawicieli społeczności lokalnej.

Metody opracowywania i analizy danych

W realizacji wymienionych wcześniej celów wykorzystano następujące metody:

- metody wnioskowania dedukcyjnego i indukcyjnego;
- metoda opisowa;
- metoda analityczno-porównawcza;
- metody matematyczno-statystyczne, takie jak: porządkowanie liniowe, statystyczne testy zmienności i niezależności, analiza korelacji linowej Pearsona, metody wizualizacji współzależności badanych cech, analiza czynnikowa.

Dla określenia atrakcyjności turystycznej badanych gmin oraz poziomu rozwoju agroturystyki opracowano syntetyczne mierniki. Ich wykorzystanie pozwoliło na uszeregowanie badanych gmin pod względem wyżej wymienionych cech oraz dokonanie analizy porównawczej badanych jednostek terytorialnych.

Wyniki badań zaprezentowane zostały w ujęciu opisowym, tabelarycznym i graficznym. Do obliczeń, przetwarzania oraz prezentacji wyników analizy danych wykorzystano oprogramowanie: Microsoft Excel oraz Statistica.

2. Problemy rozwoju agroturystyki w świetle literatury

2.1. Rozważania wokół pojęcia i istoty agroturystyki

Pojęcie agroturystyka (agritourism) w literaturze polskiej, jak i zagranicznej, pojawiło się pod koniec wieku XX. Powstało ono z połączenia słów agro i turystyka. Przedrostek „agro” wywodzi się od terminu greckiego „agros”, oznaczającego rolę, i „agronomos”, odnoszącego się do zarządzania majątkiem rolnym¹. Turystyka natomiast to forma czynnego wypoczynku poza miejscem zamieszkania, która inspirowana jest między innymi potrzebami poznawczymi, wypoczynkowymi i sportowymi, obejmując wszelkie formy dobrowolnej zmiany miejsca pobytu.

W życiu codziennym, a czasem nawet w literaturze przedmiotu agroturystyka jest często utożsamiana z turystyką wiejską. Mimo faktu, że pojęcia te mocno się zazębiają należy podkreślić, iż nie są to synonimy. Turystyką wiejską, za A. P. Wiatrakiem, można określić „całokształt gospodarki turystycznej odbywający się na terenach wiejskich”². Definicja ta akcentuje ekonomiczny wymiar turystyki wiejskiej i jej stronę podożową. Równie szeroko pojmuje ją M. Dębniewska i M. Tkaczuk twierdząc, że „za turystykę wiejską można uznać tę, która odbywa się na obszarach wiejskich, jest dostosowana do istniejących tam warunków i racjonalnie wykorzystuje naturalne walory miejscowe”³ oraz J. Sikora, według którego „turystyka na terenach wiejskich obejmuje wszelką turystykę organizowaną na wsi. Głównym jej celem jest przeciwstawienie atrakcji i warunków turystycznych środowiska wiejskiego miejskiemu”⁴. Nieco inaczej turystykę wiejską precyzuje J. Majewski, określając ją jako „każdą formę turystyki odbywającą się w środowisku wiejskim i wykorzystującą jego walory wiejskości (przyroda, kultura, krajobraz, zabudowania, itp.), które są tu główną atrakcją”⁵ dodając przy tym, że bazą noclegową w tym przypadku są „małe pensjonaty, schroniska, prywatne domy letniskowe, pokoje gościnne oraz nieduże kempingi”⁶. Zdaniem M. Drzewieckiego „turystyka wiejska stanowi formę rekreacji odbywającą się na obszarach *prawdziwej* wsi i obejmuje wielorakie rodzaje

¹ M. Sznajder, L. Przezbórska: Agroturystyka. PWE, Warszawa 2006, s. 15.

² A. P. Wiatrak: Wpływ agroturystyki na zagospodarowanie obszarów wiejskich. „Zagadnienia Ekonomiki Rolnej” 1996, nr 1, s. 35.

³ M. Dębniewska, M. Tkaczuk: Agroturystyka, koszty, ceny, efekty. Wydaw. POLTEXT, Warszawa 1997, s. 17.

⁴ J. Sikora: Organizacja ruchu turystycznego na wsi. Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1999, s. 69.

⁵ J. Majewski: Turystyka konwencjonalna i alternatywna a agroturystyka. „Rynek Turystyczny” 1994, nr 7, s. 12.

⁶ J. Majewski: Agroturystyka to też biznes. Fundacja Wspomagania Wsi, Warszawa 2000, s. 8.

aktywności rekreacyjnych”⁷. Jak widać nie ma jednej, ogólnie przyjętej definicji turystyki wiejskiej. Wyżej cytowani autorzy, uważani za ekspertów w tej dziedzinie, określają ją podobnie i dość ogólnie. Jedni jednak pojęciem tym określają wszelkie rodzaje turystyki na obszarach wiejskich, inni akcentują walory wiejskości. Autor przychylił się do drugiego stanowiska, podkreślającego znaczenie specyficznego charakteru tradycyjnej wsi.

Agroturystyka w swoich założeniach jest formą turystyki wiejskiej ściśle związaną z rolnictwem i funkcjonującym gospodarstwem rolnym, co podkreśla J. Majewski twierdząc, że „produkcja roślinna i hodowla zwierząt stanowią jedną z atrakcji pobytu turystów w gospodarstwie”⁸, a także A. P. Wiatrak zauważając, iż ten rodzaj turystyki „obejmuje organizowanie pobytu turystów przez rodzinę rolniczą we własnym gospodarstwie rolnym”⁹. Również M. Drzewiecki akcentuje znaczenie gospodarstwa rolnego, definiując agroturystykę jako „formę wypoczynku odbywającego się na terenach wiejskich o charakterze rolniczym, opartą o bazę noclegową i aktywności rekreacyjne związane z gospodarstwem rolnym lub równoważnym¹⁰ i jego otoczeniem (przyrodniczym, produkcyjnym, usługowym)”¹¹. J. Sikora również różnicuje pojęcie turystyki wiejskiej i agroturystyki, która „związana z pobytem w gospodarstwie wiejskim dotyczy różnych form spędzania czasu wolnego i usług turystycznych świadczonych w obrębie gospodarstwa rolnego”¹². M. Sznajder i L. Przezbórska zauważają, że agroturystyka *de facto* jest terminem wprowadzonym przez przedstawicieli strony podaźowej, reprezentujących interesy gospodarstw rolnych świadczących usługi turystyczne. Spowodowało to znaczne rozszerzenie pojęcia na wszelkie rodzaje działalności związane z obsługą nie tylko turystów, ale i wczasowiczów. Stąd pojęcie *agroturystyka* jest często inaczej rozumiane przez turystów, a nieco inaczej przez świadczących usługi agroturystyczne. Dla turysty agroturystyka oznacza aktywność turystyczną człowieka, który zamierza poznać produkcję rolniczą i/lub wypoczywać w środowisku wiejskim i rolniczym. Natomiast podmioty świadczące usługi agroturystyczne w zakresie pojęcia agroturystyka włączają różne formy usług noclegowych, gastronomii, rekreacji, wypoczynku, sportu, a nawet lecznictwa i rehabilitacji¹³.

Warto również zwrócić uwagę na fakt, iż istotę agroturystyki można postrzegać w kilku znaczeniach:

⁷ M. Drzewiecki: Agroturystyka. Założenia – uwarunkowania – działania. Instytut Wydawniczy „Świadectwo”, Bydgoszcz 1995, s. 22.

⁸ J. Majewski: Turystyka konwencjonalna... op. cit., s. 15.

⁹ A. P. Wiatrak: Wpływ agroturystyki... op. cit., s. 35.

¹⁰ Za działalność równoważną uważa się m.in. działalność: ogrodniczą, sadowniczą, pszczelarską, rybną, produkcję materiału siewnego, szkółkarstwo, produkcję roślin ozdobnych, grzybów uprawnych, hodowlę i produkcję materiału zarodowego zwierząt, ptactwa i owadów użytkowych.

¹¹ M. Drzewiecki: Agroturystyka... op. cit., s. 23.

¹² J. Sikora: Organizacja ruchu... op. cit., s. 69.

¹³ M. Sznajder, L. Przezbórska: Agroturystyka... op. cit., s. 15.

- ✓ jako formę rozwoju wsi i zagospodarowania obszarów wiejskich w kierunku modelu wielofunkcyjnego, zwłaszcza rozwoju funkcji recepcyjnej;
- ✓ jako działalność pozarolniczą, polegającą na przyjmowaniu gości w gospodarstwie domowym rolnika, przynoszącą dochód i dającą miejsca pracy samym gospodarzom oraz całej sferze usług i produkcji na wsi;
- ✓ jako określony sposób podróżowania i spędzania czasu wolnego w środowisku prawdziwej wsi; jej celem jest zapewnienie atrakcyjnego spędzenia czasu wolnego, poprawa zdrowia, w szczególności sprawności fizycznej i psychicznej, poznawanie kultury regionu, życia i pracy na wsi, poznawanie nowych ludzi¹⁴.

Zaprezentowane definicje agroturystyki nie obejmują oczywiście wszystkich, jakich można doszukać się w bogatej literaturze przedmiotu. Na ich podstawie można jednakże wymienić kilka istotnych cech, które powinien spełniać ten rodzaj turystyki, charakterystycznych dla miejsca destynacji turystycznej, a mianowicie:

- ✓ ograniczać się do terenów o charakterze rolniczym, a nie terenów wiejskich w znaczeniu jedynie administracyjnym;
- ✓ mieć silny związek z gospodarstwem rolnym polegający na wykorzystaniu budynków mieszkalnych i/lub gospodarskich do świadczenia usług noclegowych;
- ✓ umożliwiać czynny wypoczynek realizowany w otoczeniu przyrodniczym gospodarstwa z wykorzystaniem produkcji roślinnej i/lub zwierzęcej.

Konstatując rozważania dotyczące pojęcia agroturystyki autor definiuje ją jako: formę turystyki wiejskiej ściśle powiązaną z funkcjonującym gospodarstwem rolnym. Gospodarstwo agroturystyczne natomiast to gospodarstwo, w którym obok działalności rolniczej prowadzona jest działalność turystyczna.

2.2. Agroturystyka na tle współczesnych tendencji w turystyce

W XX w. światowa turystyka, stymulowana bodźcami ekonomicznymi, stała się zjawiskiem masowym i jednocześnie tematem dyskusji nad jej pozytywnymi i negatywnymi skutkami gospodarczo-społecznymi¹⁵. Obecne potrzeby i preferencje turystów oraz ich zainteresowanie „realnym światem”, ukształtowały jednak nowe trendy w strukturze motywacji i celów wyjazdów turystycznych. Następuje odwrót od turystyki masowej ku turystyce indywidualnej oraz niestandardowym imprezom. W efekcie, zmiany w popycie i podaży turystycznej zmierzają m.in. w następujących kierunkach¹⁶:

¹⁴ B. Mikuta, K. Żelazna: Organizacja ruchu turystycznego na wsi. Wydaw. Format-AB, Warszawa 2004, s. 97.

¹⁵ Szerzej na ten temat: W. Alejziak: Turystyka w obliczu wyzwań XXI wieku. Wydaw. Albis, Kraków 2001, s. 166-176.

¹⁶ W. Alejziak, J. Biliński: Dziedzictwo kulturowe a nowe trendy w popycie i podaży turystycznej. „Problemy Turystyki i Hotelarstwa” 2003, z. 2, s. 11.

- ✓ wyjazdów z elementami edukacji, aktywności sportowej, uwzględniających aspekty zdrowotne,
- ✓ wypoczynku połączonego z uczestnictwem w wydarzeniach lokalnych,
- ✓ zainteresowania turystyką alternatywną,
- ✓ zainteresowania ekoturystyką w kontekście jakości środowiska, jak i warunków świadczonych usług (ekologiczne ogrzewanie, recycling itd.),
- ✓ zainteresowania turystyką na terenach wiejskich, w tym agroturystyką,
- ✓ jakości, autentyczności i różnorodności stanowiącej najistotniejszy element postrzegania i wyboru kierunków podróży,
- ✓ rosnącego znaczenia aspektów środowiskowych przy wyborze kierunków podróży.

Światowa Organizacja Turystyki wychodząc naprzeciw zarówno oczekiwaniom turystów, jak i koniecznym przeobrażeniom w gospodarce turystycznej wynikającym z założeń *Agendy 21*, opracowała projekt zrównoważonego rozwoju turystyki¹⁷. Przyjęto koncepcję rozwoju przyczyniającego się do poprawy jakości życia usługodawców, możliwie najlepiej zaspokajającego potrzeby turystów oraz utrzymującego jakość środowiska¹⁸.

Przyszłość światowej turystyki tkwi w zrównoważonym jej rozwoju. Dotyczy to zarówno turystyki masowej, jak i alternatywnej. To w turystyce alternatywnej i jej wąskich nurtach, takich jak: turystyka wiejska, agroturystyka i ekoturystyka zasady przyjęte w założeniach zrównoważonego rozwoju znajdują szybciej i łatwiej swoje zastosowanie.

Pojęcie turystyki alternatywnej wiąże się ze zjawiskami z lat sześćdziesiątych, kiedy to narodziła się w Stanach Zjednoczonych kontrkultura hippisowska. Bunt i protest młodego pokolenia przeciwko cywilizacji przemysłowej i konsumpcyjnemu modelowi życia, niszczącemu środowisko i prawdziwe stosunki między ludźmi był źródłem powstania nowej ideologii, która dotyczyła także podróżowania. Turystyka alternatywna miała być sposobem na inne zwiedzanie świata; młodzi ludzie podróżowali w małych grupach, omijali

¹⁷ Pojęcie zrównoważonego rozwoju wprowadzono w 1987 r. w raporcie ONZ „Nasza wspólna przyszłość” wyjaśniając, że jest to taki rozwój, który zaspokaja potrzeby współczesności nie odbierając przyszłym pokoleniom możliwości zaspokojenia ich własnych potrzeb. Szerzej na ten temat: E. Gestmann: Ekoturystyka – jedna z szans rozwoju polskiej wsi. „Problemy Turystyki i Hotelarstwa” 2004, z. 1, s. 59.

¹⁸ W 1992 r. na Konferencji Narodów Zjednoczonych „Środowisko i Rozwój” przyjęto globalny program działań na XXI w. zwany *Agendą 21*. Zadeklarowano wówczas nowe podejście do polityki gospodarczej świata, zgodne z założeniami zrównoważonego rozwoju. W rozdziale 7. *Agendy 21*, Promowanie trwałego i zrównoważonego rozwoju osiedli ludzkich zapisano, że należy propagować zdrowe środowisko i odpowiednie kulturowo programy turystyczne jako strategię trwałego i zrównoważonego rozwoju osiedli miejskich i wiejskich oraz jako metody decentralizacji rozwoju miejskiego i zmniejszania rozbieżności pomiędzy regionami. Za: E. Gerstmann: Ekoturystyka... op. cit., s. 59 oraz Dokumenty końcowe Konferencji Narodów Zjednoczonych „Środowisko i Rozwój”, Rio de Janeiro, 3-14 czerwca 1992. Szczyt Ziemi. Wydaw. Instytutu Ochrony Środowiska, Warszawa 1993, s. 96.

z daleka masowe turystyczne atrakcje i poszukiwali prawdziwego kontaktu z miejscową ludnością¹⁹. W latach 70. XX w. przesytna turystyka komercyjną wykreował koncepcję *alternatywnego* spędzania czasu wolnego. Wylansowano modę na kameralne wycieczki (odbywane w nielicznych grupach lub indywidualnie) pozwalające na bliski kontakt z ludnością odwiedzanych regionów, środowiskiem kulturowym i przyrodniczym²⁰. Bazę noclegową stanowiły niewielkie obiekty, często na peryferiach dużych miast lub na wsi, nienaruszające środowiska przyrodniczego ale funkcjonalne, estetyczne, w przystępnej cenie, zapewniające dyskrecję i spokojny wypoczynek.

Pod koniec XX w. kiedy coraz bardziej zaczęto dostrzegać i eksponować negatywne skutki turystyki masowej upowszechniła się, propagowana przez J. Krippendorfa, turystyka alternatywna oznaczająca ruch społeczny mający na celu popularyzowanie form turystyki, które przysparzają najwięcej korzyści wszystkim w niej współuczestniczącym, to jest: turystom, ludności miejscowej, przedsiębiorstwom turystycznym, przy jednoczesnej minimalizacji szkód (kosztów) gospodarczych, a przede wszystkim ekologicznych i społecznych²¹. Uczestnictwo w tej formie turystyki jest kontynuacją stylu bycia i realizowanej życiowej filozofii, sprzeciwiającej się komercjalizacji i unifikacji współczesnej cywilizacji. Turyści alternatywni to osoby ciekawe świata, kierujące się poczuciem etyki podróżniczej, uznające wolność i swobodę istnienia w zgodzie z naturą i jej prawami.

Jak twierdzi W. W. Gaworecki, turystyka alternatywna, w odróżnieniu od masowej, jest procesem sprzyjającym rozwojowi sprawiedliwych, równoprawnych dla członków różnych społeczności, twórczych form podróży, gdzie dąży się do znalezienia rozwiązań prowadzących do wzajemnego zrozumienia, solidarności i równości między zaangażowanymi stronami²².

Główną ideą turystyki alternatywnej jest kontakt z ludnością miejscowości recepcyjnej. Jest to efektem dążenia turystów do poznania historii, kultury i gospodarki odwiedzanego kraju czy regionu, a także sposobu życia jego mieszkańców. Trzeba zaznaczyć, że bardzo istotną kwestią jest tutaj zaspokajanie potrzeb różnych grup ludności, troska o interesy mieszkańców, a także ochrona wartości rodzimej kultury odwiedzanych społeczności.

Inną charakterystyczną cechą turystyki alternatywnej jest stosunkowo wysoki stopień trudności jej uprawiania. W przeciwieństwie do turystyki masowej, która zaspokaja głównie potrzeby relaksu i wypoczynku przy wykorzystaniu często

¹⁹ A. Zajadacz: Turystyka alternatywna – zarys genezy i idei. „Problemy Turystyki” 2005, nr 3-4, s. 9-10.

²⁰ M. Dąbrowska: Przemiany społeczno-ekonomiczne obszarów wiejskich pod wpływem turystyki. „Turystyka” 1996, z. 1, s. 49.

²¹ Koncepcje prof. Josta Krippendorfa z Uniwersytetu w Bernie zostały rozpropagowane dzięki wielu publikacjom nt. ekoturystyki i turystyki alternatywnej. Szerzej na ten temat: M. Drzewiecki: Podstawy agroturystyki. Oficyna Wydawnicza Ośrodka Postępu Organizacyjnego, Bydgoszcz 2001, s. 30.

²² W. W. Gaworecki: Turystyka. PWE, Warszawa 2003, s. 72.

komfortowych hoteli i urządzeń towarzyszących, nie wymagając trudu i wysiłku, turystyka alternatywna wymaga od swoich zwolenników wysiłku fizycznego i umysłowego, co często upodabnia ją do turystyki kwalifikowanej. Można więc powiedzieć, że uczestnik alternatywnego ruchu turystycznego powinien mieć odpowiednie przygotowanie i uczyć się podróżowania.

Uogólniając przedstawione wyżej pewne cechy turystyki alternatywnej można ją określić następująco. Turystyka alternatywna jest to próba znalezienia i upowszechnienia rozsądnych, innych możliwości, odmiennych w stosunku do przeważających dotychczas szablonowych form turystyki masowej, zawierającej wiele dysfunkcji. Jest to turystyka oparta na motywach krajoznawczych, uprawiana w małych, często nieformalnych grupach, także indywidualna, turystyka trudna, wymagająca gruntownego przygotowania, odporności psychicznej, wysiłku umysłowego i nierzadko fizycznego²³.

M. Drzewiecki w swoich rozważaniach nad turystyką alternatywną nazywa ją prądem społeczno-ekonomicznym. W odróżnieniu od turystyki masowej nurt ten preferuje „bliski związek turystów ze społecznością miejscową, [...] wykorzystanie walorów regionów recepcyjnych oraz istniejącej zabudowy w taki sposób, aby w największym stopniu zachować środowisko przyrodnicze”²⁴. Zwraca on również uwagę na:

- ✓ potrzebę zachowania równowagi w zaspokajaniu potrzeb odwiedzających i odwiedzanych,
- ✓ konieczność respektowania materialnej i duchowej kultury ludności miejscowej,
- ✓ obustronne korzyści ekonomiczne, tj. niskie koszty wypoczynku z jednej, a zyski z drugiej strony.

Zaznaczające się pod koniec XX w. tendencje w turystyce światowej, od kilkunastu lat występują również w Polsce. Turystyka alternatywna, w tym turystyka wiejska, zyskują liczne grono zwolenników poszukujących następujących form i możliwości w tej dziedzinie²⁵:

- ✓ spędzania urlopu z dala od głównych ośrodków turystycznych i preferowania niezależnych form wakacji,
- ✓ różnych rodzajów wypoczynku oraz warunków do rozwijania specjalistycznych zainteresowań, oferowanych na terenach wiejskich,
- ✓ indywidualnego, niezależnego podróżowania w celu odkrywania dotychczas nieznanymi okolic i obiektów.

Biorąc pod uwagę wyżej wymienione cechy, jakie spełniać powinna turystyka alternatywna można zaliczyć do niej kilka rodzajów turystyki, które zaprezentowano na rysunku 2.

²³ W. W. Gaworecki: Turystyka... op. cit., s. 73.

²⁴ M. Drzewiecki: Agroturystyka... op. cit., s. 15-17.

²⁵ J. Majewski, B. Lane: Turystyka wiejska i rozwój lokalny. Fundacja Edukacja dla Demokracji, Warszawa 2003, s. 10.

Rysunek 2. Rodzaje turystyki alternatywnej
Źródło: opracowanie własne

Agroturystyka jako jedna z form turystyki alternatywnej odpowiada wielu jej priorytetom, takim m.in. jak: podtrzymywanie dobrobytu lokalnych mieszkańców, korzystanie z już istniejącej bazy noclegowej i dostarczanie turystom zdrowych posiłków z miejscowych produktów rolnych. Jest ona okazją dla przyjezdnych do dokładnego poznania środowiska wiejskiego, jego rdzennej kultury, tradycji, obyczajów, a czasem nawet zapomnianych i nie kulturowanych gdzie indziej obrzędów. Często też właściciele gospodarstw agroturystycznych wykazują dużą wrażliwość na sprawy ochrony przyrody, wpływając postawą i poglądami na zachowanie i sposób bycia odwiedzających ich turystów, wzbogacając również, dzięki kontaktom z przyjezdnymi, własną sferę kulturową.

Dodatkowo turystyka wiejska i agroturystyka, pod warunkiem dostosowania swojej oferty do szczególnych wymagań, stanowić może doskonałą bazę do rozwoju innych form turystyki alternatywnej – turystyki kulturowej, ekoturystyki oraz wielu form turystyki kwalifikowanej.

2.3. Geneza i etapy rozwoju agroturystyki w Polsce

Turystyka na terenach wiejskich nie jest nowym sposobem spędzania czasu wolnego. W początkowej fazie rozwoju traktowana była jako wypoczynek dla najbogatszych klas społecznych. Wyjazdy i pobyty na terenach wiejskich znane były arystokracji europejskiej, a jazda konna, łowienie ryb, polowania czy korzystanie z dobrej kuchni wiejskiej należało do dobrych zachowań. Również posiadanie letniej rezydencji zlokalizowanej na obszarach wiejskich nobilitowało jej właściciela²⁶.

²⁶ E. Wiśniewski: Wprowadzenie do turystyki i rozwój zrównoważony w turystyce. [w:] Akademia Agroturystyki i Rękodzielnictwa. Wydaw. d3studio, Białystok 2006, s. 14.

Pierwsze koncepcje wykorzystania terenów wiejskich dla celów wypoczynkowych mieszkańców miast datują się na drugą połowę XIX w. Złożyło się na to kilka czynników. Obszary wiejskie oraz związane z nimi atrakcje znajdowały coraz więcej zwolenników za sprawą tzw. higienistów – lekarzy społeczników, którzy chcąc przeciwstawić się niezdrowym warunkom życia panującym w ówczesnych wielkich miastach czynili starania propagujące nie tylko wyjazdy „do wód”, ale również wypoczynek na łonie natury. Te formy spędzania czasu wolnego bliskie były ziemiaństwu i bogatej burżuazji.

Wzmagająca się w tym okresie rewolucja przemysłowa i wywołane nią procesy urbanizacyjne zaczęły sprzyjać wyjazdom wypoczynkowym na wieś. Kapitalistyczne mieszczaństwo, którego nie stać było na wyjazdy zagraniczne lub wizyty w znanych kurortach były zbyt drogie, decydowało się na spędzenie lata w podmiejskich wsiach. W tym okresie zaczęła się letniskowa kariera wsi wokół Warszawy, Łodzi, Poznania i Krakowa. Letni wypoczynek w okolicach stolicy nazywano wtedy z włosa „wilegiaturą”.

Znaczącym wydarzeniem w rozwoju turystyki wiejskiej było utworzenie w 1873 r. pierwszej polskiej organizacji turystycznej – Galicyjskiego Towarzystwa Tatrzańskiego. Propagowanie rozwoju turystyki na obszarach wiejskich było jednym z zadań, które wyznaczyła sobie ta organizacja. Działalność kolejnych towarzystw, jak: Polskie Towarzystwo Krajoznawcze (1906 r.) czy Poznańskie Towarzystwo Krajoznawcze (1913 r.) przyczyniła się do wykrystalizowania ruchu krajoznawczego, dzięki któremu na terenach wiejskich powstawały skromne zaczątki zagospodarowania turystycznego²⁷.

W okresie międzywojennym wzrastała liczba miejscowości wypoczynkowych (z około 300 – na początku lat 20., do ponad 1000 – bezpośrednio przed II wojną światową)²⁸. Było to m.in. efektem powstania w 1935 r. Ligi Popierania Turystyki, z inicjatywy której rozwojem wsi letniskowych zajęły się samorządy lokalne. Istotnym efektem działania Ligi Popierania Turystyki były powstające przy ówczesnych radach powiatowych i gminnych specjalne komisje letniskowo-turystyczne, których zadaniem było niesienie pomocy i doradztwa w zakresie prowadzonej w terenie akcji letniskowo-turystycznej.

Jednak początki w organizacji turystyki wiejskiej przypisuje się działającej od 1937 r. Spółdzielni Turystyczno-Wypoczynkowej „Gromada”. Instytucja ta zainicjowała przed II wojną światową wczasy dla dzieci i ubogich rodzin z Łodzi²⁹.

Po wojnie, przyjęty ustrój społeczno-polityczny wywarł negatywny wpływ na rozwój turystyki na terenach wiejskich. Przedwojenne tradycje przyjmowania

²⁷ J. Wojciechowska: Geneza oraz ewolucja turystyki na obszarach wiejskich w Polsce. „Folia Turistica” 2006, nr 17, s. 103.

²⁸ J. Warszńska, A. Jackowski: Podstawy geografii turystyki. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1979, s. 178.

²⁹ J. Sikora: Początki i znaczenie turystyki w środowisku wiejskim. Roczniki Naukowe Akademii Wychowania Fizycznego w Poznaniu 1998, z. 47-48, s. 195.

letników zostały zakwalifikowane do działalności prywatnej, a więc sprzeczej z panującą ideologią. W pierwszych latach po wyzwoleniu nastąpiło ograniczenie wyjazdów na wieś, a w niektórych miejscowościach nawet zanik funkcji wypoczynkowej. Pod koniec lat 50., pod patronatem Funduszu Wczasów Pracowniczych, a także reaktywowanej w 1957 r. Spółdzielni Turystyczno-Wypoczynkowej „Gromada”, zaczęto organizować wczasy letniskowe, którym później nadano nazwę „wczasów pod gruszą” (znane również pod nazwą „Jabłońscy zapraszają Matysiaków” – od nazwisk bohaterów popularnych audycji radiowych, mieszkających we wsi Jeziorany i w Warszawie). Inicjatywa ta zaczęła jednak efektywnie urzeczywistniać się dopiero w latach późniejszych, kiedy idea wypoczynku na wsi znalazła poparcie w ówczesnym Głównym Komitecie Kultury Fizycznej i Turystyki (GKKFiT)³⁰. W początkowym okresie wypoczynek koncentrował się w znanych ośrodkach zlokalizowanych w regionach nadmorskich, górskich i pojeziernych. W okresie późniejszym, z uwagi na silne zapotrzebowanie społeczne na ten typ wypoczynku zwrócono uwagę na inne, co prawda mniej znane ośrodki, ale za to atrakcyjne ze względu na bogate walory przyrodnicze oraz położone w prawdziwie rolniczym krajobrazie tradycyjnej wsi.

Organizacja letnisk na terenach wiejskich w omawianym okresie pozostawała pod kontrolą państwa. W latach pięćdziesiątych można było wynajmować trzy pokoje bez rejestracji (czyli „bez karty”), większa zaś ich liczba podlegała rejestracji oraz opodatkowaniu. Należało również zameldować turystów u sołtysa. Procedurę indywidualnego wynajmu kwater w budynkach prywatnych ułatwiła odwilż polityczno-gospodarcza na początku lat sześćdziesiątych. Powstały możliwości zaciągania korzystnych kredytów na budowę domu, co pociągnęło za sobą wzrost możliwości usługodawczych. Wtedy to po raz pierwszy w terminologii turystycznej pojawiło się określenie „wieś turystyczna”. GKKFiT opublikował nawet statut takowej wsi, która powinna liczyć co najmniej 50 miejsc noclegowych w pokojach 2-4osobowych. Dla obszarów górskich został opracowany model wsi turystyczno-rolniczej. Działania ówczesnych władz dawały nadzieję na szybszy rozwój sektora prywatnego w wynajmowaniu miejsc noclegowych. Państwo zgadzało się na obustronne korzyści: dodatkowy zarobek dla rolników oraz tani wypoczynek dla mieszkańców miast. Sytuacja ta nie potrwała jednak zbyt długo. Na początku lat 70. źle odbierano bogacenie się jakichkolwiek grup społecznych, w wyniku czego kwaterodawcy napotykali coraz większe trudności w prowadzeniu swej działalności. W roku 1975, wraz z reformą administracyjną i powstaniem 49 województw, powstały Wojewódzkie Przedsiębiorstwa Turystyczne, które pośredniczyły w wynajmowaniu kwater prywatnych na terenach wiejskich. Spowodowało to podwyższenie ceny najmu obiektu, a tym samym zmniejszenie zainteresowania tą formą wypoczynku.

³⁰ J. Wojciechowska: *Geneza oraz ewolucja...* op. cit., s. 109.

Początek lat 80. to wprowadzenie stanu wojennego i znaczne zaniechanie działalności turystycznej. Zubożenie społeczeństwa, trudności gospodarcze oraz liczne restrykcje po jego uchyleniu nie sprzyjały odnowie turystyki na wsi.

Zmiany społeczno-gospodarcze i ustrojowe zapoczątkowane w 1989 roku szczególnie dotknęły polską wieś i rolnictwo. Ich konsekwencją było znaczne zubożenie ludności wiejskiej i rolniczej. Stała się ona przed koniecznością poszukiwania dodatkowego źródła dochodu. Wielu rolników dostrzegło możliwość poprawy sytuacji finansowej swoich rodzin w podjęciu działalności turystycznej. Z kolei ograniczenie turystyki socjalnej i regres w polskim przemyśle turystycznym spowodował większe zainteresowanie mieszkańców miast wypoczynkiem na wsi.

Od początku lat 90. coraz śmielej zaczęto mówić o idei turystyki wiejskiej i o korzyściach płynących z oferowanych przez mieszkańców wsi różnorodnych usług turystycznych. W tym okresie rozpoczęto promocję tej formy wypoczynku, która skierowana była najpierw do instruktorów zatrudnionych w ośrodkach doradztwa rolniczego, następnie do samych mieszkańców wsi, w konsekwencji zaś do przedstawicieli samorządów i administracji lokalnej. Był to okres, kiedy powstały pierwsze publikacje o charakterze poradników, rozpoczęto szkolenia w ramach regionalnych i ogólnopolskich spotkań, seminariów i konferencji, publikowano pierwsze opracowania naukowe, pojawiły się pierwsze foldery i katalogi prezentujące zdjęcia agroturystycznych obiektów na tle lokalnych atrakcji turystycznych³¹.

Przy okazji omawianego tematu warto zwrócić uwagę na ewolucję określeń związanych z turystyką wiejską. W drugiej połowie lat 30., za sprawą Ligi Popierania Turystyki oraz Studium Turyzmu Uniwersytetu Jagiellońskiego, pojawiły się pierwsze publikacje na ten temat. Stosowanymi wówczas terminami były: ruch letniskowy, letnisko, wieś letniskowa. W okresie socjalistycznym w literaturze funkcjonowały terminy takie jak: wczasy pod gruszą, ruch letniskowy, wynajem kwater prywatnych, turystyka na wsi, turystyka na terenach wiejskich. W branżowych opracowaniach rozważano różne rodzaje wsi, np.: letniskowe, turystyczno-rolnicze i turystyczne.

Po roku 1990, kiedy zaczęto podejmować praktyczne działania na rzecz rozwoju turystyki na obszarach wiejskich, pojawiał się problem odnośnie terminu, który jednoznacznie oraz trafnie nazywałby propagowaną działalność. Początkowo w publikacjach popularyzatorskich wydawanych przez ośrodki doradztwa rolniczego, na skutek bezpośredniego tłumaczenia z opracowań niemieckojęzycznych stosowany był termin agroturyzm. Definiowano go jako „szeroki zakres usług, zajęć i urządzeń bazujących na charakterystycznych dla wsi cechach/wartościach, które rolnicy i społeczność wiejska prowadzą i sprzedają turystom, w celu zaspokojenia ich potrzeb w zakresie rekreacji i spędzania

³¹ J. Majewski: Kreowanie wizerunku turystyki wiejskiej. [w:] Promocja i kreowanie turystycznego wizerunku Polski. Polska Organizacja Turystyczna, Warszawa 2005, s. 126.

wolnego czasu”³². Agroturyzm, jak i jego spolszczona forma, czyli agroturystyka, były początkowo niechętnie przyjmowanymi terminami zarówno przez praktyków, jak i teoretyków. Ci pierwsi woleli raczej używać rodzime nazwy, takie jak: wczasy pod gruszą czy letniska. W literaturze naukowej natomiast pojawiały się takie pojęcia, jak: turystyka wiejska oraz turystyka na terenach wiejskich. Coraz liczniej ukazujące się poradniki i publikacje popularyzatorskie poczęły jednak umacniać termin agroturystyka. Jego naukową definicję zaprezentował w 1993 r. M. Drzewiecki, który oparł się na koncepcji M. Jansen-Verbeka, opublikowanej w czasopiśmie wydawanym przez Instytut Turystyki pt. „Problemy Turystyki”. Warto dodać, że rok później, tj. w 1994 ukazało się około 10 publikacji naukowych zawierających w tytule słowo: agroturystyka. W latach 1995-96 już wielu autorów podjęło próby definiowania tego pojęcia, w tym ponownie M. Drzewiecki (1995), w pierwszym podręczniku z zakresu agroturystyki³³.

Dwudziestoletni okres funkcjonowania agroturystyki jako zorganizowanej formy wypoczynku na obszarach wiejskich pozwala na wyodrębnienie kilku etapów jej rozwoju, różniących się: siłą związku z gospodarstwem rolnym, zakresem i jakością świadczonych usług oraz zaangażowaniem różnych podmiotów w jej rozwój.

Pierwszy etap rozwoju agroturystyki to początek lat dziewięćdziesiątych. Są to lata zdobywania pierwszych doświadczeń, przełamywania oporów natury psychicznej wobec nowego przedsięwzięcia i otwarcia się na przybyszów z zewnątrz – turystów (szczególnie we wsiach nie posiadających tradycji letniskowych). W pierwszych latach tego okresu rozwój agroturystyki dokonywał się w dużej mierze w sposób żywiołowy, zaś zakres oferty agroturystycznej ograniczał się najczęściej do noclegu i wyżywienia. Urządzenie bazy noclegowej dokonywane było często w oparciu o własne wyobrażenia o tym, czego potrzebuje turysta, czyli metodą prób i błędów³⁴. We wsiach o utrwalonych już tradycjach turystycznych barierą okazywały się niejednokrotnie dotychczasowe nawyki gospodarzy i nie uwzględnianie zmian jakie nastąpiły w gustach i oczekiwaniach turystów³⁵. W okresie tym szczególną rolę w rozwoju agroturystyki odegrało doradztwo rolnicze poprzez: popularyzowanie jej idei, inspirowanie rolników i ich rodzin do podejmowania działalności agroturystycznej, przełamywanie oporów natury psychicznej, pomoc w rozwiązywaniu problemów oraz działalność edukacyjną. Doradztwu rolniczemu przypisać należy prowadzenie na szeroką skalę akcji informacyjnej, a także kompleksowych szkoleń – najpierw doradców

³² Agroturyzm a rozwój wsi. Wprowadzenie do rozwijania przedsięwzięć agroturystycznych. Wydaw. CDiEwR o. Kraków, Kraków 1993, s. 34.

³³ J. Wojciechowska: Geneza oraz ewolucja... op. cit., s. 114.

³⁴ B. Perepeczko: Przeszłość i przyszłość turystyki wiejskiej w polskim rozwoju lokalnym. [w:] Turystyka w rozwoju lokalnym. Red. naukowa I. Sikorska-Wolak. Wydaw. SGGW, Warszawa 2004, s. 38.

³⁵ E. Kmita: Rola agroturystyki w przemianach społeczno-gospodarczych na wsi. [w:] Doradztwo rolnicze a kształtowanie się przedsiębiorczości rolników. Red. naukowa I. Sikorska-Wolak. Wydaw. SGGW, Warszawa 1995, s. 74.

i nauczycieli szkół rolniczych, później samych potencjalnych usługodawców – mieszkańców wsi przygotowujących się do rozpoczęcia działalności agroturystycznej. Inspirującym działaniem w tym zakresie było pokazywanie wzorców z krajów Europy Zachodniej. Ogromne znaczenie miała również działalność w zakresie wydawnictw promocyjnych, jak również organizacji pierwszych samodzielnych targów i giełd turystycznych oraz pośrednictwo w sprzedaży ofert wypoczynku w gospodarstwach agroturystycznych. Dzięki dużemu zaangażowaniu doradców ośrodków doradztwa rolniczego liczba gospodarstw agroturystycznych zaczęła w szybkim tempie wzrastać³⁶. Dostrzegając możliwości załagodzenia pogłębiającej się sytuacji kryzysowej sektora rolniczego poprzez turystykę, do akcji jej popularyzowania na terenach wiejskich, od początku lat dziewięćdziesiątych włączyły się także najwyższe instancje państwowe, takie jak.: Ministerstwo Rolnictwa z podległymi mu ośrodkami doradztwa rolniczego oraz Urząd Kultury Fizycznej i Turystyki. Jednym z przykładów wzajemnych uzgodnień, podjętym w pierwszej połowie lat dziewięćdziesiątych, było prawne uregulowanie prowadzenia działalności agroturystycznej³⁷. Kolejnym przykładem międzyresortowej współpracy było uruchamianie różnych linii kredytowych na działalność agroturystyczną³⁸.

Wpływ na popularyzowanie turystyki wiejskiej w tamtym czasie miał również resort turystyki, czyli ówczesny Urząd Kultury Fizycznej i Turystyki, którego działalność w tym zakresie skierowana była (na skutek braku możliwości bezpośredniego kontaktu z rolnikami) przede wszystkim do samorządu terytorialnego i skupiała się głównie na wydawaniu broszur, poradników i folderów informacyjnych promujących agroturystykę. Zainteresowanie problematyką agroturystyki prasy, radia i telewizji natomiast rozbudziło u mieszkańców miast potrzebę aktywnego wypoczynku w naturalnym, wiejskim środowisku. Dzięki dużemu zainteresowaniu działalnością agroturystyczną w okresie tym zaczęły powstawać pierwsze branżowe stowarzyszenia, jak np.: Suwalska Izba Rolniczo-Turystyczna (1991 r.), Turystyczny Związek Gmin Świętokrzyskich (1991 r.), Gdańskie Stowarzyszenie Agroturystyki (1993 r.), Warmińsko-Mazurskie Stowarzyszenie Agroturystyczne (1993 r.)³⁹.

Drugi etap rozwoju agroturystyki rozpoczął się w połowie lat dziewięćdziesiątych. Charakterystycznymi cechami tego etapu było – po pierwsze odczuwanie potrzeby integrowania wysiłków i zrzeszanie się wiejskich

³⁶ Według danych ówczesnego Ministerstwa Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej w 1993 r. usługi turystyczne na wsi świadczyło 1 tys. gospodarstw rolnych współpracujących z ośrodkami doradztwa rolniczego. Zobacz: I. Sikorska-Wolak: Agroturystyka szansą rozwoju gmin wiejskich w Polsce. „Lithuania” 2004, nr 2.

³⁷ Ustawa o podatku dochodowym od osób fizycznych (Dz. U. nr 90/1993).

³⁸ J. Wojciechowska: Geneza oraz ewolucja... op. cit., s. 113.

³⁹ J. Wojciechowska: Elementy trwałe i nowe w strukturze organizacyjnej polskiej agroturystyki (także w kontekście doświadczeń europejskich). [w:] Regionalne aspekty agroturystyki w Polsce. Wydaw. CDiEWR o. Kraków, Kraków 1996, s. 186.

kwaterodawców, po drugie dążenie do podniesienia jakości świadczonych usług. I chociaż przywództwo ideowe, merytoryczne, jak i organizacyjne w dalszym ciągu pozostawało przy ośrodkach doradztwa rolniczego, to w tym czasie ukształtował się samorząd gospodarczy reprezentowany przez stowarzyszenia agroturystyczne. Omawiany okres to czas wzmożonego powstawania regionalnych stowarzyszeń agroturystycznych – w 1994 r. powstały 4 regionalne stowarzyszenia, a w 1995 – 13⁴⁰. W sumie w kraju działało ich w tym czasie ok. 23⁴¹. Powstawanie regionalnych stowarzyszeń było głównie wynikiem starań samych mieszkańców wsi oraz sugestii doradców rolniczych. Świadczy to zarówno o autentycznym odczuwaniu potrzeby działań zespołowych mieszkańców wsi świadczących usługi turystyczne, jak też o skuteczności propagowania zrzeszania się wiejskich usługodawców przez system doradztwa rolniczego. Znaczący wpływ na powstawanie i efektywność rozwoju stowarzyszeń oraz inicjatyw rozpoczynania działalności agroturystycznej przez właścicieli gospodarstw rolnych miał UKFIT, głównie poprzez ofertę funduszu Unii Europejskiej programu PHARE – Tourin I oraz II, w wyniku którego zrealizowano projekt pod nazwą „Rozwój Turystyki na Terenach Wiejskich i Zalesionych”. W 1997 roku w ramach strategii rozwoju „Krajowego produktu turystycznego”, opracowanej w ramach programu TOURIN I turystyka wiejska obok turystyki kwalifikowanej, biznesowej, miejskiej i kulturowej oraz przygranicznej i tranzytowej została określona przez zagranicznych ekspertów jako jeden z pięciu markowych produktów. Dostrzeżono jej konkurencyjność na rynkach międzynarodowych⁴².

Ważnym momentem w rozwoju agroturystyki było powstanie w 1996 r. Polskiej Federacji Turystyki Wiejskiej „Gospodarstwa Gościnne”. Powołanie Federacji, jako reprezentanta regionalnych stowarzyszeń na szczeblu krajowym wpłynęło zasadniczo na kształt struktury organizacyjnej agroturystyki nadając jej priorytetową rolę, wzmocnioną wówczas możliwościami uczestnictwa w różnych programach funduszy Unii Europejskiej, m.in. Tourin II i III. Zapoczątkowana przez Federację kategoryzacja kwater agroturystycznych przyczyniła się do podniesienia jakości świadczonych usług. Okres ten charakteryzował się dalszym dynamicznym wzrostem liczby gospodarstw agroturystycznych i oferowanych miejsc noclegowych. Według danych Instytutu Turystyki w 2000 r. funkcjonowało w kraju 4,8 tys. gospodarstw agroturystycznych z ponad czterdziestoma tysiącami miejsc noclegowych.⁴³

⁴⁰ L. Strzembicki: Instytucjonalne aspekty zarządzania turystyką wiejską w Polsce. Podstawowe problemy i tendencje. Zeszyty Naukowe Akademii Rolniczej im. H. Kołłątaja w Krakowie 2003, nr 402, s. 21.

⁴¹ E. Kmita, L. Strzembicki. Działalność regionalnych stowarzyszeń turystyki wiejskiej w Polsce (wyniki badań ankietowych). [w:] Determinanty sukcesu w turystyce wiejskiej. Wydaw. CDiEwR o. Kraków, Kraków 1997, s. 83.

⁴² ⁴² J. Wojciechowska: Geneza oraz ewolucja... op. cit., s. 115.

⁴³ H. Legienis: Baza agroturystyczna w kraju i regionach. Instytut Turystyki, Warszawa 2002.

Rok 2000 to początek *trzeciego etapu* w rozwoju agroturystyki. Zmieniła się wówczas organizacja turystyki w Polsce. Od 1 stycznia 2000 r. zaczęła funkcjonować Polska Organizacja Turystyczna. Następnie powołane zostały w formie stowarzyszeń regionalne i lokalne organizacje turystyczne (ROT i LOT), za podstawę działalności których przyjęto współpracę samorządu terytorialnego i przedstawicieli branży turystycznej. Na szczeblu właściwego ministerstwa powołano natomiast Departament Turystyki. Zmiany te przyczyniły się do rozbudowania struktury organizacyjnej agroturystyki, zwiększyły liczbę jej podmiotów oraz relacje między nimi. W okresie tym znamieny był fakt powstawania regionalnych stowarzyszeń agroturystycznych nie należących do Polskiej Federacji Turystyki Wiejskiej „GG”, lecz pozostających w samodzielnych orbitach działania, ewentualnie – organizacji turystycznych typu: ROT lub LOT. Przykładem potwierdzającym to zjawisko może być województwo łódzkie, w którym w latach 2003-05 funkcjonowało 7 stowarzyszeń agroturystycznych, z czego żadne nie należało do ogólnopolskiej federacji. Kolejną cechą tego okresu jest powstawanie związków stowarzyszeń oraz wojewódzkich federacji. Za przykład może posłużyć Lubelski Związek Stowarzyszeń Agroturystycznych, prowadzący na zlecenie Federacji stronę internetową www.agroturystyka.pl, utworzony przez 10 stowarzyszeń lokalnych oraz Świętokrzyska Federacja Agroturystyki i Turystyki Wiejskiej (2002 r.) skupiającą 12 stowarzyszeń. Zaś w 2004 r. powołano w województwie mazowieckim pierwszą izbę branżową o nazwie – Polska Izba Agroturystyki.

Charakterystyczne dla tego etapu były również zmiany w funkcjonowaniu gospodarstw agroturystycznych. O ile w początkowym okresie działalność agroturystyczna towarzyszyła działalności rolniczej, to na tym etapie coraz częściej zaczęły pojawiać się pod szyldem „agroturystyka” również podmioty nie prowadzące produkcji rolniczej. Zjawisko to, chociaż sprzeczne z założeniami ideowymi agroturystyki, daje się zauważyć także współcześnie. Do pozytywnych natomiast inicjatyw należało podejmowanie działalności ekoagroturystycznej przez coraz liczniej powstające gospodarstwa ekologiczne. W omawianym okresie dały się również zauważyć pewne przejawy specjalizacji gospodarstw agroturystycznych, czego przykładem może być nastawienie na hodowlę koni i świadczenie usług jeździeckich czy usług w zakresie hipoterapii. Inną interesującą inicjatywą było pojawienie się tzw. gospodarstw edukacyjnych przyjmujących dzieci i młodzież w ramach „zielonych szkół”, czy uczestniczących w wycieczkach szkolnych. Było to przejawem marketingowego podejścia i świadczyło o umiejętnościach rozpoznania rynku i wykorzystania jego nisz. Można więc przyjąć, iż marketingowe podejście i coraz większy profesjonalizm wiejskich usługodawców są jednymi z ważnych cech omawianego etapu. Na tym etapie coraz częściej zaczęto podnosić też zagadnienie innowacyjności produktu agroturystycznego. Innowacyjność produktu agroturystycznego, czy szerzej

innowacyjność w turystyce wiejskiej szczególnie ujawnia się w kolejnym etapie, trwającym do dziś.

Początki *czwartego etapu* w rozwoju agroturystyki w Polsce związane były z Działaniem 2.7 „Pilotażowego Programu Leader+” mającego na celu pobudzenie aktywności środowisk lokalnych i ich zaangażowanie w tworzenie oraz realizację lokalnych strategii rozwoju obszarów wiejskich. Wtedy to właśnie powstawać zaczęły, jako beneficjenci Schematu II Pilotażowego Programu Leader+ lokalne grupy działania (LGD), tj. związki partnerów publicznych i prywatnych tworzących wspólnie strategię i podejmujących nowatorskie działania na rzecz rozwoju lokalnego obszaru wiejskiego. Na początku roku 2010, w ramach Schematu II Pilotażowego Programu Leader+, działało w Polsce 149 lokalnych grup działania. W statutach prawie wszystkich grup, jako jeden z kierunków działania wymieniona została turystyka wiejska/agroturystyka.

Jednym z przejawów innowacyjności w zakresie organizacji turystyki wiejskiej mającym na celu ożywienie gospodarki są wioski tematyczne. Ich rozwój na zachodzie Europy ma już długą tradycję, w Polsce są one jednak ciągle mało znane. Pierwsze tego typu przedsięwzięcie pojawiło się co prawda już w 2001 roku we wsi Sierakowo Sławieńskie⁴⁴ w województwie zachodniopomorskim, jednak ich rozwój nastąpił dopiero kilka lat później. Pod koniec roku 2009 istniało w Polsce już kilkanaście tego typu wsi, których pomysł na rozwój był specyficzny, wyjątkowy, jedyny w swoim rodzaju. Przykładami są m.in.: Sierakowo Sławieńskie – „Wieś Hobbitów”, Wylatowo – „Wioska UFO”, Dąbrowa – „Wioska Zdrowego Życia”, Iwęcino – „Wioska Końca Świata”, Paproty – „Wioska Labiryntów i Źródeł” czy Podgórkki – „Kraina Bajek i Rowerów”. Tworzenie wsi tematycznej dotyczy całej wsi i pobudza aktywność jej mieszkańców⁴⁵. Jednakże wielu autorów (m.in.: J. Majewski, B. Perepeczko) poddaje w wątpliwość zaliczanie takich przedsięwzięcia do turystyki wiejskiej.

Inną formą mającą na celu uatrakcyjnienie terenów wiejskich są parki tematyczne, takie przykładowo, jak Disneyland czy Park Jurajski. Są one sztucznymi tworem. Wprawdzie wykorzystują wiejskie walory, ale nie są usytuowane w autentycznym otoczeniu, lecz stworzone od podstaw. Oferując nieautentyczne formy aktywności wieś traci swój wizerunek. Autentyczność jest istotnym atrybutem użytecznym w budowaniu produktów turystycznych o wyraźnej tożsamości⁴⁶. Czy zatem rzeczywiście występuje konflikt między komercjalizacją a autentycznością? Czy komercjalizacja może zagrozić czy nawet zniszczyć autentyczność?⁴⁷ Pytania te coraz częściej stają się przedmiotem dyskusji

⁴⁴ Należy przypomnieć, że Sierakowo Sławieńskie za przeobrazenie się w bajkową wioskę hobbitów zwyciężyło w 2004 roku w europejskim konkursie Europejska Nagroda Odnowy Wsi.

⁴⁵ W. Idziak: Wymyśleć wieś od nowa. Wioski tematyczne. Fundacja Wspomagania Wsi, Koszalin 2008, s. 36.

⁴⁶ Tamże, s.18.

⁴⁷ E. Cohen: Authenticity and Commodization In Tourism. *Annals of Tourism Research* 1998, nr 15, s. 371-386.

wśród badaczy podejmujących problematykę rozwoju turystyki wiejskiej/agroturystyki.

Kolejną inicjatywą o charakterze innowacyjnym, która pojawiła się w omawianej – czwartej fazie rozwoju turystyki wiejskiej/agroturystyki jest powstawanie klastrów turystycznych, które stwarzają dogodne warunki szczególnie dla małych podmiotów (do takich podmiotów zaliczamy gospodarstwa agroturystyczne), których potencjał rozwojowy jest ograniczony. Z reguły korzystają one ze wspólnej bazy wiedzy i umiejętności, dzielą się nią i przyczyniają do jej rozszerzenia, wzajemnie udostępniają sobie niewykorzystane moce usługowe, a także w sposób domyślny lub jawny wzajemnie sprawdzają jakość usług i produktów. Pierwszym klastrem turystycznym w Polsce był „Beskidzka 5”, w skład którego weszło w 2005 roku 5 gmin powiatu cieszyńskiego z Ustroniem na czele. W 2009 roku w zakresie turystyki działało w Polsce już kilkanaście klastrów, których przykładami są m.in.: „Kultura Lubelszczyzny”, „Słońce Regionu”, „Kryształ Europy”, dalsze są w fazie inicjatywnej lub projektowej⁴⁸. Przykładem stricte agroturystycznego klastra (w fazie konceptualizacji) jest Klaster Okopski, inicjowany przez społeczność wiejską wsi Okopy na Podlasiu od 2007 roku⁴⁹. W świecie koncepcja klastrów jest znana od dawna, w Polsce jest ona jednakże nową i mało jeszcze spopularyzowaną formą współdziałania w turystyce. Do jej upowszechniania przyczyniają się m.in. programy Unii Europejskiej, popierające rozwój regionalny, w ramach których podmioty tworzące sieciowe powiązania, uzyskują konkretne wsparcie finansowe.

2.4. Miejsce agroturystyki w wielofunkcyjnym rozwoju obszarów wiejskich

W polskim rolnictwie po okresie transformacji ustrojowej i gospodarczej ujawniły się cechy świadczące o tym, że było ono nieprzystosowane do nowego modelu państwa i gospodarki rynkowej. Główne cechy rolnictwa i obszarów wiejskich były wynikiem realizowanego przez lata modelu rozwoju, którego zasadniczym celem była produkcja rolna. Dlatego docelowa koncepcja rozwoju regionów o charakterze monofunkcyjnym zmierza do zróżnicowania ich gospodarki, a kluczowym problemem związanym z zapewnieniem ludności wiejskiej poprawy standardu życia jest rozwijanie pozarolniczych funkcji obszarów wiejskich. Często nieopłacalna produkcja rolna musi być uzupełniana, a czasem nawet zastępowana innymi funkcjami pozarolniczymi, np. turystyką, rzemiosłem, przetwórstwem rolno-spożywczym⁵⁰.

⁴⁸ J. Staszewska: Klaster perspektywą dla przedsiębiorców na polskim rynku turystycznym. Wydaw. Difin, Warszawa 2009, s. 91-94, 100-102.

⁴⁹ M. Roman: Klaster okopski jako przykład inicjatywy społecznej. [w:] Turystyczne funkcje obszarów wiejskich. Red. naukowa I. Sikorska-Wolak. Wydaw. SGGW, Warszawa 2009, s. 91-100.

⁵⁰ M. Kłodziński, M. Rzeczowska: Rozwój przedsiębiorczości wiejskiej w krajach Unii Europejskiej – wskazówki dla Polski. [w:] Rozwój przedsiębiorczości wiejskiej w warunkach integracji z Unią Europejską. PAN, Akademia Rolnicza w Szczecinie, Warszawa 2000, s. 81.

Rozwój obszarów wiejskich rozumiany jest jako proces poprawy sytuacji ekonomicznej i warunków bytu ludności zamieszkującej te obszary, któremu towarzyszy także wzrost zakresu i jakości dóbr (w tym dóbr publicznych) dostarczanych przez obszary wiejskie całemu społeczeństwu. Integralność rozwoju tych obszarów polega na harmonijnym połączeniu takich elementów jak: wzrost gospodarczy (w tym tworzenie nowych miejsc pracy i wzrost realnych dochodów ludności), zachowanie środowiska naturalnego, poprawa warunków zamieszkania na wsi, ochrona i wzbogacenie dziedzictwa kulturowego⁵¹.

Wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich polega głównie na zróżnicowaniu gospodarki wiejskiej, a więc odejściu od monofunkcyjności polegającej z reguły na wytwarzaniu surowców rolniczych. Wkomponowanie w wiejską przestrzeń gospodarczą coraz większej liczby nowych, pozarolniczych funkcji⁵², przyczynia się do zróżnicowania wiejskiej ekonomii i odejścia od rolnictwa jako jedynej lub dominującej funkcji terenów wiejskich.

Model wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich uznawany jest za jedną z podstawowych kategorii polityki względem rolnictwa i obszarów wiejskich w Polsce, a jego głównym celem jest, jak zauważa M. Kłodziński⁵³:

- ✓ poprawa warunków życia i pracy rodzin żyjących na wsi,
- ✓ wyrównanie ich poziomu w stosunku do standardu życia ludności miejskiej,
- ✓ zwiększenie zatrudnienia pozarolniczego,
- ✓ większa możliwość wyboru pracy i jej różnorodność.

Wszystko to przyczynić się powinno do polepszenia sytuacji dochodowej ludności wiejskiej oraz spowodować wzrost atrakcyjności wsi jako miejsca życia i pracy, prowadząc w konsekwencji do jej rozwoju społeczno-gospodarczego.

Idea wielofunkcyjnego rozwoju jest sposobem na rozwiązanie wielu problemów obszarów wiejskich i rolnictwa, a wdrażanie tego modelu polega przede wszystkim na tworzeniu nowych, różnorodnych źródeł dochodów dla ludności nierolniczej i rolniczej, nie znajdującej pełnego zatrudnienia we własnych gospodarstwach⁵⁴. Nowe miejsca pracy powinny powstawać, według M. Kłodzińskiego: w techniczno-handlowej obsłudze wsi, przetwórstwie rolno-spożywczym, przy inwestycjach związanych z rozwojem infrastruktury, ochroną środowiska, rozwojem turystyki, rzemiosła i przemysłu. Źródłem nowych dochodów mogą się także stać działy specjalne w rolnictwie. Powiększenie

⁵¹ J. Wilkin: Pozarolnicze funkcje obszarów wiejskich. [w:] Zrównoważony rozwój rolnictwa i obszarów wiejskich. Roczniki Naukowe SERIA, t 1, z. 3. Rzeszów 1999, s. 28.

⁵² M. Kłodziński: Istota wielofunkcyjnego rozwoju terenów wiejskich. [w:] Ekonomiczne i społeczne uwarunkowania i możliwości wielofunkcyjnego rozwoju wsi w Polsce. Red. naukowa M. Kłodziński, A. Rosner. Wydaw. SGGW, Warszawa 1997, s. 41.

⁵³ M. Kłodziński: Aktywizacja gospodarcza obszarów wiejskich. IRWiR PAN, Centrum Naukowo-Wdrożeniowe SGGW, Warszawa 1999, s. 10-11.

⁵⁴ M. Kłodziński: Wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich. [w:] Wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich na terenach przygranicznych. Studium na przykładzie gminy Myślibórz. Red. naukowa M. Kłodziński, J. Okuniewski. Wydaw. SGGW, Warszawa 1993, s. 13.

dochodów rodzin wiejskich może odbywać się poprzez intensyfikację rolniczego gospodarowania, najemną pracę poza gospodarstwem, a także pozarolnicze wykorzystanie zasobów gospodarstwa rolnego. Wielofunkcyjność w związku z tym sprowadza się do praktycznego sposobu działania poprzez wielotorowe wykorzystanie posiadanego potencjału⁵⁵.

A. Rosner rozpatruje wielofunkcyjność jako odpowiedź na konieczność wzrostu liczby miejsc pracy w układach lokalnych, w których dominującą rolę odgrywa rolnictwo mimo, że zapotrzebowanie na pracę w tym sektorze zmniejsza się. Sens koncepcji sprowadza się zatem do wzrostu zróżnicowania kierunków zatrudnienia, a więc również wzrostu zróżnicowania źródeł utrzymania ludności wiejskiej w układach lokalnych⁵⁶.

Wymienione podejścia do problemu wielofunkcyjności obszarów wiejskich ukierunkowane były przede wszystkim na problematykę dywersyfikacji gospodarki obszarów wiejskich. Podkreślić należy, że poza funkcjami o charakterze ekonomicznym, coraz bardziej dostrzegane i doceniane są funkcje społeczne pełnione przez obszary wiejskie. Podstawowe działalności realizowane na obszarach wiejskich, takie jak rolnictwo i leśnictwo, spełniają ważne funkcje przyrodnicze i kulturowe⁵⁷, co jest zgodne z zasadą zrównoważonego rozwoju, rozumianego jako osiąganie równoczesnego postępu na trzech płaszczyznach, tj. ekonomicznej, społecznej i ekologicznej. Rozwój wielofunkcyjny wsi jest więc ważnym czynnikiem, a zarazem aspektem procesu rozwoju zrównoważonego, ale jedynie w sytuacji, gdy rozwój funkcji ekonomicznych obszarów wiejskich nie wiąże się z negatywnymi konsekwencjami dla ich sfery przyrodniczej⁵⁸. Z drugiej strony należy zauważyć, że źródłem rozwoju funkcji pozarolniczych obszarów wiejskich mogą być walory przyrodnicze i krajobrazowe przyczyniające się do możliwości rozszerzania funkcji turystycznej tych obszarów.

Rozważając zagadnienie rozwoju wielofunkcyjnego warto przedstawić stanowisko Organizacji Współpracy Gospodarczej i Rozwoju (OECD), która określiła dwie płaszczyzny interpretacji wielofunkcyjności⁵⁹. Pierwszą stanowi analiza wielofunkcyjności jako właściwości aktywności ekonomicznej, o której świadczą różnorodne, sprzężone ze sobą produkty lub skutki aktywności. Niektóre

⁵⁵ M. Kłodziński: Rozwój rolnictwa w powiązaniu z wielofunkcyjnością terenów wiejskich. [w:] Rolnictwo w gospodarce Opolszczyzny. Znaczenie, perspektywy, zagrożenia. Red. naukowa M. Kłodziński, A. Rosner. Wydaw. SGGW, Warszawa 1995, s. 22-23.

⁵⁶ A. Rosner: Demograficzne uwarunkowania wielofunkcyjnego rozwoju na obszarach wiejskich. [w:] Ekonomiczne i społeczne uwarunkowania i możliwości wielofunkcyjnego rozwoju wsi w Polsce. Red. naukowa M. Kłodziński, A. Rosner. Wydaw. SGGW, Warszawa 1997, s. 137.

⁵⁷ J. Bański, W. Stola: Przemiany struktury przestrzennej i funkcjonalnej obszarów wiejskich w Polsce. „Studia Obszarów Wiejskich” 2002, t. 3, s. 15-16.

⁵⁸ M. Adamowicz, M. Zwolińska-Ligaj: Koncepcja wielofunkcyjności jako element zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich. Polityki europejskie, finanse i marketing. Zeszyty Naukowe Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie. Seria E 2009, nr 2 (51), t. II, s. 17.

⁵⁹ Multifunctionality: Towards an Analytical Framework. OECD, Paris 2001, p. 14.

z nich mają wartość rynkową, inne są wyłączone spod działania mechanizmu rynkowego. Wielofunkcyjność jest więc właściwością wielu rodzajów aktywności ekonomicznej i nie odnosi się wyłącznie do rolnictwa. Drugi sposób interpretacji wielofunkcyjności dotyczy przypisania różnorodnych ról rolnictwu (tabela 1). W rezultacie, pod pojęciem wielofunkcyjności kryje się nie tylko cecha procesu produkcyjnego, ale także są zawarte pewne wartości (funkcje) ważne z punktu widzenia całego społeczeństwa.

Tabela 1. Klasyfikacja rynkowych i pozarynkowych funkcji rolnictwa

Produkcyjne	Społeczne	Kulturowe	Przyrodnicze
<p>Komercyjne:</p> <ul style="list-style-type: none"> - artykuły żywnościowe przeznaczone na rynek, - artykuły rolne stanowiące surowce przemysłowe, w tym biomasa. <p>Niekomercyjne:</p> <ul style="list-style-type: none"> - samozaopatrzenie gospodarstwa domowego w żywność, - wytworzone w gospodarstwie środki produkcji na własne potrzeby. 	<ul style="list-style-type: none"> - wpływ na żywotność i spójność społeczną wsi 	<ul style="list-style-type: none"> - ochrona i wzbogacanie tradycji kulturalnych na wsi, - wzbogacanie kultury narodowej, - wzmacnianie tożsamości i różnorodności kulturowej na poziomie lokalnym, regionalnym i krajowym, - kształtowanie kapitału kulturowego, - ochrona pejzażu kulturowego wsi. 	<p>Negatywne:</p> <ul style="list-style-type: none"> - zanieczyszczanie gleby i wód środkami chemicznymi, - erozja gleb, - zmniejszanie bioróżnorodności terenów rolniczych, - emisja gazów cieplarnianych. <p>Pozytywne:</p> <ul style="list-style-type: none"> - zapobieganie degradacji przyrodniczej użytków rolnych, - ochrona bioróżnorodności terenów rolniczych, - ochrona bądź poprawa stosunków wodnych na terenach rolniczych, - zapobieganie erozji gleb

Zródło: J. Wilkin: Wielofunkcyjność rolnictwa i obszarów wiejskich. [w:] Wyzwania przed obszarami wiejskimi i rolnictwem w perspektywie 2014-2020. Nowe Życie Gospodarcze. Dodatek specjalny. Listopad 2007, s. 4

Ranga rozwoju wielofunkcyjnego została również wyartykułowana w Agendzie 2000, która jest zbiorem propozycji reform, mających na celu modernizację polityki Unii Europejskiej i przygotowanie jej do rozszerzenia. W dokumencie tym zaznaczono, że reformy dotyczące obszarów wiejskich przyczynić się miały do utworzenia wielofunkcyjnego i konkurencyjnego sektora rolnego, gwarantującego przyszłość słabszym regionom wiejskim, a także do promowania wielokierunkowego rolnictwa w kontekście globalnej strategii rozwoju wsi⁶⁰.

Konieczność wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich akcentowana jest w wielu dokumentach planistycznych dotyczących wsi i rolnictwa. Stanowi on podstawę realizacji Krajowego Planu Strategicznego, a w konsekwencji instrumentów wsparcia rozwoju obszarów wiejskich w ramach PROW 2007-

⁶⁰ Agenda 2000. Umocnienie i rozszerzenie UE. Wydaw. „Wokół Nas”, Warszawa 1999, s. 8.

2013⁶¹. PROW zakłada wzmocnienie ekonomiczne gospodarstw rolnych i wzrost konkurencyjności sektora rolno-spożywczego, z jednoczesnym zapewnieniem instrumentów na rzecz różnicowania działalności gospodarczej w kierunku pozyskania i stworzenia alternatywnych źródeł dochodów mieszkańców wsi⁶². Przyczynia się on do polepszenia jakości życia na obszarach wiejskich, poprzez rozwinięcie sektora podstawowych usług na rzecz ludności, jak również stanowi alternatywę dla produkcji żywności jako dominującej roli obszarów wiejskich.

Jak wcześniej wspomniano, jednym z elementów wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich jest agroturystyka, która jako zjawisko gospodarcze, społeczne, kulturowe i przestrzenne zawiera w sobie czynniki pobudzające rozwój lokalny. Ekonomiczne i społeczne skutki rozwoju agroturystyki, jako formy alternatywnej do masowego ruchu turystycznego, są odpowiednio mniejsze, ale stwarzają możliwości harmonijnego jej wkomponowania w gospodarczo-społeczne życie gminy. Najczęściej wymieniane funkcje i korzyści związane z rozwojem agroturystyki mają charakter ekonomiczny. Jako najważniejsze wśród nich wyróżnić można następujące:

- Dodatkowy dochód właścicieli gospodarstw agroturystycznych i mieszkańców wsi⁶³;
- Rozbudzanie inicjatyw gospodarczych i tworzenie nowych miejsc pracy⁶⁴;
- Ograniczenie bezrobocia, wzrost zatrudnienia;
- Aktywizacja zawodowa kobiet wiejskich;
- Poprawa lokalnej infrastruktury technicznej;
- Transfer kapitału z miasta na wieś.

Agroturystyka jest głównie postrzegana przez pryzmat ekonomicznych korzyści osiąganych przez kwaterydawców oraz miejscową społeczność, a także prosperity lokalnej gospodarki. Jednakże rozwój tej formy turystyki wiąże się

⁶¹ Krajowy Plan Strategiczny Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007-2013. Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi, Warszawa 2007, s. 33.

⁶² Program Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007-2013. Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi, Warszawa 2007, s. 121.

⁶³ W tym miejscu wspomnieć należy o tak zwanym efekcie mnożnikowym, „nakręcającym” lokalną koniunkturę gospodarczą. Przyjazd turystów powoduje zwiększenie popytu na inne artykuły i usługi, które z turystyką mogą nie mieć nic wspólnego. Dlatego w wielu krajach przywiązuje się ogromną wagę do rozwoju turystyki jako dziedziny umożliwiającej w stosunkowo szybkim czasie ożywienie gospodarcze. Szerzej na ten temat: S. Milne: *Tourism and Economic Development in Vanuatu*. „Singapore Journal of Tropical Geography” 1990, nr 11; R. W. McIntosh, Ch. R. Goeldner: *Tourism Principles, Practices, Philosophies*. John Wiley&Sons, New York 1990; H. G. Clement: *The Future of Tourism in the Pacific and Far East*. Departament of Commerce, Washington 1961; J. Majewski: *Agroturystyka to też biznes*. Fundacja Wspomagania Wsi, Warszawa 2004.

⁶⁴ Szacuje się, iż jedno gospodarstwo agroturystyczne uruchamia na obszarze wiejskim ok. 10 nowych miejsc pracy, a stworzenie nowego miejsca pracy w turystyce – w tym agroturystyce – wymaga zaledwie 40% nakładów potrzebnych do utworzenia takiego miejsca w przemyśle przetwórczym. Por.: M. Dębniwska, M. Tkaczuk: *Agroturystyka – koszty, ceny, efekty*. Wydaw. POLTEX, Warszawa 1997, s. 12; E. Kmita: *Agroturystyka jako szansa aktywizacji społeczno-gospodarczej środowisk wiejskich*. „Zagadnienia Doradztwa Rolniczego” 1997, nr 2, s. 11.

również, z nie mniej ważnymi korzyściami o charakterze pozaekonomicznym. Jako najistotniejsze wymienić należy:

- Nobilitacja mieszkańców wsi i ich stylu życia;
- Wzrost poziomu kwalifikacji;
- Aktywizacja środowiska wiejskiego, umocnienie więzi społecznych;
- Ochrona wartości kulturowych;
- Ochrona terenów wartościowych przyrodniczo.

Nie sposób przewidzieć wszystkich pożytków, jakie mogą wyniknąć z uruchomienia biznesu agroturystycznego. Wiele z nich ma charakter niewymierny lub nie ujawnia się w formie materialnej, ale wyraża się po prostu w lepszych warunkach życia. Agroturystyka sprawia, że następuje zróżnicowanie lokalnej gospodarki, która staje się mniej podatna na niestabilności rynku, co ma znaczenie w rejonach typowo rolniczych. Dzięki biznesowi turystycznemu rodziny rolnicze zdobywają nowe umiejętności, uczą się przedsiębiorczości, co może procentować w innych dziedzinach. Same kontakty z gośćmi, wymiana poglądów przynoszą niewymierne, ale istotne korzyści. Na przykład w przypadku gości zagranicznych turystyka mobilizuje do nauki języków obcych⁶⁵.

Należy jednak zauważyć, że przy szeregu korzyści związanych z rozwojem agroturystyki mogą wystąpić również zagrożenia i negatywne konsekwencje z niego płynące. Agroturystyka, a także inne formy turystyki wiejskiej stanowią zagrożenie dla środowiska naturalnego, zwłaszcza w przypadku nadmiernej koncentracji ruchu turystycznego. Uprawianie różnych form aktywnej rekreacji, takich jak np.: narciarstwo zjazdowe, jazda konna, wspinaczki, rajdy rowerowe i piesze, powodować mogą degradację wiejskiego krajobrazu, zanieczyszczenie, nadmierny hałas. Podobnie jak nadmierna ilość turystów szkodzić może środowisku przyrodniczemu, tak też ich pobyty na terenach wiejskich destabilizować mogą lokalne środowisko społeczno-kulturowe oraz zakłócać wiejski rytm życia i pracy, rodzić konflikty między turystami a mieszkańcami wskutek przenoszenia na teren wsi miejskiego stylu życia i innego systemu wartości⁶⁶. Agroturystyka powodować może również nieodwracalne zmiany w wiejskiej przestrzeni poprzez towarzyszące jej intensywne procesy urbanizacyjne⁶⁷. Niekontrolowany rozwój infrastruktury często burzy tradycyjny układ architektoniczny miejscowości. Wieś traci niekiedy swoją tożsamość – indywidualny koloryt i specyficzny klimat. Miejscowości turystyczne oferują bardziej skomercjalizowaną i często fałszywą wersję swego obyczaju i folkloru,

⁶⁵ J. Majewski: Agroturystyka... op. cit., s. 11.

⁶⁶ I. Jędrzejczyk: Ekonomiczne funkcje i uwarunkowania turystyki. Wydaw. Śląsk, Katowice 1995, s. 65.

⁶⁷ L. Strzembicki: Uwarunkowania rozwoju agroturystyki i usług towarzyszących na obszarach wiejskich. [w:] Agroturystyka w społeczno-ekonomicznym rozwoju środowiska wiejskiego. PTNKF, AWF w Warszawie, Instytut WFiS w Białej Podlaskiej, Biała Podlaska 1997, s. 7.

dostosowaną do oczekiwań i wyobraźni turystów⁶⁸. Regionalna kultura staje się kulturą na sprzedaż tracąc autentyczność i wartość. Nie bez znaczenia jest także fakt, iż w wielu miejscowościach turystycznych w okresie sezonu wzrasta poziom cen. Odbija się to niekorzystnie nie tylko na turystach ale również na ludności miejscowej, a szczególnie tej, która nie uzyskuje żadnych korzyści ze wzrostu ruchu turystycznego. Obniża się w ten sposób poziom życia tych osób. Zdarza się, że wzrastają również ceny gruntów oraz wielu usług⁶⁹. Należy jednak zauważyć, że wymienionym przykładom zagrożeń dla przyrodniczego i społecznego środowiska wsi można skutecznie zapobiegać, poprzez umiejętne zarządzanie turystyką i przestrzeganie zasad zrównoważonego jej rozwoju.

Poza różnorodnymi korzyściami czerpanymi przez właścicieli gospodarstw agroturystycznych, ich rodziny oraz społeczności lokalne, agroturystyka pełni szereg funkcji względem turystów:

- ✓ wypoczynkowo-zdrowotną, która jest konsekwencją realizacji jednego z podstawowych celów stawianych przed turystyką, którym jest regeneracja sił fizycznych i psychicznych człowieka następująca poza miejscem stałego zamieszkania;
- ✓ wychowawczą – kształtuje emocje i uczucia, dostarcza przeżyć, uwrażliwia na piękno, uczy tolerancji i szacunku dla ludzi; daje okazję do sprawdzenia się, pokonywania trudności, uczy adaptacji do nowych warunków i okoliczności;
- ✓ kształceniową – „podróże kształcą”; turystyka jest ważnym elementem procesu kształcenia (i samokształcenia), daje możliwość bezpośredniego poznania rzeczy, obiektów, zjawisk znanych dotychczas jedynie z książek, telewizji, internetu itp.;
- ✓ edukacji kulturowej – turystyka stwarza możliwości promowania wartości kulturowych i kultywowania dziedzictwa przeszłości, popularyzuje dobra kultury, chroni je; turysta przyzwyczajają się do odmienności, uczy się wychodzić poza własne stereotypy myślenia i kryteria estetyczne⁷⁰;
- ✓ kształtowania świadomości ekologicznej – agroturystyka bardzo często powoduje zwrócenie baczniejszej uwagi na środowisko, jego czystość i wartość oraz jest szansą na harmonijny kontakt z przyrodą⁷¹;
- ✓ społeczną, afiliacyjną – znaczenie ma tu zmiana nie tyle środowiska geograficznego co społecznego; turysta przebywając w danej miejscowości ma możliwość poznania nowych ludzi, zawarcia znajomości, zawiązania przyjaźni a czasem poznania partnera życiowego.

⁶⁸ Szerzej na ten temat: K. Przeclawski: Człowiek a turystyka. Zarys socjologii turystyki. Wydaw. Albis, Kraków 1996; K. Przeclawski: Humanistyczne podstawy turystyki. Instytut Turystyki, Warszawa 1986.

⁶⁹ P. Różycki: Zarys wiedzy o turystyce. Wydaw. PROKSENIA, Kraków 2006, s. 77.

⁷⁰ W. Staniewska-Zątek: Turystyka a przyroda i jej ochrona. Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań 2007, s. 9.

⁷¹ P. Różycki: Zarys wiedzy... op. cit., s. 76.

- ✓ etniczną – czasem, szczególnie w stosunku do obcokrajowców, agroturystyka może stać się okazją do poszukiwania „własnych korzeni”, odwiedzenia rodzinnych stron.

Warunkiem sukcesu agroturystyki jest m.in. pozytywny stosunek do turystyki głównych zainteresowanych, tj. poza turystami – mieszkańców wsi. Wyraża go przede wszystkim postawa gościnności. Ale sama gościnność jeszcze nie wystarcza. Konieczne są tu odpowiednie umiejętności kwaterodawców oraz adekwatnie przygotowany plan rozwoju lokalnego, który uwzględnia rozwój turystyki. Podejmowanie działań na rzecz rozwoju turystyki wymaga przeprowadzenia skrupulatnego rachunku korzyści i zagrożeń. Turystyka, obok korzyści z wpływu pieniędzy i ożywienia gospodarczego, wymaga również długofalowych nakładów obciążających wszystkich mieszkańców danej miejscowości, a więc nie tylko tych, którzy odniosą bezpośrednie korzyści z napływu turystów. Turysta nie przyjedzie bowiem do miejscowości pozbawionej podstawowej infrastruktury związanej z rekreacją i wypoczynkiem. Wynajem pokoi, obsługa gości, organizowanie im czasu wolnego wymaga często znacznych nakładów finansowych związanych nie tylko z remontem domu, ale i z jego wyposażeniem tak, aby zapewnić gościom odpowiedni standard.

Aby zwiększyć dochody z turystyki, gminy i lokalne społeczności winny zadbać o to, aby jak największa liczba turystów odwiedzała daną miejscowość przy jednoczesnym uwzględnieniu jej pojemności turystycznej. Korzystnym jest nie tylko wydłużenie czasu pobytu turysty, ale także wydłużenie sezonu turystycznego przez wprowadzenie nowych funkcji niezależnych od warunków klimatycznych. Zwiększenie wydatków turystów można osiągnąć nie tylko przez podnoszenie cen, ale dzięki wprowadzeniu różnorodnych dodatkowych atrakcji, odpowiednio zagospodarowując teren⁷². Często zastrzeżenie budzi fakt obojętności lub zazdrości tej części społeczeństwa wiejskiego, która nie czerpie korzyści finansowych z pobytu turystów. Tymczasem na rozwoju turystyki w danej gminie mogą skorzystać wszyscy mieszkańcy. Uświadomienie tego faktu społeczności i władzom jednostek terytorialnych, uwzględnienie go w trakcie opracowywania strategii rozwoju gminy jest istotnym czynnikiem w dążeniu do zróżnicowania dochodów gminy i zwiększenia w nich wpływu z turystyki.

Należy jednak zwrócić uwagę, że agroturystyka to tylko jeden z elementów wielofunkcyjnego rozwoju terenów wiejskich. Ryzykowne jest wiązanie z nią zbyt dużych nadziei w gminach, które pozbawione są wszelkich walorów turystycznych. Niezbędne są zatem badania rynku turystyki wiejskiej obejmujące obecnych i potencjalnych klientów, a jej przyszłość zależy w dużej mierze od dobrej orientacji w tych grupach usług, którymi zainteresowani są turyści, a także segmentacji samych turystów.

⁷² Szerzej na temat sezonowości popytu turystycznego: R. W. Butler: *Seasonality in Tourism: Issue and Implications*. [in:] *Seasonality in Tourism*. Ed. S. Lundtopr, Pergamon 2001; D. E. Lundberg, M. Krishnamoorthy, M. H. Stavegna: *Tourism Economics*. John Wiley&Sons, New York 1995.

2.5. Rynek usług agroturystycznych w Polsce

Tym, co różni rynek turystyczny od innych rodzajów rynku, jest głównie przestrzeń. Rynek ten jest rynkiem konsumentów zamiejscowych. Ponieważ podaż na nim stanowią w większości usługi, na ogół nie zachodzi konieczność magazynowania i transportu. Transport jednakże występuje jako usługa sama w sobie. Aby jednak usługa turystyczna mogła zaistnieć musi wystąpić nadwyżka wolnych miejsc noclegowych, gastronomicznych itp. w stosunku do potrzeb ludności miejscowej, musi dojść do uzgodnienia tej nadwyżki z potrzebami turystów w czasie i przestrzeni co do rodzaju, ilości i asortymentu. Musi istnieć niezbędna baza materialno-techniczna i narzędzia ekonomiczne, takie jak: cena, marża, prowizja. To, że konsument nie jest stałym mieszkańcem, decyduje o rodzaju, strukturze, ilości, czasie i miejscu konsumpcji. Wszystko to musi być brane pod uwagę przez przedsiębiorstwa w ich dążeniu do efektywności, a także przez organa wpływające w sposób pośredni, przy pomocy instrumentarium ekonomicznego oddziaływania, na decyzje przedsiębiorstw⁷³.

Mówiąc o rynku turystycznym i jego elementach składowych nie można zapomnieć o tym, co stanowi przedmiot transakcji na tym rynku, czyli o produkcie turystycznym. Problematyka dotycząca rynku turystycznego i pojęć mu pokrewnych, tj.: produktu turystycznego, popytu, podaży jest bardzo szczegółowo opisana w literaturze przedmiotu. Wydaje się nieuzasadnione podejmowanie dyskusji z opiniami autorów uznawanych za autorytety w tej dziedzinie⁷⁴. Można jednak stwierdzić, że produktem turystycznym są, obok walorów i atrakcji turystycznych wszystkie dobra i usługi tworzone i kupowane w związku z wyjazdem poza miejsce stałego zamieszkania, i to zarówno przed rozpoczęciem podróży, w jej trakcie, jak i podczas pobytu w miejscu docelowym wyjazdu. Przy czym na ogół większe znaczenie przypisuje się walorom przyrodniczym i wypoczynkowym, które są bardziej poszukiwane przez osoby odwiedzające obszary wiejskie⁷⁵. Jest to poniekąd rezultatem rozwoju cywilizacji. Zdaniem niektórych jest to też jedna z głównych przyczyn popularności agroturystyki.

⁷³ G. Gołembski: *Przedsiębiorstwo turystyczne w gospodarce wolnorynkowej*. Wydaw. Akademia Ekonomiczna w Poznaniu, Poznań 1998, s. 23.

⁷⁴ Szerzej na ten temat: J. Altkorn: *Marketing w turystyce*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2004; J. Ch. Holloway, Ch. Robinson: *Marketing w turystyce*. PWE, Warszawa 1997; A. Nowakowska: *Turystyka jako zjawisko społeczno-gospodarcze*. [w:] *Kompendium wiedzy o turystyce*. Red. naukowa G. Gołembski. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006; A. Panasiuk (red.): *Ekonomika turystyki*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006; D. Dudkiewicz (red.): *Marketing usług turystycznych*. Wydaw. Almamater, Warszawa 2006; V. T. C. Middleton: *Marketing w turystyce*. Wydaw. PAPT, Warszawa 1996; S. Smith: *The Tourism Product*. „Annals of Tourism Research” 1994, nr 21; S. Medlik, V. T. C. Middleton: *Product formulation in tourism*. *Tourism and Marketing*” 1973, nr 13.

⁷⁵ A. Balińska, I. Sikorska-Wolak: *Turystyka wiejska szansą rozwoju wschodnich terenów przygranicznych na przykładzie wybranych gmin*. Wydaw. SGGW, Warszawa 2009, s. 89.

Do specyficznych składników produktu agroturystycznego odróżniających go od innych produktów turystycznych zaliczyć należy:

- ✓ noclegi (najczęściej w domu gospodarza),
- ✓ smaczne i zdrowe wyżywienie wytwarzane niejednokrotnie z produktów pochodzących z własnego gospodarstwa,
- ✓ nieograniczona przestrzeń przyrodnicza, rekreacyjna,
- ✓ usługi przewodnickie (konno, traktem, pieszo i inne),
- ✓ wypożyczanie sprzętu sportowo-rekreacyjnego,
- ✓ możliwość korzystania z sadu i ogrodu,
- ✓ kontakt ze zwierzętami gospodarskimi (nie tylko jazda konno, ale również karmienie i czyszczenie koni, podbieranie jaj kurzych, dojenie krowy itp.),
- ✓ nauka rzemiosła ludowego (możliwość samodzielnego wplecenia koszyka, utkania kilimu, który jest namacalną pamiątką z pobytu w gospodarstwie),
- ✓ możliwość robienia przetworów domowych z owoców i warzyw,
- ✓ zbieranie i przetwarzanie owoców runa leśnego,
- ✓ uczestnictwo w pracach polowych,
- ✓ możliwość obserwacji unikalnych gatunków roślin i zwierząt (w przypadku obszarów chronionych lub w pobliżu rezerwatów).

Istotnym zagadnieniem jest jakość i marka produktu agroturystycznego. Oferent usług agroturystycznych, jeśli nie chce być wyeliminowany przez konkurentów, musi ciągle myśleć o możliwości rozszerzenia atrakcji proponowanych gościom. Mogą to być np. specjalne walory smakowe potraw, ciekawe zestawy posiłków, estetyka ich podawania, telewizor w pokoju, szersza oferta świadczonych usług wypoczynkowo-rekreacyjnych, zajęcia edukacyjne, warsztaty tematyczne. Podstawą sukcesu działań marketingowych w zakresie produktu agroturystycznego jest oferowanie potencjalnym nabywcom produktu jak najbardziej zróżnicowanego i jak najwyższej jakości, która wyraża się stopniem, w jakim ten produkt spełnia wymagania i oczekiwania⁷⁶.

Jakość produktu agroturystycznego dotyczy indywidualnych i subiektywnych wyobrażeń nabywcy o oferowanym produkcie. Klienci oceniając jakość produktu biorą pod uwagę następujące kryteria:⁷⁷

- ✓ lokalizację gospodarstwa agroturystycznego, warunki dojazdu,
- ✓ rzetelną, łatwo dostępną informację o produkcie (ofercie),
- ✓ urządzenia sprzyjające spędzaniu czasu wolnego przez gości, znajdujące się zarówno w obrębie gospodarstwa agroturystycznego, jak i poza nim (np. szlaki turystyczne),
- ✓ obiekty infrastruktury handlowej, usługowej, społecznej w osiedlu wiejskim,
- ✓ fachowość, kompetencję, uprzejmość, gościnność gospodarzy, ich dbałość o higienę, wygląd zewnętrzny,

⁷⁶ U. Świetlikowska (red.): Agroturystyka. Wydaw. SGGW, Warszawa 1998, s. 498.

⁷⁷ L. Strzembicki: Marketing w agroturystyce. Wydaw. ZCO, Zielona Góra 1995, s. 145.

- ✓ bezpieczeństwo w gospodarstwie agroturystycznym i na wsi,
- ✓ atrakcje środowiskowe w postaci naturalnych walorów przyrodniczych, kulturowych oraz możliwości poznania cyklu życia i pracy rodziny wiejskiego kwaterodawcy.

Jeżeli standard spełnia oczekiwania gości, to postrzegana jego jakość będzie dobra i będzie kształtować pozytywny wizerunek gospodarstwa agroturystycznego.

Rynek produktów i usług agroturystycznych, jako element rynku turystycznego, jest jednym z wielu rynków gospodarki narodowej. Bardzo trudno jest dokładnie określić jego wielkość. Szacuje się, że w skali Europy turyści przyjeżdżający do gospodarstw agroturystycznych, kwater turystyki wiejskiej oraz małych hoteli turystycznych na terenach wiejskich rocznie pozostawiają w nich ok. 12 mld euro. Dodatkowo, biorąc pod uwagę efekt mnożnikowy turystyki, wartość ta wzrasta do 26 mld euro pozostających na terenach wiejskich dzięki rozwojowi turystyki. Niektóre szacunki mówią o łącznej wartości turystyki wiejskiej w krajach europejskich przekraczającej 65 mld euro. W skali Polski nie jest to jeszcze rynek znaczący, ale zalicza się go do rynków wzrastających⁷⁸.

Analiza stanu liczbowego gospodarstw agroturystycznych w Polsce jest utrudniona, co spowodowane jest problemami z dostępnością i dokładnością danych na ten temat. Najwcześniejsze opracowania Ministerstwa Rolnictwa Rozwoju Wsi wskazują, iż w 1990 roku funkcjonowało w Polsce 590 gospodarstw agroturystycznych⁷⁹. W kolejnych latach charakteryzujących się dynamicznym rozwojem tego typu przedsięwzięć liczba kwater wzrosła do ok. 1000 w 1993 r. i prawie 4800 w 1997 r.⁸⁰. Główny Urząd Statystyczny zaczął publikować dane o kwaterach agroturystycznych od 1998 r. Znacznie się one różniły od danych zbieranych przez ODRy. Według GUS w 1998 r. funkcjonowało 608 obiektów świadczących usługi agroturystyczne. W kolejnych latach liczba kwater agroturystycznych. Dane na rok 2001 były ostatnimi, które GUS przedstawił odnośnie stanu agroturystyki w Polsce. Istniały wtedy 1073 kwatery. Od 2002 r. badania dotyczące liczby gospodarstw agroturystycznych prowadził Instytut Turystyki, korzystając początkowo z informacji pozyskanych od ośrodków doradztwa rolniczego (2002r.), a później, aż do roku 2007, z poszczególnych urzędów gmin. Według Instytutu, na podstawie informacji uzyskanych od ODR-ów, w roku 2002 funkcjonowało w Polsce 6543 gospodarstw agroturystycznych. W roku następnym, dzięki informacjom pozyskanym z urzędów gmin liczbę tę ustalono na zaledwie 3323 gospodarstw. Tak znacząca różnica wynikała najprawdopodobniej z wykorzystania różnych źródeł informacji. W kolejnych latach odnotowywano ciągły wzrost liczby kwater agroturystycznych. Ostatnie dane pochodzą z roku 2007, kiedy to funkcjonowało 8790 gospodarstw

⁷⁸ M. Sznajder, L. Przezbórska: Agroturystyka... op. cit., s. 174.

⁷⁹ Szerzej na ten temat: M. Drzewiecki: Podstawy... op. cit., s. 79-102.

⁸⁰ Informacja o rozwoju agroturystyki na obszarach wiejskich. MRiRW, Departament Infrastruktury Wsi i Komunikacji Społecznej, Warszawa 2005, s. 11.

agroturystycznych dysponujących łącznie 87144 miejscami. Dane na rok 2007 były ostatnimi opublikowanymi przez Instytut Turystyki, który zaprzestał tego typu badań. Niestety dane uzyskiwane w ten sposób nie zawsze dokładnie odzwierciedlały stan rzeczywisty, czego przykładem może być duża dysproporcja liczby gospodarstw agroturystycznych w kolejnych latach. Spowodowane było to faktem, że urzędy gmin nie zawsze odsyłały wypełnione kwestionariusze ankiety, a czasem wypełniały je niepoprawnie. Kolejnym problemem, ujawnionym w czasie badań empirycznych, wpływającym na nieprecyzyjność danych dotyczących liczby kwater agroturystycznych był fakt, że pracownicy urzędów gmin wysyłając ankiety do Instytutu Turystyki traktowali często osoby kończące szkolenia agroturystyczne jako kwaterodawców i już jako takich uwzględniali ich w informacjach dostarczanych Instytutowi. W 2008 nie prowadzono takich badań. Informacje dotyczące liczby gospodarstw agroturystycznych w roku 2009⁸¹ mają ukazać się dzięki badaniom przeprowadzonym ponownie przez GUS.

W tabeli 2 zaprezentowano liczbę kwater agroturystycznych w poszczególnych latach w Polsce.

Tabela 2. Liczba kwater agroturystycznych w Polsce w latach 1998-2007

Rok	Liczba kwater agroturystycznych	Liczba miejsc noclegowych
1998	608	5509
1999	775	7172
2000	808	8133
2001	1073	11188
2002	6543	53216
2003	3323	32885
2004	4052	40635
2005	6550	64075
2006	7214	70300
2007	8790	87144

Źródło: opracowanie własne na podstawie opracowań GUS pt. „Turystyka”, seria: „Informacje i Opracowania Statystyczne” z kolejnych lat, badań Instytutu Turystyki na lata 2002, 2003, 2004, 2005 oraz opracowań tabelarycznych A. Jagusiewicza i H. Legienisa: Zasoby bazy noclegowej indywidualnego zakwaterowania w Polsce w 2006 (i 2007) r. Instytut Turystyki, Warszawa 2007 (i 2008)

Zakładając, że w 2007 roku funkcjonowało w Polsce 2,57 mln indywidualnych gospodarstw rolnych⁸² odsetek gospodarstw agroturystycznych wynosił 0,34%. Dla porównania w Szwecji, Finlandii, Wielkiej Brytanii czy Austrii dochody z działalności turystycznej uzyskiwał co dziesiąty, a w niektórych regionach nawet co piąty rolnik⁸³.

⁸¹ W chwili opracowywania niniejszego rozdziału dane te nie były jeszcze dostępne.

⁸² Według danych GUS w 2007 roku funkcjonowało w Polsce 2575113 indywidualnych gospodarstw rolnych.

⁸³ Pomoc dla farmerów. Pierwszy portal rolny (www.ppr.pl)

Analizując geograficzne rozłożenie kwater agroturystycznych można zaobserwować znaczne różnice w ich liczbie w poszczególnych województwach. Jest to wynikiem m.in. zróżnicowanej atrakcyjności turystycznej regionów, a także siły zachowań przedsiębiorczych mieszkańców wsi, dotychczasowych doświadczeń i upowszechniania sukcesów tego rodzaju działalności. Najwięcej kwater agroturystycznych w 2007 r. było w województwach: małopolskim i podkarpackim oraz w warmińsko-mazurskim, co zaprezentowano w tabeli 3. Jednym z ważniejszych, jeśli nie najważniejszym powodem tego stanu rzeczy jest duża atrakcyjność turystyczna tych województw. Nie bez znaczenia jest również fakt, że podkarpackie i warmińsko-mazurskie charakteryzują się wysokim bezrobociem⁸⁴ oraz niskimi dochodami mieszkańców⁸⁵, co powoduje wzrost zainteresowania alternatywnymi źródłami dochodu, między innymi w postaci świadczenia usług agroturystycznych.

Tabela 3. Kwatery agroturystyczne w Polsce w roku 2007 w podziale na województwa

Województwo	Liczba kwater		Udział w kwaterach ogółem (%)	Liczba miejsc noclegowych w kwaterach	Udział w miejscach noclegowych ogółem (%)
	Ogółem	W tym całoroczne			
Dolnośląskie	592	562	6,7	6 475	7,4
Kujawsko-pomorskie	333	246	3,8	3 544	4,1
Lubelskie	408	294	4,6	3 445	3,9
Lubuskie	164	123	1,9	1 615	1,9
Łódzkie	167	116	1,9	1 427	1,6
Małopolskie	1 590	1230	18,1	17 927	20,6
Mazowieckie	378	273	4,3	3 322	3,8
Opolskie	112	84	1,2	1 110	1,3
Podkarpackie	1 074	807	12,2	8 288	9,5
Podlaskie	629	447	7,2	5 751	6,6
Pomorskie	770	542	8,8	7 565	8,7
Śląskie	384	321	4,4	5 296	6,1
Świętokrzyskie	355	274	4,0	2 896	3,3
Warmińsko-mazurskie	869	597	9,9	8 164	9,4
Wielkopolskie	474	369	5,4	4 703	5,4
Zachodniopomorskie	491	343	5,6	5 616	6,4
POLSKA	8 790	6628	100,0	87 144	100,0

Zródło: opracowanie własne na podstawie danych Instytutu Turystyki

⁸⁴ Bezrobotni oraz stopa bezrobocia wg województw, podregionów i powiatów (stan w końcu czerwca 2009 r.). GUS 2010, www.stat.gov.pl.

⁸⁵ Zatrudnienie i wynagrodzenia w gospodarce narodowej w I kwartale 2009 r. GUS 2009, www.stat.gov.pl.

Warto zauważyć, że na terenie województwa podkarpackiego i warmińsko-mazurskiego różnice w liczbie kwater agroturystycznych w porównaniu z województwem małopolskim nie były aż tak znaczne, natomiast proporcjonalnie miejsc noclegowych było tam dużo mniej. Może to świadczyć o istnieniu dużej liczby kwater, które pomieścić mogły mniejszą liczbę osób. Z kolei w przypadku województwa pomorskiego i dolnośląskiego można zauważyć odwrotną sytuację – udział procentowy kwater był mniejszy, a miejsc noclegowych większy. To z kolei może świadczyć o tym, że istniały kwatery o dużej liczbie miejsc noclegowych.

Należy również zwrócić uwagę, że w 2007 roku 75,4% kwater agroturystycznych świadczyło swoje usługi całorocznie (w woj. lubelskim 72,1%).

Omawiając stan liczbowy kwater agroturystycznych warto wspomnieć o ich wykorzystaniu. Powołując się na badania Instytutu Turystyki opublikowane w listopadzie 2004 roku można stwierdzić, że średnie wykorzystanie kwater agroturystycznych w poszczególnych województwach charakteryzowało się dużą rozpiętością. Najslabiej wypadło woj. świętokrzyskie (7,2%) oraz dolnośląskie (9,6%). Najwyższym wykorzystaniem kwater agroturystycznych (powyżej 35%) charakteryzowało się pomorskie, opolskie oraz kujawsko-pomorskie. Średnia dla Polski wynosiła 20,4%. Do powyższych danych trzeba jednak podejść z dystansem i traktować je jedynie jako przybliżone szacunki. Wynika to z faktu, że z 1798 ankiet wysłanych przez Instytut do właścicieli gospodarstw agroturystycznych jedynie 224 (12,4%) powróciło wypełnionych prawidłowo. Jednak np. z łódzkiego czy opolskiego powróciły tylko po 3 ankiety, na podstawie których oszacowano wykorzystanie kwater agroturystycznych w tych województwach.

Niewiele jest ogólnokrajowych badań dotyczących strony popytowej agroturystyki⁸⁶. Jako jeden z nielicznych wyzwania tego na szeroką skalę podjął się L. Strzembicki obejmując badaniami ankietowymi w latach 1997, 2001 i 2003 ponad 1,5 tys. respondentów z siedmiu regionów Polski (aktualnych województw) cechujących się odrębnościami w zakresie bazy turystycznej i ofert wypoczynku, a także zróżnicowaniem ruchu turystycznego i walorów turystycznych. W każdym rejonie wytypowano obiekty turystyki wiejskiej, w których przebywający na letnim wypoczynku goście uczestniczyli w badaniach. Obiekty zróżnicowane były pod względem przestrzennej lokalizacji w regionie oraz rodzaju i standardu świadczonych usług.

Wyniki badań L. Strzembickiego dowodzą, że wśród turystów spędzających urlop w gospodarstwach wiejskich przeważały osoby w wieku 30-49 lat – około 60% badanych⁸⁷. Pod względem aktywności zawodowej najliczniej

⁸⁶ Badania dotyczące popytu na usługi agroturystyczne, motywów wyboru tego typu usług czy grup nabywców produktów agroturystycznych prowadzili m.in. M. Zarębski, I. Kurtyka oraz B. Kutkowska. Były to jednak analizy lokalne, których próba badawcza wynosiła najwyżej 120 respondentów.

⁸⁷ Zaprezentowane dane pochodzą z opracowania L. Strzembickiego: Wypoczynek w gospodarstwach wiejskich w opinii turystów. [w:] Turystyka wiejska a rozwój i współpraca regionów. Prace naukowo-dydaktyczne Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Krośnie, Krosno 2005.

reprezentowana była grupa pracowników umysłowych. Stanowili oni ponad 40% ogółu respondentów. Na wypoczynek na wsi bardzo często decydowały się osoby reprezentujące tzw. wolne zawody (około 14%), a także kadra kierownicza (około 13%). Kolejnym pod względem liczebności był kilkunastoprocentowy segment emerytów i rencistów. Przedsiębiorcy stanowili grupę około 8%. Niewielki był udział robotników i rolników – po kilka procent. Pod względem poziomu wykształcenia dominowały osoby z wykształceniem wyższym oraz średnim – prawie po 50%. Należy tu również podkreślić, że turystów z wykształceniem wyższym cechuje szeroki wachlarz potrzeb związanych z wypoczynkiem oraz wyższe wymagania jakościowe, zarówno w stosunku do warunków zakwaterowania i żywienia, jak i możliwości spędzania czasu wolnego. Lepiej wykształceni turyści mogą zgłaszać zapotrzebowanie na inne dobra materialne i usługi aniżeli turyści o niższym poziomie wykształcenia. Mogą oni również wymagać od kwaterodawców kompleksowej informacji turystycznej oraz profesjonalnego doradztwa w zakresie form i sposobów spędzania czasu wolnego. W przypadku niezadowolenia z jakości produktu turystycznego potrafią lepiej sformułować reklamacje i skuteczniej bronić własnego interesu⁸⁸.

Inną, ważną cechą turystów wypoczywających na terenach wiejskich jest ich sytuacja materialna. Poziom zamożności wpływa bowiem wyraźnie na rozmiary i strukturę wydatków konsumpcyjnych, w tym także w zakresie usług turystycznych. Wyniki badań L. Strzembickiego ukazują, że największa, ponad 40 procentowa grupa respondentów określiła swoją sytuację materialną jako dobrą, a około 36% jako zadowalającą. Znacznie mniejszym udziałem cechowały się grupy respondentów określających swoją sytuację jako dostateczną (nieco ponad 11%) i bardzo dobrą (około 8%). Dane te nie potwierdzają zawartych w niektórych publikacjach opinii, że zainteresowane wypoczynkiem w gospodarstwach wiejskich są głównie osoby o niskim statusie materialnym.

Badania przeprowadzone przez L. Strzembickiego pozwoliły na określenie głównych powodów zainteresowania wypoczynkiem na wsi. Poza walorem poznawczym, kwestia ta ma również duże znaczenie praktyczne. Pozwala na lepsze dostosowanie oferty wypoczynku do potrzeb i oczekiwań turystów oraz zastosowanie odpowiednich instrumentów marketingowych przez podmioty funkcjonujące na rynku turystyki wiejskiej. Zdecydowanie dominującym, pierwszoplanowym motywem wypoczynku na wsi była możliwość spokojnego wypoczynku w naturalnym, wiejskim środowisku (prawie 70% wskazań). Wśród najczęściej wymienianych powodów drugoplanowych znalazły się walory zdrowotne terenów wiejskich i koszty pobytu. Jako trzecioplanowy powód podawano najczęściej chęć spędzenia urlopu w ulubionym krajobrazie, chęć zmiany dotychczasowego sposobu wypoczynku, a także pokazania dzieciom (grupa rodzin z dziećmi to istotny segment tego rynku) nieznanego im sposobu

⁸⁸ G. Antonides, W. van Raaij: *Zachowanie konsumenta*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2003, s. 46-47.

życia i pracy mieszkańców wsi, umożliwienia im kontaktu ze zwierzętami gospodarczymi oraz poznania specyficznych dla gospodarstwa rolnego rodzajów prac.

Ważną kwestią z punktu widzenia marketingu jest znajomość źródeł informacji wykorzystywanych przez turystów przy wyborze konkretnych ofert wypoczynku na wsi. Daje to wiejskim usługodawcom oraz ich stowarzyszeniom możliwość stosowania właściwych środków i metod promocji i dystrybucji oraz weryfikacji ich efektywności. Ponad 40% respondentów wyróżniło tu wiadomość od znajomych. Duże znaczenie mają również ulotki, foldery i katalogi. Należy podkreślić, że szczególnie w ostatniej edycji badań L. Strzembickiego (w roku 2003) doceniano znaczenie internetu. Można się spodziewać, że wraz z biegiem czasu i upowszechnienia tego źródła informacji jego rola znacznie wzrosła.

Ważnym elementem zachowań konsumpcyjnych turystów jest wybór grona osób towarzyszących w trakcie wypoczynku w gospodarstwach wiejskich. Największa część uczestników badań wskazywała na wypoczynek w gronie całej rodziny. Drugą pod względem liczebności grupą wypoczywających były małżeństwa lub partnerzy. Kolejną pozycję, chociaż ze sporym dystansem pod względem wskazań, zajmowali turyści wypoczywający z dziećmi lub wnukami. Były to najczęściej mamy lub babcie. Ostatnie dwie grupy to wypoczywający w gronie przyjaciół oraz spędzający urlop na wsi samotnie.

Badania L. Strzembickiego pozwoliły ustalić z jakiej bazy noclegowej w gospodarstwach wiejskich korzystali turyści. Wypowiedzi respondentów jednoznacznie dowodzą, że podstawowym rodzajem bazy noclegowej wykorzystywanej przez wypoczywających na obszarach wiejskich był pokój gościnny w obiekcie mieszkalnym gospodarzy. Należy podkreślić również fakt, że ważnym elementem wyposażenia obiektów jest łazienka. Badania wskazują, że turyści preferują korzystanie z łazienki oddanej do ich wyłącznej dyspozycji.

Wyniki badań L. Strzembickiego znajdują potwierdzenie także w innych badaniach, m.in. w badaniach przeprowadzonych w 2006 r. przez A. Balińską i I. Sikorską-Wolak wśród 520 turystów wypoczywających w gospodarstwach agroturystycznych w gminach wiejskich wschodnich regionów przygranicznych⁸⁹.

Przy okazji omawianego zagadnienia należy wspomnieć również o dwóch ważnych kwestiach związanych z rynkiem agroturystycznym. Są nimi promocja i dystrybucja.

Biorąc pod uwagę różne sposoby promocji gospodarstwa i świadczonych w nim usług agroturystycznych możemy wyróżnić np.: wydawnictwa promocyjne (broszury, ulotki, foldery), ogłoszenia w gazecie, internet, targi turystyczne, ODRy oraz stowarzyszenie agroturystyczne. W dobie internetu właśnie to medium można wyróżnić jako najwygodniejsze i najbardziej wszechstronne źródło informacji dla potencjalnych odbiorców nie tylko agro- ale ogólnie pojętych usług turystycznych.

⁸⁹ A. Balińska, I. Sikorska-Wolak: Turystyka... op. cit., s. 88-90 i 106-111.

Duże znaczenie mają tu stowarzyszenia agroturystyczne czy urzędy gmin, gdyż to zazwyczaj na ich stronach publikowane są ogłoszenia i informacje dotyczące gospodarstw agroturystycznych.

Rozpatrując sposoby dystrybucji można wyróżnić dwie metody – pośrednią i bezpośrednią. W agroturystyce głównym sposobem dystrybucji jest sprzedaż bezpośrednia, w ramach której rozróżnia się sprzedaż ad hoc (spontaniczną) oraz sprzedaż z wcześniejszą rezerwacją. Sprzedaż ad hoc wiąże się z niezapowiedzianymi gośćmi potrzebującymi noclegu od zaraz. Sprzedaż z rezerwacją odbywa się wtedy, kiedy turysta wcześniej informuje rolnika o zamiarze odwiedzenia gospodarstwa. Bardzo efektywny jest kontakt e-mailowy lub telefoniczny. Sprzedaż pośrednia odbywa się przez pośredników. Mogą nimi być biura turystyczne, stowarzyszenia agroturystyczne, ośrodki doradztwa rolniczego czy specjalne komórki wyodrębnione w urzędach gmin. Z różnym skutkiem są także podejmowane próby tworzenia systemów rezerwacji dla gospodarstw agroturystycznych przez stowarzyszenia agroturystyczne.

Bardzo istotnym składnikiem rynku agroturystycznego jest cena. Poza funkcją ekonomiczną, prowadzącą się do zwrotu poniesionych nakładów oraz zysku z prowadzonej działalności spełnia ona również rolę informacyjną, zarówno względem potencjalnych klientów, jak i usługodawców. Za pomocą ceny nabywca jest informowany o standardzie oferowanej usługi, natomiast oferent spodziewa się określonego typu klientów⁹⁰. Część klientów nie bierze pod uwagę ofert poniżej określonej ceny gdyż obawiają się o standard takiej usługi. Decydując się na pobyt bardziej kosztowny mają większą pewność, że będzie on akceptowalny pod względem standardu. Inna grupa odbiorców, decydując się na korzystanie z najtańszych usług, jest najczęściej świadoma, że poziom usługi pozostawiał będzie wiele do życzenia. Podobnie wygląda to z punktu widzenia kwaterodawców. Żądając niewielkiej opłaty za świadczone usługi powinni mieć świadomość, że ceny najniższe często wybiera młodzież. Wielu rolników niechętnie przyjmuje tą grupę turystów. Wysoka cena z pewnością odbije się na mniejszej liczbie gości, ale i mniejszym nakładzie pracy. Często zdarza się, że usługodawcy wolą mieć jednego turystę w ciągu tygodnia za wyższą cenę aniżeli wielu wczasowiczów po niskiej odpłatności.

2.6. Czynniki instytucjonalne rozwoju agroturystyki

Spośród wielorakich czynników, o charakterze endogennym i egzogennym, wyznaczających tempo i skalę rozwoju agroturystyki w Polsce ważną rolę w stymulowaniu jej rozwoju pełnią lokalne i ponadlokalne instytucje i organizacje. Wśród nich szczególne miejsce zajmują ośrodki doradztwa rolniczego, stowarzyszenia agroturystyczne zrzeszające wiejskich usługodawców,

⁹⁰ M. Sznajder, L. Przezbórska: Agroturystyka... op. cit., 127.

samorządy lokalne oraz lokalne organizacje turystyczne. Nie można również nie uwzględnić instytucji szczebla centralnego, takich jak: Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi, Ministerstwo Gospodarki oraz Ministerstwo Sportu i Turystyki, wyznaczających agroturystyce (w opracowywanych dokumentach rządowych o charakterze strategicznym) ważne miejsce i rolę w rozwoju obszarów wiejskich, a także w całokształcie rozwoju gospodarki turystycznej⁹¹.

Aktywność mieszkańców wsi w zakresie podejmowania działalności turystycznej została rozbudzona przez działania ośrodków doradztwa rolniczego, które od początku lat 90. prowadzą działalność szkoleniowo-doradczą i informacyjną z zakresu turystyki wiejskiej i agroturystyki.

Do szczegółowych zadań ośrodków doradztwa rolniczego w zakresie turystyki wiejskiej i agroturystyki należą⁹²:

- ✓ organizowanie kursów, szkoleń, pokazów dla rolników i ich rodzin, pragnących rozpocząć działalność turystyczną oraz osób prowadzących taką działalność, którzy zamierzają udoskonalać swoją ofertę;
- ✓ udzielanie konsultacji i pomocy w zakresie modernizacji pomieszczeń mieszkalnych i ich wyposażenia pod kątem przyjmowania turystów;
- ✓ udzielanie konsultacji i pomocy w zakresie kategoryzacji kwater, propagowania i stosowania racjonalnego żywienia turystów;
- ✓ udzielanie konsultacji w zakresie przepisów prawnych i administracyjnych obowiązujących w turystyce wiejskiej, i agroturystyce, a także kalkulacji kosztów oferty turystycznej i przygotowania biznes planu;
- ✓ promowanie usług turystycznych oferowanych przez rolników, wydawanie publikacji dotyczących różnych aspektów działalności turystycznej;
- ✓ nawiązywanie kontaktów i współpracy ze stowarzyszeniami agroturystycznymi, podmiotami rządowymi i samorządowymi działającymi w tym obszarze.

W działalności doradczej powinno się zwracać uwagę na to, aby właściciele gospodarstw agroturystycznych nie byli zachęceni do zwiększania liczby miejsc ponad popyt, lecz do zwiększania stopnia ich wykorzystania poprzez podwyższenie standardu, wzrost jakości usług oraz wydłużenie sezonu.

Warto wspomnieć tu o działalności Krajowego Centrum Doradztwa Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich (przekształconego 1 stycznia 2005 r. w Centrum Doradztwa Rolniczego z siedzibą w Brwinowie), które miało na celu przygotowanie doradców do świadczenia pomocy rolnikom. Jedną z form doskonalenia doradców były wyjazdy studyjne do krajów Europy Zachodniej w celu zapoznania się z funkcjonowaniem i działalnością gospodarstw agroturystycznych. Kolejną formą działalności CDR na rzecz wspierania rozwoju

⁹¹ I. Sikorska-Wolak: Instytucjonalne czynniki rozwoju agroturystyki. [w:] Agroturystyka – moda czy potrzeba? Red. naukowa G. A. Ciepiera, J. Sosnowski. Wydaw. Akademii Podlaskiej, Siedlce 2007, s. 420.

⁹² B. Mikuta, K. Żelazna: Organizacja ruchu... op. cit., s. 288-289.

agroturystyki jest organizowanie ogólnopolskich sympozjów agroturystycznych stanowiących forum prezentacji wyników badań prowadzonych w różnych ośrodkach naukowych, a także wymiany poglądów i doświadczeń praktycznych podmiotów aktywnie angażujących się w rozwój turystyki wiejskiej. Pierwsze sympozjum, zorganizowane z inicjatywy Suwalskiej Izby Rolniczo-Turystycznej, nt. „Szanse rozwoju agroturystyki w Polsce” odbyło się w 1993 roku w Suwałkach. W kolejnych kilku latach inicjatywę organizacji sympozjów agroturystycznych przejęło Centrum Doradztwa i Edukacji w Rolnictwie – Oddział w Krakowie, współpracując w ich organizacji z lokalnymi stowarzyszeniami agroturystycznymi, terenowymi ośrodkami doradztwa rolniczego, a także uczelniami wyższymi. Tematyka sympozjów uwzględniała takie zagadnienia, jak: rola turystyki w ożywieniu społeczno-gospodarczym obszarów wiejskich, uwarunkowania regionalne i lokalne rozwoju turystyki wiejskiej, zrównoważony rozwój turystyki wiejskiej, kształtowanie standardów produktu turystycznego polskiej wsi i jego marka, determinanty sukcesu w turystyce wiejskiej, dziedzictwo kulturowe wsi, turystyka wiejska w warunkach integracji z Unią Europejską, a więc koncentrowała się na najważniejszych dla rozwoju turystyki wiejskiej w Polsce problemach. Organizowanie sympozjów w poszczególnych regionach kraju stanowiło zarazem szansę promocji tych regionów i ich produktów turystycznych. I tak w kolejnych latach sympozja te odbywały się w województwach: śląskim, podkarpackim, dolnośląskim, lubelskim, lubuskim, podlaskim, małopolskim, wielkopolskim i pomorskim⁹³.

Doradztwo rolnicze z powodzeniem realizowało stojące przed nim wyzwania związane z rozwojem turystyki wiejskiej i agroturystyki. Efektem tych działań był m.in. dynamiczny wzrost liczby gospodarstw agroturystycznych, doskonalenie produktów turystycznych, wzrost świadomości mieszkańców wsi i dostrzeżenie przez nich możliwości wykorzystania zasobów dziedzictwa kulturowego swojego terenu, powstawanie lokalnych stowarzyszeń agroturystycznych, uświadomienie władzom i samorządom lokalnym możliwości rozwoju podległych im jednostek terytorialnych poprzez propagowanie funkcji turystycznej.

Szczególne miejsce w gronie podmiotów uczestniczących we wspieraniu i zarządzaniu turystyką wiejską w Polsce zajmują lokalne i regionalne stowarzyszenia agroturystyczne. Ich wysoka ranga wynika ze specyfiki turystyki wiejskiej, a mianowicie funkcjonowania wielu małych, „rodzinnych” podmiotów, łączących świadczenie usług turystycznych z prowadzeniem gospodarstwa rolnego bądź inną formą zarobkowania, rozproszonych przestrzennie i znacznie oddalonych od rynków zbytu. Wymienione cechy wymuszają wręcz, dla sprostania wymogom współczesnego, konkurencyjnego rynku, tworzenie przez wiejskich kwaterodawców stowarzyszeń. Te swoiste samorządowe organizacje mogą z jednej

⁹³ I. Sikorska-Wolak: Instytucjonalne czynniki... op. cit., s. 424.

strony bardziej skutecznie rozwiązywać problemy swoich członków, poprzez ukierunkowanie ich aktywności, umiejętności, zdolności i zasobów na realizację wspólnie wyznaczonych celów, z drugiej natomiast bardziej efektywnie współpracować z administracją rządową, lokalnymi samorządami i instytucjami jako pełnoprawny partner. Powstawanie regionalnych stowarzyszeń było głównie wynikiem starań samych mieszkańców wsi oraz sugestii doradców rolniczych. Świadczy to zarówno o autentycznym odczuwaniu potrzeby działań zespołowych mieszkańców wsi świadczących usługi turystyczne bądź pragnących to czynić w przyszłości, jak też o skuteczności propagowania zrzeszania się wiejskich usługodawców przez system doradztwa rolniczego. Kolejnym powodem jest dostrzeżenie pozytywnych efektów działania podobnych organizacji w innych regionach. Wskazuje to pośrednio, że sami wiejscy usługodawcy widzą praktyczne korzyści płynące ze zrzeszania się⁹⁴.

Do zadań stowarzyszeń agroturystycznych należy m.in.⁹⁵:

- ✓ wspieranie idei turystyki wiejskiej w regionie;
- ✓ wymiana i upowszechnianie doświadczeń turystyki wiejskiej;
- ✓ podnoszenie atrakcyjności turystycznej regionu;
- ✓ działania marketingowe i promocyjne na rzecz różnicowania działalności gospodarczych na terenach wiejskich;
- ✓ propagowanie i pomoc w realizacji różnych form samopomocy finansowej;
- ✓ umacnianie tożsamości regionalnej, kultywowanie i popularyzacja tradycji i spuścizny historycznej oraz kulturalnej regionu;
- ✓ ochrona środowiska naturalnego;
- ✓ ochrona interesów członków stowarzyszenia.

Stowarzyszenia realizują swoje cele głównie poprzez:

- ✓ współpracę z krajowymi i zagranicznymi stowarzyszeniami turystycznymi i agroturystycznymi;
- ✓ współdziałanie z organizacjami, których działanie pomaga w realizacji celów stowarzyszenia;
- ✓ wymianę doświadczeń, prowadzenie działalności szkoleniowej;
- ✓ wymianę kulturalną;
- ✓ wspieranie i propagowanie rękodzielnictwa;
- ✓ prowadzenie działalności wydawniczej i promocyjnej;
- ✓ propagowanie i wdrażanie alternatywnych źródeł energii, upraw ekologicznych i innych działań na rzecz ochrony środowiska,
- ✓ propagowanie niekonwencjonalnych kierunków produkcji rolniczej,
- ✓ działalność gospodarczą służącą realizacji celów statutowych.

⁹⁴ L. Strzembicki: Instytucjonalne... op. cit., s. 21.

⁹⁵ A. J. Parzonko: Rola stowarzyszeń w rozwoju agroturystyki w Polsce. [w:] Problemy rozwoju turystyki na Wileńszczyźnie, Mazowszu, Podlasiu, Wołyniu i Podolu, t. 8. Wydaw. WSTiJO i SGGW, Warszawa – Łwów – Żytomierz 2006, s. 319.

Regionalne stowarzyszenia turystyki wiejskiej i agroturystyki już w początkowym okresie swojego działania dostrzegły potrzebę utworzenia nadrzędnej organizacji, której celem byłoby skoordynowanie działalności w skali całego kraju, negocjowanie korzystnych warunków dla rozwoju turystyki wiejskiej oraz reprezentacja ich interesów wobec rządu. Również wśród wielu wniosków podsumowujących obrady II Ogólnopolskiego Sympozjum Agroturystycznego za najważniejsze uznano powołanie na bazie istniejących regionalnych stowarzyszeń ogólnopolskiej federacji stowarzyszeń agroturystycznych. Po dwuletnim okresie przygotowań organizacyjnych i prawnych nastąpiło w czerwcu 1996 roku powołanie Polskiej Federacji Turystyki Wiejskiej „Gospodarstwa Gościnne”. Do jej podstawowych celów zaliczono: rozwój turystyki wiejskiej i współpracę w tym zakresie z innymi organizacjami, reprezentowanie i ochronę interesów członków federacji, promocję, stworzenie systemu ogólnopolskiej kategoryzacji i standaryzacji kwater, podejmowanie działań na rzecz zachowania i ochrony kulturowego i przyrodniczego dziedzictwa wsi.

Do wymiernych skutków działań Federacji, istotnych dla rozwoju turystyki wiejskiej/agroturystyki, należy zaliczyć: realizację systemu kategoryzacji wiejskiej bazy noclegowej, udostępnianie skategoryzowanym obiektom znaku graficznego (logo), promocję w wydawnictwach Federacji, uczestnictwo w targach turystycznych o zasięgu ogólnokrajowym, cykliczne wydawnictwa, takie jak: atlas agroturystyczny, mapa agroturystyczna, stworzenie komputerowej bazy danych o zrzeszonych obiektach oraz serwisu internetowego „Wieś polska zaprasza”, przekazywanie informacji o zrzeszonych w Federacji stowarzyszeniach do krajowych i zagranicznych czasopism. Od 1997r. Federacja jest członkiem Europejskiej Federacji Stowarzyszeń ds. Urlopu w Wiejskiej Zagrodzie i Turystyki na Terenach Wiejskich EUROGITÉS⁹⁶.

Dostrzegając znaczne zasługi Polskiej Federacji Turystyki Wiejskiej „Gospodarstwa Gościnne” w rozwoju turystyki wiejskiej i agroturystyki trudno jednak nie odnotować pewnych mankamentów w jej działalności. Jednym z nich jest powolne tempo przebiegu procesu kategoryzacji. Uczestniczą w niej członkowie znikomej części regionalnych stowarzyszeń. Kolejną kwestią jest nadużywanie zwrotu „agroturystyczne” w stosunku do niektórych ze skategoryzowanych obiektów uwzględnianych w atlasach, folderach i innych wydawnictw promocyjnych, chociaż część ofert nie mieści się w tym pojęciu. Federacja nie podejmuje próby wyraźnego rozgraniczenia ofert agroturystycznych od innych ofert wypoczynku na wsi. Kolejną kwestią jest uczestnictwo w targach turystycznych. Zdaniem L. Strzembickiego nie wszystkie inicjatywy uczestnictwa w zagranicznych imprezach tego typu wydają się trafione. Targi to efektywne ale bardzo kosztowne przedsięwzięcie. Ich wybór winien być bardzo przemyślany, ponieważ korzyści odnosi się tylko przy kontynuacji uczestnictwa, a na tą (ze

⁹⁶ I. Sikorska-Wolak: Instytucjonalne czynniki... op. cit., s. 426.

względów finansowych) nie zawsze można sobie pozwolić. Wymieniony badacz zauważa, że właściwe zarządzanie turystyką wiejską, podejmowanie trafnych decyzji wymaga dysponowania bogatym zestawem informacji, swoistej kompleksowej i pełnej diagnozy. Można ją uzyskać zwłaszcza poprzez badania rynku turystyki wiejskiej w Polsce. Federacja nie opracowała jednak planu takich badań ani nie zwróciła się do środowisk naukowych z sugestią problematyki. Wydaje się nawet, że wyników wielu badań, prowadzonych w różnych ośrodkach naukowych nie znają zarówno władze Federacji, jak i jej członkowie, czyli stowarzyszenia.

Warto również zwrócić uwagę na fakt, że o ile w pierwszych latach funkcjonowania Federacja zrzeszała zdecydowaną większość stowarzyszeń turystyki wiejskiej i agroturystyki, to w połowie 2010 r., a więc po trzynastu latach istnienia, jej członkami było tylko około 1/3 spośród funkcjonujących w Polsce stowarzyszeń tego typu. Część stowarzyszeń szuka bowiem możliwości integrowania współpracy i lepszej ochrony interesów swoich członków powołując wojewódzkie federacje lub związki stowarzyszeń.

Należy przytoczyć w tym miejscu spostrzeżenie wynikające z badań L. Strzembickiego, że stowarzyszenia zarejestrowane w ostatnich latach są mniej liczne i mają mniejszy rejon działania, aniżeli organizacje powstałe w pierwszej połowie lat dziewięćdziesiątych. Małe stowarzyszenia mogą, poprzez bezpośredni kontakt członków, lepszą znajomość własnego regionu, konkretnych problemów i uwarunkowań działania, bardziej skutecznie realizować własne cele, efektywniej współpracować z gminnymi i powiatowymi samorządami. Podobne tendencje zauważa się również w bardziej licznych stowarzyszeniach, mających dłuższy czas funkcjonowania. W ich obrębie powstają terenowe koła działania. I tak na przykład, działające od 1993 roku Stowarzyszenie Agroturystyczne Galicyjskie Gospodarstwa Gościnne skupiające 259 członków – gospodarstw agroturystycznych posiadało w połowie 2009 roku 7 kół gminnych i 3 koła wiejskie. Wiele z nich daje przykłady świetnej pracy zespołowej i notuje liczne sukcesy w swojej działalności⁹⁷.

Z wyników badań M. Karczewskiej opublikowanych w 2006 roku, przeprowadzonych z udziałem 67 właścicieli gospodarstw agroturystycznych funkcjonujących na terenie 25 gmin województwa wielkopolskiego wynika, że 70,5% kwaterodawców przystępując do stowarzyszenia oczekiwało przede wszystkim aktywnej działalności promocyjnej, licząc na jej efektywność oraz (uwzględniając większą liczbę zainteresowanych) niższe koszty. Ważnym elementem wskazywanym przez rolników było również doradztwo w zakresie działalności agroturystycznej (54,1%) oraz reprezentowanie interesów usługodawców w kontaktach z przedstawicielami samorządu terytorialnego (34,4%). Najczęściej wymienianymi powodami zadowolenia kwaterodawców

⁹⁷ L. Strzembicki: Instytucjonalne aspekty... op. cit., s. 29.

z przynależności do stowarzyszenia były: dostępność informacji i udzielanie pomocy doradczej. Jednak zaledwie 32,8% z nich uznało, że zadowolala ich prowadzona działalność promocyjna. Przełożyło się to na fakt, iż 29,5% członków zarzuciło stowarzyszeniu małą aktywność oraz brak skuteczności (18,0%). Ograniczony zakres działania badanych stowarzyszeń wynikał w opinii badanych z braku odpowiedniego zaplecza finansowego i rzeczowego (62,3%) oraz małej aktywności ich członków. Mimo mankamentów w funkcjonowaniu stowarzyszeń agroturystycznych 73,8% badanych stwierdziło, że są zadowoleni z przynależności do organizacji i choć jest ona dobrowolna 54,1% respondentów, w celu podkreślenia ich roli w środowisku turystyki wiejskiej, opowiedziało się za nałożeniem na kwaterodawców obowiązku zrzeszania się⁹⁸.

Poza ośrodkami doradztwa rolniczego i stowarzyszeniami jedną z bardzo ważnych instytucji warunkujących rozwój turystyki wiejskiej są samorządy terytorialne, będące opartą na przepisach prawa zdecentralizowaną administracją publiczną, wykonywaną przez lokalną władzę. Funkcjonujące obecnie samorządy terytorialne powstały na podstawie ustawy z dnia 1 stycznia 1999 roku wprowadzającej w Polsce trójszczeblowy podział na województwa, powiaty i gminy.

Samorząd województwa prowadzi politykę rozwoju regionu, do której należą takie zagadnienia, jak: kreowanie rynku pracy, rozbudowa infrastruktury, pozyskiwanie środków finansowych, racjonalne wykorzystanie dziedzictwa kulturowego oraz promocja walorów i możliwości rozwojowych regionów. Ustawa o samorządzie wojewódzkim nakłada na poszczególne województwa obowiązek opracowania i wdrożenia wieloletnich strategii rozwoju. Regiony, które widzą możliwość rozwoju poprzez turystykę powinny zaakcentować jej rolę w przyjętej strategii oraz opracować programy wykonawcze dla jej rozwoju. Powiaty – bez względu na ich rodzaj – realizują cele należące do zadań publicznych o charakterze ponadgminnym w zakresie infrastruktury technicznej i społecznej, porządku i bezpieczeństwa publicznego oraz ładu przestrzennego i ekologicznego. Działania te są istotne dla podnoszenia atrakcyjności turystycznej określonego obszaru⁹⁹.

Aktywizacja społeczno-gospodarcza terenów wiejskich poprzez rozwój turystyki wiejskiej nie może być podejmowana wyłącznie przez jej mieszkańców. W proces ten muszą aktywnie włączyć się władze gminy. Wynika to m.in. z faktu, iż tworzenie systemu gospodarki rynkowej zmieniło rolę samorządu terytorialnego z biernego wykonawcy zadań planowych w samodzielny podmiot gospodarujący i kształtujący warunki sprzyjające rozwojowi lokalnemu.

⁹⁸ Szerzej na ten temat: M. Karczewska: Rola samorządu lokalnego i organizacji pozarządowych w rozwoju agroturystyki (na przykładzie Wielkopolski). Praca doktorska wykonana pod kierunkiem J. Sikory. Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie, Warszawa 2006.

⁹⁹ B. Mikuta, K. Żelazna: Organizacja ruchu... op. cit., s. 291.

Rozwój agroturystyki w gminie łączy się z pokonaniem wielu trudności nie tylko finansowych i administracyjnych, ale także typu kulturowego, społecznego, środowiskowego i krajobrazowego.

Władze lokalne powinny podjąć działania na rzecz kształtowania świadomości agroturystycznej mieszkańców i ich przedsiębiorczości, tj.:

- ✓ odpowiedniego kształtowania świadomości społeczności lokalnej w zakresie istniejących przyrodniczych i antropologicznych walorów turystycznych gminy, a także wiedzy ekologicznej;
- ✓ popularyzowania idei rozwoju agroturystyki poprzez ukazywanie jej pozytywnych skutków;
- ✓ uaktywnienie ludności w zakresie podejmowania działalności pozarolniczej (w tym agroturystycznej).

Jednak sama świadomość i przedsiębiorczość to jeszcze nie wszystko. Pomoc lokalnych władz w zakresie rozwoju turystyki na obszarach wiejskich powinna sprowadzać się przede wszystkim do stwarzania korzystnych warunków dla jej rozwoju. W szczególności chodzi o:

- ✓ realizację inwestycji dotyczących poprawy infrastruktury technicznej (drogi, kanalizacja, wodociągi, oczyszczalnie ścieków) i społecznej, z której będą korzystali zarówno mieszkańcy gminy, jak i przebywający na jej terenie turyści;
- ✓ dbałość o czystość i estetykę w miejscach publicznych;
- ✓ konserwację zabytków;
- ✓ wspieranie inicjatyw na rzecz rozwoju infrastruktury turystycznej (wytyczanie i urządzanie szlaków i tras turystycznych, ścieżek edukacyjnych, boisk sportowych, placów gier i zabaw, wypożyczalni sprzętu turystycznego itp.);
- ✓ organizowanie imprez regionalnych z udziałem zespołów ludowych, wystaw, targów, kiermaszów i innych imprez o zasięgu lokalnym i regionalnym,
- ✓ pozyskiwanie różnych źródeł wsparcia finansowego, takich m.in. jak: sponsoring, środki budżetowe, fundusze Unii Europejskiej¹⁰⁰.

Bardzo istotnym zadaniem władz gminy jest prowadzenie działań promocyjnych i informacyjnych. Zasadniczą funkcją działań promocyjnych jest dynamizowanie zmian na rynku. Spośród nich najbardziej pożądane dla gminy i działających w niej podmiotów podażu turystycznej są:

- ✓ wzrost świadomości turystów dotyczącej istnienia gminy, która oferuje atrakcje turystyczne,
- ✓ tworzenie pozytywnego i celowego wizerunku danego obszaru,
- ✓ przyciąganie do gminy większej liczby turystów¹⁰¹.

¹⁰⁰ I. Sikorska-Wolak: Instytucjonalne czynniki... op. cit., s. 427.

¹⁰¹ E. Nawrocka: Znaczenie władz lokalnych w rozwoju agroturystyki. [w:] Turystyki wiejska czynnikiem ożywienia terenów wiejskich. Wydaw. CDiEwR o. Kraków, Kraków 2001, s. 91.

Należy ponadto rozróżnić promocję wewnętrzną gminy od promocji zewnętrznej. Zadania tej pierwszej sprowadzają się głównie do dostarczania niezbędnych informacji, których celem jest ułatwienie turystyce pobytu na danym obszarze. Istotnym jest tu wskazanie atrakcji turystycznych, różnego rodzaju imprez i możliwości spędzania czasu wolnego. Dobrze zaplanowane i zrealizowane działania promocyjne powinny przyczynić się do podniesienia jakości pobytu w gminie, a tym samym oddziaływać na kształtowanie odpowiedniego poziomu zadowolenia turystów. Działania gminy związane z promocją zewnętrzną natomiast dotyczą m.in. organizowania imprez o charakterze sportowym i kulturalnym o zasięgu regionalnym, uczestnictwa w targach turystycznych, utrzymywania stałych kontaktów z określonymi mediami, związkami, zrzeszeniami o zasięgu regionalnym, a nawet ogólnokrajowym czy organizacjami rządowymi lub pozarządowymi wspierającymi rozwój agroturystyki.

Oddziaływanie na rozwój agroturystyki ze strony władz samorządowych może odbywać się poprzez koordynację działań prorozwojowych, które podejmowane są na terenie gminy. Gmina jest bowiem miejscem funkcjonowania pojedynczych mieszkańców, lokalnych organizacji i środowiska opiniotwórczego, formalnych i nieformalnych grup interesu (w tym podmiotów gospodarczych). Przedstawiciele społeczności lokalnej realizują własne cele, które mogą rodzić określone konflikty na płaszczyźnie dobro ogólnospołeczne w gminie – dobro indywidualnego przedsiębiorcy, czy szerzej: człowiek – środowisko naturalne. Jednostkowe działania poszczególnych przedstawicieli czy grup mieszkańców gminy odznaczają się stosunkowo niską skutecznością. Dlatego właśnie koordynacja przez władze lokalne rozproszonych działań może przyczynić się m.in. do poprawy efektywności wykorzystania posiadanych w gminie zasobów, a także do integracji społecznej, która tworzy (nowy jakościowo) lokalny system społeczny. Integracja społeczna przyczynia się również do rozwoju lokalnego, w tym rozwoju turystyki wiejskiej i agroturystyki¹⁰².

Gminy, które chcą rozwijać agroturystykę czy szerzej turystykę wiejską w sposób zintegrowany, tworzą w ramach struktury wewnętrznej urzędów samodzielne komórki organizacyjne, które zajmują się tym zagadnieniem. Są to przykładowo referaty lub specjaliści ds. turystyki wiejskiej lub agroturystyki. Głównym zadaniem tych komórek organizacyjnych jest koordynacja inicjatyw mieszkańców gminy, jak i jej samorządu w tworzeniu i promocji komplementarnego produktu agroturystycznego, czy szerzej produktu w obszarze turystyki wiejskiej. Często zdarza się, że (przynajmniej częściowo) zadania dotyczące turystyki i promocji gminy powierzane są gminnym ośrodkom kultury. Należy również podkreślić znaczenie lokalnych grup działania (LGD) funkcjonujących w obrębie programu LEADER+. Mają one niezmiernie ważny wkład w dbanie o zachowanie lokalnego dziedzictwa kulturowego, edukację oraz

¹⁰² E. Nawrocka: Znaczenie władz... op. cit., s. 92.

rozwój umiejętności i zainteresowań mieszkańców rzemiosłem, a także różnicowanie produkcji rolniczej poprzez m.in. działania nastawione na rozwój turystyki wiejskiej wykorzystującej, poza walorami przyrodniczymi i antropogenicznymi, produkty tradycyjne, do których zaliczają się m.in. specjały lokalnego dziedzictwa kulinarnego itp.¹⁰³

Warto w tym miejscu odwołać się do badań M. Karczewskiej dotyczących roli samorządów lokalnych w rozwoju agroturystyki. Radni 25 objętych badaniami gmin województwa wielkopolskiego przypisywali agroturystyce różnorodne role, podkreślając najczęściej jej znacznie jako źródła dodatkowego dochodu dla rolników. Ich zdaniem zainteresowanie samorządu rozwojem tej formy turystyki powinno znaleźć odzwierciedlenie przede wszystkim w zwiększeniu nakładów na infrastrukturę turystyczną, promocję oferty, organizowanie kursów małej przedsiębiorczości i udzielaniu pomocy w uzyskaniu kredytów. Korzystne w ich opinii byłoby również utworzenie jednostek zajmujących się kompleksowo rozwojem turystyki oraz konsorcjum turystycznego kilku gmin. Pomimo wysokiej świadomości radnych o potencjalnym znaczeniu agroturystyki w rozwoju gminy, prezentowali oni raczej tradycyjne i zachowawcze poglądy dotyczące sposobu pozyskiwania środków na rozwój agroturystyki. Niedoceniane były przez nich fundusze Unii Europejskiej. Radni nie do końca rozumieli także zjawisko tworzenia produktu turystycznego obszaru. Natomiast o tym czy i jaką rolę przypisano agroturystyce w strategiach rozwoju poszczególnych gmin wiedziało 68,8% z nich. Odpowiedzi błędnej udzieliło 25,4% a 15,8% nie odpowiedziało wcale, co można utożsamiać z brakiem ich wiedzy na ten temat¹⁰⁴.

Z dotychczasowych doświadczeń wynika, że dużą szansą na właściwy rozwój agroturystyki czy turystyki wiejskiej na danym obszarze jest powstanie i działalność lokalnej organizacji turystycznej (LOT). Funkcjonowanie takiej jednostki stwarza bardzo często okazję do koordynacji i współpracy między wszystkimi podmiotami turystycznymi, organami samorządu terytorialnego i innymi organizacjami zainteresowanymi rozwojem turystyki. Do zadań LOT zalicza się:

- ✓ gromadzenie i aktualizację informacji na temat miejscowych walorów i oferty turystycznej;
- ✓ tworzenie i rozwój oferty turystycznej powstałej na bazie lokalnych walorów;
- ✓ integrację społeczności lokalnej na rzecz poprawy atrakcyjności turystycznej własnych miejscowości.

W świetle powyższych uwag można stwierdzić, iż LOT mogłaby przejąć część zadań przypisanych wcześniej komórce organizacyjnej urzędu gminy.

¹⁰³ A. Borowska: Rola i znaczenie Lokalnych Grup Działania w promocji produktów tradycyjnych w Polsce. [w:] Turystyczne funkcje obszarów wiejskich. Red. naukowa I. Sikorska-Wolak. Wydaw. SGGW, Warszawa 2009, s. 118.

¹⁰⁴ Szerzej na ten temat: M. Karczewska: Rola samorządu... op. cit.

Administracja samorządowa może również wspierać rozwój turystyki wiejskiej poprzez pozyskiwanie środków finansowych ze źródeł zewnętrznych, pochodzących z różnych programów pomocowych, szczególnie z funduszy Unii Europejskiej. Pomoc dla gmin jest zróżnicowana i obejmuje: doradztwo, szkolenia, wyjazdy studyjne, dofinansowanie poszczególnych przedsięwzięć, dotacje, finansowanie pomocy socjalnej i budowy infrastruktury. Możliwości ubiegania się o środki pomocowe są znaczne. Jednak wiedza i umiejętności niezbędne do tego często okazują się niewystarczające. Uzasadnionym, a wręcz koniecznym jest powołanie specjalisty ds. projektów, który powinien być odpowiedzialny za zbieranie informacji, opracowanie planów pozyskiwania środków, przygotowanie wniosków grantowych, wdrożenie i rozliczenie projektu.

Widocznym przejawem postrzegania agroturystyki jako szansy rozwoju lokalnego jest uwzględnianie jej w strategiach rozwoju gminy. Zarządzanie strategiczne jest w naszym kraju dziedziną stosunkowo nową. Jeszcze do niedawna przepisy określające reguły funkcjonowania jednostek samorządu terytorialnego w zasadzie nie przewidywały możliwości długofalowego planowania i programowania rozwoju lokalnego. Potrzeba perspektywicznego ujmowania procesów lokalnych przemian okazuje się jednak niezbędna. Jednakże dotychczas nie istnieje prawny obowiązek opracowywania strategii rozwoju gminy. Podjęcie lub nie podjęcie prac nad jej budową uzależnione jest przede wszystkim od przyjętej przez władze gminy koncepcji zarządzania gminą (bądź braku takiej koncepcji). Wielorakie korzyści ze strategicznego planowania, w tym m.in. możliwość pozyskania środków finansowych z funduszy strukturalnych UE, przemawiają jednak za jego potrzebą i celowością. W gminach o szczególnych walorach turystycznych istnieje ponadto potrzeba odrębnego dokumentu, tj. strategii rozwoju turystyki, spójnej z ogólną strategią rozwoju¹⁰⁵.

W praktyce okazuje się, że działania przedstawicieli władz lokalnych na rzecz rozwoju turystyki wiejskiej i agroturystyki w wielu gminach są niewystarczające i ograniczone. Najczęściej tłumaczy się to niedostatkami środków finansowych. Czasem zdarza się jednak tak, że mimo dysponowania odpowiednimi zasobami materialnymi władze gminy nie decydują się na poważniejsze kroki w kierunku działań wspierających rozwój omawianej formy turystyki. Jest to spowodowane brakiem wiary w szansę rozkwitu turystyki wiejskiej na danym obszarze. W przypadku gmin charakteryzujących się niewielkim potencjałem turystycznym i brakiem poważniejszych walorów podejście to jest uzasadnione. Zdarza się jednak, że gminy atrakcyjne turystycznie marginalizują potencjalne korzyści społeczno-ekonomiczne, które mogłyby osiągnąć dzięki propagowaniu tej formy przedsięwzięć i brakiem jakichkolwiek działań pozostawiają działających kwaterodawców samym sobie. Również niekorzystną jest odwrotna sytuacja, kiedy to władze gmin o niewielkiej atrakcyjności turystycznej przeceniają tą formę

¹⁰⁵ I. Sikorska-Wolak: Instytucjonalne czynniki... op. cit., s. 428.

działalności pozarolniczej nadmiernymi inwestycjami, które z oczywistych przyczyn najprawdopodobniej nie przyniosą oczekiwanych efektów.

Mimo, iż rozwój turystyki wiejskiej i agroturystyki to zjawisko o skali lokalnej czy regionalnej, nie byłby on możliwy bez wsparcia instytucji rządowych szczebla centralnego, kształtujących politykę rozwoju obszarów wiejskich i rozwoju regionalnego, a także decydujących o kierunkach rozwoju turystyki w Polsce. Największe znaczenie mają tu: Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi, Ministerstwo Rozwoju Regionalnego oraz Ministerstwo Sportu i Turystyki. Ich wsparcie polega na nadaniu turystyce wiejskiej, a w jej obrębie agroturystyce odpowiedniej rangi w opracowywanych dokumentach rządowych o charakterze strategicznym. Jest to niezbędne m.in. do pozyskiwania wsparcia finansowego ze środków publicznych oraz funduszy UE.

Udział Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi w rozwoju turystyki wiejskiej to przede wszystkim stworzenie warunków do bezpośredniego zaangażowania się w tym procesie systemu doradztwa rolniczego, wspieranie działań ekonomicznych, prawnych i edukacyjnych umożliwiających podejmowanie usług turystycznych przez mieszkańców wsi, zainicjowanie i umożliwienie realizacji projektów realizowanych ze środków Unii Europejskiej, np. w ramach (zakończonych już) programów PHARE, SAPARD i Programu Aktywizacji Obszarów Wiejskich, a także bieżąca pomoc w działaniach Polskiej Federacji Turystyki Wiejskiej „Gospodarstwa Gościnne” oraz regionalnych stowarzyszeń¹⁰⁶.

Podkreślić należy również zaangażowanie Departamentu Turystyki w Ministerstwie Sportu i Turystyki (do 23 lipca 2007 w Ministerstwie Gospodarki) w rozwój turystyki wiejskiej w Polsce, które jest znaczne i wielopłaszczyznowe. Dotyczy ono między innymi prac legislacyjnych, inspirowania i finansowania prac krajowych i zagranicznych ekspertów, wnioskowania wystąpień rządu o środki Unii Europejskiej na realizację programów badawczych i wdrożeniowych oraz aktywnego w nich udziału i nadzoru, działań edukacyjnych, jak też opracowanie i realizacja programu badań marketingowych oraz profesjonalnego systemu promocji i dystrybucji produktu turystycznego polskiej wsi. W Strategii Rozwoju Turystyki w latach 2001-2006 turystyka na terenach wiejskich wymieniona jest jako jeden z pięciu produktów markowych polskiej turystyki¹⁰⁷. W Projekcie Strategii Rozwoju Turystyki na lata 2007-2013 turystyka wiejska uwzględniona została w kilku miejscach, a w szczególności w V Obszarze priorytetowym, w działaniu 2.2 „Tworzenie zielonych miejsc pracy poprzez rozwój ekoturystyki i agroturystyki”¹⁰⁸. Natomiast w (obowiązującym aktualnie) dokumencie Kierunki

¹⁰⁶ L. Strzembicki: Instytucjonalne aspekty... op. cit., s. 30.

¹⁰⁷ Strategii Rozwoju Turystyki w latach 2001-2006. Ministerstwo Gospodarki, Warszawa 2002, s. 20.

¹⁰⁸ Projekt Strategii Rozwoju Turystyki na lata 2007-2013. Ministerstwo Gospodarki, Warszawa 2005, s. 55 (dokument nieaktualny od momentu przyjęcia Kierunków rozwoju turystyki do 2015 roku).

rozwoju turystyki do 2015 roku opracowanym przez Ministerstwo Sportu i Turystyki w 2008 roku wspieranie rozwoju turystyki wiejskiej wymienione jest jako jedno z działań 5. Celu operacyjnego „Rozwój wiodących typów turystyki” zawartego w I Obszarze priorytetowym „Produkt turystyczny o wysokiej konkurencyjności”¹⁰⁹.

W tym miejscu warto również wspomnieć o możliwościach finansowania przedsięwzięć agroturystycznych. Sposobnością do uzyskania funduszy na tą działalność są przede wszystkim środki z Unii Europejskiej. Możliwe jest ubieganie się o dofinansowanie takiej działalności m.in. z Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007-2013 finansowanego z Europejskiego Funduszu Rolnego na Rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich. Podkreślić należy tu znaczenie Osi 3. „Jakość życia na obszarach wiejskich i różnicowanie gospodarki wiejskiej”, a w jej ramach działanie „Różnicowanie w kierunku działalności nierolniczej”, „Odnowa i rozwój wsi” oraz „Tworzenie i rozwój mikroprzedsiębiorstw”.

Dokumentem strategicznym stanowiącym podstawę dla realizacji działań PROW 2007-2013 jest Krajowy Plan Strategiczny Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007-2013. Turystyki wiejskiej dotyczy Oś 3. „Jakość życia na obszarach wiejskich i różnicowanie gospodarki wiejskiej”, a także Osi 4. „Leader”, gdzie turystyka wiejska nie jest bezpośrednio wymieniana, ale działania zaplanowane w ramach tej osi i dotychczasowe doświadczenia powstających Lokalnych Grup Działania (LGD) wskazują, że często to właśnie rozwój turystyki wiejskiej staje się głównym celem działania społeczności lokalnej¹¹⁰. Innymi programami, dzięki którym możliwe jest pozyskanie środków finansowych na rozwój przedsięwzięć turystycznych na wsi są: Program Operacyjny Innowacyjna Gospodarka, Program Operacyjny Kapitał Ludzki, Regionalne Programy Operacyjne, w ramach których w przypadku większości województw przewidziano specjalne fundusze dla branży turystycznej. Ponadto mieszkańcy wschodniego pogranicza mogą stać się beneficjentami środków finansowych Programu Operacyjnego Rozwój Polski Wschodniej.

Innym sposobem na pozyskanie środków finansowych na rozpoczęcie lub rozwój przedsięwzięć agroturystycznych oraz modernizację gospodarstwa świadczącego usługi agroturystyczne są preferencyjne kredyty inwestycyjne z dopłatami Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa do ich oprocentowania. Kredyt może zostać udzielony m.in. na następujące cele:

1. Adaptację i remont budynków mieszkalnych i gospodarskich, pod warunkiem, że budynki te są lub będą przeznaczone na świadczenie usług agroturystycznych.
2. Modernizację budynków mieszkalnych, w tym na zakładanie instalacji kanalizacyjnej, centralnego ogrzewania, wody, gazu.
3. Urządzenie pól namiotowych, w tym sanitariatów i doprowadzenie wody.

¹⁰⁹ Kierunki rozwoju turystyki do 2015 roku. Ministerstwo Sportu i Turystyki, Warszawa 2008, s. 72.

¹¹⁰ A. Balińska, I. Sikorska-Wolak: Turystyka wiejska szansą rozwoju wschodnich terenów przygranicznych na przykładnie wybranych gmin. Wydaw. SGGW, Warszawa 2009, s. 47.

Należy jednak zaznaczyć, iż mimo faktu, że możliwości pozyskiwania środków i finansowania przedsięwzięć agroturystycznych z wymienionych źródeł są bardzo duże, nie cieszą się one powszechnym wykorzystaniem wśród kwaterodawców. Powodów tego stanu rzeczy jest kilka. Najbardziej istotnym jest jednak skomplikowany, czasochłonny i nader „biurokratyczny” tok ubiegania się o nie i ich przydzielania.

Badania wielu autorów potwierdzają, że wśród wielorakich uwarunkowań rozwoju działalności agroturystycznej oraz czynników wyznaczających skalę i tempo tego rozwoju ważne miejsce zajmują czynniki instytucjonalne. Istotnym dla zdynamizowania rozwoju agroturystyki oraz podniesienia jakości usług świadczonych w jej ramach jest nadawanie temu rodzajowi przedsięwzięć stosownej rangi przez samorzady w strategiach rozwoju lokalnego, a także dostrzeganie i podkreślanie jej znaczenia w rozwoju obszarów wiejskich w dokumentach rządowych. Istotne jest również wsparcie pozarządowych organizacji i stowarzyszeń działających na rzecz rozwoju tego rodzaju turystyki, dzięki którym nabiera ona coraz bardziej profesjonalnego charakteru. Przykładem może być tu Polska Federacja Turystyki Wiejskiej „Gospodarstwa Gościnne”, efektem działalności której jest wprowadzenie kategoryzacji wiejskiej bazy noclegowej.

Poza instytucjami rządowymi i pozarządowymi na skalę i tempo rozwoju agroturystyki znaczący wpływ wywiera również aktywność samych mieszkańców wsi zainteresowanych tego rodzaju przedsięwzięciami. Bardzo ważne jest aby wszelkie działania poszczególnych instytucji oraz organizacji były wobec siebie komplementarne, co przy odpowiedniej aktywizacji i edukacji społeczności lokalnych może skutkować planowym i efektywnym rozwojem działalności agroturystycznej na obszarach wiejskich.

3. Charakterystyka przestrzenna i społeczno-ekonomiczna badanego regionu

3.1. Położenie i podział administracyjny

Województwo lubelskie położone jest we wschodniej części Polski i zajmuje obszar 25114,5 km², co stanowi ok. 8% powierzchni kraju. Obszary wiejskie zajmują 96,2% terytorium regionu¹¹¹ (w Polsce 93,2%¹¹²). Lubelszczyzna od wschodu graniczy z Białorusią (168 km) i Ukrainą (277 km), od południa z województwem podkarpackim (282 km), od zachodu ze świętokrzyskim (33 km), od zachodu i północy z mazowieckim (363 km), a na krótkim, czterokilometrowym odcinku przez rzekę Bug z podlaskim. Jego wschodnia granica jest jednocześnie granicą Unii Europejskiej.

Według nomenklatury NTS Polska podzielona jest na 6 regionów. Województwo lubelskie wraz z podlaskim, świętokrzyskim i podkarpackim zaliczono do regionu wschodniego. Zgodnie z wymogami statystyki regionalnej narzuconymi przez Unię Europejską 1 stycznia 2008 r. w województwie wydzielono 4 podregiony NTS 3: bialski, chełmsko-zamojski, lubelski i puławski¹¹³. Informacje na temat poszczególnych podregionów Lubelszczyzny zawarto w tabeli 4.

Tabela 4. Podział administracyjny województwa lubelskiego

	powiaty		gminy			
	ogółem	w tym miasta na prawach powiatu	ogółem	w tym [%]:		
				miejskie	miejsko- wiejskie	wiejskie
woj. lubelskie	24	4	213	9,4	9,8	80,8
podregiony						
lubelski	5	1	41	7,4	14,6	78,0
puławski	6	-	52	9,6	13,5	76,9
bialski	5	1	43	11,6	2,4	86,0
chełmsko- zamojski	8	2	77	9,1	9,1	81,8

Źródło: opracowanie własne na podstawie Banku Danych Regionalnych

Podregiony położone w części wschodniej województwa, tj.: bialski i chełmsko-zamojski posiadają w swej strukturze więcej gmin wiejskich, których udział w województwie (80,8%) jest wyższy od średniej krajowej (64,1%).

¹¹¹ Regionalny Program Operacyjny Województwa Lubelskiego na lata 2007-2013. Zarząd Województwa Lubelskiego, Lublin 2007, s. 6.

¹¹² Program Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007-2013. Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi, Warszawa 2007, s. 6.

¹¹³ Wcześniej funkcjonował podział na 3 podregiony – białkopodlaski, chełmsko-zamojski i lubelski.

3.2. Sytuacja demograficzna

Lubelszczyzna należy do najsłabiej zaludnionych i zurbanizowanych regionów w kraju. Na koniec 2008 r. obszar województwa zamieszkiwało 2161,8 tys. osób, co stanowiło 5,7% ludności kraju (8 miejsce w Polsce)¹¹⁴. Od 1995 roku liczba ludności w regionie systematycznie zmniejsza się (średniorocznie o około 0,3%). Według prognoz demograficznych GUS tendencja spadkowa utrzyma się co najmniej do 2030 r., przy czym największe ubytki wystąpią na wsi, gdzie tempo spadku ludności będzie dwa razy szybsze niż w miastach. Średnia gęstość zaludnienia w województwie wynosiła 86 osób na 1 km² powierzchni, przy czym w miastach – 1043, a na wsi – 48 (12 pozycja w kraju; Polska – 118 osoby/1 km², Unia Europejska – 115 osób/1 km²)¹¹⁵. Część północna i południowa województwa ma prawie 2-krotnie mniejszą gęstość zaludnienia niż część środkowa.

W lubelskim na 100 mężczyzn przypada 106 kobiet. W miastach współczynnik feminizacji wynosi 112, na wsi natomiast 102. Ponad połowa ludności (53,5%) mieszka na wsi. Wskaźnik urbanizacji wynosi 46,5% (przy średniej krajowej 61,1%). Lubelszczyzna to region o największej migracji w kraju, której głównymi przyczynami są czynniki ekonomiczne. Ujemne saldo migracji z roku na rok rośnie. Na koniec 2008 wynosiło ono - 4433 osoby. Ponad połowa migracji wewnętrznych z Lubelszczyzny odbywa się na Mazowsze. Saldo migracji zagranicznych również jest ujemne i stanowi około 7% ogólnego salda migracji (-315 osób). Należy również zaznaczyć że saldo migracji na terenach wiejskich jest około 10-krotnie mniejsze aniżeli w miastach.

Społeczeństwo Lubelszczyzny starzeje się, co przejawia się w zmniejszeniu się liczby ludności w wieku przedprodukcyjnym. Tempo tego procesu jest jednak nieco wolniejsze niż w kraju. Według danych GUS w I półroczu 2009 roku ludność w wieku przedprodukcyjnym stanowiła 19,8% ogółu mieszkańców, w wieku produkcyjnym 63,0%, a poprodukcyjnym 17,3%. Wskaźnik obciążenia ekonomicznego ludności województwa wynosił 59 i był większy niż średnio w kraju o prawie 10%.

3.3. Sytuacja na rynku pracy

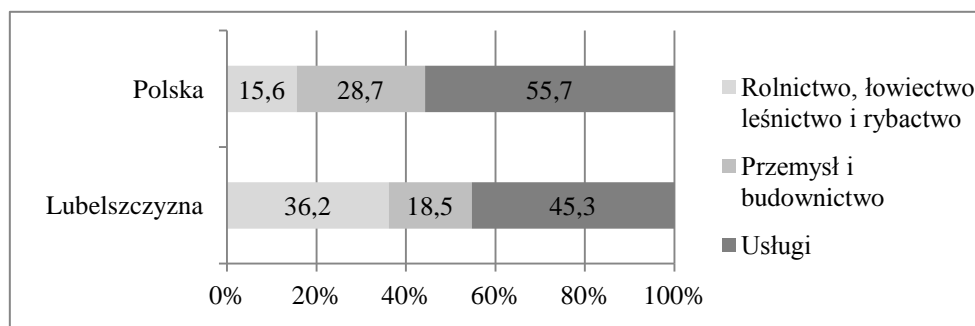
Pod koniec 2009 r. 56,3% ludności województwa lubelskiego (powyżej 15. roku życia) była aktywna zawodowo, a wskaźnik zatrudnienia wynosił 50,4%. Stopa bezrobocia rejestrowanego w połowie roku 2009 wynosiła 11,6% (średnia dla kraju 10,7%). Obok bezrobocia rejestrowanego specyficznym dla obszarów

¹¹⁴ Podrozdział opracowano w oparciu o Strategię Rozwoju Województwa Lubelskiego na lata 2006-2020. Tom I. Uwarunkowania i diagnoza stanu wyjściowego. Zarząd Województwa Lubelskiego. Lublin 2007 oraz Regionalny Program Operacyjny Województwa Lubelskiego na lata 2007-2013. Zarząd Województwa Lubelskiego, Lublin 2007.

¹¹⁵ Polska w Unii Europejskiej. GUS, Warszawa 2008, s. 2.

wiejskich regionu jest bezrobocie agrarne (ukryte). Jednakże trudno jest jednoznacznie uchwycić skalę tego zjawiska. Bezrobotni mieszkający na wsi stanowili 53,5% ogółu.

Rolniczy charakter województwa lubelskiego ma swoje odzwierciedlenie w strukturze zatrudnienia, która jest wyjątkowo niekorzystna, co zaprezentowano na wykresie 1. Rolnictwo nie jest już co prawda dominującym sektorem pod względem liczby pracujących w nim osób (co miało miejsce do roku 2001), jednak wskaźnik ten nadal jest duży, co w połączeniu z niskim w porównaniu do kraju i UE zatrudnieniem w usługach (45,3%), świadczy o zacofaniu regionalnej gospodarki.

Wykres 1. Struktura pracujących według sektorów na Lubelszczyźnie i w Polsce w grudniu 2008 roku [%]

Źródło: opracowanie własne na podstawie Informacja o sytuacji społeczno gospodarczej województw. GUS, Warszawa 2010

Lubelszczyzna charakteryzowała się niższym od średniej krajowej przeciętnym miesięcznym wynagrodzeniem brutto, które w 2008 r. wynosiło 2603,7 zł (w kraju 2942,17 zł). Najniższym przeciętnym miesięcznym wynagrodzeniem w tym czasie charakteryzowało się województwo warmińsko-mazurskie - 2474,26 zł, a najwyższym mazowieckie - 3771,71 zł. Również przeciętny miesięczny dochód rozporządzalny na 1 osobę w gospodarstwach domowych był jednym z najniższych i wynosił 880,62 zł (dla kraju 1045,52 zł)¹¹⁶.

Struktura dochodów wskazuje na socjalny charakter regionu. Znaczny udział miały dochody ze świadczeń z ubezpieczeń społecznych i pomocy społecznej – 36,4% (kraj – 29,4%) Dochody z pracy najemnej stanowiły w regionie 37,9%, odbiegając od średniej krajowej wynoszącej 45,5%. Dochody uzyskiwane z gospodarstwa indywidualnego w rolnictwie stanowiły 9,7%, (kraj 4,1%). Skutkuje to niższą niż w kraju konsumpcją i poziomem życia oraz dużą skalą ubóstwa i wykluczenia społecznego¹¹⁷.

¹¹⁶ Warunki życia ludności w województwie lubelskim w latach 2006-2008. Urząd Statystyczny w Lublinie, Lublin 2009.

¹¹⁷ Regionalny Program Operacyjny Województwa Lubelskiego... op. cit., 37.

3.4. Gospodarka

Województwo lubelskie, podobnie jak cały obszar Polski Wschodniej, jest regionem relatywnie słabo rozwiniętym, ponieważ procesy modernizacji – w tym głównie urbanizacja, uprzemysłowienie i zmiany technologiczne w rolnictwie – przychodziły do Polski z Zachodu i w zasadzie nie przekraczały linii Wisły. Zapóźnienia regionu są więc długotrwałe, i co za tym idzie bardzo trudne do przezwyciężenia w krótkim horyzoncie czasu.

Podstawowym wskaźnikiem opisującym potencjał gospodarczy regionu jest wielkość wytwarzanego produktu krajowego brutto (PKB) na 1 mieszkańca. W 2007 roku wartość PKB na głowę mieszkańca Lubelszczyzny wyniosła 20,9 tys. zł, co stanowiło 67,7% średniego poziomu dla Polski. W tabeli 5 zaprezentowano wielkość PKB per capita w podregionach Lubelszczyzny.

Tabela 5. Produkt krajowy brutto na 1 mieszkańca według podregionów woj. lubelskiego w 2007 r.

	W zł	Miejsce w kraju	Polska = 100	Województwo = 100
Województwo lubelskie	20913	15	67,7	100,0
Podregiony:				
Bialski	18205	63	59,0	87,0
Chełmsko-zamojski	18395	62	59,6	88,0
Lubelski	26265	26	85,1	125,6
Puławski	18187	64	58,9	87,0

Zródło: opracowanie własne na podstawie: Produkt Krajowy Brutto w województwie lubelskim w 2007 r. Urząd Statystyczny w Lublinie. Lublin 2009

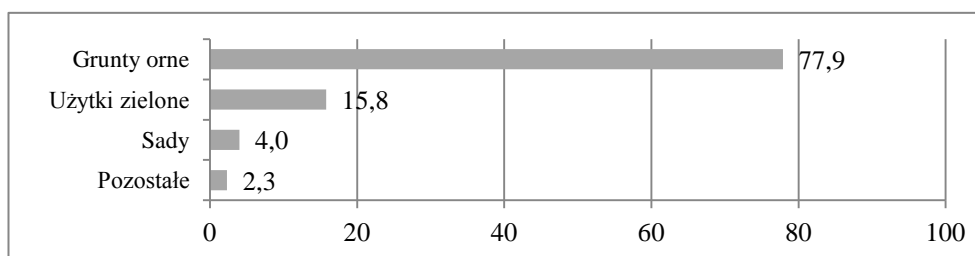
Najwyższy PKB w przeliczeniu na 1 mieszkańca odnotowano w podregionie lubelskim – 26265 zł (85,1% średniej krajowej). W podregionach puławskim, bialskim, i chełmsko-zamojskim wskaźniki kształtowały się poniżej 60% średniej krajowej, co sytuowało te podregiony odpowiednio na trzecim, czwartym i piątym od końca miejscu w kraju.

W 2007 r. wartość produktu krajowego brutto wytworzonego w województwie lubelskim wyniosła 45,4 mld zł i wzrosła w stosunku do 2006 r. o 11,0% (tyle samo, co w kraju). W 2007 r. udział województwa w wytworzeniu PKB wyniósł 3,9% i usytuował Lubelszczyznę na 10 miejscu wśród wszystkich województw.

W województwie lubelskim na koniec 2009 r. do rejestru REGON wpisanych było 156,2 tys. podmiotów gospodarki narodowej. Największy udział miały podmioty związane z handlem i usługami. 77,5% lubelskich podmiotów gospodarczych stanowiły osoby fizyczne (z wyłączeniem osób prowadzących indywidualne gospodarstwa rolne), 11,7% jednostki organizacyjne bez osobowości

prawnej, a 10,8% osoby prawne. Podmioty zarejestrowane w województwie stanowiły 4,2% podmiotów w kraju¹¹⁸.

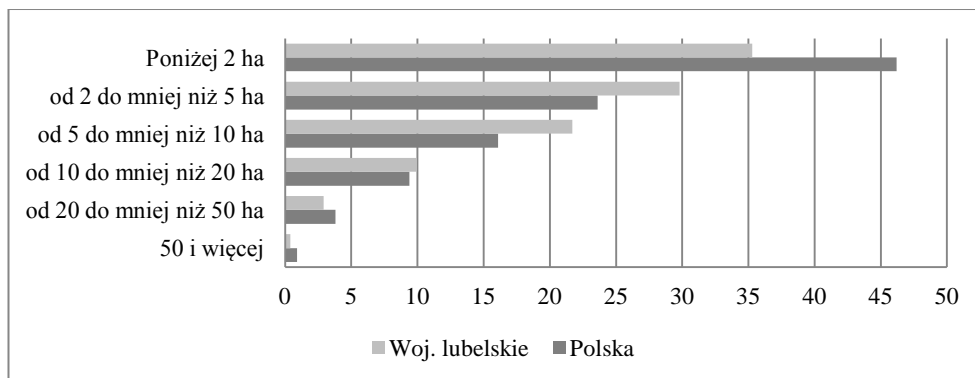
Lubelszczyzna to region o charakterze wiejskim i rolniczym. Na blisko 4300 wsi i osad wiejskich przypada tylko 41 miast. Mieszkańcami wsi jest ponad połowa ludności - 53,5% (przy średniej w kraju 39,9%). Użytki rolne stanowią 71,1% powierzchni województwa, a grunty orne to ponad połowa Lubelszczyzny¹¹⁹. Strukturę użytków rolnych przedstawiono na wykresie 2.

Wykres 2. Struktura użytków rolnych w woj. lubelskim w 2008 r. [%]

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Rolnictwo w województwie lubelskim w 2008 r. Urząd Statystyczny w Lublinie, Lublin 2009

Dla lubelskiego rolnictwa charakterystyczny jest tradycyjny model gospodarowania, związany z rodzinnym przekazywaniem gospodarstw o niewielkiej powierzchni. W 2008 r. funkcjonowało 284,5 tys. indywidualnych gospodarstw rolnych o średnim areale 7,7 ha (w kraju 8,9 ha). Na wykresie 3 przedstawiono ich strukturę obszarową.

Wykres 3. Struktura obszarowa indywidualnych gospodarstw rolnych woj. lubelskiego i Polski w 2008 r. [%]

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Rolnictwo w województwie lubelskim w 2008 r. Urząd Statystyczny w Lublinie, Lublin 2009 oraz Banku Danych Regionalnych

¹¹⁸ Zmiany strukturalne grup podmiotów gospodarki narodowej w województwie lubelskim w 2009 r. Urząd Statystyczny w Lublinie, Lublin 2010.

¹¹⁹ Regiony Polski. GUS, Warszawa 2009.

W uprawach polowych około 78% powierzchni wszystkich zasiewów zajmują zboża (aż 10,9% powierzchni krajowej). Najwięcej gospodarstw uprawia pszenicę, jęczmień i pszenżyto. Znaczącą pozycję w strukturze upraw regionu zajmują buraki cukrowe oraz rzepak i rzepik, a także warzywa gruntowe i truskawki. Specyfiką rolnictwa lubelskiego jest uprawa chmielu (1,8 tys. ha, 70% produkcji krajowej), tytoniu (8,2 tys. ha, 36%) oraz roślin strączkowych jadalnych i uprawianych na ziarno (49% produkcji kraju).

Znaczącą rolę w rolnictwie Lubelszczyzny odgrywają uprawy trwałe obejmujące plantacje drzew i krzewów owocowych oraz ich szkótek, szkótek drzew i krzewów ozdobnych i innych. W 2007 r. takimi uprawami zajmowało się 67,5 tys. gospodarstw indywidualnych. W lubelskich sadach dominują jabłonie, porzeczk i maliny.

Lubelszczyzna to region bogaty w produkty tradycyjne, wpisane przez Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi na Listę Produktów Tradycyjnych. Ma to na celu rozpowszechnianie informacji o produktach wytwarzanych tradycyjnymi, historycznie ugruntowanymi metodami. Pod koniec 2009 roku na liście znajdowało się 55 produktów tradycyjnych. Było to m.in. kilkanaście rodzajów miodów (także pitnych), wędliny, chleby, pierogi, różnego rodzaju nalewki oraz inne alkohole.

Malowniczość krajobrazu i wspaniałe warunki naturalne Lubelszczyzny stworzyły także przedsiębiorczym mieszkańcom terenów wiejskich wyjątkowe predyspozycje do rozwijania agroturystyki. W 2007 roku w regionie funkcjonowało 408 gospodarstw agroturystycznych, co plasowało województwo na 9. miejscu w kraju.

Z uwagi na rolniczy charakter województwa lubelskiego przetwórstwo rolno-spożywcze stanowi jedną z podstawowych gałęzi przemysłu. Do największych zakładów działających w branży przetwórstwa owoców i warzyw należą m.in.: Chłodnia „Mors” Sp. z o.o. w Zamościu, POLSKI OGRÓD Sp. z o.o. w Rykach, Zakład Przetwórstwa Owocowo-Warzywnego VIN – KON – Niele dew. Potencjał regionu w zakresie produkcji owoców i warzyw przyciąga także zagranicznych inwestorów. Należą do nich m.in.: przedsiębiorstwo Uren Novaberry Sp. z o.o., którego kapitał w 49% pochodzi z Wielkiej Brytanii, Osmofrost Sp. z o.o. z udziałem kapitału niemieckiego, Biłgorajska Wytwórnia Win Ambra S.A. z kapitałem niemieckim, a także MATERNE – Polska Sp. z o.o. w Łopatkach z udziałem kapitału belgijskiego.

W ostatnich latach na terenie województwa lubelskiego dynamicznie rozwija się również branża przetwórstwa zbóż. Do wiodących zakładów należą: Lubella S.A. w Lublinie, Chełmskie Zakłady Zbożowe, Zamojskie Zakłady Zbożowe Sp. z o.o., Zakłady Zbożowo-Młynarskie Werbkowice.

W województwie lubelskim działają także cukrownie, mleczarnie, przedsiębiorstwa produkujące wyroby mięsne. Do najbardziej znanych przedstawicieli tych branż należą: Cukrownia Krasnystaw – Oddział Krajowej Spółki Cukrowniczej S.A. w Toruniu, Spółdzielnia Mleczarska „Biomlek”

w Chełmie, Okręgowe Spółdzielnie Mleczarskie m.in. w Krasnymstawie, oraz Zakłady Mięsne Łmeat Łuków S.A.

Region lubelski ma także tradycje piwowarskie i gorzelnicze. Największymi zakładami tych branż są: PERŁA Browary Lubelskie S.A., Lubelskie Zakłady Przemysłu Spirytusowego Polmos Lublin Sp. z o.o. Na terenie Lublina swoje siedziby mają również Lubelskie Zakłady Tytoniowe i Herbapol Lublin S.A. – lider polskiego rynku zielarskiego.

Nowym i bardzo rozwojowym kierunkiem gospodarki rolnej regionu jest rolnictwo ekologiczne. W 2009 roku w województwie lubelskim było 1757 producentów ekologicznych oraz 35 ekologicznych przetwórní rolno-spożywczych, dostarczających zdrową certyfikowaną żywność¹²⁰. Na terenie województwa lubelskiego działa największa ogólnopolska organizacja zrzeszająca producentów rolnych posiadających certyfikowane gospodarstwa ekologiczne – Polskie Towarzystwo Rolników Ekologicznych.

Lubelskie to jednak nie tylko rolnictwo i związany z nim przemysł przetwórczy, ale także dobrze rozbudowany przemysł cementowy i materiałów budowlanych, bazujący na miejscowych pokładach surowców. Najlepszymi wizytówkami tej branży są cementownie w Chełmie i Rejowcu, oraz wytwórnie betonów i prefabrykatów betonowych w Lublinie, Lubartowie i w wielu innych miastach regionu.

Niemniej ważne miejsce w strukturze gospodarczej regionu zajmuje górnictwo – lubelskie to największe po Śląsku węglowe zagłębienie kraju. Od ponad ćwierć wieku działa Kopalnia Węgla Kamiennego Bogdanka, eksploatująca złoża w Bogdance i Stefanowie.

Duże tradycje w regionie lubelskim ma przemysł maszynowy – od końca XIX stulecia w Lublinie i innych większych ośrodkach rozwijała się na dużą skalę produkcja maszyn i narzędzi rolniczych. W dwudziestoleciu międzywojennym pojawiły się nowe zakłady w branży metalowej i maszynowej, rozbudowano też liczące się już na krajowym rynku wytwórnie samolotów w Lublinie i w Białej Podlaskiej. Kontynuatorem lotniczych tradycji jest Wytwórnia Sprzętu Komunikacyjnego PZL Świdnik SA – największy producent śmigłowców.

Po II wojnie sektor przemysłu maszynowego zdominowały przedsiębiorstwa wyspecjalizowane w produkcji maszyn dla rolnictwa i przetwórstwa rolno-spożywczego oraz dla budownictwa. Liderem wśród producentów maszyn rolniczych na rynku polskim jest SIPMA S.A. w Lublinie. Największym zakładem produkcyjnym, a jednocześnie pracodawcą i eksporterem w regionie są Zakłady Azotowe Puławy SA.

Należy jednak zaznaczyć, że słabo rozwinięta infrastruktura techniczna w regionie decyduje w dużym stopniu o niskiej atrakcyjności inwestycyjnej województwa. W rankingach atrakcyjności inwestycyjnej lubelskie od kilku lat

¹²⁰ Producenci ekologiczni w 2009 r. Raport Inspekcji Jakości Handlowej Artykułów Rolno-Spożywczych. Warszawa 2010.

oceniane jako jeden z najmniej atrakcyjnych regionów w Polsce (15 miejsce w kraju). Niedostateczna dostępność komunikacyjna, niska chłonność rynku, zły stan infrastruktury technicznej, brak przygotowanych terenów pod inwestycje oraz słabo rozwinięta sieć usług powoduje, iż województwo lubelskie w łącznej ocenie atrakcyjności inwestycyjnej klasyfikowane jest w ostatniej klasie – E¹²¹.

3.5. Społeczne i ekonomiczne problemy rozwoju obszarów wiejskich i rolnictwa

Obszary wiejskie to 96,2% terytorium Lubelszczyzny, a działalność rolnicza stanowi jeden z najważniejszych działów gospodarki województwa¹²². Świadczą o tym duże zasoby ziemi, wysoki udział ludności rolniczej oraz znacząca produkcja rolnicza w skali kraju. Mimo relatywnie korzystnych warunków do produkcji rolnej (wskaźnik waloryzacji rolniczej przestrzeni produkcyjnej 74,1 pkt. przy średniej dla Polski 66,6 pkt.)¹²³, znacznych zasobach pracy i kapitału, a także unikalnych walorów krajobrazowych, region ten charakteryzuje się prawie najniższym w kraju poziomem produktu krajowego brutto (PKB) na 1 mieszkańca.

W porównaniu z rozwiniętymi gospodarczo regionami Europy Zachodniej, Lubelszczyzna jest terenem o znacznym potencjale produkcyjnym rolnictwa¹²⁴ jednak potencjał ten jest słabo wykorzystany¹²⁵.

Mimo wyraźnej specjalizacji w wybranych gałęziach produkcji, np. chmiel, tytoń, owoce, rolnictwo Lubelszczyzny ma generalnie charakter ekstensywny. Nie jest ono konkurencyjne w stosunku do rolnictwa innych regionów, a tym bardziej w porównaniu do większości krajów Unii Europejskiej. Rolnictwo i obszary wiejskie regionu są natomiast sferą o dużym nagromadzeniu problemów i barier, często wymagających rozwiązań systemowych, wykraczających poza możliwości finansowe budżetu regionalnego.

Poniżej przedstawione zostały najważniejsze problemy rozwoju obszarów wiejskich i rolnictwa Lubelszczyzny mające wpływ na ich stan obecny.

¹²¹ T. Kalinowski (red.): Atrakcyjność inwestycyjna województw i podregionów Polski. IBnGR, Gdańsk 2006.

¹²² W opracowaniu podrozdziału wykorzystano m.in. takie dokumenty jak: Program Zrównoważonego Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich Województwa Lubelskiego. Tom I, Diagnoza i Prognoza Rozwoju. Zarząd Województwa Lubelskiego, Lublin 2004; Strategia Rozwoju Obszarów Wiejskich i Rolnictwa na lata 2007-2013 (z elementami prognozy do roku 2020), Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi, Warszawa 2005.

¹²³ Waloryzacja rolniczej przestrzeni produkcyjnej wg gmin. IUNG, Puławy 1993, ser. A-56, s.248; S. Krasowicz: Potencjał produkcyjny rolnictwa Lubelszczyzny i jego wykorzystanie. Biul. Inf. PAN, Lublin 2002, 7, s. 43.

¹²⁴ S. Krasowicz, J. Igras: Regionalne zróżnicowanie wykorzystania potencjału rolnictwa w Polsce. IUNG, Puławy 2003, s. 237.

¹²⁵ J. Heller: Regionalizacja obszarów wiejskich w Polsce. Studia i Monografie 99. IERiGŻ, Warszawa 2000, s. 160.

Jednym z podstawowych ograniczeń rozwojowych sektora rolnego w województwie lubelskim jest nadmiar siły roboczej zaangażowanej w produkcji rolnej. Nadmierne zatrudnienie opóźnia tempo poprawy struktury agrarnej, poprawy efektywności gospodarowania, postępu technologicznego, co z kolei przekłada się na niskie dochody rolnicze i niepełne wykorzystanie potencjału konkurencyjnego. Choć ograniczenie zatrudnienia w rolnictwie jest jednym z podstawowych wyzwań w najbliższym czasie, to jednak możliwości odpływu ludności z rolnictwa w najbliższych latach są i mogą pozostać ograniczone z uwagi na występujące bezrobocie w całej gospodarce oraz niską mobilność ludności rolniczej i wiejskiej na rynku pracy.

Wiejskie bezrobocie oraz ograniczone możliwości zatrudnienia na wsi są jednym z najważniejszych i najtrudniejszych problemów do pokonania. Brak jest również możliwości szybkiej absorpcji wiejskich nadwyżek pracy poza wieś, gdyż na lokalnych rynkach pracy, skupionych w miastach, bezrobotni wiejscy przegrywają konkurencję z miejskimi. Problem potęguje fakt, iż inwestorzy chętniej tworzą nowe miejsca pracy w miastach niż na wsi. Sytuację tą pogłębia niska mobilność ludności wiejskiej na rynku pracy.

Z uwagi na rosnące znaczenie kapitału ludzkiego niewątpliwie największą rolę w procesie rozwoju obszarów wiejskich należy przypisać szkole¹²⁶. Znaczącym utrudnieniem dla procesów migracji z rolnictwa jest przeciętnie gorszy dostęp do edukacji i tym samym niższy poziom wykształcenia ludności rolniczej i wiejskiej (prawie 3/4 ludności wiejskiej posiada wykształcenie podstawowe (czasem niepełne) lub zasadnicze zawodowe, podczas gdy w mieście udział ten nieznacznie przekracza 40%¹²⁷). Stąd jej trudności w konkurowaniu z ludnością miast o atrakcyjne miejsca pracy. Nie bez znaczenia są tu rosnące koszty kształcenia na poziomie średnim i wyższym (koszty dojazdów czy zakwaterowania i wyżywienia) dla względnie uboższej ludności rolniczej.

Niski poziom kapitału ludzkiego na obszarach wiejskich (relatywnie niski poziom wykształcenia) może być czynnikiem ograniczającym proces przemian strukturalnych, postępu technologicznego oraz stopień wykorzystania możliwości, jakie niesie uczestnictwo w jednolitym rynku UE.

Słabo rozwinięta infrastruktura techniczna na wsi stanowi jedną z najpoważniejszych barier wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich. Nieodpowiedni stopień rozwoju infrastruktury nie tylko obniża standard życia i gospodarowania, lecz także decyduje o słabej atrakcyjności dla inwestorów. Bariery kapitałowe oraz ograniczone możliwości finansowe lokalnych samorządów nie sprzyjają rozwojowi infrastruktury. Również infrastrukturę społeczną na

¹²⁶ M. Kłodziński: Stan i perspektywy rozwoju obszarów wiejskich w Polsce. [w:] Wokół trudnych problemów globalizacji obszarów wiejskich, gospodarki żywnościowej i rolnictwa. Red. naukowa K. Duczkowska-Małysz, A. Szymecka. Wydaw. SGH, Warszawa 2009, s. 273.

¹²⁷ Ludność i gospodarstwa domowe. Stan i struktura społeczno-ekonomiczna w 2002 roku. GUS, Warszawa 2003.

obszarach wiejskich cechuje niedoinwestowanie i niedostosowanie do istniejących potrzeb. Niedostateczny rozwój dotyczy szczególnie placówek kulturalnych, turystycznych, ale także szkół oraz placówek opiekuńczych i służby zdrowia.

Słabość lubelskiego rolnictwa stanowi rozdrobnienie struktury obszarowej gospodarstw. Dominują tu gospodarstwa małe – 65% nie przekracza 5 ha, a 86% 10 ha powierzchni. Ma to wielorakie skutki ekonomiczne i społeczne: stanowi o niskim dochodzie rolników i ich rodzin, uniemożliwia akumulację kapitału niezbędnego dla podjęcia inwestycji mogących podnieść efektywność gospodarstw. Rolnik wytwarzający niewielkie ilości produktów w dużym asortymencie ma trudności z utrzymaniem wysokiej jakości (dotyczy to zwłaszcza produkcji mleka) i zbytym produkcji. Niewielka skala produkcji ogranicza też możliwości realizowania postępu technologicznego, zarówno z powodów finansowych, jak i technicznych. Uzyskanie dochodów parytetowych (czyli porównywalnych ze średnim wynagrodzeniem w gospodarce narodowej), umożliwiających rozwój, możliwe jest w gospodarstwach rolnych o powierzchni powyżej 25 ha (przy typowej produkcji rolniczej).

Typowe dla znacznej części Lubelszczyzny zjawisko tzw. uciążliwej szachownicy gruntów jest również jedną z ważnych barier rozwoju rolnictwa. Duża liczba działek o niewielkiej powierzchni, współtworzących małe, typowe dla znacznej części woj. lubelskiego gospodarstwa powoduje wzrost kosztów produkcji, obniża efektywność gospodarowania, przyczynia się do zaniedbań w agrotechnice i jest jedną z przyczyn postępującej ekstensyfikacji rolnictwa. Rozdrobnienie agrarne i szachownica gruntów są też przyczynami wzrostu udziału ugorów i odlogów w powierzchni gruntów ornych¹²⁸.

Utrudnienia organizacyjne (np. utrudnienia w dotarciu do niektórych działek) mogą również wynikać z obecności dużej ilości zjawisk krasowych. Należy podkreślić, że Lubelszczyzna jest obszarem o dużym zagrożeniu procesami erozji szczególnie na Wyżynie Lubelskiej i Rostoczu. Ocenia się, że erozją wodną powierzchniową jest zagrożone 27,9% powierzchni województwa, a erozją wąwozową około 17,5%. Gęstość sieci wąwozów w zachodniej części Płaskowyzu Nałęczowskiego jest największa w Europie¹²⁹.

Jakość rolniczej przestrzeni produkcyjnej silnie rzutuje na rozwój gospodarstw. Tereny o wysokim wskaźniku waloryzacji tej przestrzeni sprzyjają gospodarstwom rolnym w osiągnięciu wyższych wskaźników efektywnościowych. W gminach o najwyższym wskaźniku waloryzacji rolniczej przestrzeni produkcyjnej produkcja towarowa na 1 ha (fizyczny) jest ponad 10-krotnie wyższa w porównaniu z gminami o najniższym wskaźniku tej waloryzacji. Najlepszymi pod tym względem województwami są opolskie i dolnośląskie (ponad 80 pkt.). Lubelszczyzna uplasowała się na 3 pozycji z liczbą 74,1 pkt. Biorąc pod uwagę

¹²⁸ S. Krasowicz: Czynniki ograniczające wykorzystanie potencjału rolnictwa Lubelszczyzny. (www.pan-ol.lublin.pl).

¹²⁹ A. Józefaciuk, Cz. Józefaciuk: Ochrona gruntów przed erozją. IUNG, Puławy 1999, s. 109.

teren województwa lubelskiego najgorzej wypada gmina miejska Włodawa (46,5 pkt.), a najlepiej Hrubieszów (104 pkt.).

Innym ważnym problemem jest niski stopień specjalizacji gospodarstw rolnych, zmniejszający efektywność gospodarowania oraz ograniczający postęp technologiczny. Sytuacja ta ulega stopniowej poprawie. Dzięki objęciu Polski instrumentami WPR oraz dostępowi do programów wspierających inwestycje coraz częściej widoczna jest specjalizacja gospodarstw.

Istotnym problemem lubelskiego rolnictwa jest brak powiązań między producentami, co zwiększa ryzyko i koszty działalności na wszystkich poziomach łańcucha żywnościowego i ogranicza konkurencyjność pojedynczych gospodarstw i przedsiębiorstw (przetwórstwa i handlu), jak i sektora jako całości. W konsekwencji ryzyko produkcji przenosi się na najsłabsze ogniwo czyli rolników. Rozdrobniona struktura produkcji rolniczej wskazuje na zasadność i potrzebę rozwoju wszelkich form kooperacji między producentami zarówno w formie integracji poziomej – grup producentów rolnych, spółek maszynowych itp., jak i integracji pionowej – powiązań między producentami, przetwórcami surowców rolniczych i odbiorcami. Pod koniec 2010 roku na terenie województwa lubelskiego funkcjonowało zaledwie 18 takich grup. Dominują wśród nich producenci tytoniu, zbóż i roślin oleistych oraz chmielu, a także 15 wstępnie uznanych grup producentów owoców i warzyw.

3.6. Zasoby przyrodnicze i kulturowe

Niewiele jest w Polsce miejsc, gdzie można znaleźć tak wielkie bogactwo gatunków i krajobrazów jak na Lubelszczyźnie. Bogate dziedzictwo przyrodnicze wynika z jednej strony z utrudnionej dostępności niektórych rejonów województwa, dzięki czemu zachowało się wiele rzadkich gatunków, zaś z drugiej strony z położenia regionu w strefie pogranicza Europy Zachodniej i Wschodniej. W jego obszarze krzyżują się zasięgi występowania ważnych geograficznie drzew i krzewów. Ich skrajne granice w dużym stopniu pokrywają się z granicami regionów fizycznogeograficznych, przy czym szczególne znaczenie biogeograficzne posiada Roztocze, a także krawędź Wyżyny Lubelskiej, oddzielająca pas nizin od pasa wyżyn¹³⁰.

Dla ochrony najpiękniejszych i najcenniejszych przyrodniczo obszarów utworzono: 2 parki narodowe, 17 parków krajobrazowych, 17 obszarów chronionego krajobrazu, 83 rezerваты przyrody, ok. 1500 pomników przyrody, 2 zespoły przyrodniczo-krajobrazowe oraz wiele użytków ekologicznych. Obszary chronione stanowią 22% powierzchni województwa¹³¹.

¹³⁰ Turystyka przyrodnicza w Regionie Lubelskim. Folder promocyjny wydany przez Urząd Marszałkowski Województwa Lubelskiego.

¹³¹ Regionalny Program Operacyjny Województwa Lubelskiego... op. cit., s. 22.

Wyżyna Lubelska i Wołyńska. Wyżyna Lubelska, leżąca między środkową Wisłą na zachodzie a doliną Wieprza na wschodzie, jest krainą niezwykle zróżnicowaną pod względem krajobrazowym. Wzniesieniom i wierzchowinom z szachownicą barwnych pól towarzyszą głęboko wcięte w podłoże lessowe wąwozy i doliny rzeczne. Wyjątkową malowniczością wyróżnia się Płaskowyż Nałęczowski, gdzie labirynt wąwozów w okolicy Kazimierza Dolnego, Bochatnicy i Parchatki osiąga gęstość ponad 10 km na powierzchni 1 km². Tutaj również leżą: uzdrowiskowy Nałęczów, Kazimierz Dolny – perła renesansu oraz Lublin – stolica województwa.

Najciekawsze i najcenniejsze partie wyżyn objęte są ochroną w ramach pięciu parków krajobrazowych: Kazimierskiego, Wrzeliwieckiego, Krzczonowskiego, Nadwieprzańskiego i Skierbieszowskiego.

Małopolski Przełom Wisły. Wisła pokonując wał wyżyn środkowopolskich pomiędzy Annapolem a Puławami na odcinku około 80 km utworzyła wyjątkowo atrakcyjny fragment Regionu Lubelskiego – Małopolski Przełom Wisły. Jego zbocza mające miejscami 90 m wysokości, porożcinane często labiryntem wąwozów lessowych, porośnięte są cennymi murawami roślinności stepowej.

Niezwykle urocze jest samo koryto Wisły ze starorzeczami, piaszczystymi łąkami i wyspami, które umożliwiają gniazdowanie oraz żerowanie ptaków związanych z siedliskami wodnymi i podmokłymi¹³².

Puszcza Solska i Lasy Janowskie. W południowej części województwa znajdują się dwa parki krajobrazowe – Puszcza Solska i Lasy Janowskie, które są kompleksem leśnym o rozległej powierzchni, prawie już niespotykanej w Europie. Największą ich część to siedliska borowe (sosnowe, jodłowe, mieszane i bagienne). Krajobraz leśny urozmaicony jest wzgórzami wydmowymi, łąkami, torfowiskami i bagnami. Uroku dodają mu również śródleśne jeziora i stawy¹³³.

W pobliżu rezerwatu „Szklarnia” w Parku Krajobrazowym „Lasy Janowskie” prowadzona jest rezerwatowa hodowla koni biłgorajskich, a na terenie Parku Krajobrazowego „Puszczy Solskiej” dużą osobliwością geologiczną są progi tektoniczne zwane „szumami”, widoczne w korytach rzek: Tanwi i Sopotu.

Roztocze. Niewiele jest w Polsce tak malowniczych, nie do końca odkrytych i urokliwych miejsc, gdzie przyroda nie przegrała jeszcze z cywilizacją jak Roztocze. Jest to kraina o wyjątkowo urozmaiconej rzeźbie terenu z licznymi, porośniętymi lasami wzgórzami dochodzącymi do wysokości 395 m n.p.m. (Wielki Dział i Krągły Goraj) i przeplatających się z nimi polami uprawnymi oraz dolinami czy kotlinami. Wielką osobliwością zachodniej części Roztocza są lessowe wąwozy, których głębokość przekracza 20 m, a długość dochodzi do kilku kilometrów. Niezwykłego uroku krajobrazowi tych ziem dodają drewniane cerkiewki, zachwycające harmonią sylwetek i malowniczością położenia¹³⁴.

¹³² Turystyka przyrodnicza w Regionie Lubelskim. Folder promocyjny.

¹³³ www.roztocze.net.pl.

¹³⁴ A. Pawłowski: Roztocze, Puszcza Solska, Lasy Janowskie i Wyżyna Wołyńska (część polska). Wydaw. Stanisław Kryciński, Warszawa 2000, s. 11.

Różnorodność i bogactwo przyrodnicze tych ziem spowodowały utworzenie tu Roztoczańskiego Parku Narodowego i parków krajobrazowych: Południoworoztoczańskiego, Szczebrzeszyńskiego oraz Krasnobrodzkiego.

Polesie Wołyńskie cechuje się zróżnicowanym krajobrazem – nizinym na północy oraz wyżynnym na południu. Elementem charakterystycznym tego obszaru są torfowiska. Niezwykle cenne przyrodniczo są torfowiska węglanowe. W krainie tej znajdują się dwa parki krajobrazowe: Chełmski i Strzelecki¹³⁵.

Międzynarodowy Rezerwat Biosfery „Polesie Zachodnie” na Lubelszczyźnie obejmuje obszar prawie całego Pojezierza Łęczyńsko-Włodawskiego. Najwięcej osobliwości przyrodniczych znajduje się przede wszystkim na rozległych torfowiskach, których rozmieszczenie powiązane jest z występowaniem jezior o różnym stopniu zarastania. Osobliwością faunistyczną jest żółw błotny, tworzący na tych terenach najliczniejszą w Europie Środkowej populację.

Poleski Park Narodowy chroni najcenniejsze walory przyrodnicze i krajobrazowe Pojezierza Łęczyńsko-Włodawskiego. Zachowane są tu naturalne krajobrazy torfowiskowe, bagniste łąki, podmokłe lasy. Osobliwością tego terenu jest występowanie wielu rzadkich i interesujących gatunków roślin – np. 8 gatunków mięsożernych. Również bogata jest fauna tego obszaru. Na jeziorach, podmokłych moczarach i torfowiskach obserwować można blisko dwieście gatunków ptaków – m.in. żurawia, który widnieje w herbie Poleskiego Parku Narodowego¹³⁶.

Podlaski Przełom Bugu. Bug pokonując ciąg wzgórz morenowych tworzy tutaj wyjątkowo malowniczy przełom, dla ochrony którego powołano Park Krajobrazowy „Podlaski Przełom Bugu”. Na stosunkowo niewielkiej powierzchni spotykamy tu szeroki przegląd zbiorowisk roślinnych reprezentowanych przez kilkaset gatunków roślin, w tym 34 gatunki objęte ochroną całkowitą. Fauna natomiast to przede wszystkim ptaki. W rezerwacie „Czapli Stóg” położonym na skraju rozległej doliny Krzyny, znajduje się kolonia łęgowa czapli siwej¹³⁷.

Lubelszczyzna to region wyjątkowo atrakcyjny także pod względem walorów antropogenicznych. Przez wieki były to tereny pogranicza, co sprzyjało wytworzeniu się specyficznej spuścizny duchowej i cywilizacyjnej, zawierającej elementy wielu narodowości i religii. Wpływy kultury zachodniej docierały tu, ze względu na położenie regionu, ze znacznym opóźnieniem, a przez to często ulegały modyfikacji, czego przykładem może być renesans lubelski w architekturze.

Wśród wielu miejsc Lubelszczyzny, które warto poznać jest Polesie i Podlasie, gdzie znajdują się liczne obiekty sakralne różnych wyznań, często zlokalizowane tuż obok siebie. Oprócz zabytkowych kościołów rzymskokatolickich spotkać tam można cerkwie prawosławne, neounickie i pounickie, zarówno murowane jak i drewniane, synagogi i kirkuty – będące

¹³⁵ www.lubelskie.pl.

¹³⁶ www.poleskipn.pl.

¹³⁷ www.podlaskiprzelombugu.pl.

świadcstwem żyjącej tu przez wieki społeczności żydowskiej, a także nieczynne już cmentarze muzułmańskie.

Ważną rolę w tworzeniu i zachowaniu dziedzictwa kulturowego Lubelszczyzny pełniły pałace i dwory oraz ich dawni właściciele, wśród których były znane rody magnackie i szlacheckie. Niezwykły krajobraz kulturowy tworzą również obiekty architektury obronnej, zabytkowe zespoły urbanistyczne Lublina, Kazimierza Dolnego i Zamościa, a także lubelska wieś, ze swoimi obyczajami, twórczością ludową i tradycyjną gościnnością.

Grodziska, zamki, twierdze. Ziemie leżące między Wisłą a Bugiem stanowiły pogranicze tworzącego się w średniowieczu państwa polskiego. Z tamtego okresu pozostały liczne grodziska, z których na uwagę zasługują dawne Grody Czerwieńskie¹³⁸. Stolicą tego zespołu osadniczego, istniejącego w X-XIII w. był Czerwień – dzisiaj Czeremno, w którym zachowały się ziemne wały obronne, majdan oraz dwa podgrodzia. O wielkości osad tworzących dawne Grody Czerwieńskie świadczą też okazałe grodziska w Sąsiadce i Gródku. Dużą popularnością cieszy się również wczesnośredniowieczne grodzisko w Chodliku z VII-IX w. o pow. 6 ha, zaliczane do największych w Europie. Obecnie na jego terenie odbywają się kilkudniowe majówki archeologiczne.

Do najstarszych zabytków murowanych w regionie lubelskim należą wieże i baszty, wzniesione w XII-XIII wieku z kamienia i cegły, np. wieża obronno-sakralna w Stołpiu, obronny donżon na Wzgórzu Zamkowym w Lublinie, baszta w Kazimierzu Dolnym, a także pozostałości renesansowego zamczyska Firlejów w Janowcu. Na linii Wisły stał również przez stulecia gotycki zamek w Bochotnicy. Pozostała po nim jedynie ruina oraz legenda o pięknej Żydówce Esterce, z którą potajemnie spotykał się król Kazimierz Wielki.

W XVI-XVII wieku powstało na Lubelszczyźnie szereg magnackich rezydencji obronnych. Najlepszym przykładem ówczesnych umiejętności fortyfikacyjnych jest założone w 1580 roku, przez Jana Zamoyskiego, idealne miasto-twierdza Zamość.

W czasach nowożytnych budowle obronne również pełniły ważną rolę. Na początku XIX wieku wybudowana została w Dęblinie (przez Rosjan) twierdza, której obiekty zachowały się w dobrym stanie do dzisiaj. Na Podlasiu, koło wsi Kobyłany, znajdują się fragmenty fortyfikacji, należące do kompleksu obronnego XIX-wiecznej twierdzy w Brześciu. Ciekawymi obiektami są, wzniesione przez Związek Radziecki na początku II wojny światowej, wśród lasów i wzgórz Roztocza, bunkry tzw. linii Mołotowa.

Rezydencje magnackie i dwory szlacheckie. Szlaki handlowe wiodące przez region oraz dogodne warunki przyrodnicze sprzyjały powstawaniu na Lubelszczyźnie dużych fortun, a więc i okazałych magnackich siedzib rodowych.

¹³⁸ www.lubelskie.pl.

Jednym z pierwszych rodów magnackich na Ziemi Lubelskiej byli Firlejowie. W Dąbrowicy pod Lublinem do dziś zachował się fragment ich dawnej rezydencji z XVI-XVII wieku. Firlejowie założyli na Lubelszczyźnie kilka miast, w których zbudowali rodowe rezydencje o charakterze obronnym m. in. zamek w Janowcu, Czemiernikach, Kocku i Lubartowie, które z czasem zostały przekształcone w pałace przez następnych właścicieli¹³⁹.

Znanym i zasłużonym dla Polski rodem byli Zamoyscy, założyciele wielu miast i osad na Lubelszczyźnie. Jan Zamoyski był twórcą Zamościa i Akademii Zamojskiej. Jego kuzyn Konstanty Zamoyski rozbudował pałac Bielińskich w Kozłowie, nadając mu charakter podziwianej dzisiaj neobarokowej rezydencji.

Właściciele Puław, Izabela i Kazimierz Adam Czartoryscy, mieli duży wkład w rozwój muzealnictwa. Zespół pałacowo-parkowy w Puławach, z wieloma zabytkami doby klasycyzmu znajduje się na trasie wielu turystycznych wycieczek.

Warto również zwiedzić zespoły pałacowo-parkowe: Radziwiłłów w Białej Podlaskiej, Potockich w Radzynie Podlaskim, Sanguszków w Lubartowie, Małachowskich w Nałęczowie, Lubomirskich w Opolu Lubelskim oraz pałace Czartoryskich, Lubomirskich, Potockich i Sobieskich w śródmieściu Lublina. Niemniejszą wartość zabytkową posiadają także liczne dwory szlacheckie, np. w: Romanowie, Roskoszy, Sosnowicy, Janowcu nad Wisłą oraz Lublinie¹⁴⁰.

Zabytkowe zespoły urbanistyczne. Wspomniane czynniki komunikacyjno-handlowe oraz warunki topograficzne, sprzyjające obronności powodowały, że już od wczesnego średniowiecza powstawały na Lubelszczyźnie pierwsze stałe osady, których część przekształciła się później w miasta, czy też w zwarte zespoły urbanistyczne, takie jak Lublin, Kazimierz Dolny i Zamość¹⁴¹.

Ze specyficznym ukształtowaniem terenu związane było powstanie w 1317 roku miasta Lublin, który był założoną na obszernym cyplu wierzchowinowym osadą. W następnym stuleciu, po wybudowaniu murów obronnych, ukształtował się staromiejski zespół urbanistyczny z wewnętrznym rynkiem, na którym wznosi się Stary Ratusz – Trybunał Koronny, a wokół niego kamienice mieszczkańskie. Znajduje się tu również zespół kościelno-klasztorny dominikanów, jeden z najpiękniejszych i najcenniejszych obiektów sakralnych na Lubelszczyźnie.

Powstanie Kazimierza Dolnego związane było z Kazimierzem Sprawiedliwym, który w 1181 r. przekazał norbertankom osadę zwana Wietrzną Górą. Te zmieniły nazwę na imię darczyńcy (przymiotnik Dolny został dodany w latach późniejszych, w celu odróżnienia osady od Kazimierza założonego pod Krakowem). Pod koniec średniowiecza miasto stało się jednym z najpiękniejszych

¹³⁹ Rezydencje magnackie. Szlaki regionu lubelskiego. Folder promocyjny wydany przez Urząd Marszałkowski Województwa Lubelskiego.

¹⁴⁰ Dwory szlacheckie. Szlaki regionu lubelskiego. Folder promocyjny wydany przez Urząd Marszałkowski Województwa Lubelskiego.

¹⁴¹ Zabytkowe zespoły urbanistyczne. Szlaki regionu lubelskiego. Folder promocyjny wydany przez Urząd Marszałkowski Województwa Lubelskiego.

zespołów urbanistycznych w Polsce, zachowując te walory do dzisiaj. Spojrzenie z punktu widokowego – Góry Trzech Krzyży czy cmentarnego wzgórza ukazuje słynną urbanistyczną oś miasteczka, wytyczoną równoległe do Wisły.

Inne były losy osadnicze Zamościa, którego zespół urbanistyczny powstał w XVI-XVII wieku na „surowym korzeniu”, w nawiązaniu do koncepcji włoskich inżynierów miasta idealnego. Fundator i właściciel miasta, hetman Jan Zamoyski, docenił geniusz architekta Bernardo Morando i powierzył mu projekt oraz nadzór nad budową miasta-twierdzy. Nazwa „Padwa Północy”, czy też „perła renesansu polskiego” – jak współcześnie określa się Zamość – odzwierciedla jego atrakcyjność, urodę i wartość zabytkową, czego potwierdzeniem są liczni turyści.

Renesans lubelski. Wpływy kultury zachodniej, ze względu na położenie regionu, docierały na Lubelszczyznę ze znacznym opóźnieniem, a przez to często ulegały modyfikacji, czego przykładem może być lokalny styl w architekturze sakralnej, zwany renesansem lubelskim. Gotyckie kościoły były przebudowywane pod nadzorem artystów, pozostających pod wpływem włoskiego renesansu. Powstawały świątynie charakteryzujące się smukłością i lekkością bryły, węższym od nawy prezbiterium, bocznymi kaplicami fundatorów, a przede wszystkim wspaniałymi detalami architektonicznymi – stiukowymi dekoracjami sklepień. Najstarsze tego typu sklepienia można podziwiać w kościele bernardynów w Lublinie. Doskonałością form i kanonów renesansu lubelskiego wyróżnia się widniejąca na wielu widokówkach i obrazach kazimierska fara, kościół szpitalny w Końskowoli oraz kościoły w Uchaniach, Turobinie i Radzynie Podlaskim¹⁴².

Przenikanie kultur. Ziemia Lubelszczyzny była od wieków zamieszkała przez różne narodowości, które znajdowały tu warunki do spokojnej egzystencji, kultywowania odrębności etnicznej i religijnej. Sensacją archeologiczną ostatnich lat było odkrycie w Kotlinie Hrubieszowskiej cmentarzysk Gotów – ludu pochodzenia skandynawskiego, który dotarł tu z Pomorza w II wieku.

Wielokulturowość wsi i miasteczek Lubelszczyzny możemy zaobserwować w pełni we Włodawie, mieście znanym z corocznych Festiwalu Trzech Kultur. Organizowane są wówczas imprezy o charakterze muzyczno-oświatowym, zarówno w zabytkowej synagodze, pełniącej funkcje muzealne, w barokowym kościele parafialnym jak i w cerkwi prawosławnej. Podobne oblicze mają również inne miejscowości regionu: Tarnogród, Wojsławice, Łęczna, Zamość, Chełm i Lublin.

Poza Szlakiem Wielokulturowym w Lublinie, który pozwala poznać specyfikę Lubelszczyzny jako obszaru historycznego pogranicza Rzeczypospolitej atrakcyjny jest Nadbużański Szlak Przenikania Kultur, biegnący wzdłuż tzw. ściany wschodniej. Można natknąć się tam na obiekty różnych wyznań, miejsca kultu religii monoteistycznych, które istniały przez stulecia na Lubelszczyźnie – judaizmu, m. in. synagogi w Zamościu i we Włodawie oraz islamu, dokumentowanego obecnością cmentarzy tatarskich w Studzionce i Lebidzewie.

¹⁴² Architektura sakralna – kościoły. Szlaki Regionu Lubelskiego. Folder promocyjny wydany przez Urząd Marszałkowski Województwa Lubelskiego.

Mniejszością narodową, która pozostawiła po sobie trwały ślad w historii, gospodarce i kulturze są Żydzi. Wraz z ich eksterminacją, dokonaną przez hitlerowskich okupantów, zniszczono niestety większość wytworów kultury duchowej i materialnej Żydów. W Lublinie zachowało się jednak wiele obiektów i pamiątek tej najliczniejszej mniejszości narodowej. Świadectwem tej kultury jest „Szlak Pamięci Żydów Lubelskich”, który wiedzie przez dawną dzielnicę żydowską¹⁴³. Cennym zabytkiem sakralnym związanym z Żydami jest m.in. synagoga w Łęcznej – obecnie muzeum regionalne, w którym zgromadzone są pamiątki tutejszej ludności tego pochodzenia. Wiele judaików zobaczyć można również w muzeum mieszczącym się w zespole synagogałnym we Włodawie. W Szczebrzeszynie jest największy na Lubelszczyźnie kirkut z kilkuset macewami. **Sanktuaria i miejsca pielgrzymkowe.** Wędrowanie do miejsc kultu religijnego znane jest od zarania ludzkości, a pielgrzymowanie uważane jest za jedną z najstarszych form turystyki. Jednym z najstarszych na Lubelszczyźnie jest, sięgający 1631 roku, Kult Matki Boskiej Kodeńskiej – Królowej Podlasia. To wówczas ówczesny dziedzic Kodnia – Mikołaj Sapieha wykradł z papieskich komnat w Watykanie i przywiózł tu cudowny obraz Madonny de Guadelupe, który do dziś spoczywa w ołtarzu kościoła św. Anny w Kodniu. W czasie sierpniowych odpustowych uroczystości sanktuarium nawiedza kilkadziesiąt pątników z całej Polski¹⁴⁴.

Z kultem maryjnym związane jest również Sanktuarium Matki Boskiej Leśniańskiej, które otoczone jest kultem wiernych od końca XVII w. jako miejsce objawienia Królowej Leśniańskiej i przechowywania jej obrazu¹⁴⁵.

Najstarszym obiektem prawosławia na ziemiach polskich jest monaster św. Onufrego z cudowną ikoną patrona w Jabłecznej, którego początki sięgają XV w. Co roku 24-25 czerwca na odpustowe uroczystości ściągają tu dziesiątki tysięcy wiernych aby uczestniczyć w barwnych uroczystościach liturgicznych¹⁴⁶.

Wielu pielgrzymów wyznania greckokatolickiego przybywa na uroczystość św. Nikity, męczennika za wiarę z IV w., unickiego patrona parafii w Kostomłotach. Podobną popularnością cieszy się wśród pielgrzymów Pratulín – miejsce męczeńskiej śmierci 13 beatyfikowanych Unitów Podlaskich, którzy bronili wiary praocjów przed prześladowaniami ze strony Rosji carskiej.

Na obszarze środkowej i południowej Lubelszczyzny również znajdują się znane miejsca pielgrzymkowe. Na szczególną uwagę zasługuje sanktuarium MB Kębelskiej w Wąwolnicy, związane z kultem gotyckiej rzeźby Madonny z XV wieku, a także zespół kościelno-klasztorny w Krasnobrodzie na Roztoczu z obrazem MB Krasnobrodzkiej oraz położony wśród roztoczańskich wzgórz

¹⁴³ Pamiątki kultury żydowskiej. Szlaki regionu lubelskiego. Folder promocyjny wydany przez Urząd Marszałkowski Województwa Lubelskiego.

¹⁴⁴ www.koden.com.pl.

¹⁴⁵ www.lesnapodlaska.pl.

¹⁴⁶ www.cerkiew.pl.

zespół kościelno-klasztorny bernardynów w Radecznicy – sanktuarium św. Antoniego, którego kult znany jest na Lubelszczyźnie od średniowiecza.

Tradycje wsi lubelskiej. Na turystycznych szlakach Lubelszczyzny spotyka się stojące, jak przed wiekami, drewniane krzyże oraz kapliczki przydrożne. Uwagę zwracają pracujące nadal stare młyny, kuźnie i tartaki, a niekiedy charakterystyczne sylwetki wiatraków. Wiele zabytków tego typu zgromadzono w lubelskim skansenie.

Na Lubelszczyźnie nadal uprawiane jest ludowe rzemiosło. W Wyrkach i kilku wsiach powiatu łukowskiego i białkopodlaskiego wyrabia się „szmaciaki” i „kraciaki”. W całym regionie popularne jest plecionkarstwo, a wiejscy artyści strugają figurki Chrystusa Frasobliwego i świętych: Jana Nepomucena, Barbary i Floriana. Tradycyjnym rzemiosłem jest kowalstwo. W Wojciechowie organizowane są ogólnopolskie warsztaty mistrzów miecha i młota, podczas których młodzi kowale doskonalą swoje umiejętności. Lubelskie słynie też z wyrabiania pisanek, palm, wieńców dożynkowych oraz wypieku weselnych kołaczy, korowajów i sękaczy¹⁴⁷.

Wśród 200 wiejskich zespołów artystycznych funkcjonują zespoły śpiewacze i kapele, teatry ludowe i obrzędowe. Mają one możliwość zaprezentowania się na corocznych imprezach folklorystycznych m.in. w Kazimierzu Dolnym.

Muzea. Ziemia Lubelska jest kolebką muzealnictwa polskiego, którego początki sięgają 1801 r., kiedy właścicielka Puław, Izabela Czartoryska, w Świątyni Sybilli i Domu Gotyckim, zgromadziła pamiątki narodowe świadczące o chwale oręża polskiego oraz dokonaniach wybitnych postaci¹⁴⁸.

Największą placówką muzealną w regionie jest Muzeum Lubelskie. Składa się ono z kilku działów takich jak: archeologia, etnografia, militaria, numizmatyka. Posiada również bogatą kolekcję malarstwa europejskiego, z tak wybitnymi dziełami, jak obraz Jana Matejki „Unia Lubelska”. Muzeum Południowego Podlasia w Białej Podlaskiej wyróżnia się kolekcją ikon liczącą ok. 1500 dzieł.

W Muzeum Chełmskim prezentowane są m. in. materiały dokumentujące pradzieje oraz średniowiecze Chełma. Szczególnym zabytkiem jest grób kamienny z Serebryszcza. W pobliżu muzeum znajduje się wejście do podziemi kredowych – unikalnego zabytku dawnego górnictwa.

Muzeum Zamojskie, mieszczące się w zespole XVII-wiecznych kamieniczek ormiańskich, prezentuje wielokulturową historię miasta, a także dorobek tutejszej akademii. Największą popularność zyskały jednak zabytki archeologiczne Gotów, wydobyte z cmentarzysk w Kotlinie Hrubieszowskiej.

Wśród innych muzeów regionalnych dużym zainteresowaniem cieszą się: Muzeum Zamojskich w Kozłowie, Muzeum Nadwiślańskie w Kazimierzu

¹⁴⁷ Szlakami dziedzictwa kulturowego regionu lubelskiego. Folder promocyjny wydany przez Urząd Marszałkowski Województwa Lubelskiego.

¹⁴⁸ Region Lubelski. Największe atrakcje turystyczne. Folder promocyjny wydany przez Urząd Marszałkowski Województwa Lubelskiego.

Dolnym z oddziałem Sztuki Złotniczej, Muzeum Pojezierza Łęczyńsko-Włodawskiego we Włodawie, muzeum w Łęcznej, a także muzea w Krasnymstawie, Lubartowie, Łukowie, Hrubieszowie, Tomaszowie Lubelskim, Biłgoraju i Kraśniku.

Turyści chętnie zwiedzają muzea etnograficzne i skanseny. Największą tego typu placówką jest Muzeum Wsi Lubelskiej na obrzeżach Lublina.

Na Ziemi Lubelskiej żyli i tworzyli sławni pisarze, którym poświęcone są muzea biograficzne: Henryka Sienkiewicza w Woli Okrzejskiej, Józefa Ignacego Kraszewskiego w Romanowie, Stefana Żeromskiego i Bolesława Prusa w Nałęczowie oraz Wincentego Pola w Lublinie.

Tragedię II wojny światowej przypominają – i są swoistym memento – muzea o tematyce militarnej i martyrologicznej, wśród nich: muzeum Kleeberczyków w Woli Gułowskiej, muzeum Armii Krajowej w Bondyrzu, muzea martyrologii: „Rotunda” w Zamościu i „Pod Zegarem” w Lublinie, a także muzea w byłych hitlerowskich obozach zagłady – na Majdanku w Lublinie i w Sobiborze.

3.7. Agroturystyka i jej miejsce w strategii rozwoju regionu

Liczba kwater agroturystycznych na Lubelszczyźnie ciągle wzrasta. Analiza tego zjawiska jest jednak utrudniona, o czym była mowa w podrozdziale poświęconym rynkowi usług agroturystycznych w Polsce. Lubelskie kwatery agroturystyczne stanowiły w 2007 r. 4,6% ogółu tego typu obiektów w Polsce. 72,1% z nich funkcjonowało całorocznie. Informacje na temat liczby kwater agroturystycznych na Lubelszczyźnie zaprezentowano w tabeli 6.

Tabela 6. Kwatery agroturystyczne na Lubelszczyźnie w latach 2001-2007

Rok	Kwatery		Miejsca noclegowe	
	liczba	miejsce w kraju	liczba	miejsce w kraju
2001	133	III	1136	IV
2002	276	IX	1836	XI
2003	231	VII	1911	VIII
2004	241	VII	1945	IX
2005	354	IX	2838	XI
2006	275	XII	2115	XIII
2007	408	IX	3445	XI

Źródło: opracowanie własne na podstawie: danych GUS i Instytutu Turystyki oraz raportu A. Jagusiewicza i H. Legienisa: Zasoby bazy noclegowej indywidualnego zakwaterowania w Polsce. Instytut Turystyki, Warszawa 2006

Z zaprezentowanych danych wynika, że dynamika zmian stanu liczbowego gospodarstw agroturystycznych w województwie lubelskim była bardzo duża. W przeciągu 7 analizowanych lat liczba zarówno kwater jak i miejsc noclegowych wzrosła odpowiednio z 133 do 408 oraz ze 1136 do 3445. W obu przypadkach był

to niemalże trzykrotny wzrost. Pomimo tego, pod względem liczby gospodarstw agroturystycznych, Lubelszczyzna straciła czołowe trzecie miejsce które miała w roku 2001, przesuując się aż na dziewiątą pozycję. Pod względem liczby miejsc noclegowych Lubelszczyzna spadła z pozycji czwartej na jedenastą.

Analizując stan liczbowy kwater agroturystycznych warto wspomnieć o ich wykorzystaniu. Powołując się na badania Instytutu Turystyki opublikowane w listopadzie 2004 roku można stwierdzić, że wykorzystanie lubelskich kwater charakteryzowało się dużą rozpiętością – od 1,4 do 65,3%. Średnie wykorzystanie wynosiło 20,5% (Polska 20,4%)¹⁴⁹. Uplasowało to Lubelszczyznę na 7. miejscu.

Jak wynika z prezentowanych danych liczba gospodarstw agroturystycznych ciągle wzrasta. Jednak pozostawienie rozwoju agroturystyki jedynie PFTW „GG”, związkom stowarzyszeń, pojedynczym stowarzyszeniom czy wreszcie poszczególnym kwaterodawcom bez wsparcia ze strony państwa, regionalnych i lokalnych samorządów nie przyniosłoby większych efektów w wykorzystaniu agroturystyki jako efektywnego narzędzia służącego realizacji celów wielofunkcyjnego rozwoju. Pomijając chaos działania, częsty brak kooperacji i sprecyzowanej wizji stanu przyszłego czy narzędzi i metod urzeczywistniania tejże wizji, bez konkretnych zapisów w krajowych i wojewódzkich dokumentach planistycznych o charakterze strategicznym rozwój agroturystyki nie byłby możliwy, chociażby ze względu na fakt niemożności pozyskiwania środków finansowych z Unii Europejskiej.

Znaczenie agroturystyki i potrzeba jej rozwoju zaznaczona jest w najważniejszych dokumentach strategicznych kraju¹⁵⁰.

Podstawowym narzędziem prowadzonej przez samorząd województwa lubelskiego polityki regionalnej jest Strategia Rozwoju Województwa Lubelskiego na lata 2006-2020 (SRWL). Jest ona dokumentem strategicznym o charakterze długofalowym, wyznaczającym cele i kierunki rozwoju Lubelszczyzny do roku 2020. Strategia jest bazowym dokumentem do opracowania i wdrożenia na terenie województwa lubelskiego programów rozwoju współfinansowanych ze środków krajowych i funduszy strukturalnych Unii Europejskiej w dwóch kolejnych okresach programowania (tj. w latach 2007-2013 i 2014-2018)¹⁵¹. Turystykę

¹⁴⁹ H. Legienis: Wykorzystanie kwater agroturystycznych i pokoi gościnnych będących w ewidencji urzędów gmin. Instytut Turystyki, Warszawa 2006.

¹⁵⁰ Turystykę wiejską a w jej ramach agroturystykę, jako znaczące narzędzie służące realizacji wielofunkcyjnego rozwoju wymieniono m.in. w takich dokumentach, jak: Strategia Rozwoju Kraju na lata 2007-2015, Narodowych Strategicznych Ramach Odniesienia, Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego 2010-2020, Krajowy Plan Strategiczny Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007-2013, Program Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007-2013, Strategia rozwoju społeczno – gospodarczego Polski Wschodniej do roku 2020. Turystykę wiejską natomiast wymieniono jako wyróżniającą formę turystyki Polski w dokumencie Ministerstwa Sportu i Turystyki „Kierunki rozwoju turystyki do 2015 roku”.

¹⁵¹ Strategia Rozwoju Województwa Lubelskiego na lata 2006-2020. Tom II. Cele i priorytety strategii oraz system wdrażania. Zarząd Województwa Lubelskiego, Lublin 2007, s. 3.

wiejską i agroturystykę i ich rozwój wymieniono jako przedsięwzięcia sprzyjające realizacji szeregu celów w ramach kilku priorytetów.

Spośród celów priorytetu 1. „Wzrost konkurencyjności regionalnej gospodarki oraz jej zdolności do tworzenia miejsc pracy” wymieniono cel 1.3 „Specjalizacja województwa w wybranych sektorach produkcji i usług cechujących się wysokim poziomem konkurencyjności”. W opisie celu nawiązano do procesów starzenia się społeczeństwa, w związku z czym szansą na specjalizację gospodarczą województwa należy upatrywać m.in. w rozwoju usług opiekuńczo-medycznych oraz różnych form turystyki, w tym turystyki wiejskiej i uzdrowiskowej.

W priorytecie 3. „Poprawa atrakcyjności i spójności terytorialnej województwa lubelskiego” jako jeden z celów wyartykułowano cel 3.4 „Poprawa jakości życia mieszkańców wsi oraz wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich”. Jako działania umożliwiające realizację celu wyznaczono m.in.: poprawę atrakcyjności turystycznej obszarów wiejskich poprzez ochronę i wykorzystanie walorów kulturowych i przyrodniczo-krajobrazowych – w tym rozwój agroturystyki i jej promocję.

Jednym z programów służących realizacji Strategii Rozwoju Województwa Lubelskiego na lata 2006-2020 jest Regionalny Program Operacyjny Województwa Lubelskiego na lata 2007-2013 określający priorytety i wysokość środków krajowych oraz pochodzących z funduszy strukturalnych UE, przeznaczonych na realizację instrumentów rozwoju województwa lubelskiego. Oś 5. „Kultura, turystyka i współpraca międzyregionalna” dotyczy bezpośrednio rozwoju turystyki, w tym turystyki na obszarach wiejskich/agroturystyki na Lubelszczyźnie.

W ramach działania 5.1 „Infrastruktura kultury i turystyki”, którego celem jest poprawa atrakcyjności turystycznej regionu oraz zwiększenie dostępności do dóbr kultury, realizowane są m.in. projekty związane z: utrzymaniem i ochroną dziedzictwa kulturowego, rozwijaniem kompleksowego systemu informacji, promocji kulturalnej i turystycznej, a także podniesieniem konkurencyjności regionalnych i lokalnych produktów turystycznych oraz łączących funkcje kulturalne i turystyczne z edukacyjnymi i ekologicznymi¹⁵².

W ramach działania 5.2 „Promocja kultury i turystyki” będą realizowane projekty informacyjne i promocyjne z zakresu kultury i turystyki związane z podniesieniem konkurencyjności oraz atrakcyjności regionalnych i lokalnych produktów kulturowych i turystycznych¹⁵³.

Realizacja projektów w obrębie obu działań może stanowić możliwość rozpoczęcia działalności agroturystycznej, poszerzenia i uatrakcyjnienia dotychczasowej oferty czy podniesienia jakości świadczonych usług w pojedynczych gospodarstwach. Podkreślić należy że na realizację projektów w ramach wymienionych celów RPOWL przewidziano ponad 120 mln euro.

¹⁵² Regionalny Program Operacyjny Województwa Lubelskiego... op. cit., s. 201

¹⁵³ Tamże, s. 208.

Strategicznym dokumentem poświęconym obszarom wiejskim Lubelszczyzny jest Program Zrównoważonego Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich Województwa Lubelskiego (PZRRiOWWL). Podobnie jak w innych opracowaniach tego typu podkreśla się w nim znaczenie agroturystyki w wielofunkcyjnym i zrównoważonym rozwoju wsi, jako przykładu pozarolniczej działalności na obszarach wiejskich pozwalającego wielu rodzinom rolniczym na znaczną poprawę sytuacji finansowej.

Rozwój wsi i rolnictwa Lubelszczyzny postanowiono oprzeć na pięciu podstawowych systemach gospodarowania, pozwalających na stworzenie korzystnych warunków życia na wsi, zarówno pod względem gospodarczym, społecznym, jak i kulturalnym. Obok gospodarstw towarowych, ekologicznych, prowadzących zalesianie i nastawionych na produkcję biopaliw, wymienia się rodzinne gospodarstwa agroturystyczne skupione na terenach atrakcyjnych turystycznie. Zaznacza się tu jednak, że elementami wspomagającymi rozwój agroturystyki muszą być: kredyty na inwestycje, ulgi podatkowe, promocja w kraju i zagranicą, współpraca z biurami turystycznymi¹⁵⁴.

Działania umożliwiające realizację celów określonych w dokumencie pogrupowano w 5 programach dotyczących odpowiednio: poprawy środowiska przyrodniczego, rozwoju kultury na obszarach wiejskich, sfery społecznej, sfery gospodarczej i wiejskiej infrastruktury technicznej. Znaczenie działalności turystycznej podkreśla się w „Programie poprawy środowiska przyrodniczego na obszarach wiejskich”, którego celem nadrzędnym jest zachowanie bogactwa przyrodniczego oraz zapewnienie trwałości i możliwości rozwoju wszystkich poziomów jego organizacji. Jedną z części składowych tego programu jest „Rozwój zharmonizowanych z przyrodą form działalności gospodarczej”, w tym turystyki, a dzięki temu podniesienie standardów życia mieszkańców terenów cennych przyrodniczo m.in. poprzez rozwój form turystyki gwarantujących poszanowanie tych obszarów¹⁵⁵.

Kolejnym programem, w którym nadmienia się znaczenie agroturystyki jest „Program rozwoju kultury na obszarach wiejskich”. Akcentuje się tu powiązanie kultury z rozwojem gospodarczym i dochodami regionu oraz podjęciem działań na rzecz tworzenia zintegrowanych produktów turystycznych, wykorzystujących elementy dziedzictwa kulturowego i aktywność instytucji kultury¹⁵⁶.

Najbardziej złożonym spośród opisywanych programów składowych PZRRiOWWL jest „Program rozwoju sfery gospodarczej”. W priorytecie 5.8 „Przetwórstwo artykułów rolnych i rozwój bazy surowcowej” jako jeden z głównych celów wyznaczono stymulowanie wszelkich form małej

¹⁵⁴ Program Zrównoważonego Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich Województwa Lubelskiego. Tom I... op. cit., s. 10.

¹⁵⁵ Tamże, s. 38.

¹⁵⁶ Tamże, s. 48.

przedsiębiorczości na terenach wiejskich, usług dla gospodarki oraz mieszkańców wsi, inicjatyw lokalnych na rzecz odnowy i rozwoju wsi oraz działalności związanej z turystyką wiejską¹⁵⁷. Aktywność ta jest jednak słabo rozwinięta, głównie ze względu na brak systemu wsparcia finansowego i stosunkowo niski poziom aktywizacji społecznej.

W ramach PZRRiOWWL wyszczególniono również szereg programów poświęconych wyłącznie turystyce wiejskiej. Wśród „Programów rozwoju turystyki” znajdują się: „Rozwój turystyki aktywnie wykorzystującej dziedzictwo kulturowe Lubelszczyzny”, „Program doskonalenia produktu turystycznego” oraz „Turystyka rekreacyjna i specjalistyczna szansą na podniesienie standardu usług”¹⁵⁸. Ich celem długoterminowym jest zrównoważony rozwój terenów atrakcyjnych turystycznie.

Lubelszczyzna posiada również Plan Marketingu Turystyki w Województwie Lubelskim na lata 2007-2013 (PMTWL). Celem opracowania jest określenie możliwości zrównoważonego rozwoju gospodarki turystycznej poprzez propagowanie rozwoju różnorodnych form turystyki i rekreacji, racjonalne i efektywne wykorzystanie bazy turystycznej, zasobów ludzkich, przyrodniczych, kulturowych, materialnych i finansowych oraz zachowanie bioróżnorodności systemowej, gatunkowej i genowej. Działania zmierzające do realizacji nakreślonych w dokumencie celów finansowane są ze środków RPOWL 2007-2013, a ich realizacja przyczynić się ma do wykorzystania potencjału naturalnego oraz dziedzictwa kulturowego tak, by zarówno sektor turystyki jak i sektor kultury w większym stopniu wpływały na wielkość PKB w regionie. Oprócz infrastruktury finansowane są również działania z zakresu tworzenia i rozwijania kompleksowego systemu informacji i promocji turystycznej. Konsekwentna realizacja poszczególnych zadań umożliwi osiągnięcie założonych celów prowadząc do aktywizacji całego regionu, a zwłaszcza obszarów wiejskich¹⁵⁹.

Spośród czterech głównych kierunków rozwoju sektora turystycznego określonych w PMTWL dwa związane są ściśle z turystyką wiejską. Są nimi: turystyka wypoczynkowa i pobytowa, w tym agroturystyka oraz turystyka promocyjna – związana z walorami turystycznymi lubelskiej wsi, z obyczajami, twórczością ludową, walorami etnograficznymi, folklorem. Wzbogacenie oferty agroturystycznej województwa polegać ma na:

- poprawie stanu środowiska w miejscowościach o rozwiniętych usługach agroturystycznych, w tym rozwoju infrastruktury sanitarno-higienicznej;
- poprawie estetyki otoczenia gospodarstw oferujących pobyty wypoczynkowe;

¹⁵⁷ Program Zrównoważonego Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich Województwa Lubelskiego. Tom I... op. cit., s. 81.

¹⁵⁸ Tamże, s. 84-88.

¹⁵⁹ Plan Marketingu Turystyki w Województwie Lubelskim na lata 2007-2013. Zarząd Województwa Lubelskiego. Lublin 2007 (aktualizacja 2009), s. 4.

- zwiększeniu ilości skategoryzowanej bazy agroturystycznej;
- rozwoju gospodarstw ekologicznych w miejscowościach o funkcjach agroturystycznych;
- rozszerzeniu gamy oferowanych usług i form spędzania czasu wolnego dzięki wypożyczeniu rowerów i sprzętu wodnego, jeździe konnej i zaprzęgiem konnym;
- koordynacji działań gospodarstw agroturystycznych w poszczególnych wsiach i gminach przy wykorzystaniu określonych atrakcji – tworzenie zespolonych wiosek tematycznych oferujących wspólny program atrakcji oraz ofertę podstawowych usług turystycznych, np.: gospodarstwa wyspecjalizowane, gospodarstwa rzemieślnicze, gospodarstwa-skanseny, gospodarstwa hodowlane, sprzedaż wyrobów z gospodarstw rolnych i pamiątek;
- zwiększeniu ilości, podniesieniu standardu obiektów uzupełniających o istotnym znaczeniu dla turystyki na obszarach wiejskich (zajazdy, karczmy, stadniny i ośrodki jeździeckie, pałace, dworki)¹⁶⁰.

Jak wynika z zaprezentowanego przeglądu dokumentów strategicznych woj. lubelskiego turystyka wiejska/agroturystyka to jedne z najczęściej wymienianych działalności pozarolniczych, a tym samym sposoby dywersyfikacji źródeł dochodu przez mieszkańców wsi. Jest to więc jedno z priorytetowych narzędzi służące wielofunkcyjnemu i zrównoważonemu rozwojowi obszarów wiejskich.

Biorąc pod uwagę warunki naturalne Lubelszczyzny, charakteryzującej się stosunkowo nienaruszonym środowiskiem, a także zróżnicowanym krajobrazem oraz wyjątkowo atrakcyjnym zapleczem walorów pochodzenia antropogenicznego ma ona wyjątkowe warunki do rozwoju omawianych form wypoczynku.

Istotnym jest jednak fakt, że nawet najwspanialsze walory i atrakcje turystyczne nie są w stanie samoczynnie wygenerować korzyści ekonomicznych i społecznych. Poza działalnością władz regionalnych, powiatowych i gminnych, a także wszelkiego rodzaju stowarzyszeń i związków promujących atrakcyjność Lubelszczyzny i propagujących działalność agroturystyczną wśród mieszkańców wsi, sukces tego typu przedsięwzięć jest w rękach właśnie tych ostatnich – mieszkańców i właścicieli gospodarstw rolnych aktywnie przyczyniających się do rozwoju agroturystyki na terenie swojej gminy. Istnieje więc pilna potrzeba działań edukacyjnych w zakresie przygotowania mieszkańców wsi do umiejętnego wykorzystania rodzimych walorów i atrakcji turystycznych, które przyczynią się do rozwoju ekonomiczno-społecznego zarówno gospodarstw agroturystycznych, jak i społeczności lokalnych.

¹⁶⁰ Plan Marketingu Turystyki w Województwie Lubelskim... op. cit., s. 23.

4. Lokalne ekonomiczne i pozaekonomiczne determinanty rozwoju agroturystyki

Gminy, które zgodnie z przyjętą w opracowaniu metodologią wyodrębnione zostały do badań różnią się pod względem zasobów przyrodniczych, społecznych i gospodarczych, a także dostępności komunikacyjnej. To właśnie ich potencjał wyrażony wymienionymi cechami może być elementem hamującym bądź stymulującym rozwój turystyki/agroturystyki w gminie.

Wszystkie z analizowanych jednostek terytorialnych są gminami wiejskimi, posiadającymi charakter rolniczy, co związane jest ze znaczną powierzchnią użytków rolnych w każdej z nich. Badane gminy są zróżnicowane pod względem powierzchni – największy jest Susiec a najmniejsza Wąwolnica. Informacje na ten temat przedstawiono w tabeli 7.

Tabela 7. Podstawowe informacje o badanych gminach, dane na rok 2008

Gmina	Powierzchnia			Lesistość [%]
	Ogólna [km ²]	Użytki rolne		
		[tyś. ha]	[%]	
Grupa I				
Adamów	111	6,2	56,4	42,3
Horodło	130	9,3	71,2	21,1
Wąwolnica	63	4,7	75,1	14,7
Grupa II				
Borzechów	67	5,6	84,2	11,6
Siennica Różana	98	6,8	69,7	22,3
Wojciechów	81	7,1	88,5	6,4
Grupa III				
Janów Podlaski	136	9,7	71,0	17,2
Susiec	191	7,7	41,8	55,7
Wola Uhruska	154	6,9	45,3	39,5
Grupa IV				
Cyców	148	11,7	79,1	9,2
Leśna Podlaska	98	7,5	77,6	15,4
Ulan-Majorat	108	8,9	83,4	10,6
Woj. lubelskie	25 123	1 786	71,1	22,6

Źródło: opracowanie własne na podstawie Banku Danych Regionalnych

Również lesistość badanych jednostek jest odmienna. Najwięcej lasów jest w gminie Susiec i pokrywają one 55,7% powierzchni gminy. Najmniejszą wartością tego wskaźnika charakteryzował się Wojciechów, którego powierzchnia zaledwie w 6,4% pokryta jest lasami. Zarówno dla woj. lubelskie jak i większości badanych gmin wskaźnik lesistości jest niższy aniżeli średnia dla kraju (28,9%).

4.1. Uwarunkowania społeczno-demograficzne

Największą, zarówno pod względem powierzchni, jak i liczby mieszkańców, spośród badanych gmin był Susiec – odpowiednio 191 km² i 7,7 tys. mieszkańców. Najmniejszą pod względem liczby mieszkańców była gmina Borzechów (3,7 tys.). Gęstość zaludnienia wahała się między 78 os/km² w Wąwolnicy, a 27 os/km² w Woli Uhruskiej. Były to wartości znacznie niższe od średniej dla województwa (86 os/km²), i dla kraju (118 os/km²). Połowa badanych jednostek terytorialnych, tak jak całe województwo lubelskie cechowała się ujemnym przyrostem naturalnym. W tabeli 12 zaprezentowano szczegółowe zestawienie dla badanych gmin.

Tabela 12. Ważniejsze informacje na temat ludności w badanych gminach w 2008 r.

Gmina	Ludność (liczba osób)	Gęstość zaludnienia [os/km ²]	Przyrost naturalny (liczba osób)	Dynamika zmiany liczby ludności 2004 – 08 (osób)	Udział bezrob. zarejestrow. w liczbie ludności w wieku produkcyjn. [%]
Grupa I					
Adamów	5 017	45	-16	-128	8,1
Horodło	5 539	43	-39	-223	14,3
Wąwolnica	4 902	78	-23	-96	5,6
Grupa II					
Borzechów	3 755	56	-4	-92	5,9
Siennica Różana	4 255	43	-14	-197	9,6
Wojciechów	5 963	74	-5	85	6,1
Grupa III					
Janów Podlaski	5 535	41	8	-25	7,6
Susiec	7 729	40	8	-198	10,5
Wola Uhruska	4 123	27	2	-100	15,0
Grupa IV					
Cyców	7 586	51	12	90	8,1
Leśna Podlaska	4 432	45	10	-122	9,5
Ulan-Majorat	5 983	55	13	-119	7,1
Woj. lubelskie	2182 tys.	86	-419	-23 324	7,5

Źródło: opracowanie własne na podstawie Banku Danych Regionalnych

Struktura ludności w badanych gminach wg zdolności do pracy w niewielkim stopniu odbiegała od danych dotyczących województwa lubelskiego i Polski. Największą grupę stanowiły osoby w wieku produkcyjnym (od 57,0% do 62,1% w poszczególnych gminach). Był to wskaźnik zbliżony do średniej województwa,

jednak niższy od średniej krajowej. W 10 na 12 badanych gmin odsetek osób w wieku poprodukcyjnym był większy aniżeli średnia województwa.

Wskaźnik obciążenia ekonomicznego ludności¹⁶¹ także był niekorzystny. Wahał się on między 61 w Cycowie i Woli Uhruskiej, a 75 w gminie Ulan-Majorat. Szczególnie w tej ostatniej gminie wskaźnik ten był znacznie wyższy aniżeli średni dla województwa wynosząca 59.

Wskaźniki dotyczące poziomu wykształcenia mieszkańców badanych gmin różniły się (czasem znacznie) od wskaźników dla województwa. Zaledwie 4,3% ludności badanych gmin posiadało wykształcenie wyższe. Sytuacja pod tym względem najlepiej wyglądała w Janowie Podlaskim i Wąwolnicy, gdzie studia wyższe ukończyło po ok. 5,5% mieszkańców. Natomiast tylko 2,1% osób z gminy Ulan-Majorat legitymowało się wykształceniem wyższym. Osób z wykształceniem średnim i policealnym było średnio w badanych gminach ok. 22%. Nawet Horodłu, gdzie wskaźnik ten był najwyższy daleko jednakże do średniej wojewódzkiej wynoszącej 31,2%. W badanych gminach relatywnie dużo było natomiast osób z wykształceniem zasadniczym zawodowym oraz podstawowym i niepełnym podstawowym. Ich udział wynosił średnio ponad 61%¹⁶².

Badane gminy znacznie różniły się pod względem liczby zarejestrowanych bezrobotnych. W Woli Uhruskiej i Horodle udział bezrobotnych zarejestrowanych w liczbie ludności w wieku produkcyjnym był największy i sięgał prawie 15,2%. W Wąwolnicy i Borzechowie natomiast wskaźnik ten był najbardziej korzystny i nie przekraczał średniej dla kraju – 6,1%. Biorąc natomiast pod uwagę średnią województwa lubelskiego wynoszącą 7,5%, gminami charakteryzującymi się mniejszym udziałem bezrobotnych zarejestrowanych w liczbie ludności w wieku produkcyjnym były: Wąwolnica, Wojciechów, Borzechów i Ulan-Majorat.

Przedstawione informacje statystyczne oparte są na danych dotyczących bezrobocia rejestrowanego. Powszechnie jednak wiadomo, że obok bezrobocia rejestrowanego istnieje na wsi bezrobocie ukryte, dotyczące zwłaszcza ludności związanej z rolnictwem, dlatego można przyjąć, iż rzeczywisty wskaźnik bezrobocia w badanych gminach był wyższy.

Analiza źródeł utrzymania mieszkańców badanych gmin pozwoliła ujawnić fakt, że posiadało je 62,2% populacji. Spośród osób posiadających własne źródło utrzymania dla 52,2% głównym były niezarobkowe źródła: renty, emerytury, zasiłki. Pomijając ten fakt zaznaczyć należy, że zgodnie z rolniczym charakterem gmin, średnio dla 24,2% osób głównym źródłem utrzymania były dochody z rolnictwa. Szczegółowe informacje na ten temat zaprezentowano w tabeli 8.

¹⁶¹ Wskaźnik obciążenia ekonomicznego – liczba osób w wieku nieprodukcyjnym na 100 osób w wieku produkcyjnym.

¹⁶² Dane dotyczące poziomu wykształcenia pochodzą z Narodowego Spisu Powszechnego Ludności z roku 2002 i dotyczą ludności w wieku 13 lat i więcej.

Tabela 8. Główne źródła utrzymania ludności w badanych gminach

Gmina	Utrzymywani [%]	Posiadający własne źródło utrzymania [%]				
		Ogółem	W tym:			
			Praca najemna	Na rachunek własny	Praca w rolnictwie	Źródła niezarobkowe
Grupa I						
Adamów	33,0	67,0	25,2	1,1	22,8	50,9
Horodło	36,3	63,7	17,0	0,9	24,2	57,9
Wąwolnica	37,2	62,8	26,7	1,8	17,2	54,3
Grupa II						
Borzechów	36,6	63,4	16,2	1,2	33,5	49,1
Siennica Różana	35,5	64,5	21,5	1,9	24,1	52,5
Wojciechów	33,9	66,1	20,2	2,3	26,4	51,1
Grupa III						
Janów Podlaski	42,3	57,7	27,2	3,1	20,2	49,5
Susiec	39,6	60,4	19,9	3,0	22,2	54,9
Wola Uhruska	39,2	60,8	21,4	2,2	14,1	62,3
Grupa IV						
Cyców	40,9	59,1	22,2	2,4	24,4	51,0
Leśna Podlaska	40,4	59,6	23,7	1,2	29,7	45,4
Ulan-Majorat	39,0	61,0	18,8	2,1	32,1	47,0
Średnio w badanych gminach	37,8	62,2	21,7	1,9	24,2	52,2

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników Narodowego Spisu Powszechnego Ludności z roku 2002¹⁶³, Bank Danych Regionalnych.

W porównaniu z województwem lubelskim (również posiadającym charakter rolniczy) badane gminy charakteryzowały się dużą liczbą osób, dla których głównym źródłem utrzymania było rolnictwo (relatywnie 62,0% więcej niż w województwie i ponad trzykrotnie więcej niż średnio w kraju). Odsetek osób utrzymujących się głównie z pracy najemnej w badanych gminach był dwukrotnie mniejszy niż średnia krajowa, zaś odsetek osób utrzymujących się z pracy na własny rachunek ponad dwukrotnie mniejszy. Kolejnym niekorzystnym zjawiskiem jest to, że udział osób, dla których głównym źródłem utrzymania były źródła niezarobkowe był w badanych gminach średnio większy aniżeli w kraju i województwie lubelskim.

4.2. Sytuacja gospodarcza

Badane gminy mają charakter rolniczy, co związane jest ze znaczącym udziałem użytków rolnych w ogólnej ich powierzchni. Susiec i Wola Uhruska charakteryzowały się najniższą wartością tego wskaźnika, Wojciechów i Borzechów natomiast najwyższą – ponad 80% powierzchni tych gmin to użytki

¹⁶³ Autor prezentując dane w tabeli miał świadomość, że pochodzą one z roku 2002. Pozyskanie bardziej aktualnych danych w momencie pisania pracy było jednak niemożliwe.

rolne. Warto również zaznaczyć, że wskaźnik rolniczej jakości przestrzeni produkcyjnej w połowie badanych gmin znacznie przewyższał średnią wartość dla kraju (wynoszącą 66,6 pkt.) oraz dla województwa lubelskiego (74,1 pkt.). W tabeli 9 zaprezentowano podstawowe informacje dotyczące gospodarstw rolnych i rolnictwa w badanych gminach.

Tabela 9. Podstawowe informacje dotyczące rolnictwa w badanych gminach

Gmina	Liczba indywidualnych gospodarstw rolnych	Udział UR w ogólnej powierzchni gminy [%]	Struktura użytków rolnych [%]			Jakość rolniczej przestrzeni produkcyjnej [pkt.]
			Grunty orne	Łąki i pastwiska	Sady	
Grupa I						
Adamów	1437	56,4	79,0	19,3	1,7	79,8
Horodło	1408	71,2	82,6	16,5	0,9	98,0
Wąwolnica	1048	75,1	79,1	10,1	10,8	85,6
Grupa II						
Borzechów	901	84,2	92,0	3,7	4,3	81,5
Siennica Różana	1040	69,7	89,8	8,8	1,4	80,8
Wojciechów	1464	88,5	92,8	3,1	4,1	98,3
Grupa III						
Janów Podlaski	962	71,0	68,2	28,9	2,9	61,9
Susiec	1866	41,8	88,5	11,2	0,3	59,8
Wola Uhruska	1024	45,3	61,7	37,9	0,4	57,2
Grupa IV						
Cyców	1785	79,1	67,6	30,4	2,0	65,4
Leśna Podlaska	898	77,6	77,2	21,8	1,0	60,9
Ulan-Majorat	1247	83,4	78,4	21,0	0,6	65,1
Średnio w badanych gminach	1257	70,3	79,7	17,8	2,5	74,5

Źródło: opracowanie własne na podstawie Banku Danych Regionalnych i danych Instytutu Uprawy Nawożenia i Gleboznawstwa w Puławach

Średnia wielkość gospodarstwa w badanych gminach wahała się od 4,2 ha w Suścu do 8,5 ha w Cycowie. Dominowały gospodarstwa niewielkie. Udział nieprzekraczających 5 ha wahał się od 46,7% w Leśnej Podlaskiej do 77,4% w Wąwolnicy (średnio dla gmin 63,7%). Udział gospodarstw relatywnie dużych – pow. 20 ha wyniósł średnio 3,4%. Największy był w Janowie Podlaskim (7,1%) natomiast w Adamowie i Suścu nie przekraczał 1%.

Średnio w badanych gminach jedynie 23,4% gospodarstw produkcję rolniczą prowadziło na użytek własny bądź nie prowadziło jej wcale, a 44,7% produkowało głównie na rynek. Przy czym np. w Borzechowie i Ulanie-Majoracie odsetek tego typu gospodarstw wynosił 61,1%.

W badanych gminach funkcjonowało stosunkowo niewiele podmiotów gospodarki narodowej. Zestawienie zaprezentowano w tabeli 10.

Tabela 10. Podmioty gospodarki narodowej w badanych gminach w 2008 r. zarejestrowane w rejestrze REGON

Gmina	Liczba podmiotów gospodarki narodowej	Liczba podmiotów gospodarki narodowej na 1 tys. mieszkańców	Sektor publiczny [%]	Sektor prywatny [%]
Grupa I				
Adamów	281	56,0	4,3	95,7
Horodło	213	38,5	8,0	92,0
Wąwolnica	286	58,3	5,2	94,8
Grupa II				
Borzechów	180	47,9	4,4	95,6
Siennica Różana	218	51,2	6,0	94,0
Wojciechów	244	40,9	4,5	95,5
Grupa III				
Janów Podlaski	287	51,9	5,2	94,8
Susiec	442	57,2	4,1	95,9
Wola Uhruska	150	36,4	9,3	90,7
Grupa IV				
Cyców	284	37,4	5,6	94,4
Leśna Podlaska	163	27,2	9,8	90,2
Ulan-Majorat	235	53,0	6,0	94,0

Źródło: opracowanie własne na podstawie Banku Danych Regionalnych

W celu scharakteryzowania i porównania badanych gmin pod względem gospodarczym autor opracował syntetyczny miernik obrazujący poziom ich rozwoju, który sporządzony został na podstawie analizy statystycznej z wykorzystaniem mierników ekonomicznych charakteryzujących:

- poziom aktywności gospodarczej,
- stopień transformacji gospodarki,
- rynek pracy,
- budżety gmin.

Do najistotniejszych przejawów aktywności gospodarczej regionu należy rozwój przedsiębiorczości, jego dynamika i zmiany o charakterze jakościowym. Wśród miar oceny poziomu aktywności gospodarczej za główne można uznać: liczbę podmiotów gospodarczych zarejestrowanych w rejestrze REGON na 1000 mieszkańców, liczbę osób fizycznych prowadzących działalność gospodarczą na 1000 mieszkańców oraz spółek handlowych na 1 tys. mieszkańców.

Liczba podmiotów gospodarczych przypadających na 1000 mieszkańców może być uznana za syntetyczny miernik rozwoju przedsiębiorczości.

Spółki handlowe są podmiotami gospodarki narodowej, posiadającymi formę organizacyjno-prawną najbardziej dostosowaną do prowadzenia działalności na większą skalę, a nasycenie nimi odzwierciedla poziom stabilności gospodarczej danego obszaru.

W przypadku oceny stopnia transformacji gospodarki do najbardziej miarodajnych wskaźników zaliczono: udział podmiotów funkcjonujących w sektorze prywatnym, liczbę spółek z kapitałem zagranicznym na 1000 mieszkańców oraz udział zatrudnionych w usługach. Poziom nasycenia obszaru spółkami prawa handlowego z udziałem kapitału zagranicznego świadczy o korzystnym bądź niekorzystnym klimacie dla inwestorów i warunkach inwestowania. Spółki z kapitałem zagranicznym spełniają ponadto rolę modernizacyjną dla gospodarki. Usługi rynkowe natomiast tworzą infrastrukturę, która jest niezbędna dla sprawnego funkcjonowania gospodarki. Poziom udziału zatrudnienia w usługach rynkowych jest istotnym miernikiem stopnia nowoczesności struktury gospodarczej oraz miarą stopnia przeobrażeń w gospodarkę usługową.

Jednym z ważniejszych elementów rynku pracy jest bezrobocie. Jego poziom i dynamika są odzwierciedleniem stopnia nowoczesności i kondycji bazy ekonomicznej oraz przemian w strukturze gospodarczej regionu. Niedostatecznie szybki proces restrukturyzacji gospodarki, przejawiający się między innymi dominacją sektora rolnego w zatrudnieniu oraz niskim udziałem usług i przemysłu, ma bezpośredni wpływ na utrzymywanie się dość wysokiego wskaźnika stopy bezrobocia. Równie ważnym elementem rynku pracy jest jakość zasobów ludzkich, mierzona udziałem ludności z wyższym wykształceniem. Rozwój gospodarki opartej na wiedzy i konkurencyjności o globalnym wymiarze implikuje wysokie wymagania stawiane zasobom kadrowym. Poziom wykształcenia jest w ostatnich latach jednym z głównych czynników przesądzających o lokalizacji inwestycji, zwłaszcza w sektorach o wysokim stopniu konkurencyjności.

W strukturze dochodów budżetowych gmin wyodrębnia się dwie grupy tj. dochody własne i dochody ze źródeł zewnętrznych. Dochody ze źródeł zewnętrznych są wielkościami, na które jednostki nie mają bezpośredniego wpływu, natomiast wysokość dochodów własnych (w znacznej mierze) jest wynikiem gospodarowania mieniem komunalnym i polityki podatkowej. Istotną pozycję w wydatkach budżetowych stanowią wydatki inwestycyjne. Mają one decydujące znaczenie dla likwidacji braków w rozwoju infrastruktury komunalnej, a w efekcie sprzyjają tworzeniu korzystnych warunków do rozwoju inwestycji w sektorze produkcji i usług. Udział podatku od nieruchomości w relacji do dochodów własnych gminy świadczy o dynamice procesów inwestycyjnych oraz związanym z tym faktem wzroście wartości nieruchomości.

Na ocenę sytuacji gospodarczej gmin złożyła się ważona suma punktów uzyskanych za poszczególne mierniki ekonomiczne i ich dynamikę w latach 2004-2008, według skali zawierającej się w przedziale od 0 do 5 punktów za każdy ze wskaźników opisujący natężenie zjawiska oraz w przedziale od 0 do 5 punktów za jego dynamikę. Suma punktów w obrębie poszczególnych kryteriów została pomnożona przez współczynnik wagowy, w zależności od stopnia ważności

kryterium dla oceny sytuacji gospodarczej gmin. Za najistotniejsze wśród czynników wyznaczających potencjał społeczno-gospodarczy uznane zostały:

- poziom aktywności gospodarczej mieszkańców, przejawiający się intensywnością nasycenia różnymi formami przedsiębiorczości w przeliczeniu na 1000 mieszkańców.
- rynek pracy, w tym poziom wykształcenia i stopa bezrobocia;

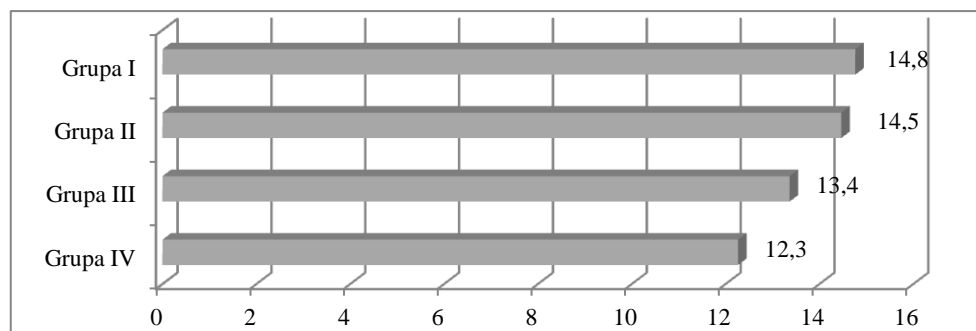
Przyznana tym miernikom wartość współczynnika wagowego wynosiła 0,4.

Kolejne miejsca uzyskały:

- stopień transformacji gospodarki – o współczynniku wagowym 0,3;
- ocena budżetów gmin – współczynnik wagowy 0,2¹⁶⁴.

Zestawienie tabelaryczne przedstawiające liczbę punktów uzyskanych za poszczególne wskaźniki, sumę punktów w obrębie kryteriów, sumę punktów po uwzględnieniu współczynników wagowych przyznanych kryteriom oraz sumę punktów ogółem uzyskanych przez każdą z gmin, zamieszczono w tabeli 11.

Gminą charakteryzującą się najlepszą sytuacją gospodarczą okazała się Wąwolnica z wynikiem 17 punktów. Na drugim miejscu uplasował się Wojciechów (15,5 pkt.), a na trzecim Janów Podlaski (15 pkt.). Najgorzej wypadły gminy: Wola Uhruska, Cyców i Ulan-Majorat, których wynik nie przekraczał 12,2 pkt. Średnią dla poszczególnych grup gmin zaprezentowano na wykresie 4.

Wykres 4. Średni poziom rozwoju gospodarczego badanych grup gmin wg syntetycznego wskaźnika [pkt.]
Źródło: opracowanie własne

Można zauważyć, że grupa I i II, do której przyporządkowano gminy o korzystnych warunkach prowadzenia działalności rolniczej uzyskały lepsze wyniki aniżeli dwie pozostałe grupy.

¹⁶⁴ Wartość współczynników wagowych oraz dobór jedynie wymienionych cech do konstrukcji miernika rozwoju gospodarczego mogą być dyskusyjne. Na decyzję o ich użyciu złożyła się jednak analiza literatury i różnego rodzaju dokumentów planistycznych poruszających kwestie związane z rozwojem regionalnym. Podczas konceptualizacji szczególnie wykorzystano Studium Przestrzenne Lokalizacji i Możliwości Rozwoju Regionalnych Stref Przedsiębiorczości w Województwie Lubelskim. Część I. Diagnoza Stanu Istniejącego i Uwarunkowania Rozwoju. Biuro Planowania Przestrzennego, Lublin 2007, skąd zaczerpnięto m.in. wartości wagowe.

Tabela 11. Mierniki wykorzystane w ocenie poziomu rozwoju gospodarczego badanych gmin (stan na 2008 r.)

Gmina	Ocena poziomu aktywności gospodarczej							Ocena rynku pracy	Ocena poziomu rozwoju gospodarczego	Stopień transformacji gospodarki							Ocena budżetów gmin							Syntetyczny wskaźnik poziomu rozwoju gospodarczego						
	liczba podmiotów gospodarki narodowej/1tys. miesz.	dynamika 2004-2008	liczba osób fizycznych prowadzących działalność gospodarczą/1tys. miesz.	dynamika 2004-2008	liczba spółek handlowych/tys. miesz.	dynamika 2004-2008	suma punktów za kryterium			stopa bezrobocia	dynamika bezrobocia 2004-2008	udział ludności z wyższym wykształceniem	suma punktów za kryterium	suma punktów za kryterium x współczynnik wagowy	liczba spółek z udziałem kapitału zagranicznego/tys. miesz.	dynamika 2004-2008	udział podmiotów gospodarczych sektora prywatnego	dynamika 2004-2008	udział pracujących w sektorze usług	dynamika 2004-2008	suma punktów za kryterium	suma punktów za kryterium x współczynnik wagowy	udział dochodów własnych w dochodach ogółem		dynamika 2004-2008	udział wydatków inwestycyjnych w wydatkach ogółem	dynamika 2004-2008	udział podatku od nieruchomości w dochodach własnych	dynamika 2004-2008	suma punktów za kryterium
Wąwolnica	3	3	2	3	1	2	14	5,6	4	4	3	11	4,4	2	1	4	1	4	2	14	4,2	3	3	2	3	3	1	14	2,8	17,0
Wojciechów	2	3	2	5	1	2	15	6,0	4	4	2	10	4,0	0	0	4	1	2	2	9	2,7	2	4	3	3	1	1	14	2,8	15,5
Janów Podlaski	3	2	2	3	2	2	14	5,6	2	3	3	8	3,2	0	0	4	1	3	2	10	3,0	3	2	5	3	2	1	16	3,2	15,0
Adamów	3	3	2	5	1	2	16	6,4	3	3	3	9	3,6	1	1	4	1	1	0	8	2,4	2	3	3	2	1	1	12	2,4	14,8
Borzechów	2	3	2	5	1	2	15	6,0	4	4	2	10	4,0	0	0	4	1	2	2	9	2,7	1	5	1	1	1	1	10	2,0	14,7
Susiec	3	2	2	3	1	4	15	6,0	2	3	2	7	2,8	1	2	4	1	2	1	11	3,3	1	2	2	1	2	1	9	1,8	13,9
Siennica Różana	3	2	2	3	1	2	13	5,2	3	3	2	8	3,2	0	0	3	1	2	0	6	1,8	3	2	4	4	1	1	15	3,0	13,2
Leśna Podlaska	1	3	1	5	1	2	13	5,2	2	3	3	8	3,2	0	0	1	2	3	2	8	2,4	2	2	2	1	1	1	9	1,8	12,6
Horodło	1	3	1	5	1	1	12	4,8	2	2	2	6	2,4	0	0	2	1	2	2	7	2,1	3	3	2	2	4	2	16	3,2	12,5
Ulan-Majorat	1	3	2	4	1	2	13	5,2	3	3	1	7	2,8	0	0	3	0	2	1	6	1,8	1	3	3	3	1	1	12	2,4	12,2
Cyców	1	1	1	2	2	2	9	3,6	3	4	3	10	4,0	0	0	3	1	2	2	8	2,4	3	1	1	2	2	1	10	2,0	12,0
Wola Uhruska	1	2	1	3	2	2	11	4,4	2	2	2	6	2,4	0	0	1	2	3	0	6	1,8	2	2	4	3	1	1	13	2,6	11,2

Źródło: opracowanie własne na podstawie Banku Danych Regionalnych

Jednym z istotnych dla rozwoju turystyki elementów zagospodarowania jest dostępność komunikacyjna¹⁶⁵. Duże znaczenie ma tu dostęp do dróg ruchu kołowego rangi krajowej i wojewódzkiej oraz linii kolejowej. Uzupełnieniem sieci dróg ważnych dla powiązań zewnętrznych są niektóre drogi wojewódzkie, o znaczeniu ponadregionalnym oraz regionalnym stanowiące łączniki dróg krajowych, bądź będące dla nich trasami alternatywnymi. Drogi wojewódzkie umożliwiają powiązania komunikacyjne miast powiatowych z ośrodkami regionalnymi i ponadregionalnymi. Drogi powiatowe, łączące drogi krajowe z wojewódzkimi, obsługują zarówno ruch regionalny jak i lokalny. Umożliwiają także powiązania komunikacyjne pomiędzy ośrodkami lokalnymi, powiatowymi i regionalnymi.

W ocenie badanych gmin pod względem dostępności komunikacyjnej pod uwagę wzięto: gęstość dróg krajowych, wojewódzkich, powiatowych oraz gminnych, a także linii kolejowych. Poszczególnym wartościom liczbowym ilustrującym gęstość poszczególnych kategorii dróg przypisano oceny od 0 do 5. Z przeprowadzonej oceny dostępności komunikacyjnej wynika, że najlepiej pod tym względem wypadły gminy: Borzechów, Wojciechów i Wąwolnica. Wynikać to może z umiejscowienia tych jednostek na mapie województwa w pobliżu Lublina. Najgorzej wypadły Wola Uhruska i Susiec, co wiązać można z peryferyjnym ich położeniem. Szczegółowe informacje dotyczące wskaźników obrazujących dostępność komunikacyjną oraz infrastrukturę komunalną zaprezentowano w tabeli 12.

Tabela 12. Wskaźniki atrakcyjności inwestycyjnej badanych gmin [pkt.]

Gmina	Dostępność komunikacyjna	Infrastruktura komunalna
Adamów	4,5	1,8
Borzechów	4,8	2,7
Cyców	4,2	2,4
Horodło	4,2	2,1
Janów Podlaski	3,6	2,7
Leśna Podlaska	3,6	2,1
Siennica Różana	3,6	2,7
Susiec	3,0	3,0
Ulan-Majorat	4,5	1,8
Wąwolnica	4,8	3,3
Wojciechów	4,8	2,4
Wola Uhruska	3,0	2,4

Źródło: opracowanie własne

¹⁶⁵ W ocenie badanych gmin pod względem dostępności komunikacyjnej oraz infrastruktury komunalnej posłużono się mapami obrazującymi te zjawiska, zaczerpniętymi ze Studium Przestrzennego Lokalizacji i Możliwości Rozwoju Regionalnych Stref Przedsiębiorczości w Województwie Lubelskim. Część I. Diagnoza Stanu Istniejącego i Uwarunkowania Rozwoju. Biuro Planowania Przestrzennego, Lublin 2007.

Istotna jest również infrastruktura komunalna¹⁶⁶, a w jej ramach dostęp do infrastruktury telekomunikacyjnej, w tym do szerokopasmowego internetu oraz wyspecjalizowanych usług. W określeniu poziomu infrastruktury komunalnej pod uwagę wzięto udział ludności korzystającej z sieci wodociągowej, kanalizacyjnej i gazowej, a także gęstość łączy ADSL na 1000 mieszkańców. Wartościom liczbowym wymienionych cech przypisano oceny od 0 do 5. Można stwierdzić, że przeciętnie najlepiej rozwiniętymi elementami infrastruktury komunalnej były wodociągi oraz dostęp do szerokopasmowego internetu. Pod względem poziomu infrastruktury komunalnej najlepiej wypadła Wąwolnica oraz Susiec. Adamów i Ulan-Majorat natomiast cechowały się najniższym wskaźnikiem opisującym tę płaszczyznę rozwoju badanych jednostek. W ramach poszczególnych grup najlepiej wypadła grupa III, a po niej grupa II. Sumując punkty dla gmin posiadających korzystne warunki do prowadzenia działalności rolniczej oraz dla tych, które uznano za atrakcyjne turystycznie pod względem rozwoju infrastruktury komunalnej lepiej wypadły te drugie.

4.3. Mocne i słabe strony rolnictwa i obszarów wiejskich badanych gmin

Badane gminy, mimo iż zlokalizowane są w zupełnie różnych częściach województwa i co z tym związane posiadają odmienne uwarunkowania geograficzne, przyrodnicze, a także gospodarcze i społeczne bardzo często borykają się z podobnymi problemami bądź upatrują szans rozwoju w podobnych rozwiązaniach.

W podrozdziale 4.3. przedstawiono główne problemy rozwojowe, z którymi borykają się obszary wiejskie i rolnictwo województwa lubelskiego. Są one również aktualne dla badanych gmin. Istotnym ograniczeniem dla rozwoju sektora rolnego jest nadmiar siły roboczej zaangażowanej w produkcji rolnej. W badanych gminach dla prawie 25% posiadających własne źródło utrzymania, źródłem tym było rolnictwo. Jak wiadomo na obszarach wiejskich w Polsce, w tym na Lubelszczyźnie, powszechnym zjawiskiem jest ukryte bezrobocie występujące w rolnictwie, w związku z czym odsetek osób utrzymujących się i utrzymywanych właśnie dzięki rolnictwu jest znacznie większy niż świadczą o tym dane statystyczne GUS. Warto zaznaczyć, że przy całej gamie niekorzystnych efektów związanych z nadmiernym zatrudnieniem w rolnictwie (choćby opóźnienie w poprawie struktury agrarnej i efektywności

¹⁶⁶ Autor zdaje sobie sprawę, że infrastrukturę komunalną traktować należy jako jeden z elementów wpływających na poziom rozwoju gospodarczego. Oddzielne opracowanie miernika rozwoju infrastruktury komunalnej podyktowane było wykorzystaniem go w dalszych analizach.

gospodarowania), możliwości odpływu ludności z rolnictwa w najbliższych latach są ograniczone z uwagi na występujące bezrobocie w całej gospodarce oraz niską mobilność ludności wiejskiej na rynku pracy. Z tym problemem wiąże się problem bezrobocia w badanych gminach. Udział bezrobotnych zarejestrowanych w 2008 r. w ogólnej liczbie ludności w wieku produkcyjnym przekraczał w nich nawet 14% (w Woli Uhruskiej i Horodle). Trudno oszacować precyzyjnie jaka jest rzeczywista stopa bezrobocia w badanych gminach, ale biorąc pod uwagę, że wskaźniki mówią jedynie o osobach zarejestrowanych i pomijają bezrobocie agrarne wartość ta może być o wiele większa. Niestety szybka absorpcja wiejskich nadwyżek pracy na lokalnych rynkach skupionych zazwyczaj w miastach jest bardzo utrudniona gdyż bezrobotni wiejscy przegrywają konkurencję z bezrobotnymi mieszkańcami miast.

Bariery w migracji zawodowej z rolnictwa w badanych gminach można doszukiwać się w gorszym dostępie do edukacji i tym samym gorszym wykształceniu ich mieszkańców, co było zasygnalizowane w podrozdziale 3.5. i 4.1. Poziom wykształcenia ludności badanych gmin można traktować jako barierę w konkurowaniu z ludnością miast o atrakcyjne miejsca pracy, a także może on być czynnikiem ograniczającym proces przemian strukturalnych i postęp technologiczny.

Przy okazji omawianego zagadnienia warto dodać, że wśród osób prowadzących gospodarstwa rolne w badanych gminach około połowa posiadała jakiegokolwiek wykształcenie rolnicze, z czego blisko 2/3 jedynie kursy rolnicze. Wyższe wykształcenie rolnicze posiadało jedynie około 1% osób.

Badane gminy są jednostkami typowo rolniczymi. Jednak w ogólnej liczbie podmiotów gospodarczych (według stanu na rok 2008) działało średnio jedynie 7,4% podmiotów gospodarczych sekcji A (rolnictwo, leśnictwo, łowiectwo i rybactwo). Szczególnie niekorzystnym wydaje się brak podmiotów zajmujących się przetwórstwem artykułów rolnych, których zbyt stanowił często poważny problem dla większości rolników. Warto nadmienić, iż w badanych gminach prawie 45% gospodarstw rolnych produkowało głównie na rynek. Udział przedsiębiorstw sekcji C, w skład której wchodzi m.in. przetwórstwo artykułów rolnych i produkcja napojów w podmiotach gospodarki narodowej funkcjonujących w badanych gminach wynosił 10,0%. Wskazane byłoby tworzenie nowych firm branży przetwórczej, które nie dość, że przybliżyłyby rynki zbytu produktów rolnych, a w wielu przypadkach w ogóle go umożliwiły, to dodatkowo mogłyby wpłynąć na zmniejszenie bezrobocia w poszczególnych gminach. Należy zaznaczyć, że sytuacja dotycząca liczby podmiotów gospodarczych na 1 tys. ludności w badanych gminach była znacznie zróżnicowana. Dominowały przedsięwzięcia związane z handlem i usługami.

W ukazaniu mocnych i słabych stron oraz szans i zagrożeń rolnictwa i obszarów wiejskich w badanych gminach wykorzystano analizę SWOT. Jej wyniki zaprezentowano w tabeli 13.

Tabela 13. Analiza SWOT obszarów wiejskich i rolnictwa w badanych gminach

<p>Mocne strony:</p> <ul style="list-style-type: none"> • duży, nie w pełni wykorzystany areal ziemi rolniczej, • duże zasoby względnie taniej siły roboczej, a tym samym niskie koszty jednostkowe pracy; • dogodne warunki prowadzenia działalności rolniczej (gminy grupy I i II); • przewagi komparatywne w sektorach i kierunkach produkcji o wysokich nakładach pracy i ziemi; • duże skupiska ludności na obszarach wiejskich; • niski stopień specjalizacji, który daje dużą elastyczność zmian kierunku produkcji; • dobry stan środowiska naturalnego; • korzystne warunki do rozwoju turystyki (szczególnie w gminach I i III grupy); • duże zaplecze surowcowe przetwórstwa; • wysoka różnorodność biologiczna 	<p>Słabe strony:</p> <ul style="list-style-type: none"> • wysokie bezrobocie (w tym pokoleniowe); • przynależność do obszarów o niekorzystnych warunkach gospodarowania (gminy grupy III i IV); • niska mobilność ludności wiejskiej; • niskie wykształcenie mieszkańców wsi; • brak kapitału w rolnictwie i na obszarach wiejskich; • niska zdolność kredytowa podmiotów sektora rolnego; • ograniczona możliwość zatrudnienia poza rolnictwem; • w części gmin słabo rozwinięta infrastruktura techniczna (wodociągi, kanalizacja, gazyfikacja); • relatywnie niska atrakcyjność inwestycyjna obszarów wiejskich; • powiększające się dysproporcje w dochodach małych i dużych gospodarstw; • niekorzystna struktura obszarowa gospodarstw; • mało korzystne warunki do rozwoju turystyki (w gminach II i IV) • niedostatecznie rozwinięty sektor przetwórstwa rolno-spożywczego; • ograniczenie rynków zbytu dla produktów rolnych • słaba integracja pionowa i pozioma
<p>Szanse:</p> <ul style="list-style-type: none"> • objęcie Polski funduszami strukturalnymi; • objęcie polskiego rolnictwa Wspólną Polityką Rolną, co daje możliwość konkurencji na jednolitym rynku na względnie równych warunkach; • rozwój pozarolniczej działalności na obszarach wiejskich; • dywersyfikacja działalności rolniczej; • duży, jednolity rynek zbytu UE; • zmiana oczekiwań ludności w UE w zakresie funkcji społecznych rolnictwa na korzyść rolnictwa wielofunkcyjnego; • wzrost zainteresowania obszarami wiejskimi jako miejscem zamieszkania i spędzania wolnego czasu; • prognozowany rozwój turystyki; • szanse na rynku Polski i UE dla producentów żywności ekologicznej, tradycyjnej, regionalnej; • rozwój infrastruktury kulturalnej i ochrona dziedzictwa kulturowego, który przyczyni się do zaspokojenia potrzeb społecznych oraz podniesienia atrakcyjności obszarów wiejskich 	<p>Zagrożenia:</p> <ul style="list-style-type: none"> • rozbieżność priorytetów rozwoju obszarów wiejskich i polityki rolnej między rozwiniętymi państwami UE a Polską; • obniżenie wsparcia rolnictwa europejskiego w wyniku negocjacji WTO; • ograniczona możliwość poprawy wykształcenia ludności wiejskiej przy ubogiej infrastrukturze społecznej; • szybki rozwój produkcji rolnej w krajach o niskich kosztach produkcji; • konieczność poniesienia dużych wydatków w krótkim czasie na dostosowanie do unijnych standardów • niewielki wewnętrzny rynek zbytu na obszarach wiejskich.

Zródło: opracowanie własne na podstawie strategii rozwoju badanych gmin oraz badań własnych

Kolejną słabą stroną rolnictwa badanych gmin jest niekorzystna struktura obszarowa gospodarstw indywidualnych, co zostało szerzej omówione w podrozdziale 4.2. Rozdrobnienie struktury obszarowej ma wielorakie skutki ekonomiczne i społeczne: stanowi o niskim dochodzie rolników i ich rodzin, uniemożliwia akumulację kapitału niezbędnego dla podjęcia inwestycji mogących podnieść efektywność gospodarstw. Rolnik wytwarzający niewielkie ilości produktów w dużym asortymencie ma trudności z utrzymaniem wysokiej jakości (dotyczy to zwłaszcza mleka) i zbytem produkcji. Niewielka skala produkcji ogranicza też możliwości realizowania postępu technologicznego zarówno z powodów finansowych jak i technicznych.

Przy omawianiu problemów rolnictwa badanych gmin nie można pominąć jakości rolniczej przestrzeni produkcyjnej. Najkorzystniejsze (według badań IUNG) warunki prowadzenia działalności rolniczej posiadały gminy Horodło i Wojciechów, w przypadku których wskaźnik jakości rolniczej przestrzeni produkcyjnej osiągnął prawie 100. Należy podkreślić jednak, że połowa badanych gmin w całości zaliczona została do obszarów o niekorzystnych warunkach gospodarowania.

Wysoka różnorodność biologiczna wielu obszarów użytkowanych rolniczo stawia badane gminy w korzystnej sytuacji dzięki występowaniu unikatowych siedlisk zanikających w krajobrazie Polski i Europy. Dlatego badane jednostki postrzegane powinny być nie tylko jako potencjalni producenci „zdrowej”, wysokiej jakości żywności, wraz z całą gamą produktów tradycyjnych i regionalnych, ale także jako miejsca, w których wspieranie przyjaznego dla środowiska sposobu prowadzenia działalności rolniczej pozwoli ocalić wiele ginących ekosystemów. Zachowanie potencjału przyrodniczego i jego promocja, a także aktywizacja mieszkańców wsi oraz wsparcie instytucjonalne w zakresie rozwoju turystyki jest szansą dla zrównoważonego i wielofunkcyjnego rozwoju badanych gmin.

4.4. Atrakcyjność turystyczna badanych gmin

Niektóre kraje czy regiony mają szczególne warunki do uprawiania turystyki i agroturystyki, natomiast w innych część ich terytorium pod tym względem nie jest zbyt atrakcyjna. Rodzi się więc potrzeba określania i oceny atrakcyjności turystycznej przestrzeni agroturystycznej. W niniejszym podrozdziale do oceny atrakcyjności turystycznej badanych gmin wykorzystana została zmodyfikowana przez autora metoda M. Drzewieckiego

W syntetycznym ujęciu ocenę przestrzennych predyspozycji Polski do rozwoju agroturystyki reprezentuje opracowana przez M. Drzewieckiego metoda waloryzacji wiejskiej przestrzeni rekreacyjnej. Ta kategoria teoretyczna nie jest w pełni równoznaczna z przydatnością terenu do rozwoju agroturystyki (m.in. nie

uwzględnia stanu środowiska przyrodniczego), jednak znacznie przybliży ocenę¹⁶⁷. Metoda opracowana przez M. Drzewieckiego zawiera głównie elementy materialne, uznane za w miarę stabilne. W metodzie tej kryteria dobrano w ten sposób, aby statystycznie odzwierciedlały czynniki ważne dla uprawiania turystyki wiejskiej. Przeprowadzić ją można na poziomie gmin, ponieważ istnieją dla nich odpowiednie wskaźniki statystyczne. Metoda waloryzacji uwzględnia następujące cechy:

- 1) gęstość zaludnienia na 1 km² użytków rolnych,
- 2) udział rolniczej gospodarki nieuspołecznionej w powierzchni użytków rolnych,
- 3) udział łąk i pastwisk w powierzchni użytków rolnych,
- 4) udział lasów w powierzchni całkowitej gminy,
- 5) udział wód w powierzchni całkowitej gminy,
- 6) typ osadnictwa wiejskiego,
- 7) udział osób utrzymujących się ze źródeł pozarolniczych¹⁶⁸.

Gęstość zaludnienia wraz z udziałem osób utrzymujących się ze źródeł pozarolniczych ilustrują intensywność urbanizacji i uprzemysłowienia oraz natężenie zanieczyszczeń i hałasów pochodzących ze źródeł lokalnych. Udział rolniczej gospodarki nieuspołecznionej określa pośrednio strukturę agrarną i potencjał agroturystyczny. Przewaga gospodarki nieuspołecznionej wyznacza niejako urozmaicenie krajobrazu, zachowanie zakrzewień i zadrzewień śródpolnych, utrzymywanie nisz ekologicznych, a jednocześnie umożliwia korzystanie z bazy noclegowej w gospodarstwach rolnych. Wielkość udziałów łąk, pastwisk, lasów i wód określa poniekąd walory przyrodnicze wsi. Ze względu na typ osadnictwa za niekorzystne do rozwoju agroturystyki uznano gminy ze znacznie rozproszoną zabudową wiejską. Niewielki stopień rozproszenia urozmaica krajobraz, natomiast znaczne rozproszenie wywołuje wrażenie chaosu i dominacji form antropogenicznych nad naturalnymi. Stanowi ponadto problem przy doprowadzeniu do zagród sieci infrastrukturalnych i utrudnia mieszkańcom i czasowiczom korzystanie z usług¹⁶⁹. Na potrzeby niniejszej waloryzacji do określenia typu osadnictwa posłużono się opracowaniem K. Heffnera, przypisującym gminy do jednej z pięciu grup odzwierciedlających jakość struktury osadniczej¹⁷⁰. W ocenie jakości brano pod uwagę m.in.: rozproszenie zabudowy wsi, odległość ośrodka miejskiego, dostępność komunikacyjną i inwestycje budowlane. Gminy zaszerogowane do 1 i 2 grupy to obszary charakteryzujące się skrajnie niekorzystnymi i niekorzystnymi dla rozwoju gospodarczego warunkami

¹⁶⁷ M. Drzewiecki: Podstawy... op. cit., s. 103.

¹⁶⁸ M. Sznajder, L. Przezbórska: Agroturystyka... op. cit., s. 58.

¹⁶⁹ M. Drzewiecki: Podstawy... op. cit., s. 108.

¹⁷⁰ K. Heffner: Typologia gmin wiejskich w Polsce według jakości układów osadniczych. [w:] Typologia wiejskich obszarów problemowych. Red. naukowa A. Rosner. Polska Akademia Nauk, Warszawa 1999, s. 78.

struktury osadniczej. Natomiast gminy z grupy 5 i 4 to obszary o optymalnych i korzystnych cechach struktury osadniczej.

Warunkiem uznania danej gminy za teren atrakcyjny dla agroturystyki jest odpowiedni poziom cech. M. Drzewiecki przyjął, że gęstość zaludnienia na 1 km² użytków rolnych powinna być niższa niż 80 osób, udział gospodarstw indywidualnych powinien wynosić powyżej 60% powierzchni użytków rolnych, udział łąk i pastwisk w powierzchni użytków rolnych przekraczać 30%, udział lasów w całkowitej powierzchni gminy wynosić powinien 30-60%, a udział wód – przynajmniej 5%. Odsetek osób utrzymujących się ze źródeł pozarolniczych – poniżej 60% ogółu mieszkańców.

W analizach wiejskiej przestrzeni rekreacyjnej sprzyjającej agroturystyce przeważnie przyjmuje się spełnienie minimum trzech z przedstawionych kryteriów. Gminy lub wsie spełniające mniej niż trzy kryteria z reguły nie odpowiadają warunkom rozwoju agroturystyki, chociaż posiadają pewne walory rekreacyjne¹⁷¹.

W celu precyzyjniejszego określenia atrakcyjności badanych gmin metodę zaproponowaną przez M. Drzewieckiego zmodyfikowano i rozbudowano. Wzbogacono ją o miernik obrazujący liczbę pomników przyrody oraz udział obszarów prawnie chronionych w powierzchni gminy. Cechy te świadczą w dużej mierze o atrakcyjności przyrodniczej terenu. Kolejną modyfikacją było uwzględnienie liczby muzeów i zabytków w gminie, co świadczy poniekąd o atrakcyjności kulturowej danej jednostki terytorialnej. Na potrzeby niniejszej waloryzacji przeprowadzono również badania wśród mieszkańców badanych gmin, których zapytano o stosunek do turystów. Badania te pozwoliły określić stosunek ludności miejscowej do odwiedzających¹⁷², który jest istotnym elementem w ogólnej ocenie poszczególnych jednostek terytorialnych pod względem predyspozycji do rozwoju turystyki.

W dalszych rozważaniach pominięto kryterium dotyczące udziału osób utrzymujących się ze źródeł pozarolniczych. Dziś kryterium to bowiem można by było uznać za dyskusyjne ze względu na nacisk jaki kładzie się na zrównoważony i wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich i na poszukiwanie innych źródeł dochodu aniżeli wyłącznie rolnictwo. Zróżnicowana struktura źródeł dochodów na obszarach wiejskich jest więc zjawiskiem pożądanym. Odpowiednia wartość tego wskaźnika świadczyć miała o rolniczym charakterze gminy. Takowy posiadały wszystkie z badanych jednostek terytorialnych. Pominięto również kryterium dotyczące udziału rolniczej gospodarki nieuspołecznionej. Powodem tego był fakt, iż w większości badanych gmin nie funkcjonowały rolnicze spółdzielnie produkcyjne, a w tych, w których istniały udział gospodarstw tego typu nie przekraczał 1%.

¹⁷¹ J. Sikora: Organizacja... op. cit., s. 125.

¹⁷² Zagadnienie dotyczące postaw mieszkańców badanych gmin wobec agroturystyki, wiejskich kwatrodawców oraz turystów szerzej omówione zostało w podrozdziale 4.7.

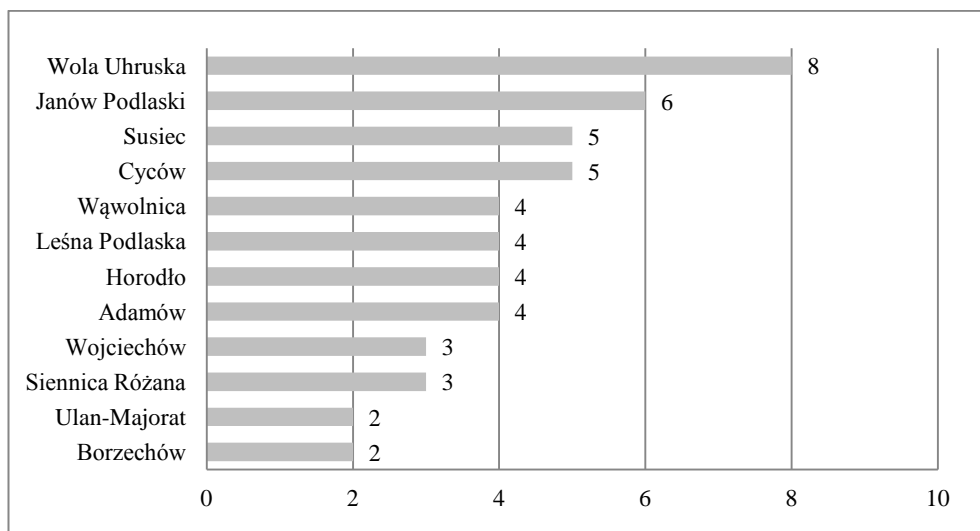
Kryterium dotyczące gęstości zaludnienia nie spełniły dwie z badanych gmin – Wąwolnica i Adamów. Jednak w Adamowie i Wojciechowie wskaźnik ten zbliżał się do wartości krytycznej 80 os/km² UR.

Kryterium dotyczące powierzchni łąk i pastwisk spełniły jedynie dwie gminy – Wola Uhruska i Cyców. Warto zwrócić uwagę, że w kilku z badanych jednostek terytorialnych ich udział nie przekraczał 10%. Nieco lepiej wyglądała lesistość badanego terenu. Udział lasów w trzech gminach mieścił się w optymalnym przedziale 30-60%. W przypadku gminy Wojciechów i Cyców udział lasów w ogólnej powierzchni gminy nie przekraczał 10%.

Kryterium dotyczące wód powierzchniowych w badanych gminach nie zostało spełnione przez żadną z badanych jednostek terytorialnych. Należy jednak zauważyć, że gminy Janów Podlaski, Wola Uhruska i Horodło położone są nad Bugiem, jednej z największych nieuregulowanych rzek w Europie. Sąsiedztwo tak znacznego ciek wodnego stwarza pokaźne możliwości rozwoju niektórych form turystyki oraz korzystnie wpływa na atrakcyjność turystyczną danej jednostki terytorialnej. W przypadku udziału mieszkańców mających kontakt z turystami i przejawiających do nich pozytywny stosunek za wartość minimalną uznano 70%. W związku z czym uznano, że Janów Podlaski, Leśna Podlaska, Ulan-Majorat, Wola Uhruska, Susiec i Cyców spełniły to kryterium.

Pod względem udziału obszarów prawnie chronionych w powierzchni gminy w trzech spośród badanych gmin w ogóle nie stwierdzono tego typu obszarów (Ulan-Majorat, Siennica Różana, Wojciechów), a w kolejnych trzech (Leśna Podlaska, Adamów, Borzechów) ich udział nie przekraczał 10% powierzchni gminy, w związku z czym punkty za to kryterium nie zostały przyznane. Warto zwrócić uwagę na fakt, iż w Horodle obszary chronione to aż 70% powierzchni gminy. Liczba pomników przyrody jedynie w pięciu spośród badanych gmin przekroczyła 10. Były to Janów Podlaski, Leśna Podlaska, Wola Uhruska, Wojciechów i Wąwolnica i to właśnie tym gminom przyznano punkty za to kryterium. Jediną gminą, w której nie zanotowano żadnego pomnika przyrody był Borzechów.

Pod względem liczby zabytków i muzeów najgorzej wypadły Borzechów i Ulan-Majorat – nie przyznano im punktów za to kryterium. W grupie tej powinien znaleźć się także Susiec, na terenie którego jest jedynie 7 obiektów wpisanych do rejestru zabytków jednak na terenie tej gminy zanotowano aż 20 zabytków znajdujących się w ewidencji dóbr kultury. Warto zaznaczyć, że na terenie pięciu badanych gmin znajdują się również różnego rodzaju (także prywatne) muzea regionalne. Na wykresie 5 zaprezentowano zsumowane punkty za poszczególne kryteria warunkujące atrakcyjność agroturystyczną badanych jednostek terytorialnych.

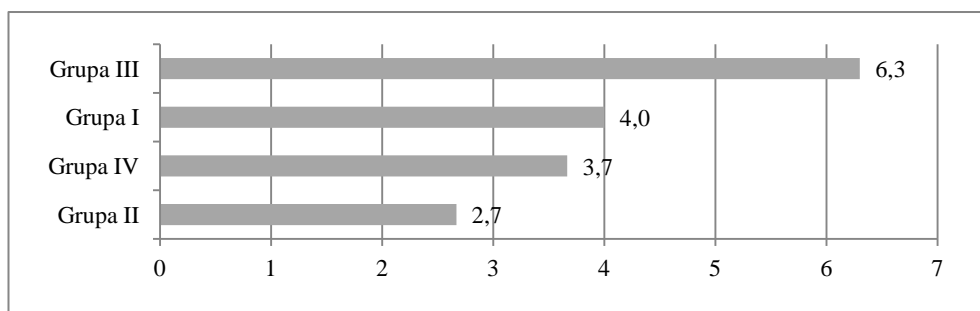

Wykres 5. Atrakcyjność turystyczna badanych gmin [pkt.]

Źródło: badania własne

Wola Uhruska uzyskała najlepszy wynik w waloryzacji. Poza typem osadnictwa spełniła wszystkie założone kryteria i uzyskała 8 punktów. Na drugim miejscu uplasował się Janów Podlaski któremu przyznano 6 punktów. Słabą stroną okazał się tam typ osadnictwa, mały udział łąk i pastwisk oraz lasów. Na pozycji III uplasowały się dwie gminy: Cyców oraz Susiec. Gminami posiadającymi najgorszą atrakcyjność turystyczną okazały się Ulan-Majorat i Borzechów, które zdobyły zaledwie po 2 punkty.

Na wykresie 6 zaprezentowano uśrednione wartości przeprowadzonej waloryzacji dla badanych grup gmin. Zauważyć należy, że gminy grupy I i III, które na podstawie planu zagospodarowania przestrzennego uznano na wstępie opracowania za tereny o dużej atrakcyjności turystycznej również w zaprezentowanej waloryzacji charakteryzowały się wysokimi wartościami tej cechy.

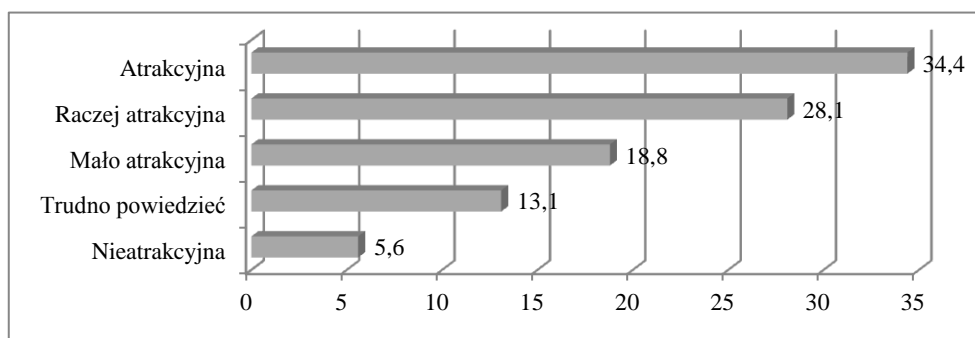

Wykres 6. Atrakcyjność turystyczna badanych grup gmin [pkt.]

Źródło: badania własne

Można więc uznać, że kryteria wskazane przez autora, o które rozszerzono metodę M. Drzewieckiego były prawidłowo dobrane.

Atrakcyjność turystyczna to kategoria w dużej mierze subiektywna. Dlatego też przedmiotem zainteresowania autora była również jej ocena przez mieszkańców badanych gmin. Większość badanych mieszkańców (62,5%) stwierdziło, że gmina w której mieszkają jest atrakcyjna bądź raczej atrakcyjna turystycznie. Warto jednak dodać, że w przypadku grupy I i III, w których skład wchodziły gminy atrakcyjne turystycznie, jako takie (i raczej atrakcyjne) postrzegało ją aż 83,5% badanych. W przypadku gmin grupy II i IV odsetek ten wynosił jedynie 41,2%. W gminach grupy I i III jedynie w opinii 6,2% mieszkańców były to tereny mało atrakcyjne i nieatrakcyjne, podczas gdy w grupie II i IV takich wskazań było aż 38,5%. Wyniki zaprezentowano na wykresie 7.

Wykres 7. Atrakcyjność turystyczna badanych gmin w opinii mieszkańców [%]
Źródło: badania własne

Zaproponowana przez autora metoda określania atrakcyjności turystycznej gmin wiejskich nie odzwierciedla całkowicie przydatności danej jednostki terytorialnej do rozwoju agroturystyki. Metoda ta nie uwzględnia bowiem m.in. aktywności mieszkańców i władz samorządowych gminy, działalności instytucji pozarządowych, a także obecności różnego rodzaju wydarzeń o charakterze kulturowym, oświatowym i turystycznym, jednak daje możliwość przybliżonej oceny atrakcyjności agroturystycznej danej gminy i jej predyspozycji do rozwoju tej formy turystyki.

4.5. Miejsce turystyki w strategiach rozwoju badanych gmin oraz działaniach samorządów lokalnych

Planowanie strategiczne jest systematycznym działaniem o charakterze długofalowym, skoncentrowanym na sprawach i procesach kluczowych. Efektywne planowanie strategiczne pomaga sformułować samorządowi akceptowane społecznie cele oraz tak kierować rozwojem gospodarczym, aby wyznaczone cele osiągnąć. Planowanie to powinno opierać się na wykonalnych

przedsięwzięciach. Musi zawierać realistyczną ocenę dostępnych lokalnych zasobów oraz wskazywać na możliwe szanse i zagrożenia tkwiące w otoczeniu. Planowanie strategiczne ułatwia działanie i pozwala uniknąć wielu błędów. Podejmowane decyzje nie są przypadkowe i opierają się na uporządkowanych preferencjach społeczności lokalnej. Zhierarchizowane według ważności i wykonalności potrzeby i problemy lokalne pomagają ponadto jasno określić kierunek działań społeczności jaką jest gmina.

Rosnące znaczenie turystyki jako źródła dobrobytu materialnego wielu współczesnych społeczeństw sprawia, że władze samorządowe stają się w coraz większym stopniu podmiotem polityki turystycznej. Warto w tym miejscu przypomnieć, że przez politykę turystyczną rozumie się świadome popieranie i kształtowanie turystyki przez różnego rodzaju instytucje i organizacje wpływające swą działalnością na to wszystko, co jest ważne dla turystyki. Wśród tych instytucji i organizacji należy wymienić państwo i regionalne oraz lokalne wspólnoty samorządowe.

Pomimo tego, że ustawa o samorządzie terytorialnym w zasadzie nie określa zadań gmin w zakresie rozwoju turystyki, to jednak są one istotnym elementem ich polityki. Najważniejsze obowiązki i kompetencje władz gminnych dotyczą bowiem m.in.: ładu przestrzennego, gospodarki terenami i ochrony środowiska, lokalnego transportu zbiorowego, organizacji ruchu drogowego, wodociągów i kanalizacji, kultury, sportu i rekreacji, zieleni komunalnej, bezpieczeństwa publicznego oraz utrzymania gminnych obiektów i urządzeń użyteczności publicznej¹⁷³. Nie trudno jednak zauważyć, że obowiązki i kompetencje gmin, w dużej części dotyczą podstawowych elementów infrastruktury, która jest niezbędna do rozwoju turystyki¹⁷⁴. Tak więc zadania własne, służące zaspokojeniu zbiorowych potrzeb mieszkańców gminy, należą również do działań stwarzających warunki do rozwoju turystyki¹⁷⁵.

¹⁷³ Ustawa z 8. 3. 1990 r. o samorządzie terytorialnym (Dz. U. 1990 Nr 16 poz. 95) i Ustawa z 29. 12. 1998 r. o samorządzie gminnym (Dz. U. z 1998 r., Nr 162, poz. 1126) wprowadzona w związku z wdrożeniem reformy ustrojowej państwa w 1999 r. Zaznaczyć jednak należy, że ustawa z 29 sierpnia 1997 r. o służbach turystycznych zobowiązuje wójtów, burmistrzów i prezydentów miast do prowadzenia ewidencji obiektów hotelarskich nie będących hotelami, motelami, pensjonatami, kempingami, domami wycieczkowymi schroniskami młodzieżowymi i schroniskami oraz do ewidencji pól biwakowych a także upoważnia ich do kontroli przestrzegania wymogów przewidzianych dla obiektów hotelarskich, których ewidencję osoby te prowadzą.

¹⁷⁴ J. Raciborski zwraca uwagę na fakt, że znacznie większe możliwości prowadzenia aktywnej polityki w zakresie rozwoju turystyki mają te gminy, które zdecydują się na powołanie związku gmin lub zawiązanie porozumień komunalnych. Instytucje te, stanowiąc odrębny podmiot prawa, mogą w swoim statucie wyposażyć organa związku w zadania i kompetencje związane z rozwojem turystyki na obszarze objętym porozumieniem. Szerzej: J. Raciborski: Prawne aspekty aktywizacji turystycznej gmin. Instytut Gospodarki Przestrzennej i Komunalnej, Kraków (maszynopis powielony).

¹⁷⁵ W. Alejziak: Metodologia programowania rozwoju turystyki na szczeblu lokalnym i regionalnym. [w:] Polityka samorządu terytorialnego w dziedzinie turystyki. Red. naukowa M. Boruszczak. Wyższa Szkoła Turystyki i Hotelarstwa w Sopocie, Sopot 2000, s. 34.

Biorąc pod uwagę liczne funkcje i dysfunkcje rozwoju turystyki podmioty regionalnej i lokalnej polityki turystycznej znajdują szerokie uzasadnienie dla swojej aktywności. W tym miejscu należy podkreślić przede wszystkim korzystne zmiany, jakie mogą być skutkiem rozwoju turystyki w skali lokalnej. Mogą one przejawiać się jako: wzrost dochodów ludności i budżetu lokalnego, wzrost zatrudnienia, poprawa standardu życia społeczności, rozwój małej przedsiębiorczości, poprawa i rozwój lokalnej infrastruktury technicznej i usług, ożywienie folkloru i rzemiosła lokalnego oraz zainteresowanie lokalną historią. Oczywiście należy być świadomym występujących także niekorzystnych zjawisk towarzyszących rozwojowi miejscowości turystycznych zwłaszcza, gdy ten rozwój jest niekontrolowany. Celem stymulacji pożądanego i kontrolowanego rozwoju jednostek terytorialnych trzeba prowadzić rozsądną i aktywną lokalną politykę turystyczną poprzez uwzględnienie jej przy określaniu celów strategii rozwoju danej jednostki¹⁷⁶.

Warunkiem rozwoju turystyki w skali regionalnej i lokalnej jest m.in. bogactwo atrakcji i zdrowe środowisko. Mowa tu o walorach naturalnych, kulturowych i społecznych. Rozumna polityka przestrzenna władz samorządowych może w znacznej mierze zapewnić odpowiednie dla rozwoju turystyki środowisko naturalne, jak również (w miarę możliwości) dążyć do zahamowania jakościowego i ilościowego spadku przestrzeni nadającej się do wypoczynku. Z kolei ukierunkowany rozwój turystyki przyjaznej środowisku, może przyczynić się do zahamowania degradacji środowiska i podniesienia świadomości ekologicznej oraz postępowania ekologicznego turystów i ludności miejscowej. W optymalizowaniu warunków do rozwoju turystyki istotna jest też rola polityki kulturalnej. W tym względzie działalność organów samorządu lokalnego, chcąc podnieść walory turystyczne, zmierza do zachowania i utrzymania w należytym stanie elementów dziedzictwa kulturowego na swoim obszarze. Mowa tu o architekturze zabytkowej, sakralnej i współczesnej, tradycjach, religii, folklorze, języku oraz sposobach życia mieszkańców danego terenu. Tak rozumiana polityka kulturalna ujawnia też wzajemne związki między turystyką a kulturą – turystyka uczestniczyć może w tworzeniu, ochronie i popularyzacji wartości kulturowych. Turystyka ponadto edukuje kulturalnie, stymuluje więc popularyzację dorobku współczesności i kultywowanie dziedzictwa przeszłości.

W dalszej części niniejszego podrozdziału wskazano miejsce turystyki/agroturystyki w aktualnych strategiach rozwoju oraz innych planistycznych dokumentach badanych gmin z zachowaniem podziału na cztery wcześniej wyszczególnione ich grupy. Przedstawione zostały również działania władz poszczególnych gmin podejmowane celem propagowania oraz intensyfikacji rozwoju usług turystycznych/agroturystycznych na ich terenie.

¹⁷⁶ W. W. Gaworecki: Miejsce turystyki w strategii i polityce rozwoju regionalnej i lokalnej wspólnoty samorządowej. [w:] Polityka samorządu terytorialnego w dziedzicinie turystyki. Red. naukowa M. Boruszczak. Wyższa Szkoła Turystyki i Hotelarstwa w Sopocie, Sopot 2000, s. 10.

Gminy tworzące grupę I – Adamów, Horodło i Wąwolnica – to jednostki terytorialne posiadające obok korzystnych warunków do prowadzenia działalności rolniczej znaczące walory przyciągające turystów, w związku z czym turystyka w ich strategiach rozwoju i dokumentach planistycznych jest mocno akcentowana.

Przedstawiciele władz gmin tej grupy swój teren uważali za sprzyjający rozwojowi agroturystyki jednak twierdzili, że posiadane walory nie były odpowiednio wykorzystywane. Powodem tego stanu rzeczy był brak odpowiedniej infrastruktury. Na pytanie czy w strategii rozwoju gminy uwzględniona została agroturystyka pracownicy urzędów tych gmin zaznaczali, że jest ona dość znaczącą formę działalności, a jej rozwój wspierany jest przez władze gminy. Przejawiało się to m.in. działaniami na rzecz promocji (dzięki wydawaniu folderów i prowadzeniu strony internetowej), a także organizowaniem imprez kulturalno-oświatowych i turystycznych, w czym w przypadku Wąwolnicy pomagała Lokalna Organizacja Turystyczna „Kraina Lessowych Wąwozów” (LOT KLW) oraz Powiatowe Centrum Stowarzyszenie Agroturystyki w Hrubieszowie z siedzibą w Horodle. Tylko w przypadku Adamowa nie stwierdzono współpracy ze stowarzyszeniami agroturystycznymi. Władze tej gminy przejawiały jednak dużą aktywność w zakresie organizacji imprez typu: dożynki, noc świętojańska, zimowe igrzyska sportowe itp. Brak współpracy na rzecz rozwoju agroturystyki z ODR oraz sąsiednimi gminami wskazali pracownicy urzędu gminy w Adamowie i Horodle. Dużą aktywnością na tym polu odznaczała się Wąwolnica, której mieszkańcy brali udział w szkoleniach nt. agroturystyki prowadzonych przez doradców ODR. Władze Wąwolnicy przejawiały również chęć współpracy z innymi gminami czego przykładem było LOT KLW oraz LGD „Zielony Pierścień”. W kwestii pozyskiwania funduszy UE na turystykę biernością wykazywały się jedynie władze Adamowa. W Wąwolnicy i Horodle dzięki takim środkom oznakowano m.in. szlaki, utworzono ścieżki rowerowe oraz wykonano tablice informacyjne, a także zrewitalizowano park w Horodle. Dużą aktywnością w propagowaniu turystyki charakteryzowały się ponadto Gminny Ośrodek Kultury w Horodle oraz Gminny Dom Kultury w Wąwolnicy. Instytucje te organizowały wiele imprez kulturalno-oświatowych oraz rozbudowywały i dbały o stan szlaków turystycznych i przystani wodnych.

Celami strategicznymi gminy Wąwolnica są:

- ✓ poprawa stanu infrastruktury technicznej i społecznej,
- ✓ wsparcie lokalnej gospodarki,
- ✓ rozwój usług dla mieszkańców.

Cele operacyjne drugiego z nich odnieść można do turystyki – są nimi rozwój turystyki, a w szczególności agroturystyki i turystyki aktywnej oraz (mająca ułatwić i zintensyfikować realizację poprzedniego) promocja gminy¹⁷⁷. Niewątpliwie rozwój agroturystyki wspomóc mają działania ujęte w pozostałych

¹⁷⁷ Strategia Rozwoju Gminy Wąwolnica na lata 2007-2015. Wąwolnica 2007.

celach strategicznych, którymi są: inwestycje w infrastrukturę drogową, tworzenie warunków rozwoju działalności kulturalnej, działalność na rzecz sportu i rekreacji. Zadaniem wymienianymi w dwóch ostatnich celach strategicznych są m.in.: opracowanie kalendarza imprez kulturalnych, promocja kultury lokalnej i regionalnej, opracowanie programu imprez sportowo-rekreacyjnych. Osiągnięcie założonych celów ma nastąpić dzięki realizacji zadań w tym zakresie wyszczególnionych w Wieloletnim Planie Inwestycyjnym Gminy Wąwolnicy. Są nimi: budowa zbiornika retencyjnego z funkcją turystyczną, koroną wałów zaprojektowaną do ścieżek rowerowych i pieszych, plaża, molo, przystań, parkingi itp., a także inwestycje związane z organizacją ruchu turystycznego (parkingi, ścieżki rowerowe, znakowanie tras rowerowych i spacerowych)¹⁷⁸.

Za cel główny rozwoju gminy Horodło przyjęto rozwój społeczno-gospodarczy, uwzględniający uwarunkowania wynikające z zasad rozwoju zrównoważonego¹⁷⁹. Z celu głównego wynikają cele strategiczne, którymi są: zrównoważony rozwój gospodarczy gminy; poprawa jakości życia społeczeństwa gminy; racjonalne wykorzystanie oraz ochrona środowiska przyrodniczego i dziedzictwa kulturowego w procesie rozwoju gminy.

W strategii zaznaczono, że wzrost poziomu gospodarczego nastąpić powinien m.in. poprzez: utrzymanie części małych rodzinnych gospodarstw i wprowadzanie funkcji poza i okołorolniczych na obszary wsi, tj. wspieranie rozwoju różnych form działalności produkcyjnej i usługowej oraz turystyki i wypoczynku na terenach atrakcyjnych. W strategii podkreśla się znaczenie ochrony i racjonalnego kształtowania środowiska przyrodniczego (na terenie gminy znajduje się Strzelecki Park Krajobrazowy i jego otulina oraz część Nadbużańskiego Obszaru Chronionego Krajobrazu) i kulturowego, co bezsprzecznie wpływa na możliwości rozwoju funkcji turystycznej w gminie. Szczególnych szans jej rozwoju upatruje się w: wykorzystaniu istniejących walorów przyrodniczych i tradycji historycznych, m.in. poprzez: renowację obiektów zabytkowych, organizowanie imprez i widowisk historyczno-folklorystycznych, nawiązanie ściślejszej współpracy transgranicznej z Ukrainą w zakresie wymiany turystycznej, ochrony wód rzeki Bug i wykorzystania jej dla rozwoju turystyki kwalifikowanej (kajakarstwo, wędkarstwo), organizację szlaków turystycznych pieszych i rowerowych, ale także poprzez modernizację i poprawę stanu technicznego dróg wszystkich kategorii. Olbrzymie znaczenie ma tu również promocja walorów i zasobów przyrodniczych i kulturowych w kraju i zagranicą oraz aktywizacja społeczeństwa i zmiana świadomości poprzez różne formy szkoleń, szczególnie z zakresu rolnictwa ekologicznego, ochrony środowiska, agroturystyki i obsługi turystyki kwalifikowanej, które zaakcentowano w strategii.

¹⁷⁸ Wieloletni Plan Inwestycyjny Gminy Wąwolnicy. Wąwolnica 2007.

¹⁷⁹ Strategia Rozwoju Lokalnego Gminy Horodło na lata 2008-2015. Horodło 2008.

Trzecią gminą grupy I jest Adamów. W strategii rozwoju lokalnego tej gminy wśród 4 obszarów rozwoju na pierwszym miejscu wyartykułowano priorytet zatytułowany „Ekologia, ochrona środowiska, turystyka”¹⁸⁰. Zaakcentowano, że potencjał przyrodniczo-kulturowy gminy oraz lokalne i zewnętrzne uwarunkowania społeczne wskazują, że dużą szansę na rozwój gospodarczy stanowi rozwój turystyki. Rozwój infrastruktury turystycznej z korzyścią wpłynie nie tylko na podniesienie atrakcyjności terenu gminy, ale też poprawę możliwości korzystania z wypoczynku i rekreacji przez samych mieszkańców gminy, co przekłada się na poprawę jakości życia lokalnej społeczności. Wśród celów strategicznych na pierwszym miejscu zaznaczono rozwój turystyki i agroturystyki. Jako kierunki działań w ramach tego celu wyszczególniono: podniesienie konkurencyjności produktów turystycznych; podniesienie konkurencyjności oferty kulturalnej; budowę systemu informacji turystycznej i kulturalnej; wykorzystanie potencjału turystycznego, kulturowego, historycznego i przyrodniczego; opracowanie oferty inwestycyjnej dla potencjalnych inwestorów w produkty turystyczne; inwestycje materialne w sektorze turystyki: budowa, rozbudowa, adaptacja i modernizacja obiektów turystycznych. Pozostałymi celami strategicznymi warunkującymi i przekładającymi się w znacznym stopniu na rozwój funkcji turystycznej były m.in. ochrona środowiska naturalnego, poprawa dostępności komunikacyjnej i bezpieczeństwa na drogach oraz zachowanie i odbudowa dziedzictwa kulturowego, jak również promocja gminy.

Jak wynika ze strategii badanych jednostek terytorialnych ich władze, świadome atrakcyjności turystycznej swoich gmin, sposobów na rozwój terenu którym zarządzają upatrują m.in. w rozwoju turystyki i agroturystyki. Starania te, ze względu na nierozzerwalne powiązanie turystyki z wieloma innymi dziedzinami życia społeczno-gospodarczego wspierane muszą być poprzez działania w wielu zakresach umożliwiając i wspomagając uzyskanie oczekiwanych efektów związanych z rozwojem funkcji turystycznej badanych jednostek.

W skład grupy II wchodzi gminy: Borzechów, Siennica Różana oraz Wojciechów. Są to gminy charakteryzujące się korzystnymi warunkami prowadzenia działalności rolniczej, jednak nie posiadające wybitnych walorów turystycznych. Przełożyło się to na fakt, że rozwój turystyki oraz agroturystyki, zaznaczony co prawda jako jeden z elementów wielofunkcyjnego rozwoju badanych jednostek terytorialnych oceniany był jako marginalny. Jedyne władze samorządowe gminy Wojciechów określiły go jako dość znaczącą formę działalności. Podobnie jak w przypadku grupy I, władze badanych jednostek uważały ich teren za sprzyjający rozwojowi agroturystyki jednak walory tam występujące nie były ich zdaniem optymalnie wykorzystywane. Ten stan rzeczy tłumaczono najczęściej brakiem funduszy na te cele. Władze Borzechowa oraz Siennicy Różanej wskazywały także brak współpracy z innymi gminami oraz

¹⁸⁰ Strategia Rozwoju Lokalnego Gminy Adamów na lata 2007-2015. Adamów 2007.

stowarzyszeniami agroturystycznymi. O wiele korzystniej wypadł w tym porównaniu Wojciechów, który jest członkiem LOT KLW oraz Lokalnej Grupy Działania „Zielony Pierścień”. Aktywna była również współpraca z Lubelskim Stowarzyszeniem Agroturystycznym.

Na pytanie czy władze gminy wspierają rozwój agroturystyki na swoim terenie negatywną odpowiedź uzyskano od pracowników urzędu gminy w Borzechowie. Jedynym jej przejawem była, deklarowana również w pozostałych gminach organizacja szkolenia z zakresu agroturystyki przy współpracy z oddziałami Lubelskiego Ośrodka Doradztwa Rolniczego. W przypadku Siennicy Różanej było to jednak wsparcie symboliczne, sprowadzające się do promowania jednego gospodarstwa agroturystycznego na portalu internetowym gminy. Inaczej sytuacja wyglądała w przypadku Wojciechowa, w którym wsparcie dla rozwoju turystyki ze strony władz przejawia się m.in. publikacją folderów promocyjnych, organizacją warsztatów kowalskich i tworzeniem ścieżek rowerowych.

Najbardziej rozwiniętą turystycznie z gmin grupy II był Wojciechów – to jedna z pionierskich gmin w dziedzinie agroturystyki na Lubelszczyźnie. Pierwsze kwatery pojawiły się tu w 1994 r. Władze Wojciechowa podkreśliły w wizji rozwoju chęć zachowania rolniczego charakteru gminy. Znalazły się tam jednak również zapisy świadczące o konieczności rozwoju turystyki¹⁸¹. Efektem tego jest drugi obszar priorytetowy wyszczególniony w strategii zatytułowany „Kultura i turystyka”. W jego obrębie wyszczególniono dwa cele operacyjne – ochrona walorów przyrodniczych i kulturowych gminy oraz zwiększenie atrakcyjności turystycznej i rekreacyjnej gminy. Realizację celów operacyjnych umożliwić mają następujące działania: promocja walorów turystycznych gminy (np. wydawanie materiałów promocyjno-informacyjnych); dbałość o dziedzictwo kulturowe – renowacja obiektów zabytkowych i kulturalnych; wytyczanie i znakowanie szlaków turystycznych i ścieżek rowerowych; zwiększenie lesistości gminy i rewitalizacja pomników przyrody; organizacja imprez kulturalnych i sportowych. Zaakcentowano tam również wspieranie istniejących i pomoc w tworzeniu nowych gospodarstw agroturystycznych. Wojciechów jest przykładem, iż gmina nie posiadająca wybitnych walorów może rozwijać turystykę.

W strategii gminy Siennica Różana, mimo podkreślenia faktu, że walory przyrodnicze gminy, urozmaicony klimat, jak również możliwość produkcji ekologicznej żywności sprzyjają rozwojowi agroturystyki nie można doszukać się zapisu celów dotyczących ściśle turystyki¹⁸². Wymienia się tam natomiast szereg celów i zadań, których realizacja przełoży się i ułatwi rozwój turystyki

¹⁸¹ Strategia Rozwoju Lokalnego Gminy Wojciechów z Wieloletnim Planem Inwestycyjnym na lata 2009-2015. Wojciechów 2008.

¹⁸² W tym miejscu podkreślić należy rozbieżność opinii władz gminy Siennica Różana dotyczących jej atrakcyjności turystycznej w stosunku do informacji prezentowanych na mapie województwa lubelskiego określającej atrakcyjność turystyczną poszczególnych gmin, gdzie gminę tę oznaczono jako mało atrakcyjną turystycznie. Stąd wniosek, że opinie na ten temat są często subiektywne i niezbędne jest skonfrontowanie ich ze stanem faktycznym.

i agroturystyki¹⁸³. Są nimi: poprawa stanu infrastruktury drogowej; poprawa stanu infrastruktury społecznej oraz jej wyposażenia; wzmocnienie kulturalnej oraz sportowo-rekreacyjnej atrakcyjności gminy, a także rewaloryzacja obiektów zabytkowych. Jedynie w Lokalnym Planie Rozwoju Gminy Siennica Różana na lata 2007-2015 wyszczególniono obszar o nazwie „Gospodarka turystyczna”, w ramach którego przewiduje się budowę tras rowerowych i spacerowych oraz obiektów sportowych, a także promocję gminy poprzez organizowanie imprez kulturalnych¹⁸⁴.

W wizji strategii rozwoju Borzechowa zapisano, że będzie on gminą o rozwiniętej bazie turystyczno-wypoczynkowej, zwłaszcza agroturystycznej, o dobrze wykreowanym wizerunku i w pełni wykorzystującą istniejące walory przyrodnicze i lokalizacyjne¹⁸⁵. Zaznaczono tam, że władze gminy wspierać będą rozwój gospodarstw agroturystycznych poprzez rozwój infrastruktury podnoszącej atrakcyjność turystyczną, promocję turystyki oraz prowadzenie marketingu i reklamowanie ekologicznego wypoczynku i rekreacji. Póki co brak niestety jakiegokolwiek uszczegółowienia wymienionych działań oraz dokumentów precyzujących ogólne założenia zawarte w strategii rozwoju gminy.

W skład grupy III wchodzi: Janów Podlaski Susiec oraz Wola Uhruska. Są to gminy o nienajlepszych warunkach do prowadzenia działalności rolniczej. Charakteryzują się natomiast dużą atrakcyjnością turystyczną, którą dostrzegają także władze gmin twierdząc przy tym, że ich walory turystyczne nie są dostatecznie wykorzystywane. Przejawia się to m.in. brakiem przystosowania do sportów zimowych stoku w okolicach Suśca, niedostatecznym zagospodarowaniem turystycznym brzegu rzeki Bug w obu pozostałych gminach oraz niedostateczną informacją i promocją w przypadku Janowa Podlaskiego. Dziwić może wypowiedź pracowników urzędu gminy Janów Podlaski, którzy twierdząc, że agroturystyka w dokumentach planistycznych została uwzględniona jako dość znaczący kierunek działalności wskazywali jednocześnie, że władze Janowa nie współpracują na rzecz rozwoju agroturystyki z innymi gminami ani stowarzyszeniami. Poza umieszczeniem adresów kwater agroturystycznych na stronie internetowej gminy nie potrafili oni także wskazać żadnych działań władz wspierających rozwój tego rodzaju turystyki.

Zupełnie odmienna jest sytuacja obu pozostałych gmin tej grupy. W przypadku Suśca wskazano, że turystyka i agroturystyka to wiodący czynnik rozwoju lokalnego. W Woli Uhruskiej opracowano nawet odrębny dokument – Program Rozwoju Turystycznego Gminy Wola Uhruska na lata 2000-2010, który miał się przyczynić do efektywnego rozwoju turystyki na jej terenie. Władze obu gmin deklarowały wsparcie rozwoju turystyki/agroturystyki. Przejawiało się to m.in. współpracą z instytucjami zorientowanymi na rozwój agroturystyki –

¹⁸³ Strategia Rozwoju Gminy Siennica Różana na lata 2008-2015. Siennica Różana 2008.

¹⁸⁴ Lokalny Plan Rozwoju Gminy Siennica Różana na lata 2007-2015. Siennica Różana 2007.

¹⁸⁵ Strategia Rozwoju Lokalnego Gminy Borzechów na lata 2007-2015. Borzechów 2007.

Nadbużańskie Stowarzyszenie Agroturystyczne (Wola Uhruska) oraz Roztoczańskie Stowarzyszenie Agroturystyczne, Lubelski Związek Stowarzyszeń Agroturystycznych, Lokalna Organizacja Turystyczna „Roztocze” oraz Lokalna Organizacja Turystyczna „Zamość i Roztocze” (Susiec). Celem promocji obie gminy wydają foldery i pocztówki promocyjne, biorą udział w targach turystycznych i kiermaszach. W obu gminach wytyczono również wiele ścieżek, tras rowerowych i szlaków (w tym nawet geoturystyczne na terenie Suśca, oraz ścieżka przyrodniczo-historyczna „Dolina Bugu” w Woli Uhruskiej, a także oznakowana ścieżka przyrodnicza „Stulno” na terenie Sobiborskiego Parku Krajobrazowego). W obu gminach organizowanych jest wiele imprez kulturalno-oświatowych i turystycznych. Ciekawym przykładem może być Transgraniczny Festiwal Pieśni o Roztoczu w Suścu oraz Międzynarodowy Plener Plastyczny „Kresy 92” w Woli Uhruskiej. Na uwagę zasługuje ponadto rozwój turystyki wodnej (wypożyczalnie kajaków i rowerów wodnych) w Woli Uhruskiej oraz plany utworzenia zalewu w tejże gminie. W Suścu natomiast planowana była budowa wyciągu narciarskiego.

Jeden z czterech priorytetów wyszczególnionych w strategii rozwoju gminy Susiec brzmiał: Aktywizacja gospodarcza gminy poprzez wykorzystanie walorów turystycznych¹⁸⁶. Celami operacyjnymi mającymi wpłynąć na realizację tego celu było zwiększenie atrakcyjności turystycznej oraz rozwój kontaktów zewnętrznych gminy. Miały to zapewnić następujące działania: uporządkowanie zagospodarowania przestrzennego gminy; opracowanie oferty inwestycyjnej gminy dotyczącej terenów inwestycyjnych, obiektów, systemu zachęt i preferencji dla potencjalnych inwestorów zewnętrznych; opracowanie i wdrożenie programu dotyczącego poprawy estetyki gminy; usprawnienie systemu informacji turystycznej i obsługi turystów; budowa, rozbudowa i modernizacja istniejącej infrastruktury turystycznej (ścieżki rowerowe, trasy spacerowe, szlaki pamięci, szlaki turystyczne itp.), a także tej, która umożliwia wykorzystanie walorów turystycznych gminy w okresie zimowym. Wymienione zostały również: wspieranie rozwoju agroturystyki i wszelakich przedsięwzięć turystycznych na terenie gminy; budowa nowych i zagospodarowanie zbiorników i cieków wodnych w celu przystosowania ich i udostępnienia dla celów turystycznych i rekreacyjnych, a także podejmowanie działań mających na celu promowanie walorów przyrodniczych i turystycznych gminy. Za istotne w rozwoju kontaktów zewnętrznych gminy uznano natomiast: uczestniczenie gminy w związkach, stowarzyszeniach, partnerstwach i innych formach organizacyjnych, których celem jest wspieranie rozwoju gminy; wspieranie współpracy międzyregionalnej i międzynarodowej prowadzonej przez różnego typu placówki, w tym kulturalne, oświatowe, sportowe oraz organizacje pozarządowe; wspieranie przedsiębiorców

¹⁸⁶ Strategia Rozwoju Gminy Susiec na lata 2008-2020. Susiec 2007.

i właścicieli gospodarstw rolnych w pozyskiwaniu partnerów zewnętrznych, w tym zagranicznych oraz prowadzenie marketingu lokalnych produktów i producentów.

Celami operacyjnymi, wspomagającymi w znaczny sposób rozwój turystyki i agroturystyki na terenie gminy były m.in.: poprawa stanu infrastruktury społecznej, zwiększanie dostępności komunikacyjnej gminy, poprawa stanu środowiska oraz racjonalne gospodarowanie zasobami przyrodniczymi, jak również ochrona i promocja dziedzictwa kulturowego gminy.

Gminą, dla rozwoju której turystyka i agroturystyka ma priorytetowe znaczenie jest Wola Uhruska, w przypadku której już sama misja sugeruje, że rozwój gospodarczy powinien się tu dokonywać w oparciu o turystykę. Pierwszy spośród 3 celów strategicznych wyartykułowanych na kartach strategii rozwoju brzmi: „Wykorzystanie walorów środowiska naturalnego i nadgranicznego położenia gminy dla rozwoju jej funkcji turystycznej”¹⁸⁷. Ma to zostać osiągnięte dzięki szeregowi działań, którymi są m.in.: rozbudowa istniejącej i tworzenie nowej infrastruktury turystycznej, rozszerzającej ofertę gminy w tym zakresie, co przejawiać się ma budową zbiornika wodnego w Bytyniu, budową krytej pływalni oraz stanic kajakowych na Bugu, a także utworzenie ośrodków rekreacyjno-wypoczynkowych na terenie gminy. W ramach kolejnego działania – intensyfikacja działań na rzecz turystycznego wykorzystania terenów chronionych w zgodzie z ich charakterem – do realizacji wyznaczono projekty związane z przybliżeniem dziedzictwa przyrodniczego gminy turystom i mieszkańcom. Można tu wyszczególnić wyznaczenie dwóch tras rowerowych, uruchomienie turystyki konnej i wyznaczenie tematycznych ścieżek edukacyjno – rekreacyjnych.

W celu wspierania różnych podmiotów zainteresowanych rozwojem turystyki i tworzenia spójnej oferty turystycznej za zasadne uznano wsparcie działań Nadbużańskiego Stowarzyszenia Agroturystycznego, kół wędkarskich i łowieckich podejmowanych na rzecz wydłużenia sezonu turystycznego oraz wsparcie powstawania i promocji gospodarstw agroturystycznych. Zaznaczono także konieczność rozszerzanie zakresu współpracy transgranicznej z Ukrainą w odniesieniu do możliwości wykorzystania walorów turystycznych rejonów po obu stronach granicy, a także budowę i promocję turystycznego przejścia granicznego w Zbereżu. Istotnym kierunkiem działań był również marketing i promocja gminy w oparciu o walory przyrodnicze, kulturowe i historyczne.

Przy okazji omawiania dokumentów planistycznych Woli Uhruskiej zaznaczyć należy, że jako jedyna z badanych gmin posiadała od 2000 roku program rozwoju turystyki¹⁸⁸. Celem strategicznym było wykorzystanie walorów środowiska naturalnego i przygranicznego położenia gminy dla rozwoju jej funkcji turystycznej, a wśród celów operacyjnych, które miały zapewnić jego realizację były m.in. rozbudowa istniejącej i tworzenie nowej infrastruktury turystycznej, rozszerzającej ofertę gminy w tym zakresie, wspieranie organizacyjne i finansowe

¹⁸⁷ Strategia Rozwoju Lokalnego Gminy Wola Uhruska na lata 2009-2018. Wola Uhruska 2009.

¹⁸⁸ Program Rozwoju Turystycznego Gminy Wola Uhruska na lata 2000-2010. Wola Uhruska 2000.

działalności Nadbużańskiego Stowarzyszenia Agroturystycznego, włączenie społeczności lokalnej w działania na rzecz podnoszenia estetyki poszczególnych miejscowości gminy oraz tworzenia przyjaznego klimatu w stosunku do przybywających tu gości czy wreszcie marketing i promocja gminy. Zadania realizacyjne zostały podzielone na 3 podstawowe grupy, w zależności od możliwości realizacyjnych w poszczególnych przedziałach czasowych. Te które założono zrealizować w ciągu pierwszych 5 miesięcy i 5 lat obowiązywania strategii po części zostały urzeczywistnione. Zadania grupy 3 (mniej precyzyjnie określona i bardziej odległa w czasie) w znacznej większości ponownie ujęto w omówionej strategii rozwoju gminy.

Także w dokumentach planistycznych gminy Janów Podlaski znaczącą rangę przypisano turystyce i agroturystyce¹⁸⁹. W priorytecie 4. „Poprawa warunków i jakości życia mieszkańców” wyróżnia się m.in. takie działania, jak: działania na rzecz powstawania nowych miejsc pracy poprzez tworzenie dogodnych warunków do inwestowania oraz zakładania własnej działalności gospodarczej, w tym agroturystyki oraz zapewnienie atrakcyjnych form spędzania wolnego czasu poprzez dostęp do infrastruktury sportowej, rekreacyjnej i kulturalnej. W priorytecie 3. „Poprawa stanu infrastruktury społecznej” natomiast zwrócono uwagę na wykorzystanie walorów gminy do działalności promocyjnej (wydawanie folderów, katalogów) oraz stworzenie bazy danych nt. zasobów turystycznych poprzez utworzenie punktu informacji turystycznej. Ponadto wyróżnia się szereg działań mających przyczynić się do podniesienia atrakcyjności turystycznej gminy. Są to m.in. inwestycje w infrastrukturę drogową, a także poprawa stanu środowiska naturalnego.

W skład ostatniej, IV grupy wchodzi: Cyców, Leśna Podlaska oraz Ulan-Majorat. Na kartach ich strategii również akcentuje się wzrost zainteresowania wypoczynkiem na wsi oraz konieczność rozwoju agroturystyki jako jednego z narzędzi służących wielokierunkowemu rozwojowi obszarów wiejskich. W strategiach tych gmin poświęcono jednak zdecydowanie mniej miejsca zagadnieniom związanym z turystyką i agroturystyką aniżeli w dokumentach planistycznych gmin grupy I i III, czego najważniejszą przyczyną jest ich mniejsza atrakcyjność turystyczna. Przedstawiciele władz tych gmin twierdzą, że agroturystyka jako czynnik rozwoju jest uwzględniana jako dość znacząca bądź marginalna. Stąd też brak współpracy w tym zakresie z innymi gminami i stowarzyszeniami agroturystycznymi. W gminie Ulan-Majorat, zdaniem pracowników urzędu gminy, brak też wsparcia dla rozwoju agroturystyki przez władze gminy. Nieco lepiej przedstawia się sytuacja pod tym względem w Cycowie. Dzięki zaangażowaniu władz powstały tu ścieżki rowerowe i tablice informacyjne. Urząd gminy wydawał również foldery informacyjne, za pomocą których promowano gminę m.in. na targach turystycznych. Leśna Podlaska mogła

¹⁸⁹ Plan Rozwoju Lokalnego Gminy Janów Podlaski 2004-2006 (docelowo 2013). Janów Podlaski 2004.

poszczycić się natomiast dobrą stroną internetową, na której zamieszczono informacje krajoznawcze oraz interesujący przewodnik po lokalnych trasach rowerowych. Władze tej gminy wykazywały się ponadto dużą aktywnością w zakresie organizacji imprez kulturalno-oświatowych, których przykładem są coroczne festyny w Starej Bordziłówce. Celem propagowania przedsięwzięć agroturystycznych w Cycowie i Leśnej Podlaskiej organizowane były szkolenia z zakresu agroturystyki. Podkreślić należy również duże zaangażowanie gminnych ośrodków kultury gmin tej grupy w popularyzowanie kultury ludowej, kultywowanej na ich obszarach (wystawy, koncerty, pokazy).

Zrównoważony rozwój społeczno-gospodarczy gminy Leśna Podlaska, służący poprawie jakości życia jej mieszkańców, wyartykułowany w strategii rozwoju tej gminy ma być osiągnięty m.in. dzięki turystyce i agroturystyce¹⁹⁰. Realizacji priorytetu 4. „Ochrona środowiska i wzmacnianie różnorodności kulturowej” ma posłużyć m.in. rozwojowi funkcji turystycznych. Podobnie jest w przypadku priorytetu 5. „Rozwój współpracy międzyregionalnej i rozwój skuteczności promocji gminy”, w ramach działań którego wyróżniono promocję gminy celem zwiększenia zainteresowania inwestycyjnego i turystycznego. Wymienione efekty mają być możliwe dzięki m.in.: opracowaniu i promocji produktu turystycznego, modernizacji istniejącej i budowie nowej infrastruktury turystycznej, rozwojowi agroturystyki (przystosowanie gospodarstw, szkolenia przyszłych kwaterodawców), budowie szlaków turystycznych, utworzeniu punktu informacji turystycznej, a także przygotowaniu wydawnictw promocyjnych.

W przypadku gminy Ulan-Majorat rozwój turystyki i działalności okołoturystycznych ma przyczynić się do zrównoważonego rozwoju gospodarczego gminy¹⁹¹. Ma na to wpłynąć m.in. tworzenie ścieżek i tras rowerowych i oznaczonych szlaków turystycznych, a także poprawa warunków do rozwoju turystyki i agroturystyki. Brak jednak precyzyjnie określonych zadań w tym zakresie.

Również w strategii rozwoju gminy Cyców turystyka i agroturystyka jest traktowana dość przyczynkowo. Jej rozwój na atrakcyjnych terenach gminy ma ułatwić rozwój konkurencyjnej gospodarki i rolnictwa¹⁹². Rozwój infrastruktury turystycznej natomiast wykorzystującej walory przyrodnicze i kulturowe gminy (budowa ścieżek rowerowych, traktów konnych, obiektów rekreacyjnych) oraz promocja turystyki i rekreacji poprzez wydanie folderów to działania zmierzające do realizacji priorytetu 5. „Wykorzystanie i wzmocnienie potencjału kulturalnego, rekreacyjnego i sportowego”.

Źródła finansowania działań wymienionych w analizowanych strategiach podzielić można na kilka grup. Są to budżety gmin, budżety starostw powiatowych, budżet województwa lubelskiego, a także państwa (m.in.: Narodowy Fundusz

¹⁹⁰ Strategia Rozwoju Lokalnego Gminy Leśna Podlaska w latach 2008-2013. Leśna Podlaska 2008.

¹⁹¹ Strategia Rozwoju Lokalnego Gminy Ulan-Majorat na lata 2008-2015. Ulan-Majorat 2008.

¹⁹² Strategia Rozwoju Gminy Cyców na lata 2007-2015. Cyców 2007.

Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej, Poakcesyjny Program Wsparcia Obszarów Wiejskich) oraz fundusze wspólnotowe uwzględnione w takich programach, jak: Program Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007-2013, Regionalny Program Operacyjny Województwa Lubelskiego na lata 2007-2013, Program Operacyjny Rozwój Polski Wschodniej, Program Operacyjny Kapitał Ludzki, Program Partnerstwa i Sąsiedztwa „Polska – Białoruś – Ukraina”.

Jak wynika z zaprezentowanego przeglądu strategii rozwoju gmin oraz innych dokumentów planistycznych szczebla lokalnego turystykę (w tym agroturystykę), jako element wielofunkcyjnego rozwoju uwzględnia się w większym lub mniejszym stopniu w planowaniu rozwoju każdej z omawianych jednostek. Ranga agroturystyki w badanych dokumentach oraz nadzieje z nią związane są najczęściej odzwierciedleniem atrakcyjności turystycznej badanej jednostki. Dlatego też zdecydowanie więcej miejsca poświęcono jej w strategii gmin grupy I i III, których tereny uznawane są za atrakcyjne pod względem turystycznym. Nie jest to jednak zasada. Potwierdzać to może przykład gminy Wojciechów, która na mapie zagospodarowania przestrzennego województwa lubelskiego nie została uznana za atrakcyjną turystycznie, mimo to starania jej mieszkańców oraz zakorzenione tradycje kowalstwa (eksponowane podczas wielu imprez, festynów, targów i warsztatów związanych z kowalstwem) zdają się w pewnym stopniu niwelować pozostałe niedostatki. Należy zaznaczyć przy tym, że nie wystarczy jedynie uwzględnić agroturystyki w strategii rozwoju gminy, ale niezbędne są aktywne działania pozwalające na realizację wyznaczonych celów. Z ową aktywnością lokalnych władz (szczególnie w opinii wiejskich kwaterodawców) bywa jednak różnie, o czym mowa będzie w podrozdziale 4.8.

Należy podkreślić, że wymienione działania nie były jedynymi podejmowanymi na terenie badanych gmin celem rozwoju turystyki i agroturystyki. Przytoczone zostały tu jedynie przedsięwzięcia zaplanowane i podejmowane przez władze samorządowe poszczególnych gmin. Pamiętać jednak należy, że na ich terenie działały różnego rodzaju instytucje pozarządowe np. lokalne grupy działania, lokalne organizacje turystyczne oraz stowarzyszenia agroturystyczne i ich związki, których działalność ukierunkowana na rozwój turystyki omówiona została w kolejnym podrozdziale.

4.6. Lokalne organizacje wspierające rozwój agroturystyki

Jedną z cech agroturystyki jest oferowanie usług przez rozproszone wiejskie gospodarstwa domowe, przeistoczone dla potrzeb turystyki w małe, rodzinne „przedsiębiorstwa”. Włączenie się ich w nurt społecznego ruchu agroturystycznego wiąże się z potrzebą pokonania wielu problemów organizacyjnych, formalno-prawnych, finansowych związanych najpierw z rozpoczęciem działalności, a następnie z koniecznością stworzenia ciekawej, oryginalnej oferty, poinformowania o niej osób zainteresowanych wypoczynkiem

na terenach wiejskich oraz stworzenia efektywnego systemu sprzedaży. Wielość kwestii, które winny samodzielnie rozwiązać gospodarstwa agroturystyczne przekracza niejednokrotnie ich możliwości.

Sprawdzoną formą stawienia czoła wielu problemom związanym z działalnością turystyczną gospodarstw wiejskich jest tworzenie przez mieszkańców wsi różnego typu organizacji, które wykorzystując aktywność, zdolności, umiejętności i zasoby swoich członków – bardziej skutecznie mogą je rozwiązywać. Przykładem takich inicjatyw działających na terenie badanych gmin są stowarzyszenia agroturystyczne, lokalne organizacje turystyczne oraz lokalne grupy działania. Zrzeszenia te podejmować mogą efektywną współpracę z organami władzy, samorządami terytorialnymi i instytucjami, będąc dla nich liczącymi się partnerami w dziedzinie rozwoju turystyki. Ogólny zarys działalności i ideę tworzenia tego typu podmiotów omówiono we wcześniejszej części opracowania. Celem niniejszego rozdziału jest charakterystyka największych tego typu organizacji zrzeszających członków badanych gmin.

Przynależność do stowarzyszenia agroturystycznego deklarowało 50 (61,7%) badanych właścicieli gospodarstw agroturystycznych. Byli oni członkami:

- Lubelskiego Stowarzyszenia Agroturystycznego z siedzibą w Wojciechowie,
- Mazowiecko-Podlaskiego Stowarzyszenia Agroturystycznego z siedzibą w Ostromęczynie Koloni,
- Podlaskiego Stowarzyszenia Agroturystycznego z siedzibą w Janowie Podlaskim,
- Roztoczańskiego Stowarzyszenia Agroturystycznego z siedzibą w Suścu,
- Nadbużańskiego Stowarzyszenia Agroturystycznego z siedzibą w Woli Uhruskiej,
- Powiatowego Centrum – Stowarzyszenia Agroturystyki w Hrubieszowie z siedzibą w Horodle.

Wymienione stowarzyszenia zrzeszone są w Lubelskim Związku Stowarzyszeń Agroturystycznych (LZSA), którego administratorem jest Lubelskie Stowarzyszenie Agroturystyczne. W roku 2009 Związek skupiał 11 lokalnych stowarzyszeń agroturystycznych, w których zrzeszonych było w sumie 215 kwaterodawców.

Celami wyszczególnionymi w statucie LZSA są:

1. Rozwój i promocja turystyki wiejskiej.
2. Integracja i rozwój współpracy między stowarzyszeniami – członkami związku.
3. Reprezentowanie i ochrona interesów członków związku.
4. Tworzenie, zachowanie i ochrona walorów kulturowych i przyrodniczych terenów wiejskich.
5. Aktywizacja społeczności wiejskich.

Wymienione cele realizowane są poprzez:

- współpracę z władzami samorządowymi oraz krajowymi i zagranicznymi organizacjami, których cele działania są zbieżne z celami związku;
- prowadzenie działalności promocyjnej i wydawniczej;
- działania na rzecz podnoszenia jakości oferty turystyki wiejskiej;
- prowadzenie działalności szkoleniowej, doradczej, edukacyjnej;
- organizowanie szkoleń, spotkań, konferencji;
- podnoszenie kwalifikacji poprzez organizację szkoleń, seminariów, spotkań, konferencji dotyczących zagadnień turystyki wiejskiej;
- tworzenie wspólnej oferty wypoczynkowej wsi lubelskiej¹⁹³.

Najczęściej wskazywaną przez badanych korzyścią z przynależności do stowarzyszenia agroturystycznego była szeroko rozumiana promocja. Wymieniane były następujące jej rodzaje: informacja o gospodarstwie na stronie internetowej stowarzyszenia, zamieszczanie informacji o gospodarstwie w wydawnictwach promocyjnych wydawanych przez stowarzyszenie, możliwość uczestniczenia w targach turystycznych, możliwość promowania własnego gospodarstwa podczas imprez organizowanych przez stowarzyszenie.

Pozostałymi korzyściami czerpanymi z przynależności do tego typu organizacji zdaniem usługodawców były:

- możliwość uczestniczenia w kursach i szkoleniach; wymiana doświadczeń
- uzyskanie pomocy doradczej i informacji w przypadku trudności w prowadzeniu gospodarstwa;
- pomoc przy wypełnianiu wniosków o pozyskanie funduszy z UE.

Zdaniem 14% wiejskich usługodawców przynależność do stowarzyszenia nie wiąże się z żadnymi korzyściami, zobowiązując ich jedynie do uiszczania corocznych składek.

Na terenie badanych gmin funkcjonowało również Stowarzyszenie Gospodarstw Agroturystycznych Gminy Adamów oraz Stowarzyszenie Gospodarstw Gościennych Doliny Siennicy Różanej i Wzgórz Okolicznych. Zawiesiły one jednak działalność na skutek braku aktywności swoich członków.

Część badanych gmin i wymienionych stowarzyszeń agroturystycznych było członkami lokalnych organizacji turystycznych. Były to:

- Lokalna Organizacja Turystyczna „Roztocze”, w skład której z grona badanych gmin wchodził Susiec, Roztoczańskie Stowarzyszenie Agroturystyczne oraz jedna osoba świadcząca usługi agroturystyczne na terenie gminy Susiec;
- Lokalna Organizacja Turystyczna „Zamość i Roztocze”, której członkiem była m.in. również gmina Susiec oraz Roztoczańskie Stowarzyszenie Agroturystyczne, Stowarzyszenie Gospodarstw Agroturystycznych Gminy Adamów (przed zaprzestaniem działalności), oraz dwie osoby świadczące usługi agroturystyczne na terenie gminy Susiec;

¹⁹³ Statut Lubelskiego Związku Stowarzyszeń Agroturystycznych.

- Lokalna Organizacja Turystyczna „Kraina Lessowych Wąwozów”, której członkami były m.in. gminy Wojciechów i Wąwolnica, a w ich ramach: Kuźnia Artystyczna Romana Czernieca w Wojciechowie, Gospodarstwo Agroturystyczne Młyn Hipolit – Muzeum Mineralów w Wojciechowie oraz 5 innych gospodarstw agroturystycznych.

Największą pod względem liczby członków i najprężniej działającą była „Kraina Lessowych Wąwozów” (KLW) funkcjonująca w zachodniej części województwa lubelskiego, w granicach administracyjnych trzech powiatów: puławskiego, opolskiego i lubelskiego. Za główne cele jej działalności uznać można:

- stworzenie systemu informacji, promocji i rezerwacji turystycznej;
- pomoc członkom organizacji w zakresie pozyskania i wykorzystania funduszy strukturalnych Unii Europejskiej;
- działanie na rzecz poprawy infrastruktury turystycznej;
- opracowanie i wdrażanie strategii rozwoju turystyki.

Organizacja ta, jako jedyna posiadała strategię rozwoju turystyki dla terenu swojego działania, która opracowana została przez Polską Agencję Rozwoju Turystyki. Celem nadrzędnym strategii było uczynienie z turystyki najważniejszego czynnika rozwoju gospodarczego i społecznego KLW¹⁹⁴. Cele strategiczne natomiast zostały sformułowane następująco:

1. Równomierny rozwój konkurencyjnej, zintegrowanej oferty produktowej na obszarze KLW.
2. Przygotowanie zasobów ludzkich KLW do wspierania rozwoju turystyki oraz recepcji ruchu turystycznego.
3. Rozwój efektywnych działań marketingowych dla osiągnięcia wysokiego wskaźnika sprzedaży oferty produktowej.
4. Zrównoważona i efektywnie zarządzana przestrzeń turystyczna, dostosowana do potrzeb ruchu turystycznego.
5. Zbudowanie silnego systemu instytucjonalnego skutecznie wspierającego rozwój turystyki w KLW.

Jak wynika z wymienionych celów strategii, turystyka na obszarze KLW była bardzo mocno akcentowanym i propagowanym narzędziem rozwoju tego obszaru. Jej rozwój ułatwiać i przyspieszać miała szeroko zakrojona działalność Organizacji. Nadanie turystyce tak dużej rangi w rozwoju należących do KLW gmin stworzyło dogodne warunki rozwoju także agroturystyki.

Drugim dokumentem opracowanym przez KLW była Zintegrowana Sieć Szlaków Turystycznych „Krainy Lessowych Wąwozów”. Osoby ceniące aktywny wypoczynek mogły tam znaleźć, poza charakterystyką lokalnej infrastruktury turystycznej, opis istniejących szlaków pieszych, rowerowych, kajakowych, a także

¹⁹⁴ Projekt zakładał przeprowadzenie strategii rozwoju turystyki na obszarze KLW w latach 2008-2013. Obszar projektowy zdefiniowano jako obszar gmin: Garbów, Janowiec, Karczmiska, Kazimierz Dolny, Konopnica, Końskowola, Nałęczów, Opole Lubelskie, Poniatowa, Puławy, Wąwolnica, Wojciechów oraz miasta Puławy.

ścieżek dydaktycznych i przyrodniczych wytyczonych i oznakowanych na terenie LOT KLW.

Ogół działań podejmowanych przez omawianą organizację turystyczną przyczynia się do rozwoju agroturystyki na terenie jej działania w dwojaki sposób. Po pierwsze stwarza szansę dla usługodawców na promocję własnej oferty na stronie internetowej, a także, dzięki współpracy i wspólnym działaniom różnorodnych podmiotów zrzeszonych w Organizacji, przyczynia się do urozmaicenia i podnoszenia jakości świadczonych usług. Dodatkowymi aspektami działalności Organizacji jest tworzenie produktu turystycznego obszaru i związany z tym marketing terytorialny. Po drugie – strona internetowa, na której można odnaleźć informacje dotyczące różnego rodzaju usług i atrakcji turystycznych, a także wielu imprez organizowanych na terenie KLW. Ponadto: wydawnictwa promocyjne, przewodniki po szlakach i inne działania popularyzujące ten teren są łatwo dostępnymi i skutecznymi źródłami informacji dostarczającymi turystom wskazówek umożliwiających efektywne zaplanowanie i spędzanie wolnego czasu.

Trzecią omówioną grupą organizacji działających na terenie badanych gmin, które w swoich celach statutowych wymieniały rozwijanie turystyki na obszarze swojej aktywności było 11 lokalnych grupy działania. Należały do nich:

- Stowarzyszenie Lokalna Grupa Działania „Polesie” – Cyców¹⁹⁵,
- Fundacja Lokalna Grupa Działania „LIDERZY POLESIA” – Cyców,
- Lokalna Grupa Działania „Zapiecek” – Ulan-Majorat,
- Białskopodlaska Lokalna Grupa Działania – Janów Podlaski i Leśna Podlaska,
- Lokalna Grupa Działania Stowarzyszenie "Poleska Dolina Bugu" – Wola Uhurska,
- Lokalnej Grupy Działania „Nasze Roztocze” – Adamów,
- Lokalna Grupa Działania „Roztocze Tomaszowskie” – Susiec,
- Stowarzyszenie Lokalna Grupa Działania na Rzecz Rozwoju Gmin Powiatu Lubelskiego „Kraina wokół Lublina” – Borzechów,
- Lokalna Grupa Działania "Krasnystaw PLUS" – Siennica Różana,
- Lokalna Grupa Działania „Zielony Pierścień” – Wojciechów i Wąwolnica,
- Stowarzyszenie Hrubieszowskie „Lepsze Jutro” – Lokalna Grupa Działania – Horodło.

Wymienione grupy, utworzone w ramach programu Leader, to stowarzyszenia mające na celu działanie na rzecz obszarów wiejskich i ich mieszkańców poprzez wspieranie i upowszechnianie zrównoważonego rozwoju tych obszarów. Wszystkie z nich posiadały strategie rozwoju lokalnego dla terenu swojego funkcjonowania. W każdej z nich podkreślano znaczenie turystyki i agroturystyki jako sposobu realizowania tego rozwoju. Znalazło to odzwierciedlenie w stosownych zapisach dotyczących wizji i celów strategicznych

¹⁹⁵ Po myślniku wymieniano badane gminy wchodzące w skład poszczególnych stowarzyszeń.

działalności omawianych organizacji. Przykładem może być tu wizja określona w Lokalnej Strategii Rozwoju LGD „Zielony Pierścień”: Obszar działania LGD „Zielony Pierścień” najatrakcyjniejszym i najbardziej rozpoznawalnym subregionem turystycznym Lubelszczyzny, przyjaznym dla gości i zapewniającym swoim mieszkańcom dobrobyt i satysfakcję z podejmowanych przedsięwzięć społecznych i gospodarczych¹⁹⁶. Misją LGD „Zapiecek” jest natomiast zaktywizowanie mieszkańców i koordynacja zintegrowanych działań na rzecz wypromowania produktu turystycznego jakim będzie szlak łączący najważniejsze miejsca obszaru LGD¹⁹⁷. Podobnych przykładów można było przytoczyć jeszcze wiele gdyż w strategiach zdecydowanej większości organizacji sformułowana wizja rozwoju danego obszaru w znacznym stopniu powiązana była z rozwojem funkcji turystycznej gmin członkowskich, a wśród celów priorytetowych strategii każdej z wymienionych organizacji wskazywano na rozwój agroturystyki.

Przykład działalności lokalnych organizacji wspierających rozwój agroturystyki świadczy o tym, że cieszy się ona dużym zainteresowaniem, a jej rozwój utożsamiany jest z jednym ze sposobów dążenia do wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich. Należy podkreślić, że głównym problemem z jakim muszą borykać się władze badanych gmin to niedostatek środków finansowych, które można byłoby wykorzystać m.in. na tworzenie nowej oraz modernizację istniejącej infrastruktury turystycznej, a także wzmożenie działalności promocyjnej gmin oraz gospodarstw agroturystycznych w nich funkcjonujących. Do rozwiązania tych problemów przyczynić się mogą niejednokrotnie omawiane organizacje, a szczególnie LGD, które dzięki programowi LEADER mogą stać się beneficjentami funduszy UE przyznawanych w ramach PROW 2007-2013.

4.7. Postawy społeczności lokalnej wobec rozwoju agroturystyki

Poza atrakcyjnością turystyczną terenu, aktywnością jego mieszkańców, wsparciem władz lokalnych i instytucji propagujących rozwój funkcji turystycznej danego obszaru, istotna jest postawa samych mieszkańców wobec przedsięwzięć związanych z turystyką oraz turystów odwiedzających ich gminę. To m.in. dzięki ich akceptacji bądź jej braku przyjezdni będą czuli się dobrze lub mało komfortowo w miejscu recepcji turystycznej. To również sami mieszkańcy mogą stać się w przyszłości kwaterodawcami, bądź osobami świadczącymi różnego rodzaju usługi związane z obecnością turystów.

Psychologia społeczna przytacza różne definicje postaw. Autor przyjął koncepcję S. Miki (reprezentowaną również przez takich autorów jak: Nowak, Marody, Mądrycki), iż postawa to „względnie trwała struktura (lub dyspozycja do pojawienia się tej struktury) procesów poznawczych, emocjonalnych i tendencji do

¹⁹⁶ Lokalna Strategia Rozwoju Lokalnej Grupy Działania „Zielony Pierścień”, Nałęczów 2009, s. 65.

¹⁹⁷ Lokalna Strategia Rozwoju na lata 2009-2015. LGD „Zapiecek”, Radzyń Podlaski 2009, s. 52.

zachowania, w której wyraża się stosunek wobec danego przedmiotu¹⁹⁸. Koncepcja ta często jest wykorzystywana w badaniach empirycznych ponieważ łączy 3 zasadnicze komponenty: poznawczy, emocjonalno-oceniający oraz zachowawczy (behawiorystyczny) obrazujący tendencje do zachowań.

W niniejszym podrozdziale przedstawione zostały wyniki badań dotyczące postaw mieszkańców badanych gmin wobec turystów w nich wypoczywających. Zaprezentowano także opinie społeczności lokalnych na temat celowości rozwijania turystyki.

Wśród respondentów nieznacznie więcej było kobiet (50,6% ogółu)¹⁹⁹. Badana grupa była dość zróżnicowana pod względem wieku, przy czym najliczniejszą grupę stanowiły osoby między 25 a 45 rokiem życia. Pod względem wykształcenia przeważały osoby z wykształceniem średnim. Czynne gospodarstwo rolne posiadało 68,6% respondentów, przy czym odsetek ten był znacznie zróżnicowany w poszczególnych grupach gmin. Szczegółowe informacje na ten temat zaprezentowano w tabeli 14.

Tabela 14. Charakterystyka badanej populacji mieszkańców

Wyszczególnienie		Ogółem	Grupa I	Grupa II	Grupa III	Grupa IV
		[%]				
Płeć	Kobieta	50,6	45,0	62,5	42,5	52,5
	Mężczyzna	49,4	55,0	37,5	57,5	47,5
Wiek	Do 24 lat	6,9	5,0	5,0	0,0	17,5
	25 do 45 lat	59,4	50,0	70,0	70,0	47,5
	46 do 65 lat	28,8	30,0	25,0	25,0	35,0
	Pow. 65	5,0	15,0	0,0	5,0	0,0
Wykształcenie	Podstawowe	5,6	5,0	5,0	5,0	7,5
	Zasadnicze zawodowe	41,3	47,5	42,5	37,5	37,5
	Średnie	43,1	37,5	40,0	47,5	47,5
	Wyższe	10,0	10,0	12,5	10,0	7,5
Związek z gospodarstwem rolnym	Nie posiada	13,8	22,5	20,0	22,5	13,5
	Posiada, ale nie prowadzi działalności rolniczej	17,5	0,0	12,5	27,5	8,5
	Prowadzi działalność rolniczą	68,6	77,5	67,5	50,0	78,5

Źródło: badania własne

Pozytywną postawę wobec turystów wykazywało 50,7% badanych. Swoje stosunek do przyjezdnych uzasadniali tym, że: są to mili ludzie, zostawiają tam swoje pieniądze, czegoś można się od nich nauczyć, a także faktem, że pozytywnie wpłynęli na sposób myślenia respondentów.

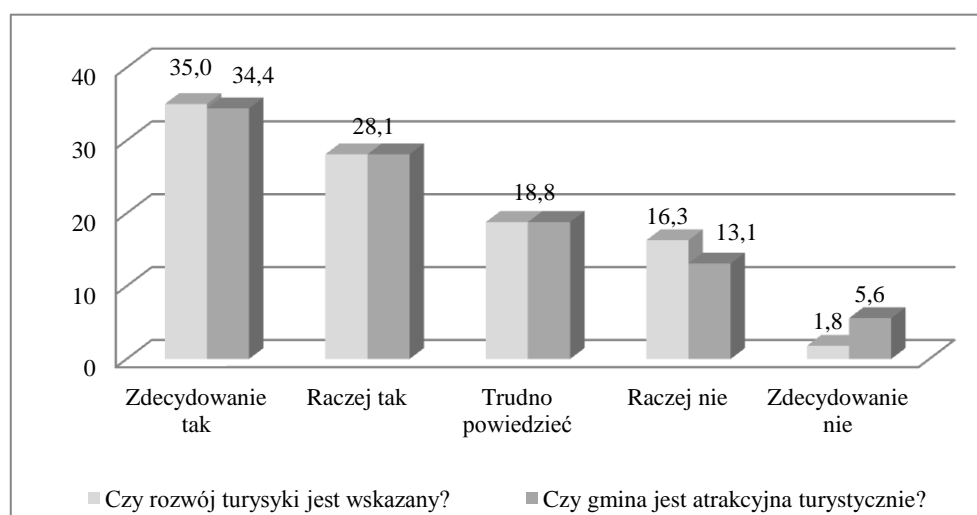
¹⁹⁸ S. Mika: Psychologia społeczna. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1984, s. 113.

¹⁹⁹ Badania przeprowadzono na próbie 160 niezaangażowanych w działalność agroturystyczną mieszkańców badanych gmin.

13,1% badanych wykazywało się obojętnym stosunkiem do przyjezdnych, a pozostała część (31,2%) stwierdziła, że turystów nie spotyka więc trudno im określić stosunek do nich. Zaledwie 5,0% badanych deklaroowało negatywną postawę w stosunku do turystów. Wymieniano następujące powody: nie są mili, zakłócają spokój, dają zły przykład mieszkańcom, kreują złe wzorce.

Warto w tym miejscu scharakteryzować również stosunek mieszkańców do osób prowadzących działalność agroturystyczną. Prawie połowa badanych (48,1%) wyrażała aprobatę dla kwaterodawców, a 4,4% zazdrościło im prowadzonej działalności. Poczynaniom usługodawców przyglądało się z zaciekawieniem 17,5% badanych mieszkańców. 20,0% z nich miało natomiast stosunek obojętny. 4,5% badanych deklaroowało dezaprobatę dla właścicieli gospodarstw agroturystycznych, a 5,5% stwierdziło, że nie zna takich osób.

Jednym z przejawów postaw wobec turystyki są opinie mieszkańców na temat celowości rozwijania turystyki na terenie ich gmin, co zaprezentowano na wykresie 8.

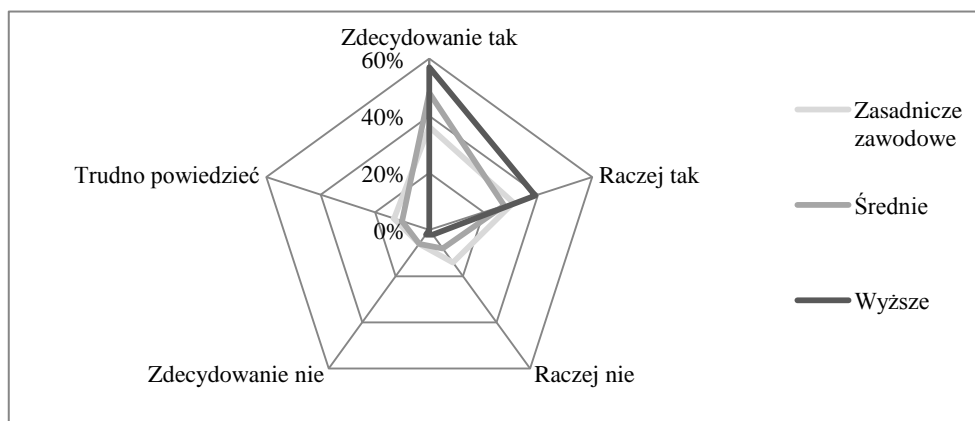
Wykres 8. Opinie mieszkańców na temat celowości rozwijania turystyki i atrakcyjności turystycznej badanych gmin [%]

Źródło: badania własne

Odpowiedzi mieszkańców na pytanie „Czy warto rozwijać turystykę w ich gminie?” pokrywały się znacznie z opiniami dotyczącymi atrakcyjności turystycznej. Najwięcej odpowiedzi twierdzących zanotowano w gminach grupy I i III – 81,5%. Udział osób negatywnie nastawionych do rozwoju turystyki znacznie większy był natomiast w grupie II i IV – prawie 30%.

Warto zaznaczyć, że opinie dotyczące celowości rozwijania turystyki w badanych gminach różnicowane były znacznie w zależności od poziomu wykształcenia respondentów, co zaprezentowano na wykresie 9. Zauważyć można,

że wraz ze wzrostem poziomu wykształcenia mieszkańców wzrastał pozytywny ich stosunek do rozwoju turystyki.

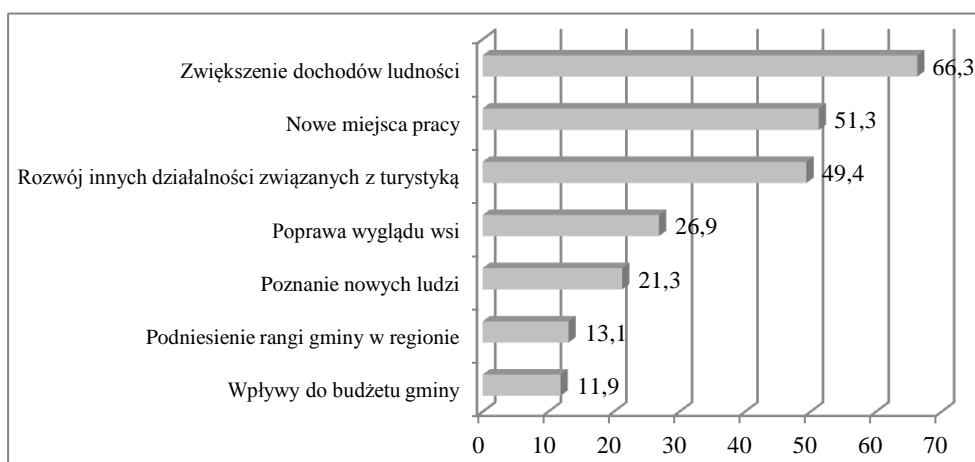

Wykres 9. Opinie mieszkańców dotyczące celowości rozwijania turystyki w badanych gminach w zależności od poziomu wykształcenia [%]

*z uwagi na marginalny odsetek pominięto respondentów z wykształceniem podstawowym

Źródło: badania własne

Celem uszczegółowienia prezentowanych wyników, na wykresie 10 przedstawiono opinie mieszkańców dotyczące potencjalnych korzyści z rozwoju turystyki w ich gminach. Wśród nich dominują wskazania dotyczące korzyści ekonomicznych. Znacznie rzadziej wskazywane były natomiast odpowiedzi związane z korzyściami pozaekonomicznymi.

Wykres 10. Potencjalne korzyści związane z rozwojem turystyki w opinii mieszkańców [%]

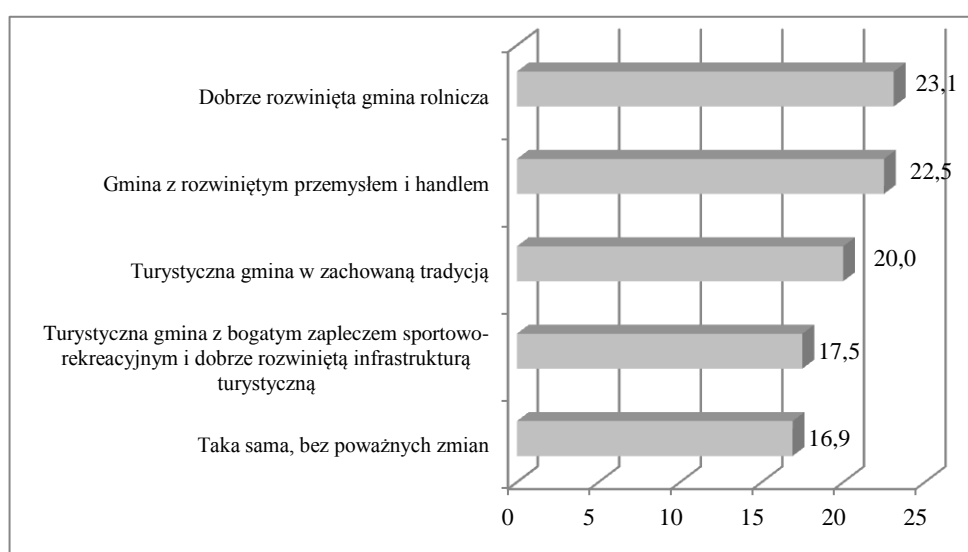
*badani mogli wskazać maksymalnie 3 odpowiedzi

Źródło: badania własne

Poza korzyściami 13,1% badanych dostrzegło możliwość wystąpienia negatywnych skutków rozwoju turystyki. Najczęściej wskazywanymi były:

- przejmowanie przez ludzi (zwłaszcza młodych) negatywnych wzorców zachowań;
- zanieczyszczenia środowiska (zwiększenie ilości odpadów, spalin);
- wzrost cen.

Podczas wywiadów z mieszkańcami zostali oni zapytani także „Jaką chcieliby widzieć swoją gminę w perspektywie 20 lat”. Uzyskane informacje zaprezentowane na wykresie 11.

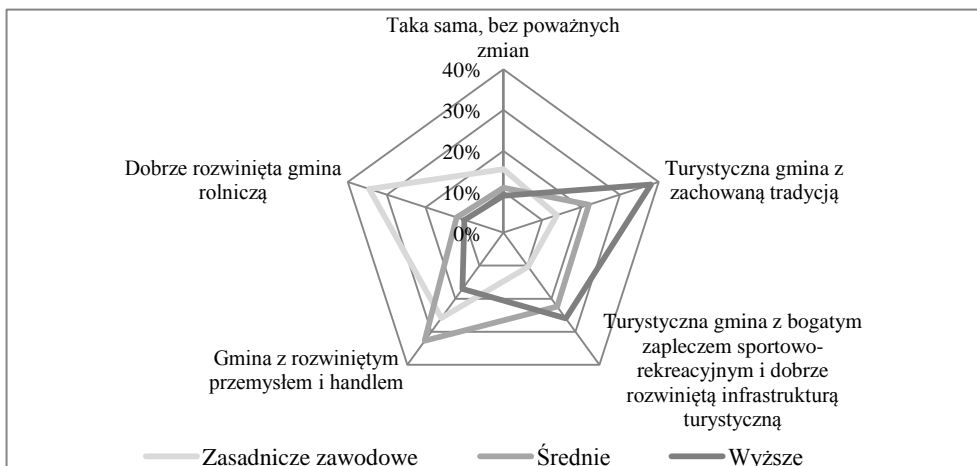
Wykres 11. Pożądany przez mieszkańców charakter gminy w perspektywie 20 lat [%]

Źródło: badania własne

Jak wynika z zaprezentowanych danych prym wśród perspektywicznych kierunków rozwoju gmin wiodła turystyka, którą wskazało 37,5% respondentów. Na kolejnych miejscach uplasowało się rolnictwo, przemysł i handel. Warto w tym miejscu zauważyć, że turystyka jest pożądanym kierunkiem rozwoju głównie w gminach grupy I i III (średnio 55,0% wskazań). W grupie II i IV natomiast ponad połowa badanych mieszkańców wskazywało rozwój rolnictwa, przemysłu i handlu jako optymalne kierunki rozwoju gminy. Prawie 17% natomiast twierdziło, że żadne zmiany nie są wskazane. Odpowiedzi wskazywane przez respondentów zróżnicowane były w zależności od poziomu ich wykształcenia. Zaprezentowano to na wykresie 20.

Osoby relatywnie młode znacznie częściej wskazywały kierunki rozwoju związane z turystyką, osoby w średnim wieku, jako pożądaną kierunek rozwoju wskazywały przemysł i handel, a osoby starsze rolnictwo. Jest to trochę

zastanawiające, bowiem badani wiejscy kwaterodawcy to w większości osoby starsze wiekiem.

Wykres 20. Pożądaný kierunek rozwoju gminy w zależności od poziomu wykształcenia respondentów [%]

*z uwagi na marginalny odsetek pominięto respondentów z wykształceniem podstawowym

Źródło: badania własne

W przypadku odniesienia wskazywanych odpowiedzi do poziomu wykształcenia zauważyć można, że osoby legitymujące się wykształceniem wyższym wskazywały znacznie częściej turystykę jako pożądaný kierunek rozwoju własnej gminy. Wśród respondentów z wykształceniem średnim dominował przemysł i handel. W przypadku osób legitymujących się wykształceniem zasadniczym zawodowym znaczące miejsce przypisywane było rolnictwu. Podkreślić należy również, że osoby te znacznie częściej nie wykazywały chęci zmiany funkcjonalnego charakteru własnej gminy.

4.8. Bariery rozwoju agroturystyki w badanych gminach

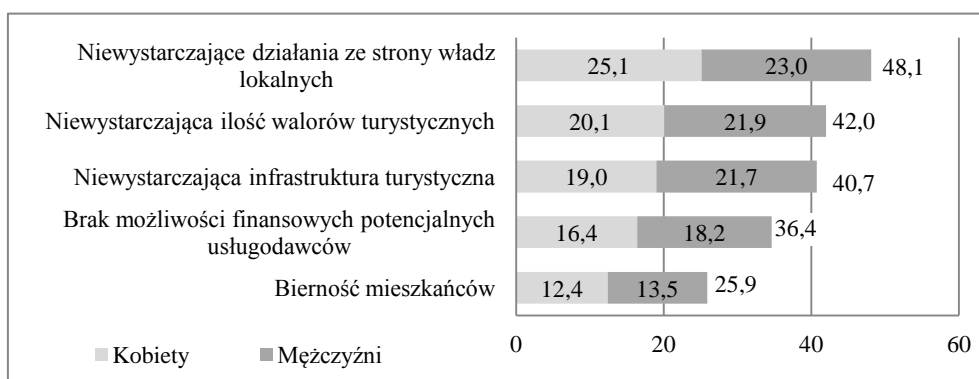
Uwzględniając sytuację ekonomiczną obszarów lubelskiej wsi oraz specyfikę jej społeczności należy zauważyć, iż rozwój agroturystyki na tym obszarze nie jest procesem łatwym i szybkim. Rolnicy, którzy rozpoczęli taką działalność napotykali na wiele problemów natury ekonomicznej, organizacyjnej i społecznej. Najczęściej wymienianymi trudnościami w momencie rozpoczynania działalności agroturystycznej były: brak kapitału na rozwój przedsięwzięcia agroturystycznego, brak doświadczenia w zakresie prowadzenia takiej działalności oraz ograniczone możliwości promowania własnego gospodarstwa. Często wskazywaną trudnością był brak zainteresowania i pomocy ze strony urzędu gminy. Rzadziej wymienianymi były problemy związane z kwestiami prawnymi

(mnogość wymaganych dokumentów w przypadku kategoryzacji obiektu) oraz skomplikowane i niejasno określone przepisy i wymagania Państwowej Inspekcji Sanitarnej.

Najbardziej problematyczną kwestią wskazywaną przez kwaterodawców, stwierdzoną w trakcie prowadzenia działalności była niedostateczna i mało efektywna promocja i związana z tym niezadowolająca liczba gości. Badani usługodawcy często stwierdzali również, że problemem są kłopotliwi i konfliktowi goście. Nie bez znaczenia okazały się także postawy mieszkańców wsi. Część respondentów wskazało bowiem na zazdrość ze strony sąsiadów. Czasem byli nawet przez nich oczerniani.

29,6% kwaterodawców deklarowało, że napotkane trudności rozwiązało samodzielnie. Po 24,7% badanych wyznało, że cenna w zaistniałej sytuacji okazała się pomoc stowarzyszenia agroturystycznego albo doradcy ODR. Z pomocy rodziny bądź innego kwaterodawcy zdało się natomiast po ok. 10% badanych.

Opinie dotyczące trudności związanych z rozwojem agroturystyki nie były znacząco zróżnicowane w zależności od płci respondentów. Szczegółowe informacje na ten temat zamieszczono na wykresie 12.

Wykres 12. Bariery rozwoju agroturystyki w opinii badanych właścicieli gospodarstw agroturystycznych [%]

*badani mogli wskazać więcej niż jedną odpowiedź

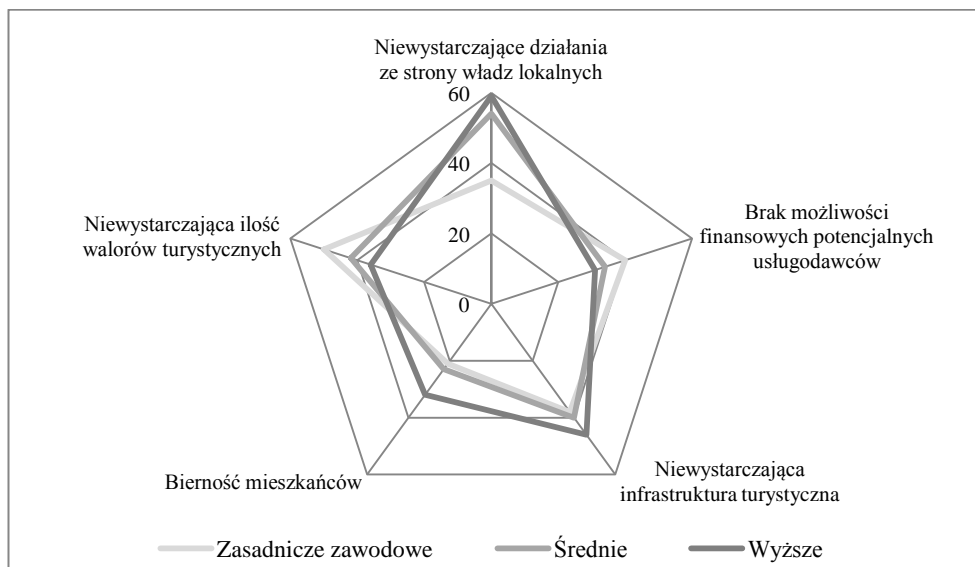
Źródło: badania własne

Niekorzystnym zjawiskiem jest fakt, iż prawie połowa badanych twierdziła, że działania na rzecz rozwoju agroturystyki ze strony władz lokalnych są niewystarczające. Co prawda odsetek ten był znacznie większy w gminach mniej atrakcyjnych turystycznie (grupa II i IV), niemniej jednak taki stan rzeczy wskazuje na konieczność zintensyfikowania przez władze samorządowe działań związanych z propagowaniem tej formy działalności pozarolniczej wśród mieszkańców, ułatwianie jej rozpoczęcia (choćby przez organizowanie stosownych szkoleń), a także eksponowanie przyrodniczych i antropogenicznych walorów gminy dzięki lepszej ich promocji.

Warto w tym miejscu zaznaczyć, że średnia ocena, jaką badani kwatrodawcy przypisywali władzom gminy za zaangażowanie w rozwój turystyki wynosiła (w skali 1-5) zaledwie 2,6. Była ona wyższa w gminach atrakcyjnych turystycznie (grupa I i III) – 2,8 i 2,7. W gminach grupy II i IV średnia ocena wynosiła 2,5 i 2,0. Tak nisko oceniane przez usługodawców działania władz na rzecz rozwoju agroturystyki na danym obszarze potwierdzają konieczność zwiększenia starań i reorganizacji działań w tym zakresie. Te negatywne opinie nt. zaangażowania władz samorządowych gmin nie pokrywają się z opiniami władz lokalnych.

Należy zwrócić uwagę, że znaczna część wiejskich usługodawców jako barierę w rozwoju agroturystyki wskazywała bierność mieszkańców. Częściowo mogła ona wynikać z ograniczonych możliwości finansowych ludności wiejskiej. Jednak nie bez znaczenia mógł być tu niski poziom wykształcenia społeczności wiejskich przekładający się m.in. na brak inicjatywy i niechęć podejmowania przedsięwzięć mających na celu dywersyfikację źródeł dochodu. Mogło to również wynikać z nieufności i niechęci mieszkańców wsi do przyjmowania turystów.

Na wykresie 13 zaprezentowano opinie wiejskich usługodawców dotyczące problemów związanych z rozwojem agroturystyki w zależności od poziomu wykształcenia²⁰⁰.

Wykres 13. Bariery rozwoju agroturystyki w opinii badanych właścicieli gospodarstw agroturystycznych w zależności od poziomu wykształcenia [%]

*badani mogli wskazać więcej niż jedną odpowiedź

Źródło: badania własne

²⁰⁰ Pominięto osoby z wykształceniem podstawowym, gdyż ich udział wśród badanych wynosił zaledwie 2,8 %.

Bariery rozwoju agroturystyki w badanych gminach określono też poprzez pryzmat opinii przedstawicieli samorządów lokalnych. Najpoważniejszą barierę rozwoju badanych jednostek terytorialnych, w tym barierę w rozwoju turystyki przedstawiciele samorządów upatrują w braku środków finansowych na inwestycje. Konsekwencją tego jest zły stan dróg, słabo rozwinięta infrastruktura lokalna. Bariery rozwoju turystyki, szczególnie w gminach grupy II i IV charakteryzujących się niewielką atrakcyjnością turystyczną ich władze widzą też w braku walorów turystycznych.

5. Działalność agroturystyczna w badanych gospodarstwach i jej endogenne uwarunkowania

Badania empiryczne przeprowadzone zostały wśród właścicieli 81 gospodarstw agroturystycznych położonych na terenie 12 gmin. Liczebną przynależność do poszczególnych grup gmin przedstawiono w tabeli 15.

Tabela 15. Przynależność badanych gospodarstw agroturystycznych do poszczególnych grup gmin

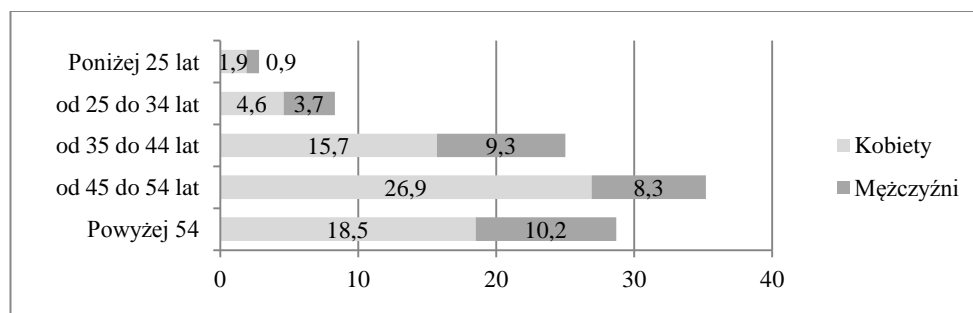
Grupa gmin	Liczba	[%]
Grupa I	21	25,9
Grupa II	12	14,8
Grupa III	40	49,4
Grupa IV	8	9,9
Ogółem	81	100,0

Źródło: badania własne

Najdłużej działającym spośród badanych gospodarstw agroturystycznych było gospodarstwo zlokalizowane w gminie Susiec, które funkcjonowało od 1986 roku. Najwięcej badanych gospodarstw (14,8%) rozpoczęło jednak swoją działalność w roku 2003. Ponad połowa badanych usługodawców (59,2%) rozpoczęła działalność agroturystyczną po roku 2000.

5.1. Uwarunkowania osobowe

Badania prowadzone w różnych ośrodkach naukowych wykazały, iż działalność agroturystyczna jest zazwyczaj domeną kobiet. Wyniki niniejszych badań również wskazują, że osobami odpowiedzialnymi za prowadzenie działalności agroturystycznej były najczęściej kobiety. To one w większości (55,6%) badanych gospodarstw podejmowały decyzje dotyczące omawianej działalności. 33,3% badanych gospodarstw agroturystycznych prowadzone było przez oboje małżonków.

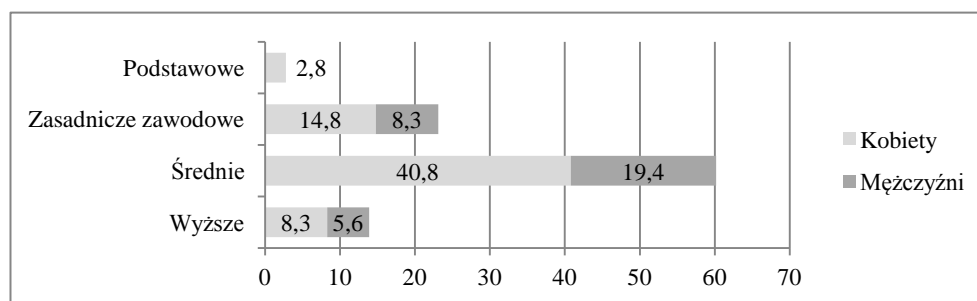

Wykres 14. Przynależność badanych właścicieli gospodarstw agroturystycznych do poszczególnych przedziałów wiekowych [%]

Źródło: badania własne

Działalność agroturystyczna prowadzona była przez osoby w różnym wieku. Przeważały jednakże (ponad 60%) osoby pow. 45 roku życia. Średnia wieku badanych wynosiła 49,2 lat. Najmłodszymi kwaterodawcami było małżeństwo w wieku 22 lata (kobieta) i 25 lat (mężczyzna). Najbardziej zaawansowanymi wiekowo kwaterodawcami były osoby siedemdziesięcioletnie.

Osoby prowadzące gospodarstwa agroturystyczne odznaczały się wyższym poziomem wykształcenia w porównaniu z ogółem ludności obszarów wiejskich województwa lubelskiego. Udział osób z wykształceniem średnim i wyższym wśród badanych wynosił 74,1% (w woj. 31,8%). Szczegółowe informacje na ten temat zaprezentowano na wykresie 15.

Wykres 15. Poziom wykształcenia badanych właścicieli gospodarstw agroturystycznych [%]

Źródło: badania własne

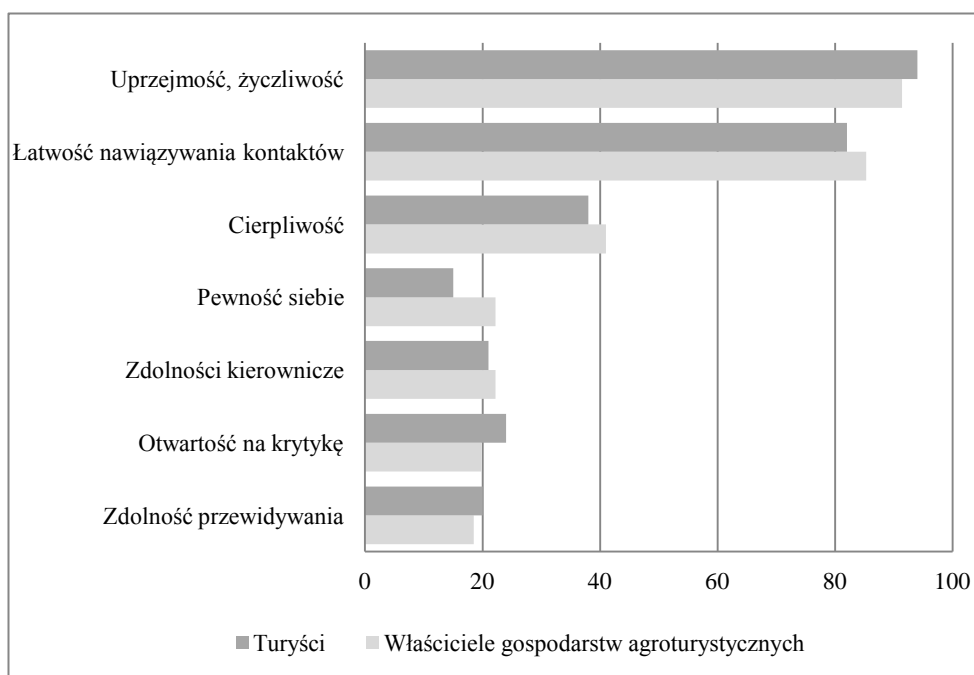
66,6% właścicieli gospodarstw agroturystycznych przed przystąpieniem do świadczenia usług uczestniczyło w kursach i szkoleniach z tego zakresu. Zdecydowanie na korzyść wyróżniają się pod tym względem gminy grupy I i II. W ponad 90% kursy i szkolenia prowadzili pracownicy ODR. Wśród organizatorów można wymienić również Rostoczańskie Stowarzyszenie Agroturystyczne oraz firmy: Logobiznes SC Lublin i Lubelska Szkoła Biznesu.

Właściciele ponad połowy badanych gospodarstw agroturystycznych ukończyli też różnego rodzaju kursy i szkolenia w czasie prowadzenia działalności. Pod tym względem nie zauważono większych różnic pomiędzy przynależnością do określonej grupy gmin. Organizatorami tych szkoleń były: ośrodki doradztwa rolniczego, stowarzyszenia agroturystyczne (Rostoczańskie, Nadbużańskie, Mazowiecko-Podlaskie, w Adamowie i Siennicy Różanej), LGD Cyców oraz Polski Związek Jeździecki. Ich tematyka koncentrowała się najczęściej na podnoszeniu jakości usług i żywności. Dotyczyła także:

- kategoryzacji wiejskiej bazy noclegowej,
- pozyskiwania środków na rozwój działalności agroturystycznej,
- dziedzictwa kulturowego i atrakcji regionu,
- plecionkarstwa,
- internetu jako narzędzie promocji,
- instruktazu jeździectwa.

Tematyka tych szkoleń, jak wykazały badania była zgodna z oczekiwaniami wiejskich kwaterodawców.

Prowadzenie gospodarstwa agroturystycznego i przyjmowanie w nim gości łączy się nierozdzielnie z ciągłym kontaktem z ludźmi. Badani usługodawcy zostali więc zapytani o cechy osobowości, jakimi powinna dysponować osoba prowadząca działalność agroturystyczną. Podobne pytanie skierowano do turystów. Szczegółowe wyniki badań przedstawiono na wykresie 16.

Wykres 16. Cechy osobowe niezbędne do prowadzenia gospodarstwa agroturystycznego w opinii osób prowadzących działalność agroturystyczną oraz turystów [%]

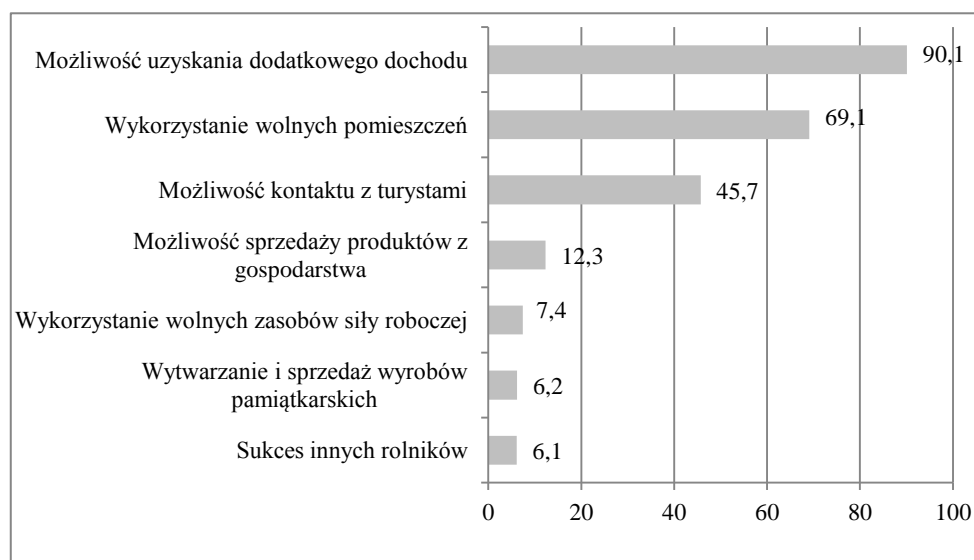
* badani mogli wskazać maksymalnie 3 odpowiedzi

Źródło: badania własne

Opinie kwaterodawców i turystów²⁰¹ w znacznej mierze pokrywały się. Najczęściej wskazywanymi były: uprzejmość i życzliwość, łatwość nawiązywania kontaktów oraz cierpliwość. Sporadycznie, przez osoby prowadzące działalność agroturystyczną, wymieniane były: konieczność znajomości okolicznych atrakcji oraz wiedza o regionie i jego historii. Wśród turystów natomiast: wiedza o regionie oraz poczucie humoru. Tak duża zgodność wśród obu grup respondentów świadczyć może o dobrym rozpoznaniu przez usługodawców oczekiwań turystów w tym zakresie.

²⁰¹ Charakterystykę turystów przedstawiono w podrozdziale 5.4. oraz 5.5.

Podobnie jak innym inicjatywom także działalności agroturystycznej towarzyszą pewne oczekiwania i nadzieje zaangażowanych w nią ludzi. Badanych usługodawców zapytano więc o motywy, jakimi kierowali się podejmując działalność agroturystyczną. Chęć przyjmowania turystów wynikała najczęściej z możliwości uzyskania dodatkowego dochodu. Znaczącym motywem okazała się również chęć wykorzystania niezagospodarowanych pomieszczeń w budynku mieszkalnym. Prawie połowa badanych wskazała natomiast możliwość kontaktu z turystami. Dla jednej osoby powodem dla którego zdecydowała się na rozpoczęcie tej działalności była możliwość pozyskiwania środków z funduszy UE na założenie gospodarstwa agroturystycznego. Szczegółowe wyniki przedstawiono na wykresie 17.

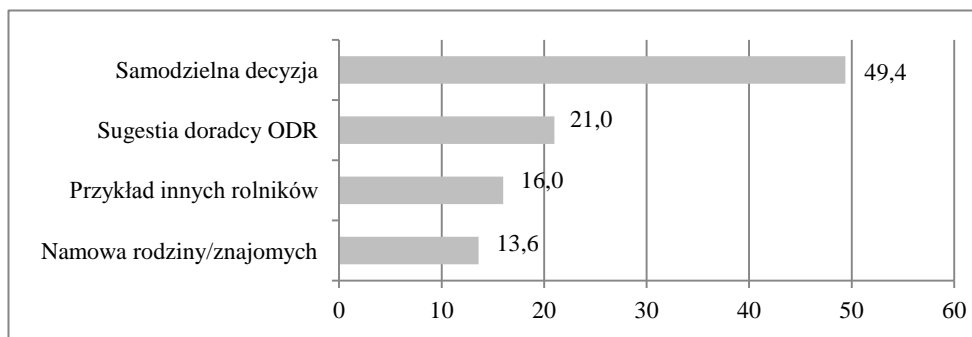
Wykres 17. Motywy podjęcia działalności agroturystycznej [%]

* badani mogli wskazać maksymalnie 3 odpowiedzi

Źródło: badania własne

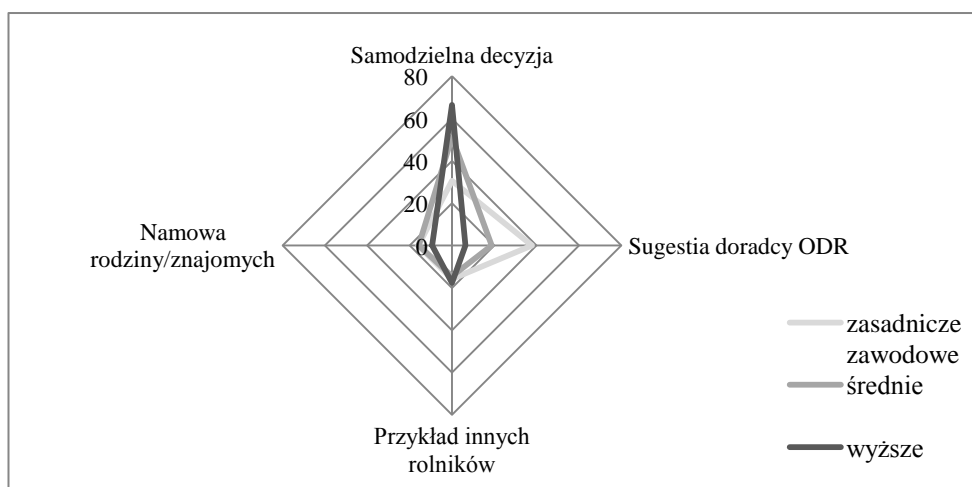
Omawiane motywy zróżnicowane były w zależności od poziomu wykształcenia badanych. Wraz ze wzrostem jego poziomu malało znaczenie motywu związanego z możliwością uzyskania dodatkowego dochodu na rzecz możliwości kontaktu z turystami. Podobną zależność stwierdzono również w przypadku wieku. Osoby starsze, decydując się na przyjęcie turystów w swoim domu, jako ważniejsze wskazywały towarzystwo gości aniżeli korzyści ekonomiczne.

Podczas badań starano się również ustalić źródła inspiracji do rozpoczęcia działalności agroturystycznej. Informacje na ten temat zawarto na wykresie 18. Poza własną inicjatywą w tym zakresie duży udział w propagowaniu agroturystyki przypisać należy doradcom ODR-ów, którzy mieli istotny wpływ na rozpoczęcie tego typu działalności dla znacznej części badanych.

Wykres 18. Źródła inspiracji do podjęcia działalności agroturystycznej [%]
Źródło: badania własne

Podkreślić w tym miejscu należy dość istotną rolę efektu naśladownictwa. Dla 16% badanych źródłem inspiracji do podjęcia działalności agroturystycznej był przykład innych kwaterodawców świadczących usługi agroturystyczne w okolicznych gospodarstwach. Na wykresie 19 przedstawiono źródła inspiracji w zależności od poziomu wykształcenia badanych.

Wykres 19. Źródła inspiracji do podjęcia działalności agroturystycznej w zależności od poziomu wykształcenia badanych [%]
*z uwagi na marginalny odsetek pominięto respondentów z wykształceniem podstawowym
Źródło: badania własne

Osoby lepiej wykształcone znacznie częściej decyzyj o rozpoczęciu działalności agroturystycznej podejmowały samodzielnie, podczas gdy na osoby legitymujące się wykształceniem zasadniczym zawodowym (a także średnim) istotny wpływ wywierali doradcy ODR.

5.2. Zasoby ziemi i pracy w badanych gospodarstwach

Celem niniejszego podrozdziału było scharakteryzowanie badanych gospodarstw pod względem dwóch czynników produkcji – ziemi i pracy.

Nie wszystkie badane gospodarstwa prowadziły jednocześnie działalność agroturystyczną i rolniczą. Odsetek gospodarstw zaangażowanych w obie z wymienionych działalności wynosił 72,8%. Należy zauważyć, że w gminach o korzystnych warunkach do prowadzenia działalności rolniczej (grupa I i II) odsetek ten był niższy aniżeli w gminach o mniej korzystnych warunkach. Można wnioskować, że w gminach o korzystnych warunkach prowadzenia działalności rolniczej dochód z rolnictwa jest wystarczający do zaspokojenia potrzeb rodziny i nie jest konieczne rozwijanie innych działalności (w tym agroturystyki).

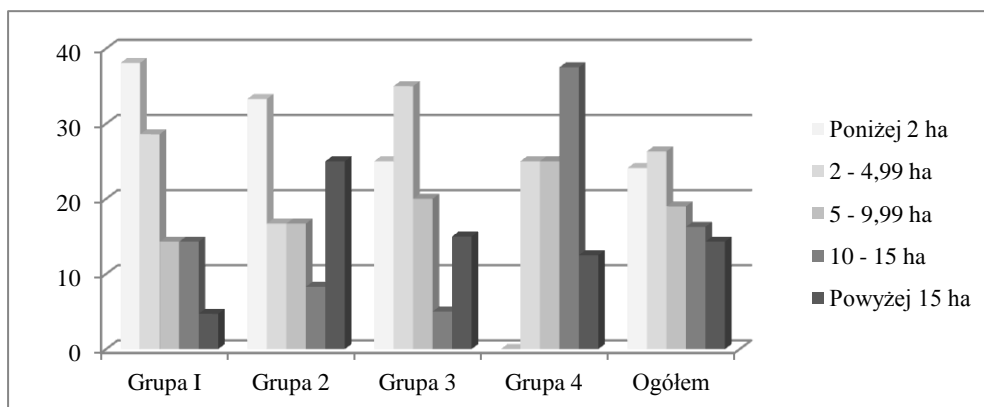
Średnia powierzchnia gospodarstwa rolnego wynosiła 7,0 ha. Przeciętnie największe obszarowo gospodarstwa przyjmujące gości funkcjonowały w grupie IV – 9,0 ha, a najmniejsze w I – 4,8 ha. Największe z badanych gospodarstw miało powierzchnię 30,2 ha (w tym 26,0 ha użytków rolnych) i znajdowało się na terenie gminy Wojciechów, należącej do grupy II. Powierzchnia najmniejszych natomiast wynosiła 1 ha. Szczegółowe dane dotyczące powierzchni badanych gospodarstw zamieszczono w tabeli 16.

Tabela 16. Charakterystyka gospodarstw prowadzących działalność rolniczą i agroturystyczną

	Grupa I	Grupa II	Grupa III	Grupa IV	Ogółem
Odsetek gospodarstw prowadzących działalność turystyczną i rolniczą i [%]	61,9	66,7	80,0	75,0	72,8
Średnia powierzchnia gospodarstwa [ha]:	4,8	7,8	6,5	9,0	7,0
W tym dzierżawione:	0,2	0,6	0,3	-	0,3
Struktura UR [%]:					
Grunty orne	69,4	72,9	76,6	68,7	71,2
Użytki zielone	30,6	23,7	21,3	31,3	26,9
Sady	-	3,4	2,1	-	1,9
Lasy [%]	6,2	8,9	13,8	12,2	10,3
Stawy i jeziora [%]	-	2,6	1,5	1,1	1,4

Źródło: badania własne

Średnia powierzchnia użytków rolnych w badanych gospodarstwach wynosiła 5,2 ha, z czego 71,2% przypadało na grunty orne, 26,9% na użytki zielone, a 1,9% stanowiły sady. Istotnym elementem, wpływającym na atrakcyjność agroturystyczną terenu, są obszary zalesione oraz zbiorniki wodne. Lasy zajmowały średnio w powierzchni badanych gospodarstw 10,3%. Największy ich udział w powierzchni gospodarstw stwierdzono w grupie III. Udział stawów i jezior natomiast w ogólnej powierzchni badanych podmiotów wynosił 1,4%, przy czym w grupie I nie stwierdzono takowych. Wśród badanych gospodarstw dominowały gospodarstwa niewielkie obszarowo. Ich strukturę obszarową z uwzględnieniem poszczególnych grup gmin przedstawiono na wykresie 20.

Wykres 20. Struktura obszarowa badanych gospodarstw rolnych prowadzących działalność agroturystyczną [%]

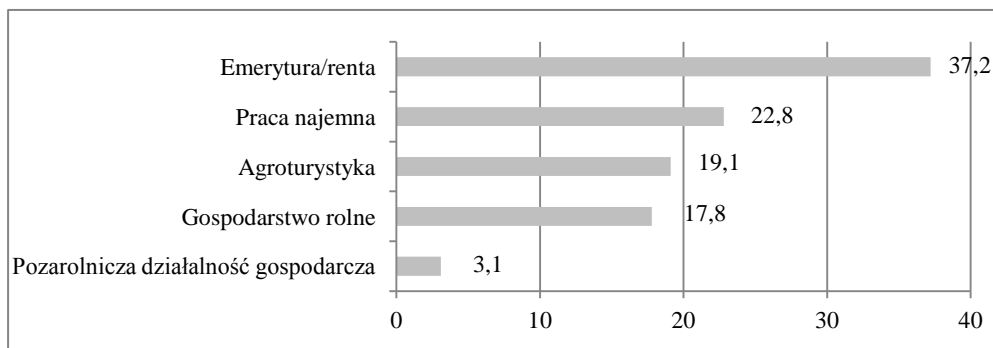
Źródło: badania własne

50,4% z nich nie przekraczało 5 ha. Należy zwrócić uwagę na fakt, iż w grupie II 25,0% stanowiły gospodarstwa o powierzchni powyżej 15 ha. Gminy tej grupy, tj. Borzechów, Siennica Różana i Wąwolnica, to tereny o bardzo korzystnych warunkach do prowadzenia działalności rolniczej, co przełożyło się na dużej mierze na strukturę obszarową gospodarstw tam funkcjonujących. W gminach grupy I, również posiadających korzystne warunki do gospodarowania w rolnictwie, udział gospodarstw dużych był natomiast nieznaczny.

W badaniach uwzględniono także zasoby siły roboczej w badanych gospodarstwach agroturystycznych prowadzących działalność rolniczą. Liczba osób pracujących w gospodarstwie wahała się od 2 do 6. W zdecydowanej większości byli to członkowie rodziny. Wartość modalna dla grupy I i III dotycząca liczby osób pracujących w gospodarstwie wynosiła 2 (podobnie jak dla ogółu badanych gmin), a dla grupy II i IV – 3. Pracownika na stałe zatrudniano tylko w jednym gospodarstwie grupy III, a zatrudnienie sezonowe znalazło 8 osób (w gospodarstwach grupy III i IV). Z przeprowadzonych badań wynika, że badane gospodarstwa były niewielkie obszarowo i pracowali w nich głównie członkowie rodziny właściciela.

5.3. Źródła dochodów

Jednym z celów badań empirycznych było ustalenie struktury źródeł dochodów badanych gospodarstw. Analiza ich wyników pozwoliła stwierdzić, że w każdej z czterech grup gmin największy udział w dochodach ogólnych miały emerytury i renty, a najmniejszy pozarolnicza działalność gospodarcza. Szczegółowe informacje na ten temat zaprezentowano na wykresie 21. Największy udział emerytur i rent wśród źródeł dochodów wynika z faktu, iż wśród właścicieli gospodarstw agroturystycznych znaczny odsetek stanowiły osoby starsze wiekiem.

Wykres 21. Udział źródeł dochodów w ogólnym dochodzie badanych gospodarstw [%]

Źródło: badania własne

Dochody czerpane z gospodarstwa rolnego w I i II grupie przewyższały osiągnięte z agroturystyki, co uzasadnić można korzystnymi warunkami do prowadzenia działalności rolniczej w obu grupach gmin. W grupie III i IV natomiast sytuacja była odwrotna i większy udział w ogólnych dochodach przypisywano agroturystyce. W przypadku gmin grupy III fakt ten nie powinien dziwić ze względu na dużą atrakcyjność turystyczną i niezbyt korzystne warunki do prowadzenia działalności rolniczej. W grupie IV natomiast, w której liczba badanych gospodarstw wynosiła zaledwie 8, średnia udziału agroturystyki w ogólnych dochodach zawyżona została przez jedno z gospodarstw, w którym 90% dochodów pochodziło właśnie z tej działalności. W dwóch innych udział ten był również znaczny i wynosił 40 i 50%.

5.4. Oferta agroturystyczna i jej ocena

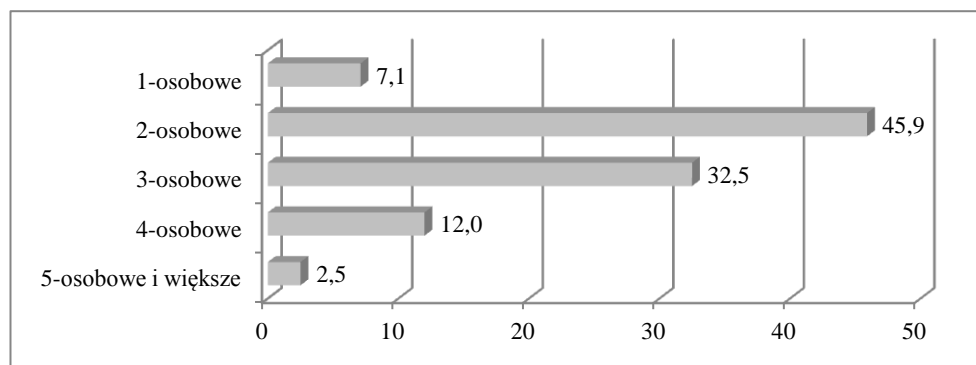
Podstawową usługą świadczoną w badanych gospodarstwach agroturystycznych były noclegi. Badane gospodarstwa dysponowały w sumie 283 pokojami oraz 20 domkami, które mogły pomieścić jednocześnie odpowiednio 745 i 163 osoby. Szczegółowe dane na ten temat, z podziałem na grupy gmin zaprezentowano w tabeli 17.

Tabela 17. Potencjał noclegowy badanych gospodarstw

	Liczba gospodarstw	Pokoje			Liczba domków	Liczba miejsc w domkach
		Ogółem liczba	Z oddzielnym wejściem [%]	Liczba miejsc noclegowych w pokojach		
Grupa I	21	78	9,0	226	1	5
Grupa II	12	39	7,7	103	-	-
Grupa III	40	144	34,0	363	11	81
Grupa IV	8	22	36,4	53	8	77
Ogółem	81	283	23,7	745	20	163

Źródło: badania własne

Niewiele osób mogło liczyć na zakwaterowanie w pokoju 1-osobowym. Natomiast duży udział pokoi 2 i 3 osobowych świadczy o tym, iż badani usługodawcy liczyli na przyjazdy rodzin. Strukturę pokoi, pod względem liczby miejsc noclegowych, zaprezentowano na wykresie 22.

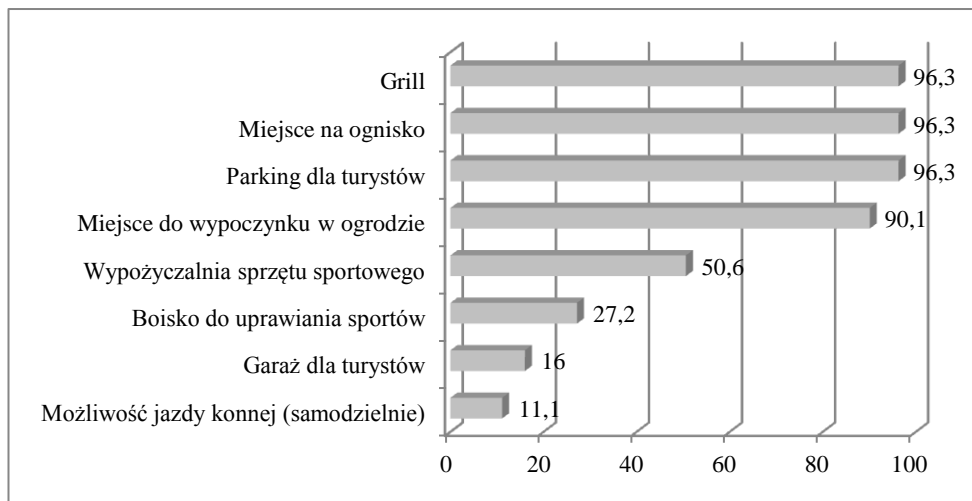
Wykres 22. Struktura pokoi pod względem liczby miejsc noclegowych [%]
Źródło: badania własne

Oddzielną łazienkę posiadało 20,1% ogółu pokoi, a tylko jeden domek nie był w nią wyposażony. W domku natomiast mogło się pomieścić przeciętnie 8 osób. Warto w tym miejscu zaznaczyć, że tylko 24 (29,6%) z badanych gospodarstw było skategoryzowanych przez Polską Federację Turystyki Wiejskiej „Gospodarstwa Gościnne”. 16 z nich posiadało kategorię „standard”, a po 4 jedno i dwa słonceczka. Należy również wskazać, że większość kwater (72,8%) mogła przyjmować gości przez cały rok.

W 61,7% gospodarstw turyści mogli liczyć na całodzienne wyżywienie. Tylko śniadania serwowali właściciele 12,5% kwater, a same obiady 16,0%. Właściciele żadnego z badanych gospodarstw nie deklarowali możliwości podawania gościom jedynie kolacji. Warto również zwrócić uwagę na fakt, iż serwowane w 56,8% gospodarstw posiłki przygotowywane były przynajmniej w połowie z produktów pochodzących z własnego gospodarstwa rolnego.

Niespełna 5% badanych gospodarstw przystosowanych było do przyjęcia osób niepełnosprawnych. Właściciele 10 następnych zamierzali w najbliższym czasie dostosować swoje kwatery do potrzeb takich osób. Zdaniem reszty usługodawców brak było ekonomicznych przesłanek skłaniających ich do modernizacji budynku mieszkalnego i przystosowania go do potrzeb osób niepełnosprawnych, co wynikało z braku zainteresowaniem osób niepełnosprawnych wypoczynkiem w gospodarstwach badanych (w ich opinii).

Na wykresie 23 zaprezentowano wyposażenie badanych gospodarstw agroturystycznych w elementy infrastruktury rekreacyjnej, z której mogli korzystać wypoczywający turyści.

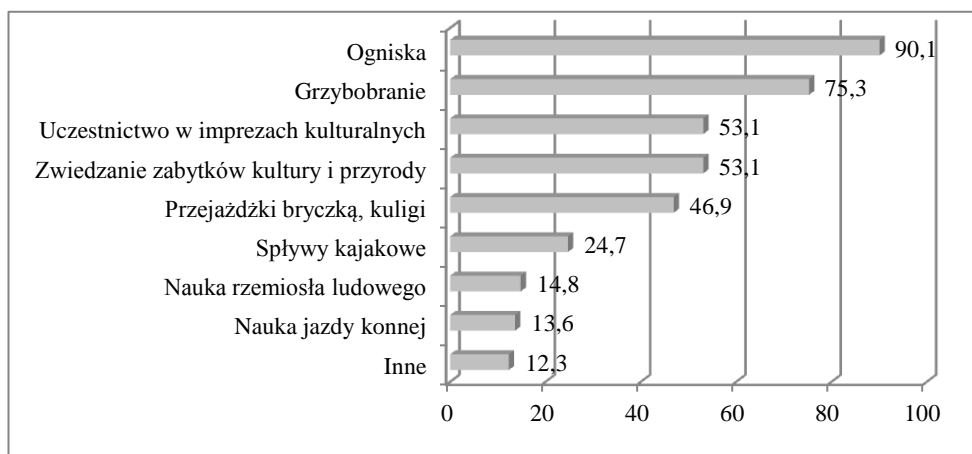

Wykres 23. Wyposażenie badanych gospodarstw agroturystycznych w elementy infrastruktury rekreacyjnej [%]

Źródło: badania własne

Jak wynika z zaprezentowanych danych prawie wszystkie gospodarstwa umożliwiały turystom korzystanie z grilla, miejsca na rozpalenie ogniska i parkingu, a zdecydowana większość wyposażona była w meble ogrodowe umożliwiające gościom wypoczynek wśród przydomowej zieleni. Właściciele trzech badanych gospodarstw wskazali również, że goście mogą skorzystać z niewielkiego przydomowego basenu, a także quada.

Badani kwaterodawcy organizowali również dla swoich gości różnego rodzaju dodatkowe atrakcje. Informacje na ten temat zaprezentowano na wykresie 24.

Wykres 24. Dodatkowe atrakcje organizowane dla gości w badanych gospodarstwach [%]

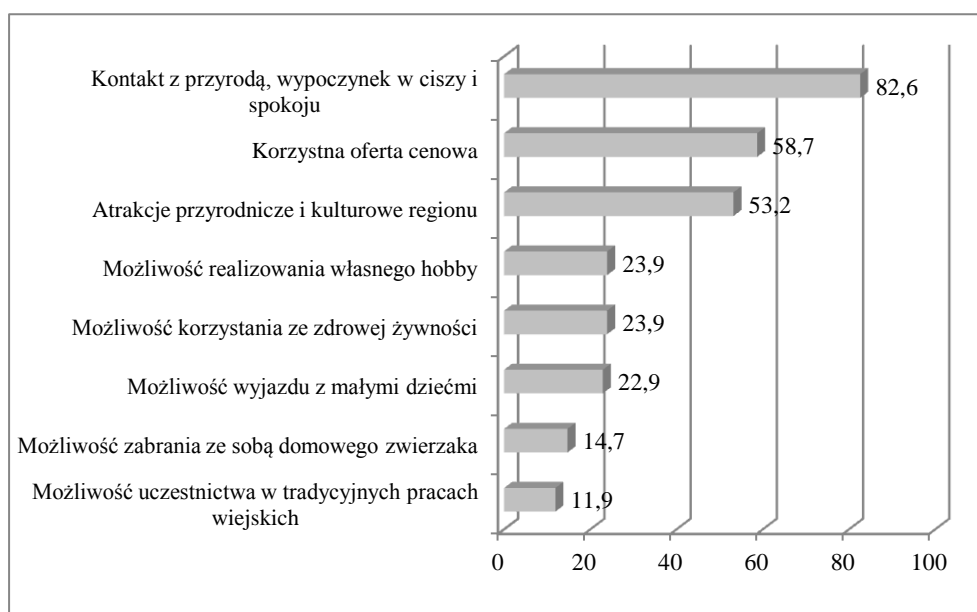
Źródło: badania własne

W kategorii inne wymieniano także: kursy gotowania i wypieku chleba, kurs florystyki, zwiedzanie prywatnego muzeum minerałów, edukację przyrodniczą połączoną z fotografią ornitologiczną, wspólne wędkowanie na własnym stawie, wspólne grillowanie wraz ze śpiewem przy akompaniamencie muzyki, naukę przetwórstwa owoców i warzyw, spływy tratwą i stateczkiem po Bugu.

O ocenę oferty agroturystycznej badanych gospodarstw poproszeni też zostali wypoczywający w nich turyści. Badaniami objęto 218 osób wypoczywających w analizowanych gospodarstwach agroturystycznych w okresie przeprowadzania badań.

Wiek badanych osób był dość zróżnicowany. Największą grupę stanowili turyści między 25 a 39 rokiem życia (42,7%). Drugą pod względem liczebności grupą wiekową były osoby między 40 a 60 rokiem (33,5%). Osoby młode (do 24 roku życia) oraz starsze (powyżej 60 lat) stanowiły po 11,9% badanej grupy. Większość respondentów była dobrze wykształcona – 48,2% z nich posiadało wykształcenie wyższe a 39,9% średnie. Poziom wykształcenia przekładał się na charakter wykonywanej pracy – 64,2% stanowili bowiem pracownicy umysłowi, a 14,7% pracownicy fizyczni. 11,9% badanych pobierało emeryturę lub rentę, a 9,2% studiowało.

Motywy, jakimi kierowali się badani turyści przy wyborze wypoczynku w gospodarstwie agroturystycznym zaprezentowano na wykresie 25.

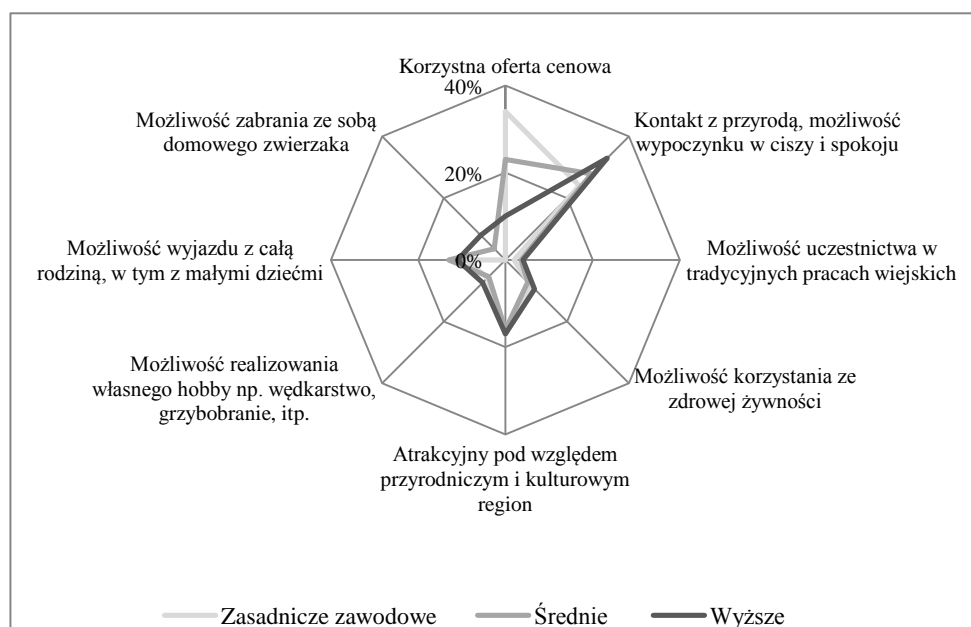

Wykres 25. Motywy wyboru wypoczynku w gospodarstwie agroturystycznym przez badanych turystów [%]

*badani mogli wskazać maksymalnie 3 odpowiedzi

Źródło: badania własne

Większość decyzji związanych ze spędzeniem urlopu w gospodarstwie agroturystycznym motywowana była: kontaktem z przyrodą, ciszą i spokojem oraz atrakcyjnością kulturową wsi. Dla większości badanych obojętna nie była również atrakcyjna oferta cenowa tego typu wypoczynku. Należy zaznaczyć, że motywy, które wskazywali turyści zróżnicowane były w zależności od poziomu ich wykształcenia, co zaprezentowano na wykresie 26. Osoby lepiej wykształcone oczekiwały najczęściej kontaktu z przyrodą oraz możliwości wypoczynku w ciszy i spokoju, podczas gdy dla turystów legitymujących się wykształceniem podstawowym i zasadniczym zawodowym największe znaczenie miała cena oferowanych przez gospodarstwa agroturystyczne usług. Ma to niewątpliwie związek z poziomem dochodów i rodzajem wykonywanej pracy będących wynikiem poziomu wykształcenia badanych.

Wykres 26. Motywy wyboru wypoczynku w gospodarstwie agroturystycznym w zależności od poziomu wykształcenia badanych [%]

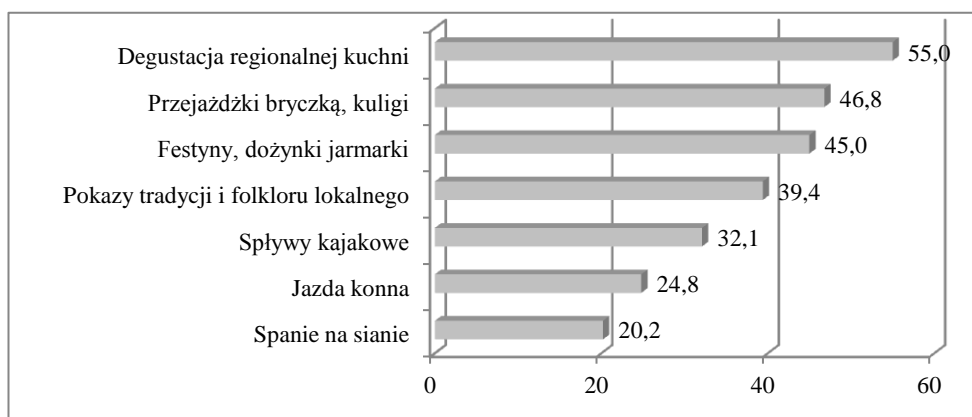
*z uwagi na marginalny odsetek pominięto respondentów z wykształceniem podstawowym

Źródło: badania własne

Zróżnicowanie deklarowanych motywów wyboru tej formy wypoczynku zauważyć można także w poszczególnych grupach wiekowych respondentów. Dla osób młodszych wiekiem nadrzędne znaczenie miała korzystna oferta cenowa oraz możliwość wyjazdu z małymi dziećmi. Osoby starsze natomiast, jako motywy wyboru agroturystyki wskazywały najczęściej kontakt z przyrodą oraz możliwość wypoczynku w ciszy i spokoju, możliwość korzystania ze zdrowej żywności oraz atrakcje przyrodnicze i kulturowe odwiedzanego terenu.

Najczęściej wybieranymi przez turystów formami czynnego wypoczynku były: wycieczki piesze, jazda rowerem, kąpiele w rzece i jeziorze oraz jazda konna. Wędkarstwo cieszyło się największym powodzeniem jako uprawiane przez turystów hobby.

Na wykresie 27 przedstawiono najczęściej wskazywane atrakcje, z jakich chcieliby skorzystać dodatkowo badane osoby.

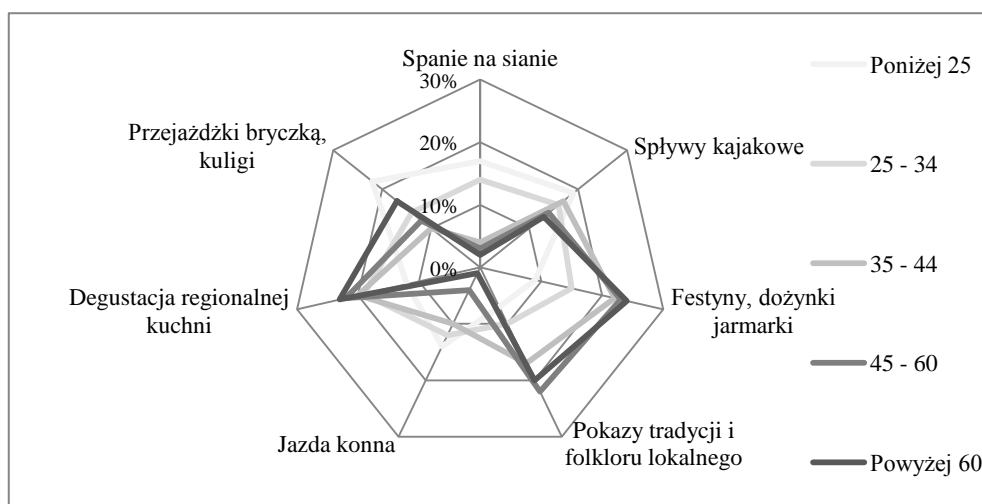

Wykres 27. Atrakcje, z jakich chcieliby skorzystać badani turyści [%]

*badani mogli wskazać maksymalnie 3 odpowiedzi

Źródło: badania własne

Znaczne zróżnicowanie preferencji stwierdzono w odniesieniu do wieku respondentów (wykres 28).

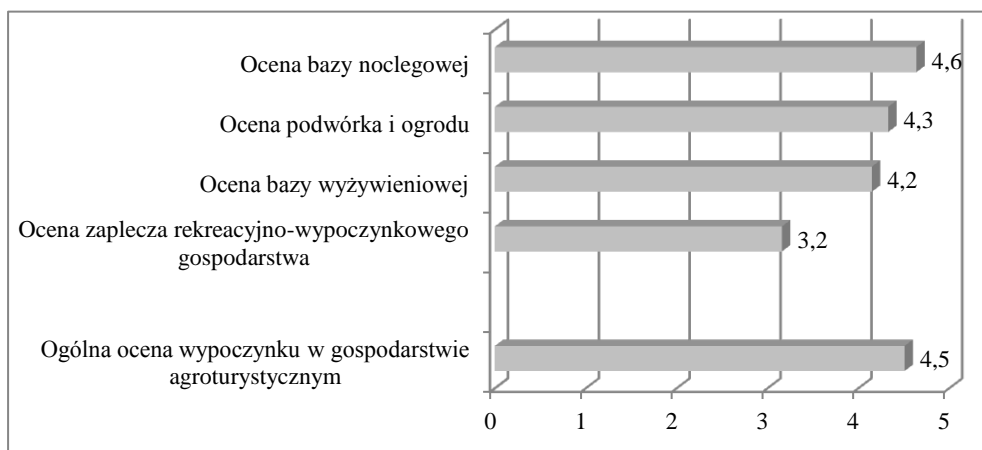

Wykres 28. Atrakcje, z jakich chcieliby skorzystać badani turyści w zależności od ich wieku [%]

Źródło: badania własne

Pożądaną przez badanych atrakcje nie były natomiast znacząco zróżnicowane w zależności od poziomu ich wykształcenia. Można jednak stwierdzić, że wraz z jego wzrostem rosła chęć poznania lokalnej kultury, jej spuścizny kulinarnej oraz uczestnictwa w festynach, dożynkach i jarmarkach. Mniej natomiast zainteresowanie spaniem na sianie, przejazdami bryczką i kuligami. Osoby młodsze preferowały bardziej aktywne ruchowo urozmaicenie wolnego czasu, podczas gdy starsi wiekiem turyści przejawiali większe zainteresowanie folklorem, regionalną kuchnią oraz imprezami kulturalnymi.

Badani turyści zostali również poproszeni o ocenę poszczególnych elementów wypoczynku w gospodarstwie agroturystycznym i jego otoczeniu. Uśrednione wyniki zaprezentowano na wykresie 29.

Wykres 29. Ocena elementów oferty turystycznej gospodarstwa i jego otoczenia w opinii turystów [skala 1-5]

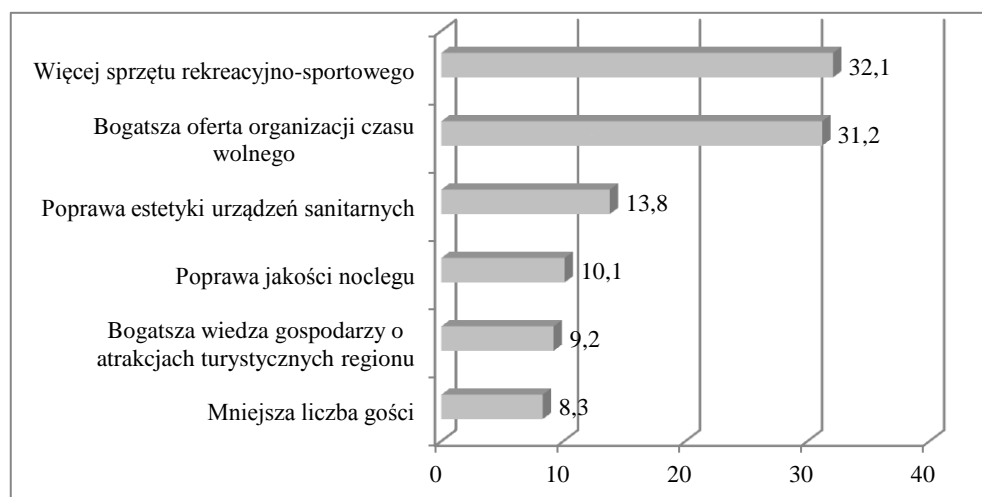
*ogólna ocena nie jest średnią pozostałych ocen

Źródło: badania własne

Średnia ogólnych ocen wypoczynku w gospodarstwach agroturystycznych w opinii badanych turystów ukształtowała się na poziomie 4,5, co świadczyć może o zadowoleniu badanych osób z pobytu.

Satysfakcję klientów może potwierdzać ponadto fakt, iż wszyscy z badanych gości deklarowali chęć skorzystania w przyszłości z tej formy wypoczynku, a 97,2% turystów stwierdziło, że poleciliby tę formę spędzania wolnego czasu rodzinie i znajomym.

Tak wysokie oceny oraz deklaracje o chęci korzystania w przyszłości z usług agroturystycznych nie oznaczały jednak, że turyści nie stwierdzili szeregu uchybień i konieczności zmian pewnych rzeczy w gospodarstwach, w których wypoczywali. Największa część badanych zarzucała niedostatek sprzętu rekreacyjnego oraz ubogą ofertę organizacji czasu wolnego proponowaną przez usługodawców. Szczegółowe dane na ten temat zaprezentowano na wykresie 30.

Wykres 30. Elementy oferty, które powinny ulec zmianie w celu poprawienia jakości świadczonych usług agroturystycznych w opinii turystów [%]

Źródło: badania własne

Jak wynika z zaprezentowanych informacji, osoby wypoczywające w gospodarstwach agroturystycznych były zadowolone z pobytu. Świadczy o tym ogólna jego ocena oraz chęć ponownego wypoczynku w tego typu obiekcie, deklarowana przez wszystkich badanych. Nie oznacza to jednak, że opisywane obiekty wolne są od drobnych niedociągnięć, a oferty organizacji czasu wolnego przez gospodarzy nie można wzbogacić. Przyczyną tak wysokich ocen mogą być również przyjacielskie stosunki łączące gospodarzy z ich gośćmi. Nie zmienia to jednak faktu, że agroturystyka postrzegana była przez respondentów jako satysfakcjonujący sposób spędzania urlopu i wolnego czasu.

5.5. Segmentacja rynku

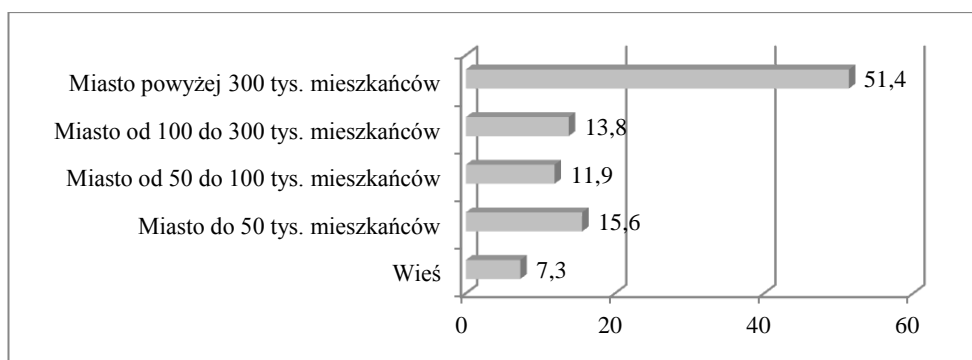
Powodem, dla którego segmentacji rynku przypisuje się istotne znaczenie jest fakt, że pozwala ona na rozpoznanie potrzeb nabywców, wybór rynków docelowych i określenie w ofercie kluczowych korzyści dla każdego z nich. Takie postępowanie przesądza w dużym stopniu o powodzeniu na konkurencyjnym rynku, w tym na rynku turystycznym i agroturystycznym. Segmentację, wg D. Dudkiewicz zdefiniować można jako „podział rynku, według określonych kryteriów, na względnie homogeniczne grupy klientów, polegający na agregowaniu ludzi o podobnych potrzebach i możliwościach ich zaspokojenia”²⁰².

Celem niniejszego podrozdziału było dokonanie segmentacji rynku odbiorców usług agroturystycznych na podstawie badań przeprowadzonych wśród

²⁰² D. Dudkiewicz (red.): Marketing usług turystycznych. Wyższa Szkoła Ekonomiczna ALMAMER, Warszawa 2007, s. 32.

turystów wypoczywających w analizowanych gospodarstwach. W charakterystyce uwzględniono następujące cechy: miejsce zamieszkania, sytuację finansową, wykształcenie, współtowarzyszy podróży.

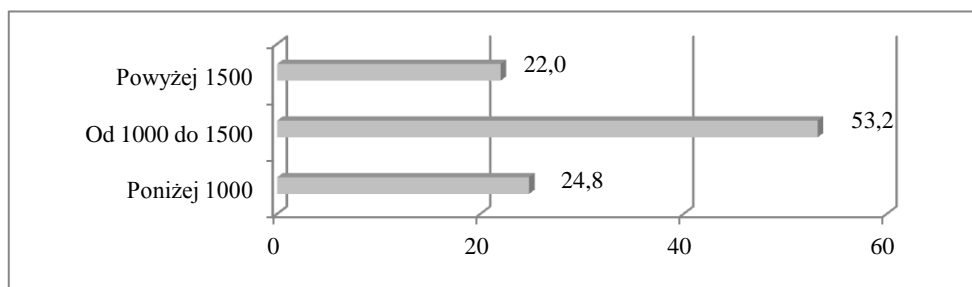
Turystami odwiedzającymi gospodarstwa agroturystyczne byli w zdecydowanej większości (93,1% badanych) mieszkańcy miast, przy czym ponad połowa z nich przyjechała z miast liczących ponad 300 tys. osób. Szczegółowe informacje na ten temat przedstawiono na wykresie 31. Większość turystów pochodziła z takich województw jak: mazowieckie, lubelskie, śląskie oraz podkarpackie.

Wykres 31. Miejsce zamieszkania turystów wypoczywających w badanych gospodarstwach agroturystycznych [%]

Źródło: badania własne

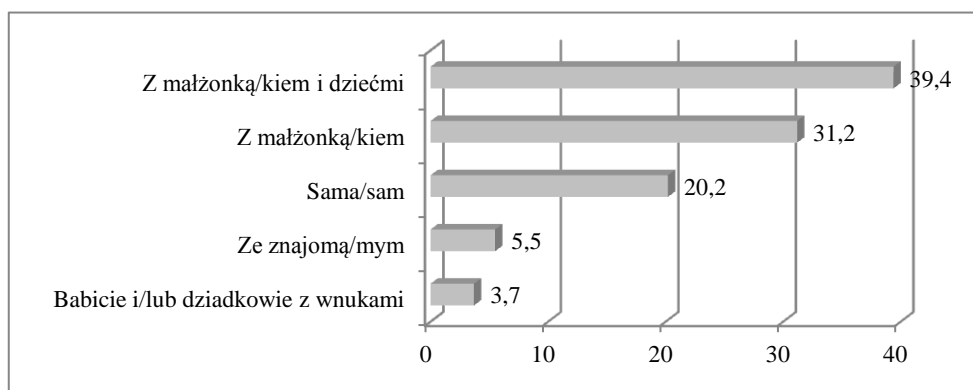
Na wykresie 32 zaprezentowano natomiast sytuację finansową respondentów. W większości byli to członkowie rodzin średnio zamożnych, w których dochód na 1 osobę wynosił 1000-1500 zł.

Wykres 32. Dochód na 1 osobę w gospodarstwie domowym badanych turystów w 2008 r. [zł]

Źródło: badania własne

Prawie połowa respondentów legitymowała się wykształceniem wyższym, a 39,9% średnim. Odwiedzającymi gospodarstwa agroturystyczne były najczęściej rodziny z dziećmi. Często były to również małżeństwa, a także pojedyncze osoby. Wyniki przedstawiono na wykresie 33.

Wykres 33. Osoby towarzyszące badanym turystom [%]

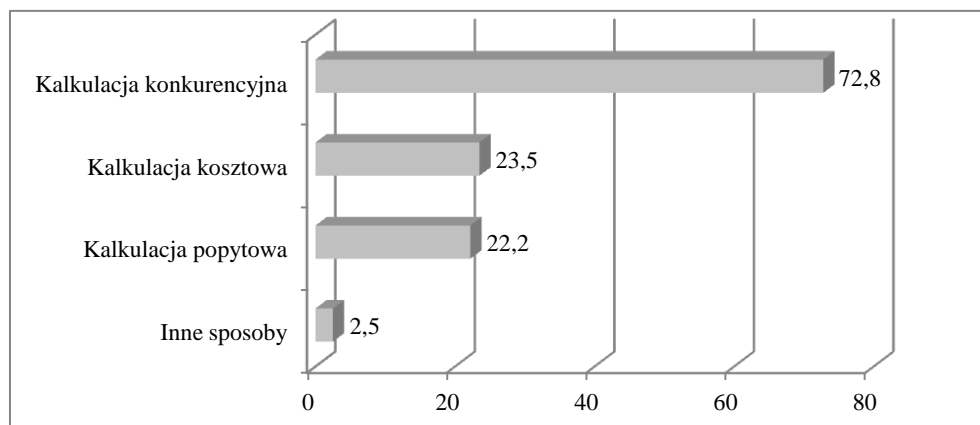
Źródło: badania własne

Z zaprezentowanych informacji wynika, że odwiedzającymi gospodarstwa agroturystyczne są najczęściej turyści stosunkowo dobrze wykształceni, średnio zarabiający mieszkańcy dużych miast, którzy odpoczywają w gronie rodziny bądź (głównie w przypadku osób starszych) małżonki/ka. Informacje tego typu powinny okazać się przydatne właścicielom gospodarstw agroturystycznych celem lepszego dopasowania oferty do konkretnej grupy odbiorców. Sugerują one również na co zwrócić szczególną uwagę podczas przygotowywania materiałów promocyjnych oraz treści i warstwy ikonograficznej w przypadku stron internetowych, aby właściwie dobrane informacje przekazywane za ich pośrednictwem ułatwiały i dawały pewność wyboru odpowiedniej oferty przyszłym gościom. Zdjęcia atrakcyjnego i bezpiecznego placu zabaw dla dzieci oraz wyartykułowane w korzystny sposób możliwości spędzania i organizacji czasu wolnego w przypadku małych turystów dla znacznej części rodziców mogą okazać się powodem decydującym o wyborze oferty konkretnego gospodarstwa. Dla osób starszych, ceniących często samotność, ciszę i spokój mogą być natomiast sygnałem do konieczności dalszych poszukiwań satysfakcjonującego miejsca destynacji turystycznej.

5.6. Cena produktu agroturystycznego i sposoby jej kształtowania

Właściciele badanych gospodarstw agroturystycznych zapytani zostali o sposób ustalania ceny swoich usług²⁰³. Wskazywane tu było kilka sposobów. Szczegółowe informacje zaprezentowano na wykresie 34. Najczęściej wykorzystywanym sposobem ustalenia ceny usług w badanych gospodarstwach było wzorowanie się na innych gospodarstwach prowadzących taką działalność.

²⁰³ Szerzej na temat ustalania ceny produktu turystycznego: Ch. Lovelock, Ch. Winberg: Marketing Challenges. McGraw-Hill, New York 1985; T. Nagle: The Strategy and Tactics of Pricing. Prentice Hall Inc., New Jersey 1987.

Wykres 34. Sposoby ustalania ceny w badanych gospodarstwach agroturystycznych [%]

*badani mogli podać więcej niż jedną odpowiedź

Źródło: badania własne

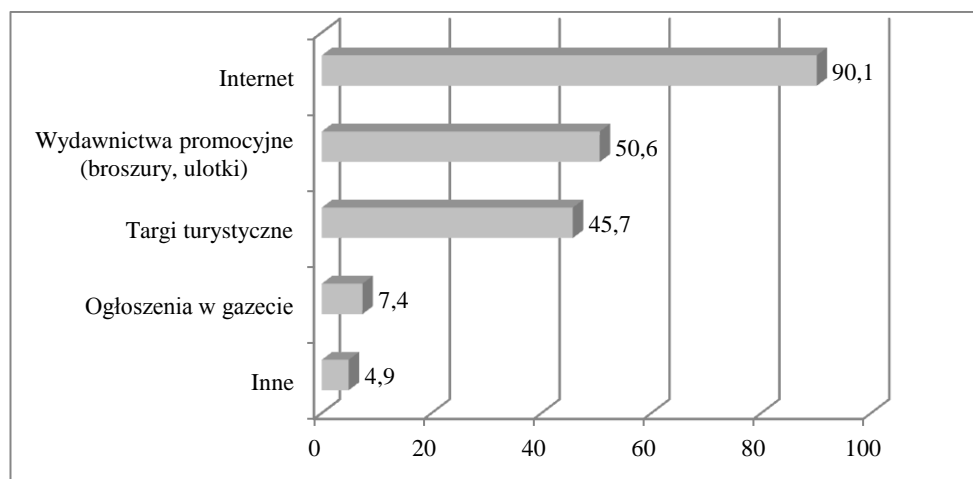
Właściciele 87,7% gospodarstw twierdzili, że możliwa jest negocjacja sugerowanych przez nich cen. 95,1% badanych kwaterodawców stosowało różnego rodzaju zniżki dla turystów. W 77,8% badanych gospodarstw goście mogli spodziewać się zniżki za pobyt swoich dzieci, a w 76,5% jednostkowa cena za dzień wypoczynku była mniejsza w przypadku dłuższego pobytu. 40,7% badanych gospodarstw oferowało tańszy pobyt po sezonie. 32,1% kwaterodawców natomiast stosowało zniżki dla stałych klientów i grup zorganizowanych. Emeryci i renciści mogli liczyć na tańszy wypoczynek w 6,3% badanych gospodarstw.

Średnia cena jednodniowego pobytu bez wyżywienia w badanych gospodarstwach w roku 2009 wynosiła 30 zł. Cena maksymalna wynosiła 80 zł (gmina Janów Podlaski), najniższa natomiast 20 zł. – takie gospodarstwa funkcjonowały w większości badanych gmin. Za całodienne wyżywienie gospodarze żądali od 25 do 120 zł. Średnio jego cena kształtowała się na poziomie 40 zł.

Jak wynika z zaprezentowanych danych pobyt w gospodarstwie agroturystycznym jest stosunkowo tanią formą wypoczynku, podczas którego znaczna część wydanych pieniędzy przeznaczana jest na posiłki (ok. 60%). W wielu gospodarstwach do dyspozycji gości jest jednak aneks kuchenny, który umożliwia przygotowywanie posiłków, czasem nawet z przywiezionych ze sobą produktów spożywczych we własnym zakresie, co czyni tę formę wypoczynku jeszcze tańszą. Warto jednak zwrócić uwagę na fakt, iż serwowane w 56,8% gospodarstw posiłki przygotowywane były przynajmniej w połowie z produktów pochodzących z własnego gospodarstwa rolnego, co w znacznym stopniu przekładać się może na ich jakość oraz walory smakowe i zapachowe, a tym samym na satysfakcję gości i ich przeświadczenie o spożywaniu „zdrowej żywności”.

5.7. Promocja i dystrybucja

Promocja jest instrumentem marketingu-mix, za pomocą którego dąży się do wzrostu znajomości produktu lub firmy przez rynek lub wybrany segment rynku²⁰⁴. Nieco szerzej można ją określić jako oddziaływanie na potencjalnych nabywców, polegające na dostarczaniu informacji, argumentacji, obietnic i zachęt skłaniających do kupowania oferowanych produktów, a także sprzyjających kreowaniu przychylniej opinii o wytwarzających je i sprzedających przedsiębiorstwach²⁰⁵, w omawianym przypadku gospodarstwach agroturystycznych. Promocja jest więc formą komunikacji zachodzącej pomiędzy gospodarstwem a klientem. Badani kwaterodawcy zapytani zostali o sposoby, jakimi przekazują potencjalnym klientom informacje o swoim gospodarstwie i usługach w nim oferowanych. Odpowiedzi były dość zróżnicowane. Najczęściej stosowaną formą promocji badanych gospodarstw był internet. Wykorzystywało go ponad 90% usługodawców. Połowa usługodawców promowała swoje gospodarstwa poprzez ulotki i broszury promocyjne. W kategorii „inne” wymieniane było najczęściej rozpowszechnianie informacji o prowadzonej działalności za pośrednictwem znajomych. Jedna z badanych osób zaznaczyła również, że promuje swoje gospodarstwo dzięki współpracy z uczelniami i szkołami rolniczymi poprzez przyjmowanie studentów i uczniów na praktyki. Szczegółowe informacje dotyczące form promocji wykorzystywanych w badanych gospodarstwach zaprezentowano na wykresie 35.

Wykres 35. Sposoby promocji stosowane w badanych gospodarstwach [%]

*badani mogli wskazać więcej niż jedną odpowiedź

Źródło: badania własne

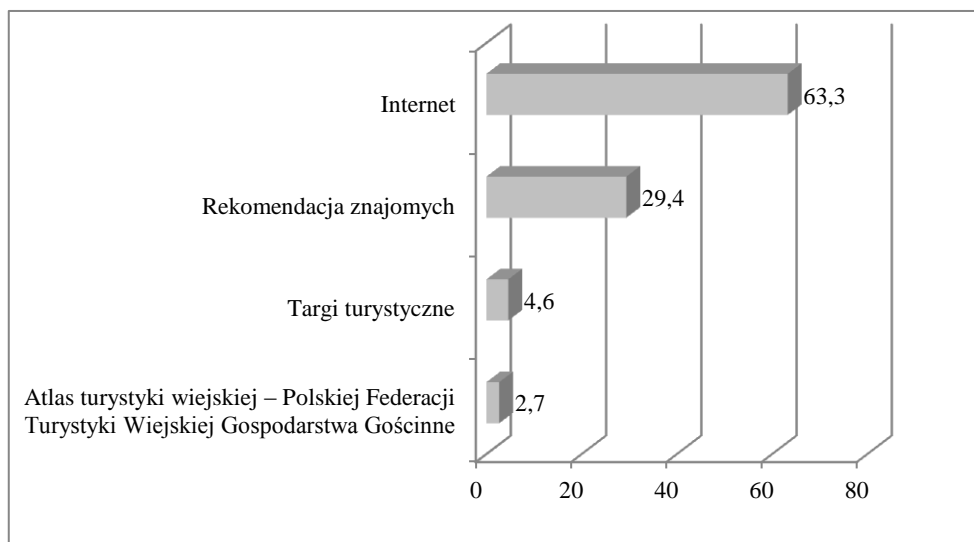
²⁰⁴ J. Altkorn, T. Kramer: Leksykon Marketingu. PWE, Warszawa 1998, s. 197.

²⁰⁵ T. Sztucki: Encyklopedia marketingu. Agencja Wydawnicza Placet, Warszawa 1998, s. 256.

Największa część badanych (prawie 90%), jako skuteczną formę promocji swojego przedsięwzięcia wskazywała internet. Dużą skutecznością w opinii badanych odznaczała się również wymiana informacji między samymi turystami – prawie 60% twierdziło, że goszczone osoby wybrały ich gospodarstwo z polecenia znajomych.

W powyższym zestawieniu nie uwzględniono stowarzyszeń agroturystycznych oraz ośrodków doradztwa rolniczego. Należy zwrócić uwagę na fakt, iż nie wszyscy usługodawcy wykazywali chęć zrzeszania się – przynależność do stowarzyszeń agroturystycznych deklarowało 61,7% badanych. W ich przypadku promocja poprzez internet odbywała się również za pośrednictwem stron stowarzyszeń (czasem również urzędu gminy i powiatu). Własną stroną internetową posiadało bowiem zaledwie 28,4% badanych gospodarstw. To również dzięki stowarzyszeniom możliwe było promowanie zrzeszonych gospodarstw na targach agroturystycznych. Podobnie rozpatrywać należy ODRy, które również promują na swoich stronach gospodarstwa agroturystyczne, a niejednokrotnie są także wydawcami folderów, broszur i katalogów propagujących agroturystykę.

Celem zweryfikowania opinii właścicieli gospodarstw dotyczących najbardziej efektywnych form promocji, badani turyści zapytani zostali w jaki sposób uzyskali informacje o gospodarstwie, w którym wypoczywają. Wyniki zaprezentowane na wykresie 36 potwierdzają osąd kwaterodawców dotyczący skuteczności poszczególnych form promowania działalności agroturystycznej.

Wykres 36. Sposoby uzyskania przez turystów informacji o gospodarstwie [%]
Źródło: badania własne

Zdecydowana większość turystów bowiem jako źródło, z którego dowiedzieli się o gospodarstwie agroturystycznym w którym wypoczywają, wskazywała internet

oraz znajomych. Wśród respondentów nie pojawiały się odpowiedzi wskazujące stowarzyszenia agroturystyczne mimo, iż większość gospodarstw właśnie na ich stronach zamieszczone ma swoje oferty. Stąd też działalności tych instytucji na rzecz promocji agroturystyki i gospodarstw świadczących tego typu usługi nie można marginalizować.

Przed przyjazdem do gospodarstwa 89,9% respondentów dokonało rezerwacji. Zdecydowana większość z nich (92,2%) dokonała jej za pośrednictwem telefonu bądź internetu, a pozostali dzięki rodzinie lub znajomym.

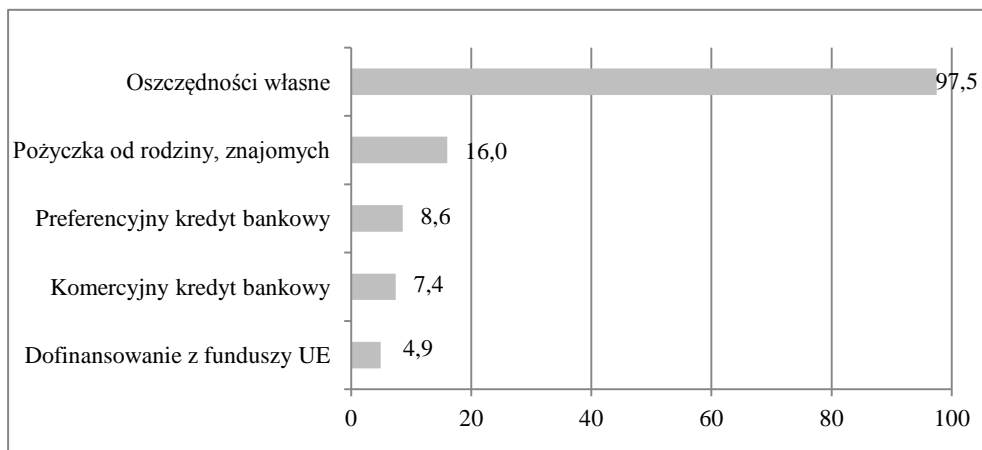
Warto w tym miejscu zwrócić uwagę na olbrzymią rolę internetu w promocji gospodarstw rolnych i samej agroturystyki oraz dystrybucji usług w nich świadczonych. Prezentowane dane dotyczące tego źródła informacji porównano z badaniami innych autorów. Badania przeprowadzone w 2007 roku przez A. Niedziółkę (na próbie 365 małopolskich gospodarstw agroturystycznych) pozwoliły stwierdzić, że internet, jako formę promocji stosowało 61,9% badanych gospodarstw²⁰⁶. Danych tych nie można uogólniać, pozwalają one natomiast ukazać znaczący wzrost rangi internetu w promocji gospodarstw agroturystycznych. Również badania prowadzone w 2003 roku przez L. Strzembickiego (na próbie 416 turystów wypoczywających w gospodarstwach agroturystycznych w różnych częściach kraju) wskazują na istotne znaczenie internetu jako źródła informacji dla chcących spędzić czas wolny na wsi²⁰⁷. Jak wynika z zaprezentowanych wyników badań, internet w ciągu ostatnich lat jest coraz częściej wykorzystywanym i skutecznym źródłem informacji na temat gospodarstw agroturystycznych i usług w nich świadczonych.

5.8. Źródła finansowania działalności agroturystycznej

Istotną kwestią przy rozpoczynaniu jakiegokolwiek działalności jest ustalenie źródeł jej finansowania oraz wysokości kosztów z tym związanych, stąd też wśród pytań zadanych badanym usługodawcom znalazły się takie, które pozwoliły na określenie wyżej wymienionych aspektów. Możliwe do wykorzystania źródła finansowania działalności agroturystycznej przedstawiono w rozdziale 2.6. dotyczącym czynników instytucjonalnych rozwoju agroturystyki. W niniejszym podrozdziale przedstawiono natomiast te, z których korzystali badani usługodawcy. Szczegółowe informacje na ten temat zaprezentowano na wykresie 37.

²⁰⁶ A. Niedziółka: Wykorzystanie sieci Internet w promocji produktu agroturystycznego na przykładzie województwa małopolskiego. [w:] Zastosowanie technologii informacyjnych do wspomagania zarządzania procesami gospodarczymi. Wydawnictwo Wyższej Szkoły Finansów i Zarządzania w Białymstoku, Białystok 2008, s. 80.

²⁰⁷ L. Strzembicki: Wypoczynek w gospodarstwach wiejskich w opinii turystów. [w:] Turystyka wiejska a rozwój i współpraca regionów. Prace naukowo-dydaktyczne Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Krośnie, Krosno 2005, s. 32.

Wykres 37. Źródła finansowania rozpoczęcia działalności agroturystycznej [%]

* badani mogli wskazać więcej niż jedną odpowiedź

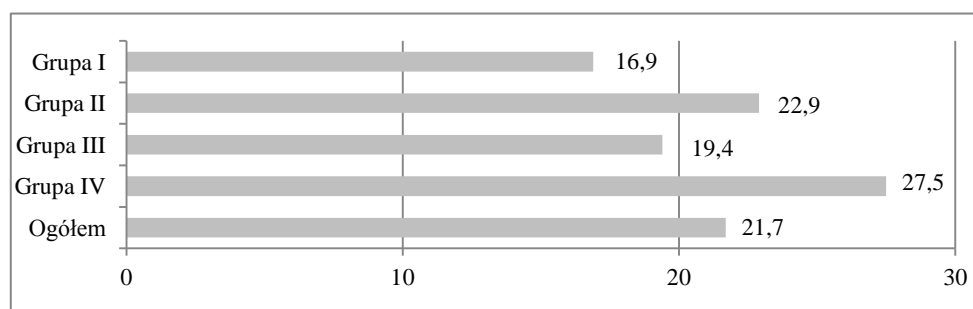
Źródło: opracowanie własne

Prawie wszyscy badani kwaterodawcy rozpoczęcie działalności agroturystycznej finansowali z własnych oszczędności. Dla 63,0% respondentów było to jedyne źródło finansowania tego przedsięwzięcia. Jedyne dwie osoby w ogóle nie wykorzystwały własnych pieniędzy aby rozpocząć przyjmowanie turystów we własnym gospodarstwie. Pożyczka od rodziny lub znajomych okazała się niezbędna dla 16,0% badanych. Nieliczni natomiast wykorzystali w tym celu preferencyjny bądź komercyjny kredyt bankowy. Bardzo niewielkie wśród badanych kwaterodawców było wykorzystanie środków UE na cele związane z przyjmowaniem gości we własnym gospodarstwie. Jedyne 4 osoby wskazały, że pozyskały takie fundusze. W trzech przypadkach były to środki finansowe pochodzące z programu SAPARD. Jeden z respondentów skorzystał z programu „Różnicowanie w kierunku działalności nierolniczej” PROW, w którego cel działania wpisano działalność związaną z agroturystyką. Należy podkreślić, że wykorzystanie funduszy UE było relatywnie niewielkie.

5.9. Ekonomiczne i pozaekonomiczne korzyści rozwoju działalności agroturystycznej

W niniejszym podrozdziale zostały zaprezentowane wyniki badań ukazujące ekonomiczne i pozaekonomiczne korzyści uzyskiwane przez kwaterodawców dzięki świadczeniu usług agroturystycznych, a także informacje dotyczące kosztów prowadzenia działalności agroturystycznej oraz wyniki analizy danych pozyskanych z wywiadów przeprowadzonych z ludnością miejscową badanych gmin, wskazujące na jej korzyści związane z rozwojem agroturystyki na ich terenie.

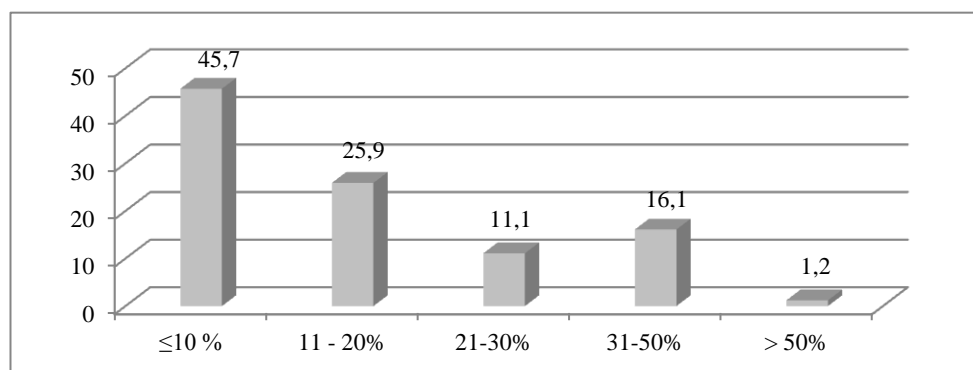
Rozpoczęciu działalności agroturystycznej 90,1% kwaterodawców towarzyszyła nadzieje uzyskania z tego tytułu dodatkowych korzyści finansowych. Na wykresie 37 zaprezentowano czy i na ile nadzieje te zostały spełnione.

Wykres 37. Średni wzrost dochodu gospodarstw domowych w poszczególnych grupach gmin spowodowany prowadzeniem działalności agroturystycznej w opiniach właścicieli [%]

Źródło: badania własne

Wszyscy właściciele badanych gospodarstw deklarowali wzrost dochodów z tytułu prowadzonej działalności agroturystycznej, który wynosił średnio 21,7%. Na wykresie 38 zaprezentowano poszczególne grupy udziału dochodu z agroturystyki w dochodzie ogólnym badanych. Największą grupę stanowiły tu gospodarstwa, w których dochód z prowadzonej działalności był stosunkowo niewielki i nie przekraczał 10,0% ogółu dochodów. W 21,6% z nich nie było to więcej, jak 5,0% ogólnego dochodu.

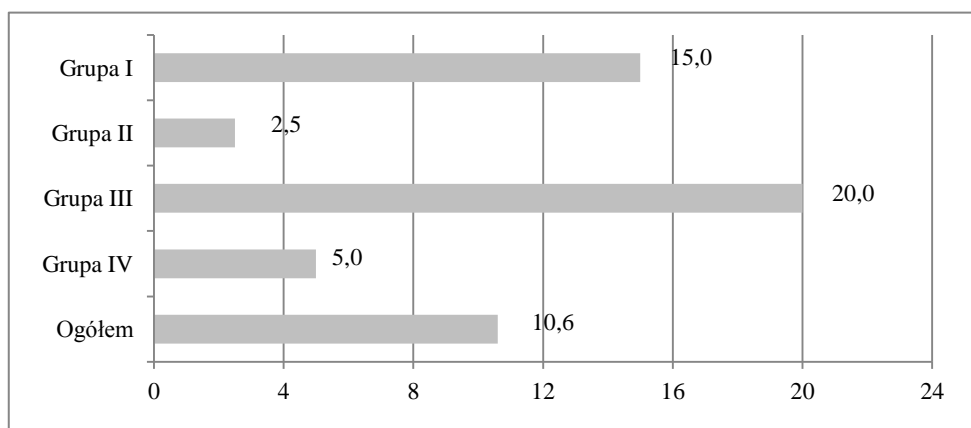
Wykres 38. Grupy wielkości dochodu z agroturystyki w ogólnym dochodzie gospodarstw domowych badanych [%]

Źródło: badania własne

Warto zauważyć, iż ponad 16,1% kwaterodawców stwierdziło, że udział dochodu uzyskanego dzięki przyjmowaniu turystów był dość znaczny (31-50%). W jednym z badanych gospodarstw było to natomiast aż 90%.

Dzięki obecności turystów w gminie również jej mieszkańcy odnosili korzyści finansowe. Wyniki przeprowadzonych przez autora badań na ten temat zaprezentowano na wykresie 39. Uzyskiwanie korzyści finansowych deklarowanych przez badanych mieszkańców poszczególnych gmin związane było z:

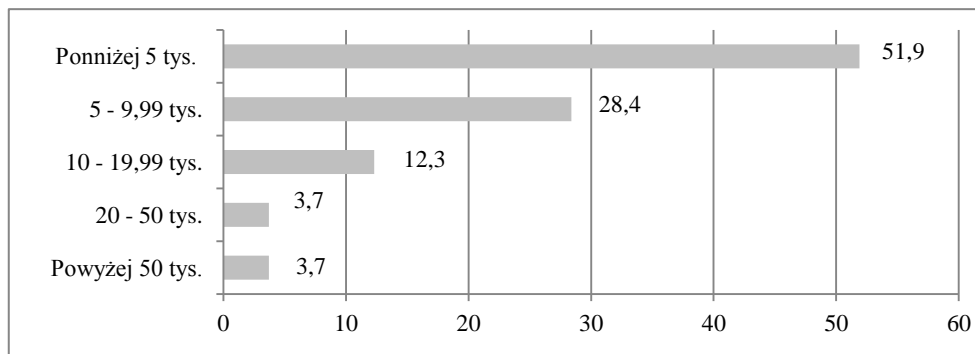
- organizacją kuligów i przejażdżek bryczką,
- wypożyczaniem koni pod siodło,
- nauką jazdy konnej,
- prowadzeniem sklepu,
- prowadzeniem baru.

Wykres 39. Udział badanych mieszkańców niezaangażowanych w prowadzenie działalności agroturystycznej czerpiących korzyści finansowe z pobytu turystów [%]
Źródło: badania własne

Największym odsetkiem badanych mieszkańców czerpiących korzyści finansowe z pobytu turystów charakteryzowały się gminy grupy I i III, co wynikać mogło z faktu, że gminy te odznaczają się dużą atrakcyjnością turystyczną i funkcjonowało w nich ponad 75% badanych gospodarstw agroturystycznych, w związku z czym liczba turystów odwiedzających te miejsca była wielokrotnie większa aniżeli w gminach grupy II i IV. Niemniej jednak, wskazując na fakt, że średnio ponad 10% respondentów wskazywało na czerpanie korzyści finansowych dzięki obecności turystów uznać należy, że turystyka może przynosić korzyści nie tylko pojedynczym kwaterodawcom ale także całej społeczności lokalnej, o czym była już mowa w rozdziale 4.

Z rozpoczęciem działalności agroturystycznej, tak jak z innymi przedsięwzięciami związane są pewne koszty. Badani usługodawcy poproszeni więc zostali o określenie poziomu nakładów finansowych poniesionych na rozpoczęcie działalności agroturystycznej. Wyniki tego badania przedstawiono na wykresie 40.

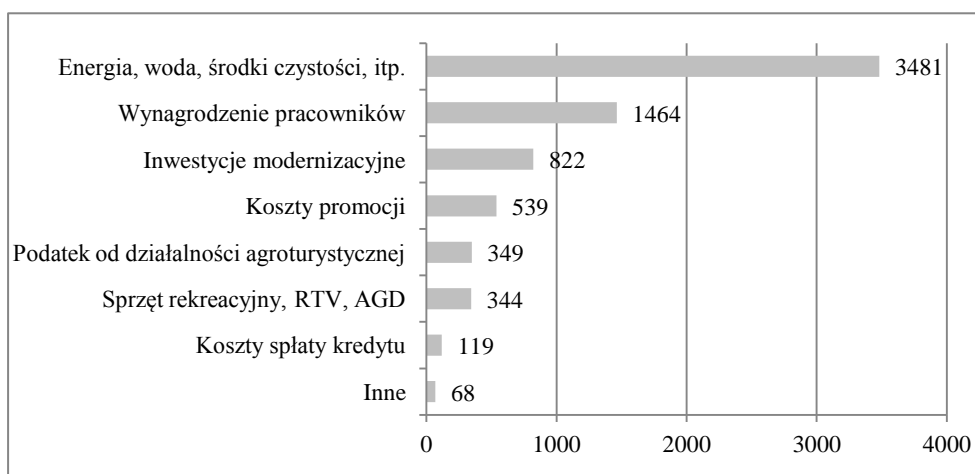

Wykres 40. Wysokość nakładów finansowych poniesionych na rozpoczęcie działalności agroturystycznej [%]

Źródło: badania własne

W przypadku ponad połowy badanych kwaterodawców nakłady związane z rozpoczęciem działalności agroturystycznej były stosunkowo niewielkie i nie przekraczały 5 tys. zł. Inwestycje przekraczające 20 tys. zł. poczyniło poniżej czterech procent badanych kwaterodawców. Tyle samo w rozpoczęcie omawianej działalności zainwestowało powyżej 50 tys. zł. W grupie tej kwoty wahały się od 60 do nawet 200 tysięcy złotych.

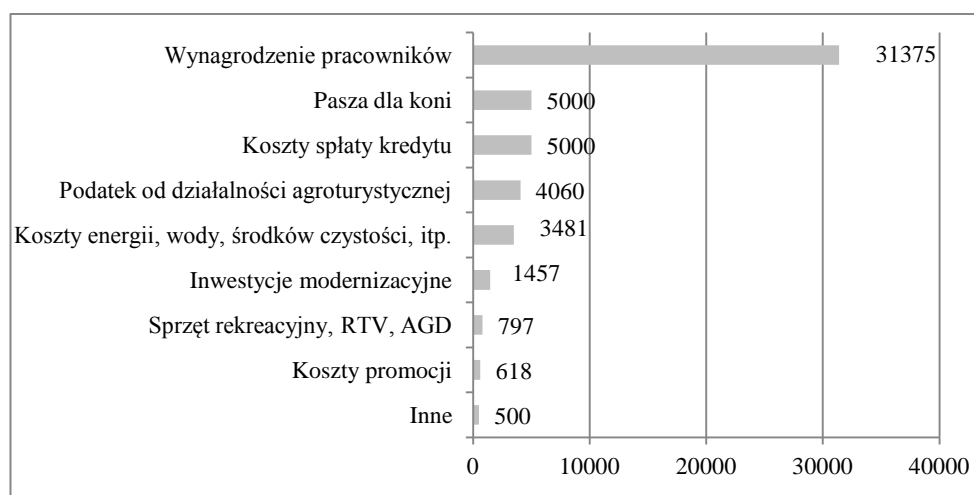
Prowadzenie działalności agroturystycznej związane jest również z ponoszeniem różnego rodzaju kosztów. Ich strukturę dla badanych gospodarstw przedstawiono na wykresie 41. W wyszczególnieniu tym nie uwzględniono kosztów związanych z zakupem produktów spożywczych dla gości, których badani gospodarze nie potrafili bądź nie chcieli określić.

Wykres 41. Struktura rocznych kosztów na prowadzenie działalności agroturystycznej średnio w badanych gospodarstwach w 2008 r. [zł]

Źródło: badania własne

Z przedstawionych na wykresie informacji wynika, że największą kategorię kosztów w badanych gospodarstwach stanowiła energia, woda i środki czystości. Również znaczne były koszty związane z wynagrodzeniem pracowników oraz inwestycjami modernizacyjnymi. W kategorii inne wymieniono paszę dla koni oraz drobne naprawy. Należy jednak podkreślić, że zaprezentowane dane to średnia dla wszystkich badanych gospodarstw. Większość kwaterodawców nie zatrudniała pracowników czy też nie było zobligowanych do spłaty kredytu. Nieliczni byli również ci, którzy odprowadzali podatek z tytułu prowadzonej działalności agroturystycznej lub nabywali paszę dla zwierząt. Celem więc precyzyjniejszego ukazania wielkości kosztów w poszczególnych ich kategoriach na wykresie 42 zaprezentowano strukturę kosztów poniesionych w rzeczywistości przez badanych usługodawców²⁰⁸. Suma wyszczególnionych rocznych kosztów wynosiła średnio na gospodarstwo, w którym występowały dane kategorie kosztów 46,8 tys. zł. Największy udział miały w nich wynagrodzenia dla pracowników 67,1%.

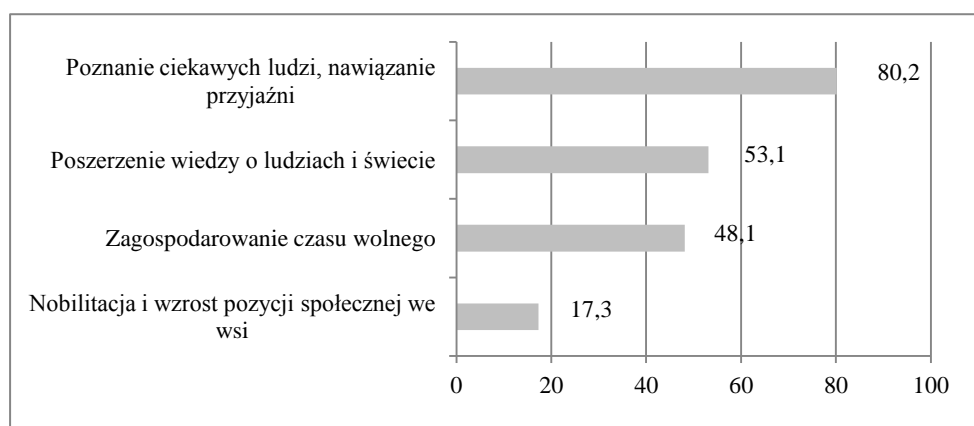

Wykres 42. Struktura rocznych kosztów na prowadzenie działalności agroturystycznej poniesionych przez gospodarstwa, które odnotowały tego typu koszty w 2008 r. [zł]
Źródło: badania własne

Znaczącą grupą kosztów były te związane ze spłatą kredytu i zakupem paszy dla koni, a także koszty związane z odprowadzeniem podatków związanych z działalnością agroturystyczną oraz zużyciem wody, energii i środków czystości. Należy jednak podkreślić, że o ile wydatki na energię, wodę i środki czystości ponoszone były w każdym z badanych gospodarstw o tyle koszty na paszę dla koni, wynagrodzenie pracowników czy spłatę kredytu odnotowano w niewielkim odsetku badanych podmiotów.

²⁰⁸ W niniejszej analizie, celem sprecyzowania prezentowanych wyników pominięto wskazania świadczące o braku poniesionych kosztów w poszczególnych kategoriach.

Większość dotychczasowych badań nad agroturystyką akcentowało także inne – pozaekonomiczne korzyści. Również w badaniach przeprowadzonych przez autora poza korzyściami o charakterze ekonomicznym, prowadzący działalność agroturystyczną wskazywali też na korzyści pozaekonomiczne. Na wykresie 43 zaprezentowano, akcentowane przez badanych, pozaekonomiczne korzyści z prowadzenia gospodarstwa agroturystycznego.

Wykres 43. Pozaekonomiczne korzyści z prowadzenia działalności agroturystycznej [%]

* badani mogli wskazać maksymalnie 3 odpowiedzi

Źródło: badania własne

Jak wynika z zaprezentowanych wyników badań, poza korzyściami ekonomicznymi w postaci dodatkowego dochodu i dywersyfikacji jego źródeł równie ważne, a nawet ważniejsze w opinii badanych kwatery dawców, były korzyści pozaekonomiczne. Bardzo często wymieniane były korzyści związane z zaspokojeniem potrzeb poznawczych i towarzyskich. Prawie połowa respondentów doceniała możliwość zagospodarowania wolnego czasu. Niespełna 20% badanych dostrzegło natomiast korzyści o charakterze społecznym – wzrost własnej pozycji społecznej we wsi i nobilitację swojej osoby na skutek prowadzonej działalności.

Należy jednak zauważyć, że zaprezentowane na wykresie dane zostały uśrednione. W przypadku osób, które w momencie rozpoczęcia działalności poniosły największe koszty i podjęły to przedsięwzięcie na większą skalę, traktując je jako główne źródło swojego dochodu, ekonomiczne korzyści traktowane były jako priorytetowe, a wszystkie pozostałe uzupełniały jedynie i urozmaicały profity finansowe osiągnięte dzięki prowadzeniu gospodarstwa agroturystycznego.

Poza indywidualnymi kwaterydawcami korzyści o charakterze pozaekonomicznym odnoszą również całe społeczności lokalne terenów odwiedzanych przez turystów. Osiągane korzyści ekonomiczne i pozaekonomiczne z jednej strony są efektem rozwoju agroturystyki z drugiej strony motywują do podejmowania i rozwijania działalności agroturystycznej.

6. Szanse rozwoju agroturystyki na terenie badanych gmin

6.1. Poziom rozwoju agroturystyki w badanych gminach według syntetycznego miernika

Budowa syntetycznego miernika rozwoju agroturystyki (MRA) w badanych gminach była istotnym elementem prac nad ukazaniem determinant rozwoju agroturystyki w badanych gminach. Miernik ten umożliwił porównanie poszczególnych jednostek terytorialnych pod względem rozwoju agroturystyki oraz utworzenie ich rankingu.

Dobór zmiennych diagnostycznych mający służyć konstrukcji MRA wyodrębniony został zgodnie z kryteriami merytorycznymi, formalnymi i statystycznymi²⁰⁹.

Kryteria merytoryczne uwzględniają ogólną wiedzę z zakresu turystyki i agroturystyki oraz zweryfikowane tradycje badawcze istniejące w tym zakresie. Kryteria formalne obejmują określone wymagania wobec własności cech, które mają być mierzalne, kompletne dla wszystkich obiektów, a także mają zapewnić porównywalność obiektów. Kryteria statystyczne wskazują natomiast, że cechy nie mogą być quasi-stałymi, czyli powinny posiadać odpowiednio dużą zmienność. Ponadto nie powinny być ze sobą wzajemnie zbyt silnie skorelowane, gdyż wówczas reprezentują wpływ tego samego zjawiska. Powinny natomiast cechować się silną korelacją ze zmienną objaśnianą, gdyż oznacza to istotny statystycznie wpływ na nią. W przypadku konstrukcji miernika syntetycznego nie ma możliwości stwierdzenia istotności statystycznej oraz siły wpływu zmiennych objaśniających na podstawie współczynnika korelacji. Należy posłużyć się innymi metodami, np. metodą analizy czynnikowej. Taką metodą wykorzystał też autor.

W literaturze z zakresu turystyki wiejskiej i agroturystyki brak było konkretnych przykładów mierników pozwalających opisać poziom rozwoju agroturystyki, a także precyzyjnie określonych propozycji zmiennych diagnostycznych, które powinny być wzięte pod uwagę jako składowe takiego miernika. Dlatego też, do wyodrębnienia zmiennych użytych do konstrukcji MRA, posłużono się metodą ekspercką. Stosując się do kryteriów formalnych przy doborze zmiennych brano pod uwagę: ich mierzalny charakter, kompletność i dostępność lub możliwość wyselekcjonowania ich z wyników przeprowadzonych badań empirycznych. Jako zmienne diagnostyczne wytypowano:

x_1 – liczba gospodarstw agroturystycznych na 100 gospodarstw rolnych w gminie²¹⁰;

²⁰⁹ M. Obrębalski: Mierniki rozwoju regionalnego. [w:] Metody oceny rozwoju regionalnego. Red. naukowa D. Strahl. Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu, Wrocław 2006, s. 33.

²¹⁰ Uwzględniono jedynie te gospodarstwa agroturystyczne, których właściciele zgodzili się wziąć udział w badaniach. Należy zaznaczyć, że odsetek osób, które nie wyraziły chęci współpracy był nieznaczny.

x_2 – liczba miejsc noclegowych w badanych gospodarstwach na 1000 mieszkańców w gminie;

x_3 – wykorzystanie miejsc noclegowych w badanych gospodarstwach²¹¹;

x_4 – zakres oferty agroturystycznej gospodarstw²¹²;

x_5 – innowacje wprowadzone w gospodarstwach agroturystycznych badanych gmin²¹³;

x_6 – sezonowość – odsetek całorocznych gospodarstw agroturystycznych w gminie;

x_7 – kategoryzacja – odsetek skategoryzowanych gospodarstw agroturystycznych w gminie;

x_8 – odsetek gospodarstw agroturystycznych odwiedzanych przez turystów zagranicznych;

x_9 – odsetek gospodarstw dostosowanych do przyjęcia osób niepełnosprawnych.

Dla wszystkich zmiennych obliczono wartość współczynnika zmienności zgodnie z przedstawioną poniżej formułą. Miało to na celu eliminację quasi-stałych, których zbyt niskie zróżnicowanie wartości powoduje, że nie wnoszą znaczących informacji do konstruowanego miernika²¹⁴.

$$V = \frac{s}{\bar{x}}, \quad \bar{x} \neq 0$$

gdzie:

s - odchylenie standardowe z próby

\bar{x} - średnia arytmetyczna z próby

Wartość współczynnika zmienności dla wszystkich badanych zmiennych była większa od przyjętej wartości krytycznej 0,1, w związku z czym wszystkie zmienne diagnostyczne zakwalifikowano jako nadające się do konstrukcji miernika. Wartości współczynnika zmienności przedstawiono w tabeli 17.

W celu zapewnienia porównywalności zmiennych diagnostycznych znormalizowano ich wartości, wykorzystując w tym celu metodę unitaryzacji zerowanej zgodnie z przedstawioną poniżej formułą. Znormalizowane wartości zmiennych diagnostycznych należały do przedziału [0, 1], przy czym wartość

²¹¹ Wykorzystanie miejsc noclegowych (x_3) określano na podstawie wzoru $x_3 = (\text{liczba osób, które odwiedziły gospodarstwo w ciągu roku} \times \text{średni czas pobytu gości w gospodarstwie w dniach}) / (\text{liczba miejsc noclegowych w gospodarstwie} \times \text{długość sezonu})$. Długość sezonu w przypadku gospodarstw całorocznych wynosiła 365 dni. W przypadku gospodarstw sezonowych natomiast jako sezon traktowano maj, czerwiec, lipiec, sierpień, wrzesień, październik w związku z czym jego długość wynosiła 184 dni.

²¹² Zakres oferty stanowiła suma atrakcji organizowanych przez gospodarzy podzielona przez liczbę badanych gospodarstw agroturystycznych w gminie.

²¹³ Wskaźnik innowacji stanowiła suma wprowadzonych innowacji w gospodarstwach podzielona przez liczbę badanych gospodarstw agroturystycznych w gminie.

²¹⁴ M. Kot, J. Jakubowski, A. Sokołowski: Statystyka. Podręcznik dla studiów ekonomicznych. Wydaw. Difin, Warszawa 2003, s. 179.

1 otrzymywały gminy o najwyższej wartości zmiennej diagnostycznej, a wartość 0 gminy o najniższej wartości zmiennej diagnostycznej²¹⁵.

$$Z_{ij} = \frac{x_{ij} - \min x_{ij}}{\max x_{ij} - \min x_{ij}}$$

gdzie:

x_{ij} – rzeczywista wartość j -tej zmiennej dla i -tej gminy

Z_{ij} – znormalizowana wartość j -tej zmiennej dla i -tej gminy

Wartości zmiennych diagnostycznych posłużyły następnie do skonstruowania macierzy korelacji R zgodnie z przedstawioną poniżej formułą²¹⁶.

$$R = \begin{bmatrix} 1 & r_{1;2} & \dots & r_{1;9} \\ r_{2;1} & 1 & \dots & r_{2;9} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ r_{9;1} & r_{9;2} & \dots & 1 \end{bmatrix}$$

gdzie:

r_{ij} – współczynnik korelacji j -tej zmiennej z i -tą zmienną

Budowa macierzy R umożliwiła weryfikację siły zależności pomiędzy poszczególnymi zmiennymi diagnostycznymi. Była to macierz kwadratowa i symetryczna o rozmiarze 9×9 . Wyrazami macierzy były współczynniki korelacji liniowej Pearsona pomiędzy wartościami zmiennych diagnostycznych znormalizowanych zgodnie z metodą unitaryzacji zerowanej.

Analiza macierzy korelacji R wykazała, że pomiędzy zmiennymi diagnostycznymi nie zachodziły istotne statystycznie wzajemne zależności. Ponadto, na podstawie analizy czynnikowej wartości zmiennych diagnostycznych stwierdzono, że żadnej spośród nich nie należy odrzucić jako statystycznie nie wpływającej istotnie na wartości miernika syntetycznego. Tym samym wszystkie zmienne diagnostyczne zakwalifikowano do dalszych analiz jako spełniające statystyczne kryteria doboru zmiennych.

W dużej liczbie prac opartych na wynikach badań empirycznych, w których konstruowana jest zmienna syntetyczna, przyjmuje się założenie o jednakowych wagach wybranych zmiennych diagnostycznych. Zazwyczaj jest to wynikiem braku wystarczających informacji o okolicznościach mających wpływ na zróżnicowanie znaczenia i roli cech diagnostycznych. Z jednej strony stosowanie jednakowych wag jest zgodną na przyjęcie uproszczenia opisu zróżnicowania badanego zjawiska. Z drugiej strony wartościowanie wpływu poszczególnych cech na ocenę badanego zjawiska zazwyczaj wywołuje kontrowersje związane z doбором wartości wag. Autor zdecydował jednak o nadaniu wag poszczególnym zmiennym diagnostycznym, które przypisano zgodnie z przedstawioną poniżej

²¹⁵ K. Kukuła: Metoda unitaryzacji zerowanej. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2000, s. 68.

²¹⁶ M. Kot, J. Jakubowski, A. Sokołowski: Statystyka... op. cit., s. 304.

formułą, wykorzystując w tym celu metodę analizy czynnikowej. Wartości wag dla wszystkich zmiennych diagnostycznych sumowały się do wartości 1. Przedstawiono je w tabeli 18²¹⁷.

$$w_j = \frac{|q_{1j}|}{\sum_{j=1}^s |q_{1j}|},$$

gdzie:

q_{1j} – współczynniki korelacji liniowej pomiędzy j -tą zmienną diagnostyczną a pierwszym czynnikiem głównym

s – ilość cech opisujących obiekt

Tabela 18. Wartości współczynnika zmienności oraz wag przypisanych zmiennym diagnostycznym wykorzystanym do budowy MRA

Zmienna	Wartość współczynnika zmienności	Waga zmiennej
x_1	0,66	0,18
x_2	0,62	0,18
x_3	0,10	0,13
x_4	0,24	0,13
x_5	0,25	0,14
x_6	0,29	0,11
x_7	0,75	0,02
x_8	0,96	0,09
x_9	1,88	0,04

Źródło: opracowanie własne

W następnym etapie obliczono wartość syntetycznego miernika rozwoju agroturystyki w poszczególnych gminach zgodnie z poniższą formułą. Wartości miernika syntetycznego w wyniku zastosowania opisanej procedury należały do przedziału $[0, 1]$.

$$Q_j = \sum_{j=1}^s z_{ij} w_j$$

gdzie:

s – ilość cech opisujących obiekt

z_{ij} – znormalizowana wartość j -tej zmiennej diagnostycznej dla i -tej gminy

w_j – waga zmiennej diagnostycznej z_{ij}

²¹⁷ A. Stanisław: Przystępny kurs statystyki z zastosowaniem STATISTICA.PL na przykładach z medycyny, t. 3. Analizy wielowymiarowe. StatSoft Polska, Kraków 2007, s. 85.

Zastosowanie porządkowania liniowego według wartości MRA pozwoliło na stworzenie (zaprezentowanego w tabeli 19) rankingu wszystkich badanych gmin ze względu na poziom rozwoju agroturystyki w każdej z nich.

Tabela 19. Ranking badanych gmin pod względem poziomu rozwoju agroturystyki

Miejsce	Gmina	Wartość syntetycznego wskaźnika rozwoju agroturystyki
1	Wola Uhruska	0,80
2	Susiec	0,73
3	Janów Podlaski	0,67
4	Wąwolnica	0,64
5	Wojciechów	0,63
6	Adamów	0,47
7	Leśna Podlaska	0,41
8	Horodło	0,37
9	Cyców	0,35
10	Siennica Różana	0,34
11	Ulan-Majorat	0,17
12	Borzechów	0,16

Źródło: opracowanie własne

Jak wynika z zaprezentowanych danych gminami o najlepiej rozwiniętej agroturystyce są gminy grupy III. Są to tereny o wysokiej atrakcyjności turystycznej charakteryzujące się jednak niekorzystnymi warunkami prowadzenia działalności rolniczej. Ostatnie lokaty natomiast zajęły gminy przynależące do grupy II i IV. Ich cechą wspólną była niewielka atrakcyjność turystyczna. Wskazuje to, iż o poziomie rozwoju agroturystyki w badanych gminach decyduje w znacznym stopniu atrakcyjność terenu, o czym szerzej będzie mowa w kolejnym podrozdziale.

6.2. Znaczenie analizowanych ekonomicznych i społecznych determinant rozwoju agroturystyki

W wielu teoretycznych opracowaniach dotyczących rozwoju agroturystyki padają stwierdzenia, że polska wieś ma korzystne uwarunkowania do tego rodzaju turystyki wynikające z atrakcyjności turystycznej obszarów wiejskich, naturalności i różnorodności krajobrazu związanego często z rozdrobnioną strukturą agrarną oraz zasobami dziedzictwa kulturowego. Są to oczywiście prawdziwe stwierdzenia jednak nie wyczerpują one zagadnienia dotyczącego uwarunkowań rozwoju agroturystyki, na który znaczący wpływ mają również determinanty o charakterze ekonomicznym oraz społecznym.

Skonstruowanie syntetycznego miernika rozwoju agroturystyki dla poszczególnych gmin było pierwszym etapem prac nad rozpoznaniem i wskazaniem rangi różnorodnych determinant rozwoju agroturystyki. W kolejnym etapie, dzięki analizie literatury przedmiotu, rozmowom z właścicielami

gospodarstw agroturystycznych oraz doświadczeniom i obserwacjom autora, dokonanym podczas badań terenowych, sporządzona została obszerna lista hipotetycznych determinant mogących mieć wpływ na poziom rozwoju agroturystyki w badanych gminach. Dotyczyły one 17 grup tematycznych. Były nimi:

- atrakcyjność turystyczna;
- jakość rolniczej przestrzeni produkcyjnej;
- grupy hipotetycznych determinant o charakterze ekonomicznym, takie jak:
 - poziom rozwoju gospodarczego;
 - poziom dostępności komunikacyjnej;
 - poziom rozwoju infrastruktury komunalnej;
 - miejsce agroturystyki w strategii rozwoju gminy;
 - rynek pracy;
 - zasoby ziemi i pracy;
 - rodzaje prowadzonej działalności gospodarczej;
 - budżet gminy;
 - korzyści i koszty związane z działalnością agroturystyczną;
 - źródła utrzymania ludności;
 - źródła finansowania działalności agroturystycznej;
- grupy hipotetycznych determinant o charakterze społecznym, takie jak:
 - postawy społeczności lokalnej;
 - jakość kapitału ludzkiego;
 - obecność instytucji i organizacji wspierających rozwój turystyki,
 - źródła inspiracji i motywy podjęcia działalności agroturystycznej;

Na wstępie sprawdzono i stwierdzono wystarczającą zmienność wartości liczbowych charakteryzujących (na poziomie każdej z gmin) hipotetyczne determinanty. Następnie poddano je unitaryzacji zerowanej celem pozbawienia ich naturalnych jednostek i ujednolicenia rzędu wielkości zgodnie ze wzorem:

$$Z_{ij} = \frac{x_{ij} - \min x_{ij}}{\max x_{ij} - \min x_{ij}}$$

gdzie:

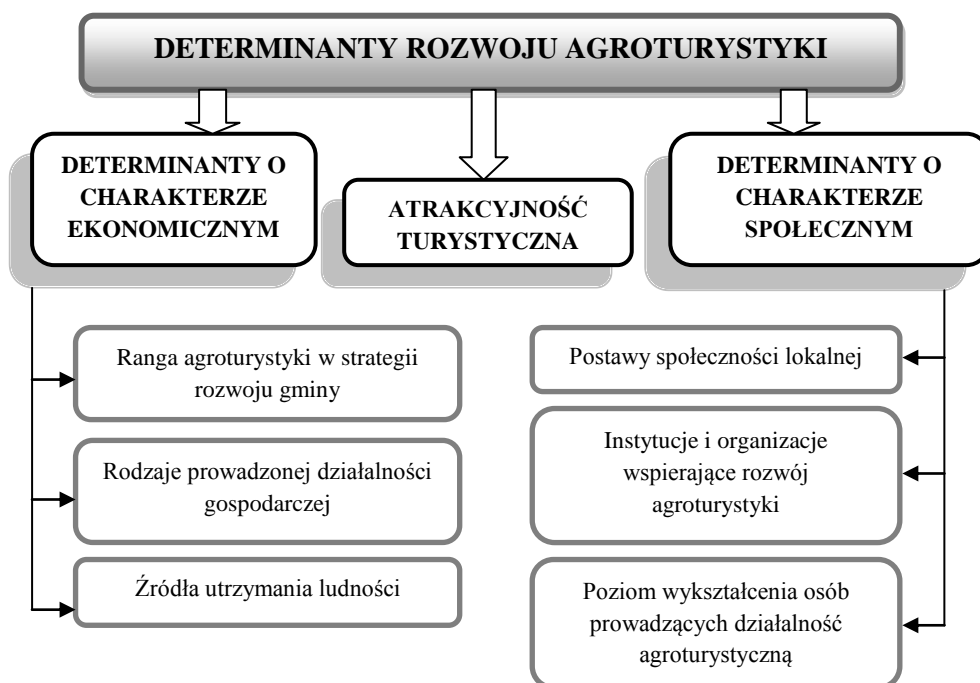
Z_{ij} – znormalizowana wartość j-tej zmiennej dla i-tej gminy

Dzięki obliczeniu współczynnika korelacji liniowej Pearsona, który jest opisową miarą siły i kierunku zależności korelacyjnej dwóch cech mierzalnych, będących cechami statystycznymi x i y , zbadano poziom zależności poszczególnych zaproponowanych determinant z wartościami syntetycznego miernika rozwoju agroturystyki dla poszczególnych gmin. Pozwoliło to na

ustalenie siły i kierunku wpływu hipotetycznych determinant na poziom rozwoju agroturystyki w badanych gminach.

Wartością krytyczną współczynnika korelacji zachodzącej między zmiennymi opisującymi a syntetycznym miernikiem rozwoju agroturystyki, która warunkowała uznanie ich za determinanty rozwoju agroturystyki w badanych gminach było $|0,58|^{218}$. Determinanty, dla których współczynnik korelacji mieścił się w przedziale $|0,58|$ - $|0,79|$ uznano za ważne, natomiast te, dla których ta wartość przekroczyła $|0,80|$ za bardzo ważne.

Powyższe postępowanie umożliwiło rozpoznanie oraz określenie rangi determinant rozwoju agroturystyki w badanych gminach. Uwarunkowania te podzielono na trzy grupy zaprezentowane na rysunku 3.

Rysunek 3. Determinanty rozwoju agroturystyki w badanych gminach
Źródło: opracowanie własne

Jak wynika z wielu teoretycznych opracowań, olbrzymie znaczenie dla rozwoju działalności agroturystycznej ma atrakcyjność turystyczna terenu, na którym jest ona prowadzona. Stwierdzenie to potwierdzono przeprowadzonymi badaniami. Wykazano bowiem bardzo silną zależność dodatnią ($r = 0,80$) między

²¹⁸ Krytyczna wartość współczynnika korelacji liniowej uzależniona jest od liczebności próby badawczej. Dla próby o liczebności równej 12 (12 badanych gmin) wartość ta (przy poziomie istotności $\alpha = 0,05$) wynosi $|0,576|$. Szerzej na ten temat: M. Kot, J. Jakubowski, A. Sokołowski: Statystyka... op. cit., s. 303.

atrakcyjnością turystyczną²¹⁹ badanej gminy a poziomem rozwoju agroturystyki na jej terenie.

Determinanty warunkujące rozwój agroturystyki w badanych gminach, którym przypisano charakter ekonomiczny zaprezentowano w tabeli 20. Zaszeregowano je do trzech grup. Przy każdej z nich zamieszczono również wartość współczynnika korelacji (r) opisującego siłę i kierunek wpływu na rozwój agroturystyki, który, w zależności od znaku poprzedzającego wartość współczynnika korelacji był dwojaki:

Stymulanta ($r > 0$) – wzrost wartości przekładał się na wyższy poziom rozwoju agroturystyki.

Destymulanta ($r < 0$) – wzrost wartości przekładał się na niższy poziom rozwoju agroturystyki.

Tabela 20. Ekonomiczne statystycznie istotne determinanty rozwoju agroturystyki w badanych gminach

Grupa determinant/wyszczególnienie determinant		Ranga i kierunek wpływu determinanty na rozwój agroturystyki
1	Ranga agroturystyki w strategii rozwoju gminy	Bardzo ważny ($r = 0,83$) Stymulanta
2	Rodzaje prowadzonej działalności gospodarczej	Udział gospodarstw prowadzących tylko działalność pozarolniczą
	Udział gospodarstw prowadzących jedynie działalność rolniczą	Bardzo ważny ($r = 0,81$) Stymulanta
3	Źródła utrzymania ludności	Udział ludności, dla której głównym własnym źródłem utrzymania było rolnictwo
		Udział ludności, dla której głównym własnym źródłem utrzymania była emerytura i renta
		Bardzo ważny ($r = -0,82$) Destymulanta
		Bardzo ważny ($r = -0,83$) Destymulanta
		Ważny ($r = 0,60$) Stymulanta

Zródło: badania własne

1. Ranga agroturystyki w strategii rozwoju gminy – gminy, w których agroturystyka w strategii rozwoju ujęta była jako wiodący czynnik rozwoju bądź opracowana została odrębna strategia rozwoju turystyki charakteryzowały się najwyższym poziomem rozwoju agroturystyki. Uwzględnienie agroturystyki w dokumentach planistycznych badanych jednostek świadczyć może o szeregu działań mających na celu wspieranie tej formy turystyki, podejmowanych przez poszczególne gminy, co okazuje się być niezbędnym dla rozwoju tej formy działalności pozarolniczej.

2. Rodzaj prowadzonej działalności gospodarczej. Silny związek zauważono między rozwojem agroturystyki a rodzajem prowadzonej działalności gospodarczej. Współczynnik korelacji między MRA i udziałem gospodarstw prowadzących tylko działalność pozarolniczą wyniósł bowiem 0,81. Duży odsetek

²¹⁹ Sposób pomiaru atrakcyjności turystycznej opracowany przez autora i uwzględniony w badaniach własnych przedstawiono w rozdziale 4.4.

gospodarstw prowadzących jedynie działalność rolniczą w gminie nie sprzyjał natomiast rozwojowi agroturystyki. Zależność ta świadczyć może o fakcie, że w gminach, których mieszkańcy częściej decydują się na prowadzenie działalności pozarolniczej, co wiąże się z ich pomysłowością, przedsiębiorczością oraz zdolnością i chęcią poszukiwania nowych źródeł dochodu, agroturystyka, jako jedna z form działalności pozarolniczej ma większe szanse rozwoju. Wysoki odsetek gospodarstw poprzestających jedynie na działalności rolniczej świadczyć może o braku wymienionych cech wśród miejscowej ludności, co w znacznym stopniu utrudnia tego typu przedsięwzięcia.

3. Źródła utrzymania ludności. Poziom rozwoju agroturystyki w gminie uzależniony był od struktury głównych źródeł utrzymania ludności. Zauważono bardzo dużą ujemną zależność między odsetkiem miejscowej ludności posiadającej własne źródło utrzymania, którym było rolnictwo, a rozwojem agroturystyki. Powiązanie to może wynikać z faktu, iż osoby, dla których głównym źródłem utrzymania jest rolnictwo, wykazują się zbyt małą kreatywnością i przedsiębiorczością aby rozpoczynać działalność pozarolniczą, w tym agroturystyczną. Innym powodem może być natomiast to, że praca w gospodarstwie rolnym, które jest głównym źródłem utrzymania, jest na tyle absorbująca i czasochłonna, że uniemożliwia ich właścicielom rozpoczęcia innej działalności. Zależność dodatnią stwierdzono natomiast w przypadku ludności, dla której własnym głównym źródłem utrzymania była emerytura i renta. Osoby te, najczęściej zaawansowane wiekowo, posiadając znaczne rezerwy wolnego czasu mogły pożytkować go na rozwój działalności agroturystycznej.

Równie duże znaczenie, jak determinanty ekonomiczne dla rozwoju agroturystyki w badanych gminach, miały determinanty o charakterze społecznym. W tabeli 21 zaprezentowano trzy grupy wyszczególnionych uwarunkowań tego typu.

Tabela 21. Społeczne statystycznie istotne determinanty rozwoju agroturystyki w badanych gminach

Grupa determinant/wyszczególnienie determinant			Ranga i kierunek wpływu determinanty na rozwój agroturystyki
1	Postawy społeczności lokalnych	Udział mieszkańców twierdzących, że warto rozwijać działalność agroturystyczną na terenie gminy	Bardzo ważny (r = 0,86) Stymulanta
		Udział mieszkańców odnoszących korzyści finansowe dzięki obecności turystów w gminie	Bardzo ważny (r = 0,80) Stymulanta
2	Instytucje i organizacje wspierające rozwój agroturystyki	Przynależność gmin do lokalnych organizacji turystycznych oraz obecność stowarzyszeń agroturystycznych	Ważny (r = 0,72) Stymulanta
		Działalność ODR	Bardzo ważny (r = 0,81) Stymulanta
3	Poziom wykształcenia osób prowadzących działalność agroturystyczną		Ważny (r = 0,68) Stymulanta

Zródło: badania własne

1. Postawy społeczności lokalnych. Bardzo istotną pośród społecznych determinant rozwoju agroturystyki okazały się postawy społeczności lokalnych badanych gmin ($r = 0,86$). Nie mniej istotne znaczenie ($r = 0,80$) miał udział osób odnoszących korzyści finansowe dzięki obecności turystów. Z jednej strony można uznać to za jeden z pożądaných efektów rozwoju agroturystyki w danej gminie, z drugiej jednak, często osoby, które uzyskują korzyści finansowe związane z obecnością turystów w okolicy, dzięki np. organizacji kuligów i przejażdżek bryczką, wypożyczaniem koni pod siodło czy nauce turystów jazdy konnej decydują się także na przyjmowanie gości we własnych domostwach.

2. Instytucje i organizacje wspierające rozwój agroturystyki. Przeprowadzone badania pozwoliły na stwierdzenie, że bardzo istotną kwestią ($r = 0,72$) w rozwijaniu działalności agroturystycznej jest obecność i pomoc organizacji ją wspierających takich, jak: lokalne organizacje turystyczne oraz stowarzyszenia agroturystyczne. Podmioty te, poza efektywną promocją zrzeszonych w nich gospodarstw oraz terenu objętego swoim działaniem, aktywizują społeczności lokalne celem inicjacji nowych przedsięwzięć z zakresu turystyki, a także organizują różnego rodzaju szkolenia, których celem jest ułatwienie rozpoczęcia działalności agroturystycznej, jak również podniesienie jakości świadczonych usług. Istotne znaczenie ma również pomoc bardziej doświadczonych członków osobom, które rozpoczynając goszczenie turystów we własnych gospodarstwach napotykają często na szereg problemów z tym związanych. Należy w tym miejscu podkreślić również znaczenie działalności ośrodków doradztwa rolniczego i wpływ ich pracowników na podejmowanie przez mieszkańców wsi decyzji dotyczących rozpoczęcia świadczenia usług agroturystycznych ($r = 0,81$).

3. Poziom wykształcenia osób prowadzących działalność agroturystyczną. Ważnym uwarunkowaniem rozwoju agroturystyki okazało się wykształcenie osób prowadzących tego typu działalność. Jego poziom w znaczący sposób wpływał na poziom rozwoju agroturystyki w badanych gminach ($r = 0,68$). Wyższe wykształcenie gospodarzy w znacznym stopniu przełożyło się może na wzbogacenie zakresu oferty, efektywność poszukiwania i wykorzystania źródeł finansowania innowacji i modernizacji przeprowadzonych w gospodarstwie, a nawet, dzięki znajomości języków obcych, obecność gości z zagranicy.

Należy zauważyć, że liczba determinant uznanych za wyznaczające rozwój agroturystyki wybranych spośród determinant hipotetycznych była stosunkowo niewielka. Spowodowane to było częściowo faktem, iż do badań zakwalifikowano 12 gmin, stąd też wartość krytyczna współczynnika korelacji pozwalającego odrzucić hipotezę zerową, będącą równoznaczną ze stwierdzeniem, że w mechanizmie badanego zjawiska nie występuje korelacja między analizowanymi zmiennymi, a obliczony z próby współczynnik r różni się od zera tylko w sposób losowy, była stosunkowo wysoka i wyniosła $|0,576|$. W sytuacji kiedy badanych gmin byłoby dwukrotnie więcej wartość krytyczna wyniosłaby $|0,404|$. Wówczas (zakładając, że wartości współczynników korelacji dla poszczególnych determinant

hipotetycznych nie zmieniłyby się, za znaczące uznano by kolejnych kilka. Byłyby to dla przykładu:

- poziom dostępności komunikacyjnej;
- poziom rozwoju infrastruktury komunalnej;
- uczestnictwo właścicieli gospodarstw agroturystycznych w kursach i szkoleniach przed rozpoczęciem działalności agroturystycznej oraz w trakcie jej trwania.

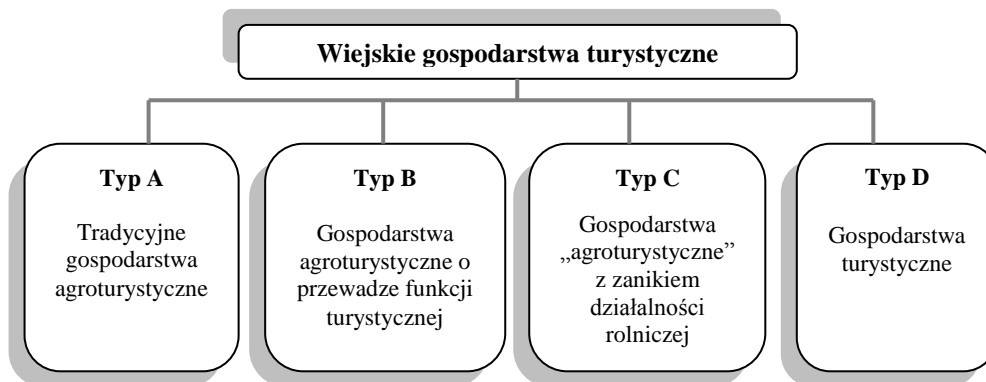
Była to jednak tylko symulacja i wymienionych uwarunkowań nie można uznać za znaczące przy postawionych wcześniej założeniach.

Przeprowadzone badania pozwoliły wykazać, że poza atrakcyjnością turystyczną na możliwość i poziom rozwoju agroturystyki w poszczególnych gminach bardzo istotny wpływ miał szereg determinant o charakterze ekonomicznym i społecznym. W pierwszej grupie stwierdzono obecność determinant o charakterze stymulant, w przypadku których wzrost ich wartości przekładał się na wyższy poziom rozwoju agroturystyki oraz destymulant, które wraz ze wzrostem wartości ograniczały możliwość rozwoju agroturystyki w badanych jednostkach.

6.3. Typologia wiejskich gospodarstw turystycznych

Działalność agroturystyczna na Lubelszczyźnie upowszechniła się i rozwijana jest, podobnie jak w innych regionach kraju, od połowy lat dziewięćdziesiątych XX wieku. Świadczyć może o tym fakt, że zaledwie 4,9% badanych kwater funkcjonować zaczęło przed rokiem 1995. Początkowo były to gospodarstwa rolne, właścicielom których goszczenie turystów dawało możliwość uzyskania dodatkowych dochodów. Znaczna część z nich działa w takiej formie do dziś. W czasie kilkunastoletniego okresu rozwoju agroturystyki, tak na terenach wiejskich województwa lubelskiego, jak i całego kraju zaszły jednak pewne zmiany wśród gospodarstw świadczących tego typu usługi. Wyniki badań upoważniają do podjęcia próby dokonania typologii funkcjonujących wiejskich gospodarstw turystycznych. Typologia ta może być dokonana z uwzględnieniem różnych kryteriów podziału. Jednym z ważnych wyszczególnionych kryteriów jest związek działalności turystycznej z gospodarstwem rolnym. Wyniki przeprowadzonych badań oraz obserwacje dokonane przez autora podczas ich realizacji dały podstawy do wyróżnienia 4 typów wiejskich gospodarstw turystycznych, zaprezentowanych na rysunku 4, wyszczególnionych w oparciu o ich związek z działalnością rolniczą²²⁰.

²²⁰ Próby dokonania typologii wiejskich gospodarstw turystycznych ze względu na związek z działalnością rolniczą podejmowane były również przez innych autorów, np. przez K. Mysiak w rozprawie doktorskiej pt.: „Agroturystyka w rozwoju gospodarczo-społecznym obszarów wiejskich województwa pomorskiego” pod kierunkiem prof. J. Sikory. Autorka wyszczególniła: tradycyjne gospodarstwa rolne, specjalistyczne gospodarstwa rolne oraz gospodarstwa turystyczne, które tożsame są z wyszczególnionymi w omawianej typologii gospodarstwami agroturystycznymi z zanikiem działalności rolniczej.

Rysunek 4. Typy wiejskich gospodarstw turystycznych ze względu na związek działalnością rolniczą
Źródło: opracowanie własne

Typ A, czyli tradycyjne gospodarstwa agroturystyczne, to gospodarstwa rolne, dla których działalność rolnicza była funkcją dominującą, a dochody z niej przewyższały te uzyskiwane ze świadczenia usług agroturystycznych, które stanowiły jedynie dodatkowe źródło dochodu. Spośród badanych gospodarstw do grupy tej zakwalifikowano 38,3%, przy czym największy udział tego typu podmiotów odnotowano w IV grupie gmin (62,5%).

Typ B to gospodarstwa agroturystyczne również prowadzące działalność rolniczą. Dochody uzyskiwane z tego tytułu były jednak mniejsze od pozyskiwanych dzięki obecności turystów. W badanej populacji gospodarstw tego typu było 34,5%. Działalność rolnicza w ich przypadku prowadzona była często na rzecz uatrakcyjnienia oferty turystycznej za sprawą obecności zwierząt gospodarskich (np. jazda konna, przydomowe zoo) oraz możliwości uczestniczenia w tradycyjnych pracach polowych, a także na potrzeby związane z zapewnieniem przyjezdnym wysokiej jakości posiłków przyrządzanych z produktów pochodzących z własnego gospodarstwa. Największym odsetkiem takich podmiotów (42,5%) charakteryzowała się III grupa gmin.

27,2% badanych wiejskich gospodarstw turystycznych nie prowadziło działalności rolniczej. Wśród nich można wyróżnić dwa typy.

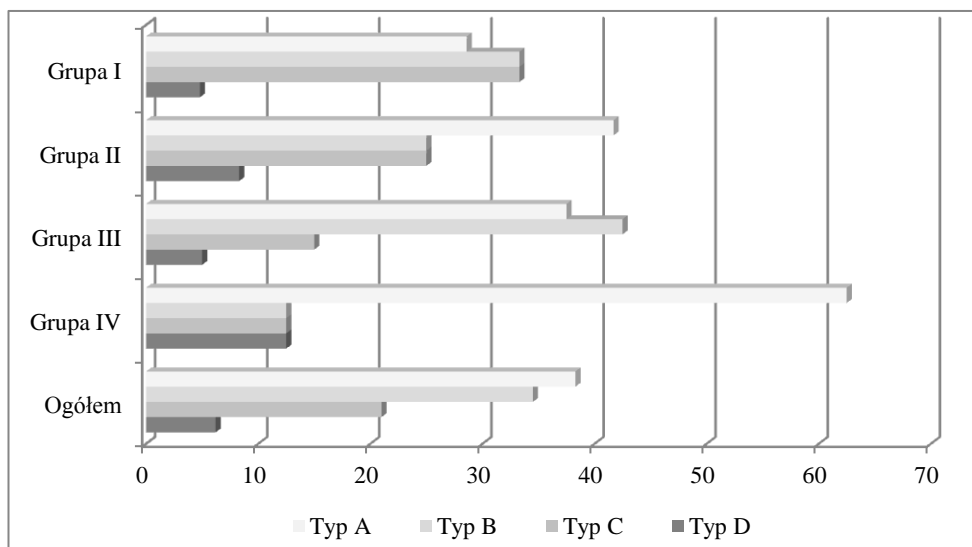
Typ C to grupa gospodarstw, „o których rolniczej przeszłości stanowi jedynie położenie i architektura”²²¹. Mowa tu o 21,0% gospodarstw. Ich właściciele z biegiem lat zarzucili działalność rolniczą, której dowodem są niewykorzystywane zgodnie z pierwotnym przeznaczeniem budynki gospodarskie. Przedstawicielami tej grupy były w zdecydowanej większości mieszkające samotnie lub z współmałżonkiem osoby starsze, których głównym źródłem utrzymania była emerytura lub renta, a działalność turystyczna, bardziej niż dla zysku, prowadzona była celem wypełnienia czasu wolnego oraz kontaktu z innymi ludźmi.

²²¹ M. Jansen-Verbeke: Znaczenie turystyki na terenach wiejskich w Europie. „Problemy Turystyki” 1990, nr 47/48, s. 41.

Z przeprowadzonych badań wynika, że w kwaterach prowadzonych przez takie osoby liczebność gości w ciągu roku była niewielka, natomiast średnia długość pobytu turystów w takich gospodarstwach była stosunkowo największa, podobnie jak odsetek stałych klientów. Z obserwacji autora wynika, że gośćmi takich kwaterodawców były najczęściej osoby zbliżone do nich wiekowo. Poza osobami w podeszłym wieku, usługi turystyczne w gospodarstwach, które rolnicze wykorzystanie swoich zasobów miały już za sobą, były niejednokrotnie osoby stosunkowo młode, które odziedziczywszy po przodkach gospodarstwo rolne, świadome jego nierentowności nie wszczęły produkcji rolnej.

Do Typu D zaklasyfikowano gospodarstwa turystyczne, które nawet w przeszłości nie miały nic wspólnego z rolnictwem. 6,2% badanych podmiotów świadczących usługi turystyczne z przedrostkiem agro- wiązało jedynie to, że zlokalizowane były na obszarach wiejskich. Były to domy lub obiekty przypominające formą ośrodki wypoczynkowe usytuowane na wsi, świadczące często szereg usług rekreacyjno-sportowych (np. korty tenisowe) skategoryzowane jednak przez Federację „GG” i opatrzone odpowiednim logo, a także należące do stowarzyszeń agroturystycznych, stąd wniosek, że traktowane były jako gospodarstwa agroturystyczne. Niemniej jednak podmioty te, zgodnie z definicjami prezentowanymi w podrozdziale 2.1. trudno uznać za gospodarstwa agroturystyczne. Nasuwa się więc wniosek, że w praktyce działalność ta jest zbyt szeroko pojmowana.

Szczegółowe zestawienie wymienionych typów wiejskich gospodarstw turystycznych dla poszczególnych grup gmin zaprezentowano na wykresie 44.

Wykres 44. Typy wiejskich gospodarstw turystycznych w badanych grupach gmin [%]
Źródło: badania własne

Konstatując przytoczoną typologię wiejskich gospodarstw turystycznych dojść można do wniosku, że agroturystyka rozumiana przez pryzmat cytowanych na wstępie opracowania definicji uległa w praktyce swoistego rodzaju ewolucji, polegającej często na oddzieleniu świadczenia usług turystycznych od czynnego gospodarstwa rolnego. Nie jest to jeszcze powód aby utożsamiać pojęcie agroturystyki z turystyką wiejską, której zakres pojęciowy jest zdecydowanie szerszy. Należy jednak zwrócić uwagę na fakt, iż właściciele wiejskiej bazy noclegowej coraz częściej przypisują znamię „agroturystycznego” gospodarstwu, które nie prowadzi działalności rolniczej. Zjawisko to aprobują stowarzyszenia agroturystyczne, które bardzo często zrzeszają tego typu usługodawców promując ich ofertę jako agroturystykę. Dyskusyjną sprawą jest więc określanie gospodarstw nie łączących działalności turystycznej z rolniczą mianem agroturystycznych.

Odchodzenie osób świadczących usługi turystyczne od działalności rolniczej tłumaczyć można przede wszystkim częstym brakiem rentowności, szczególnie niewielkich obszarowo gospodarstw rolnych oraz dużą pracochłonnością i kapitałochłonnością związaną z ich prowadzeniem. Innej przyczyny tego zjawiska doszukiwać się można w fakcie, iż młode osoby celem znalezienia satysfakcjonującej pracy zmuszone są najczęściej do wyprowadzenia się ze wsi. Prowadzący gospodarstwa agroturystyczne rodzice tych osób, wraz z osiągnięciem pewnego wieku i związanego z nim bardzo często stanu zdrowia, zaprzestają działalności rolniczej, skupiając się wyłącznie na usługach turystycznych.

Poza zaprezentowanym podziałem wiejskich gospodarstw turystycznych ze względu na związek z działalnością rolniczą można wyodrębnić szereg typów z uwzględnieniem kryteriów specjalizacji oraz zakresu oferty świadczonych usług takich m.in., jak:

- **Gospodarstwa dla rodzin z dziećmi.** Wyniki przeprowadzonych badań wskazują, że najliczniejszą grupą turystów wypoczywających w badanych gospodarstwach były rodziny z dziećmi. Kwaterodawcy kierującą swoją ofertę do tego segmentu odbiorców powinni zapewnić w swoich gospodarstwach warunki i atmosferę przyjazną dzieciom i ich rodzicom. Jako pożądane cechy tego typu gospodarstw uznać należy, m.in.: bezpieczny dostęp do różnorodnych zwierząt gospodarskich, dobrze wyposażony i niezagrażający bezpieczeństwu plac zabaw dla młodszych dzieci, a także odpowiednio wyposażone zaplecze rekreacyjno-sportowe dla dzieci starszych oraz rodziców.
- **Gospodarstwa dla osób w zaawansowanym wieku.** Gospodarstwa agroturystyczne często odwiedzane są przez osoby starsze wiekiem. Goście ci mają zazwyczaj wyższe wymagania jednak można liczyć na ich obecność poza sezonem urlopowym, co spowodowane jest chęcią uniknięcia upałów i nadmiernego natężenia ruchu turystycznego. Usługodawcy starający się dopasować swoją ofertę do tego segmentu odbiorców powinni mieć na uwadze, że ludzie ci oczekują m.in.: ciszy i spokoju, komfortowego i niekłępującego

zaplecza sypialnego, większej troski ze strony usługodawców, atrakcyjnego ogrodu z wygodnymi meblami, wskazania bezpiecznych tras spacerowych i ścieżek rowerowych, tradycyjnej i urozmaiconej oferty kulinarnej, a także bogatego w atrakcje kulturowe programu spędzania czasu wolnego.

- **Gospodarstwa dla osób niepełnosprawnych.** Szacuje się, że ok. 15% polskiego społeczeństwa to osoby z różnego rodzaju niepełnosprawnością. Ludzie ci jednak w niczym nie różnią się od zdrowej części populacji pod względem konieczności wypoczynku. Agroturystyka stanowi alternatywę dla licznie odwiedzanych centrów turystycznych, w których niepełnosprawni narażani są na uwagi i drwiny innych turystów. Za takim rozwiązaniem przemawiać mogą również kwestie finansowe. Możliwość świadczenia usług turystycznych tej grupie związana jest jednak z koniecznością szczególnego przystosowania pokoi, łazienek, budynku i jego obejścia do potrzeb tych osób. Wymaga to również dużego zaangażowania i zapewnienia opieki ze strony usługodawców oraz stworzenia odpowiedniej oferty przyczyniającej się do umożliwienia efektywnego i przyjemnego wypoczynku tej grupie osób. Należy jednak zaznaczyć, że gospodarstwa tego typu, w związku z kosztowną i pracochłonną modernizacją obiektów noclegowych i infrastruktury gospodarstwa mającą na celu przystosowanie ich do potrzeb osób niepełnosprawnych były rzadkością. Innym tego powodem był (zdaniem badanych kwaterodawców) brak zainteresowania ze strony osób niepełnosprawnych.
- **Gospodarstwa z rozbudowaną infrastrukturą sportowo-rekreacyjną.** Oferta tego typu kierowana powinna być do osób pragnących aktywnie spędzić czas wolny, a pobyt turystyczny połączyć ze sportem i rekreacją. Usługobiorca decydując się na wypoczynek w takim gospodarstwie powinien być przekonany, że posiada ono niezbędne urządzenia i sprzęt, które pozwolą mu na poprawę kondycji, sprawności i wydolności fizycznej. Tego typu gospodarstwami zainteresowane powinny być osoby prowadzące zdrowy i aktywny tryb życia, uprawiające sport, ludzie młodzi, a także osoby nieco starsze, które mają na uwadze zachowanie dobrej sprawności fizycznej i koordynacji ruchowej.
- **Agroturystyczne gospodarstwa edukacyjne.** W dobie rosnącej konkurencji w branży agroturystycznej konieczna jest nie tylko nieustanna dbałość o wysoką jakość produktu, lecz także poszukiwanie niszy rynkowej. Specjalizacja gospodarstw agroturystycznych otwiera drogę do wydłużenia sezonu turystycznego, zwiększa też szanse uzyskania wyższych dochodów z działalności pozarolniczej. Turystyka wiejska, w tym szczególnie agroturystyka, stanowi specyficzną formę turystyki, bezpośrednio związaną z gospodarstwem rolnym, środowiskiem przyrodniczym oraz kulturowym i materialnym dziedzictwem wsi. Dzięki odpowiednio przygotowanemu i realizowanemu programowi goście w czasie wizyty w gospodarstwie mogą

poznawać cykl produkcyjny płodów rolnych, sposoby upraw i hodowli, specyfikę i zasady prowadzenia gospodarstwa rolnego, a także lokalne atrakcje kulturowe i przyrodnicze czy też krajobrazy wiejskie. Dzięki takim działaniom wieś może zyskać na znaczeniu i uwadze, na którą zasługuje. Zajęcia dydaktyczne mogą również być prowadzone dla uczniów okolicznych szkół w czasie, kiedy w gospodarstwie agroturystycznym nie ma gości, a w gospodarstwie rolnym jest mniej pracy.

- **Gospodarstwa ekoagroturystyczne** to gospodarstwa ekologiczne, których właściciele zdecydowali się dodatkowo na prowadzenie działalności turystycznej²²². Głównym wyróżnikiem oferty tego rodzaju gospodarstw powinny być:
 - najwyższej jakości posiłki oparte o produkty pochodzące z produkcji ekologicznej wytworzone zgodnie z obowiązującymi przepisami prawnymi dotyczące specyfiki produkcji metodami ekologicznymi, zarówno w Polsce jak i w krajach UE;
 - pobyt na terenach przyrodniczo wartościowych;
 - możliwość obserwowania, poznawania specyfiki systemu ekologicznego i włączania się w prace w gospodarstwie;
 - uczestniczenie w warsztatach edukacyjnych o charakterze ekologicznym²²³.
- **Specjalistyczne gospodarstwa agroturystyczne.** Wiele gospodarstw rolnych, poza tradycyjną działalnością rolniczą, specjalizuje się w wytwarzaniu oryginalnych produktów spożywczych, których jakość, wyjątkowość i niepowtarzalny charakter związane są ze specyficznymi, lokalnymi uwarunkowaniami przyrodniczymi oraz wieloletnią tradycją wytwarzania tych produktów²²⁴. Gospodarstwa takie stanowią by mogły bardzo atrakcyjną destynację turystyczną dla miłośników serów, win i innych specyficznych trunków, pieczywa czy wędlin wyrabianych według niepowtarzalnych

²²² Ogólnoeuropejskim stowarzyszeniem, którego głównym celem jest wspieranie rolnictwa ekologicznego poprzez turystykę w tego typu gospodarstwach jest ECEAT (European Centre for Eco – Agro Tourism).

²²³ Szerzej na ten temat: Gospodarstwa eko-agroturystyczne w Polsce, Włoszech i Niemczech. Kujawsko-Pomorski Ośrodek Doradztwa Rolniczego w Minikowie, Bydgoszcz 2007.

²²⁴ Ciekawymi przykładami specjalistycznych i edukacyjnych gospodarstw agroturystycznych są przedsięwzięcia włoskich rolników. Szerzej na ten temat: Linardi M.: Agriturismo e Bed&Brekfast. IALweb, Bologna 2006; T. Nasolini: Le fattorie didattiche in Italia w Onilfa, La Multifunzionalità nelle aziende agricole: l'agriturismo, i servizi ambientali, la didattica e la vendita dei prodotti aziendali, Roma 2002; Fattorie didattiche mantovane, Guida, Edition 2005-2006; Carta degli impegni, Fattorie didattiche Mantovani. Edition 2005-2006; C. Bertazzoni: Fare scuola in fattoria – manuale di metodi e giochi per l'animazione didattica, Verona 2005; M. Boschetti: La rete delle fattorie didattiche mantovane: una concreta esperienza di multifunzionalità in agricoltura, w Atti del Convegno, I nuovi orizzonti dell'educazione alimentare tra tradizione e innovazione: dal mangiar sano alle fattorie didattiche, Genua 2003.

i utajonych często receptur. Urozmaiceniem takiego pobytu mogłaby być możliwość uczestnictwa w warsztatach związanych z zasadami i sposobami wyrobu tych artykułów, a także możliwość nabycia ich wprost od producenta, co gwarantowałoby ich niepowtarzalną jakość. Innym przykładem tego typu przedsięwzięć mogą być gospodarstwa specjalizujące się w hodowli koni pod siodło, w których wypoczywający turyści mogliby uprawiać swoje hobby pod okiem doświadczonych instruktorów jeździectwa. Przykładem usług oferowanych w tych gospodarstwach są ponadto zajęcia z hipoterapii, jako jednej z bardziej efektywnych i atrakcyjnych dla uczestników metody terapii osób niepełnosprawnych umysłowo.

Prezentowana typologia jest próbą ukazania obecnej struktury gospodarstw agroturystycznych i wyodrębnienia funkcjonujących ich typów ze względu na zakres oferty świadczonych przez nie usług. W miarę czasu i ewolucji tej formy turystyki z pewnością konieczne będzie uzupełnienie jej o nowe, bardziej innowacyjne typy gospodarstw odwiedzanych przez turystów.

Przy okazji rozważań dotyczących różnych typów gospodarstw agroturystycznych i ich oferty należy zwrócić uwagę na swoistego rodzaju zagrożenie dla dalszego rozwoju agroturystyki w jej oryginalnej i tradycyjnej formie. Zagrożeniem tym jest coraz częstsza komercjalizacja miejscowej tradycji i kultury oraz zanik ich autentyczności, na co uwagę zwracają w swoich opracowaniach m.in. B. Perepeczko²²⁵ i J. Majewski²²⁶. Wiele kultywowanych dawniej obrzędów, obyczajów czy zwyczajów, charakterystycznych jedynie dla społeczności lokalnych poszczególnych zakątków kraju, zostało zapomnianych, zaniebanych. Część z nich zostaje często wznowiona w związku z obecnością turystów i ich oczekiwaniami. Bardzo często są to jednak odświeżone przejawy dawnych tradycji niewiele wspólnego mające z ich pierwowzorami i autentycznością kulturową danej społeczności czy obszaru. Wielokrotnie dochodzi do sytuacji, że turyści uczestniczą jako obserwatorzy w obrzędach wskrzeszanych i odgrywanych specjalnie dla nich w formach różnego rodzaju inscenizacji. Postępowanie takie prowadzi najczęściej do zafałszowania i komercyjnej modyfikacji prawdziwej tożsamości kulturowej społeczności lokalnych. Tymczasem realizm i autentyczność środowiska kulturowego wsi jest istotnym atrybutem, użytecznym w budowaniu produktów turystycznych o wyraźnej tożsamości, która jest wielokrotnie traktowana przez potencjalnych turystów jako walor, atrakcja warunkująca decyzję o wypoczynku na wsi.

²²⁵ B. Perepeczko: Popytowe uwarunkowania rozwoju turystyki wiejskiej w perspektywie bliższej i dalszej. Zeszyty Naukowe Akademii Rolniczej im. H. Kołłątaja w Krakowie 2003, nr 402.

²²⁶ J. Majewski: Tożsamość turystyki wiejskiej – poziomy: ogólnokrajowy, regionalny, lokalny. [w:] Turystyczne funkcje obszarów wiejskich. Red naukowa I. Sikorska-Wolak. Wydaw. SGGW, Warszawa 2009.

6.4. Perspektywy rozwoju agroturystyki w badanych gminach

Szansy rozwoju działalności agroturystycznej upatrywać należy w stale rosnącej liczbie osób przedkładających wypoczynek na wsi, w bezpośrednim kontakcie z przyrodą, nad inne formy wypoczynku. Obserwowana zmiana upodobań części mieszkańców miasta wynika z potrzeb wewnętrznych organizmu, który domaga się wypoczynku w warunkach odmiennych od codzienności, ale bywa także efektem swoistej mody, szeroko propagowanej w mediach, na spędzanie wolnego czasu na łonie natury. Postęp cywilizacyjny, choć jest bez wątpienia dobrodziejstwem ludzkości, niesie ze sobą wiele negatywnych skutków, m.in.: życie w nadmiernym hałasie, bezustannym stresie i pośpiechu. Pobyt w gospodarstwie agroturystycznym gwarantuje nie tylko pełny relaks na świeżym powietrzu. Bezpośrednia obserwacja przyrody pozwala na lepsze zrozumienie związków zachodzących między człowiekiem a otaczającym go światem roślin i zwierząt. Ułatwia również wpajanie zasad ochrony otaczającego nas środowiska przyrodniczego. Bogate dziedzictwo kulturowe wsi jest także doskonałą okazją do zwiedzenia zabytków oraz poznania licznych wierzeń, tradycji, obrzędów oraz sztuki ludowej, często kultywowanej już tylko na obszarach wiejskich. Za rozwojem agroturystyki przemawiają również ekonomiczne i pozaekonomiczne korzyści osiąmane przez wiejskich usługodawców i całe społeczności lokalne.

Jak wynika z przeprowadzonych badań, poza atrakcyjnością turystyczną, jedną z najważniejszych determinant rozwoju agroturystyki była ranga agroturystyki w strategii rozwoju poszczególnych gmin. Za słuszne można więc uznać stwierdzenie, że władze gminy podczas opracowywania dokumentów planistycznych dla swoich jednostek terytorialnych pod kątem rozwoju wielofunkcyjnego, dużą uwagę powinny zwrócić na znaczenie agroturystyki w tym rozwoju. Powinno się to przejawiać m.in. w uwzględnieniu tej działalności wśród celów priorytetowych rozwoju gminy oraz adekwatnych celów operacyjnych i szczegółowo sprecyzowanych działań, których efektem będzie poprawa lokalnej atrakcyjności turystycznej, udoskonalona promocja przyrodniczych i antropogenicznych walorów i atrakcji przyciągających turystów, a także poprawa działań marketingowych w zakresie działających gospodarstw agroturystycznych. Równocześnie konieczne są działania władz gminy na rzecz propagowania turystyki zrównoważonej, dla rozwoju której fundamentalną sprawą jest ochrona zasobów środowiska przyrodniczego i kulturowego, ale także szeroko pojęta infrastruktura techniczna i społeczna ułatwiająca kwaterodawcom świadczenie i podnoszenie poziomu swoich usług, a turystom efektywniejsze ich wykorzystanie. Marginalizowanie znaczenia agroturystyki, jako narzędzia wielofunkcyjnego i zrównoważonego rozwoju już na poziomie opracowywania strategii rozwoju, przekłada się na małą aktywność władz gminy na rzecz rozwoju tej działalności. Skutkiem tego były krytyczne opinie i niezadowolenie wielu usługodawców z poziomu zaangażowania władz lokalnych w rozwój turystyki

w gminie. Poza aktywizacją władz lokalnych w zakresie wspierania rozwoju agroturystyki wskazanym byłoby, po wcześniejszym dostosowaniu ich do polskich realiów, wykorzystanie doświadczeń krajów Europy Zachodniej w dziedzinie organizacji i zarządzania turystyką wiejską/agroturystyką.

Gminy charakteryzujące się wyższym poziomem rozwoju agroturystyki to gminy, na terenie których funkcjonowały aktywnie działające stowarzyszenia agroturystyczne oraz lokalne organizacje turystyczne. Należy więc wysunąć wniosek, że rozwojowi tej formy działalności pozarolniczej sprzyjają inicjatywy społeczne, mające na celu konsolidację działań i aktywności wielu podmiotów zainteresowanych tą formą turystyki oraz promocją gminy, jej walorów i gospodarstw agroturystycznych, co w przypadku pojedynczych kwaterodawców przekracza często ich możliwości finansowe i organizacyjne. Jako przykład można tu podać LOT „Kraina Lessowych Wąwozów”²²⁷ i jej zwycięstwo (na poziomie wojewódzkim) w konkursie „Turystyka – wspólna sprawa” w 2007 roku, która zaoferowała turystom ponad 100 atrakcji, wśród których wiele było związanych z gospodarstwami agroturystycznymi oraz dziedzictwem kulturowym wsi.

Dla skutecznego rozwoju agroturystyki korzystna jest również współpraca sąsiadujących gmin w ramach związków i porozumień międzygminnych, którą zasygnalizowano w Ustawie o wprowadzeniu zasadniczego trójstopniowego podziału terytorialnego państwa²²⁸. Współpraca ta wskazana byłaby chociażby w przypadku tworzenia infrastruktury turystycznej, której wiele elementów umiejscowionych jest na terenie kilku sąsiadujących ze sobą gmin. Podkreślić w tym miejscu należy możliwości wynikające z przynależności woj. lubelskiego i badanych gmin do Euroregionu Bug. W niedalekiej przyszłości spodziewać się należy przystąpienia Ukrainy i Białorusi do struktur Unii Europejskiej, a tym samym pojawienia się możliwości swobodnego przekraczania wschodniej granicy Polski. Pozwoli to na współpracę wiejskich kwaterodawców w obrębie Euroregionu, która zaowocować powinna poprawą jakości i znacznym uatrakcyjnieniem świadczonych usług oraz urozmaiceniem proponowanych gościom atrakcji, co przełoży się na wzrost zainteresowania mieszkańców miast tym rodzajem wypoczynku na Lubelszczyźnie²²⁹. Szansą skuteczniejszej

²²⁷ Członkami LOT „Kraina Lessowych” Wąwozów były m.in. dwie z badanych gmin – Wąwolnica i Wojciechów.

²²⁸ Ustawa z dnia 24 lipca 1998 r. o wprowadzeniu zasadniczego trójstopniowego podziału terytorialnego państwa – Dz. U. Nr 96. poz. 603.

²²⁹ W momencie utworzenia Euroregionu Bug tj. w 1995 r. wśród sformułowanych problemów dotyczących współpracy euroregionalnej wymieniono m.in.: współpracę w ramach zagospodarowania infrastrukturalnego oraz rozwoju turystyki. 15 letni okres funkcjonowania Euroregionu wykazał, iż współpraca Polski z Białorusią i Ukrainą ma bardziej charakter formalny aniżeli faktyczny. Poza tym Ukraina i Białoruś są w bardzo początkowej fazie rozwoju agroturystyki i przez długi jeszcze czas prym wiodła będzie Polska w tym rozwoju. Stąd też perspektywa ta nie została szerzej omówiona. Należy również nadmienić, że na granicy polsko-ukraińskiej i polsko-białoruskiej brak jest małych przejść granicznych, tak ważnych dla funkcjonowania ruchu turystycznego. Uruchomienie w przyszłości takich przejść z pewnością zdynamizuje współpracę w ramach agroturystyki.

kooperacji podmiotów zainteresowanych rozwojem agroturystyki, a tym samym podniesienia poziomu jej rozwoju mogą być również klastry turystyczne.

Częstym błędem zaobserwowanym podczas badań terenowych było niedostosowanie świadczonych usług i atrakcji do obecnych walorów przyrodniczych bądź kulturowych. W przypadku gospodarstw funkcjonujących na terenie gminy Cyców, Wola Uhruska, Wąwolnica, Susiec czy Horodło, usługodawcy opisując ofertę gospodarstwa i lokalne walory zapominali niejednokrotnie zaakcentować, że teren tych gmin stanowi w połowie (a w przypadku Horodła 70%) obszar prawnie chroniony. Dla wielu miłośników przyrody stanowić by to mogło cenną informację oraz argument przemawiający za wyborem danego miejsca jako destynacji turystycznej²³⁰. W przypadku gospodarstw z Wąwolnicy i Wojciechowa natomiast brakowało często podkreślenia, że na obszarze tych gmin znajdują się przyciągające turystów z całej Polski wąwozy lessowe. Gmina Wojciechów ponadto uznawana jest za stolicę kowalstwa polskiego. Co roku odbywają się tam Ogólnopolskie Warsztaty Kowalskie, a także Ogólnopolskie Targi Sztuki Kowalskiej. Konieczność zaakcentowania informacji o tego typu atrakcjach wydaje się bezdyskusyjna. W przypadku gospodarstw prowadzonych przez osoby starsze, które w kwestiach promocji ograniczają się często jedynie do wzmianki zawierającej wyłącznie adres gospodarstwa zamieszczonej na stronie gminy tego typu informacje są pomijane.

Specyficzne walory przyrodnicze i antropogeniczne stanowić mogą ponadto potencjał dla tworzenia na bazie gospodarstw agroturystycznych różnorodnych form edukacji przyrodniczej i kulturowej. Dotyczy to szczególnie gmin o mniejszej atrakcyjności turystycznej warunkowanej w znacznej mierze przez zasoby środowiska naturalnego, a posiadających bogatą lokalną historię, tradycję i oryginalną kulturę, która mogłaby stanowić dziedzinę tego typu edukacji. Innym sposobem na pokonanie barier związanych z atrakcyjnością turystyczną jest innowacyjna i zróżnicowana oferta turystyczna budowana w oparciu m.in. o: możliwość aktywnego wypoczynku (np. naukę jeździectwa, kajakarstwo), białe i zielone szkoły, warsztaty rękodzielnictwa związane z lokalną tradycją tudzież oryginalne imprezy kulturalne ale także specjalistyczne formy rehabilitacji np. hipoterapia. Należy w tym miejscu zaznaczyć, że gospodarstwa agroturystyczne Regionu Lubelskiego stanowić mogą dobrą bazę do uprawiania wielu innych form turystyki aktywnej i kwalifikowanej. Jako przykłady można tu wymienić turystykę: pieszą, rowerową, konną, kulturową, przyrodniczą i wiele innych.

Dla dalszego rozwoju agroturystyki, zarówno w badanych gminach, jak i całym województwie, konieczna jest aktywizacja właścicieli gospodarstw agroturystycznych w zakresie pozyskiwania środków finansowych z Unii

²³⁰ Szerzej na temat turystyki na obszarach chronionych: D. Zaręba: *Ekoturystyka...* op. cit.; T. Whelan (Ed.): *Nature Tourism*. Island Press, Washington 1997; *Sustainable Development of Ecotourism*. WTO 2003.

Europejskiej, których wykorzystanie wśród badanych usługodawców było marginalne. Możliwości finansowania przedsięwzięć związanych z wielofunkcyjnym rozwojem oraz różnicowaniem działalności pozarolniczej środkami pochodzącymi z budżetu UE są bardzo duże, o czym była mowa w podrozdziale 2.6. Dziwił więc fakt tak rzadkiego ich wykorzystania. Przyczyn takiego stanu rzeczy doszukiwać się można w bierności znacznej części społeczeństwa wiejskiego, a także w obawach jakie budzą zbyt skomplikowane formalności, z którymi musi uporać się beneficjent. Fundusze te mogłyby jednak umożliwić modernizację wielu gospodarstw, podniesienie standardu świadczonych usług oraz rozszerzenie oferty turystycznej gospodarstw. Próby ich pozyskania określić można więc jako wskazane, a w przypadku realizacji bardziej kosztownych inwestycji, wręcz niezbędne.

Perspektyw rozwoju agroturystyki należy upatrywać też w ekoagroturystyce. Według danych Inspekcji Jakości Handlowej Artykułów Rolno-Spożywczych (IJHARS)²³¹ w 2008 r. w województwie lubelskim funkcjonowało 1566 gospodarstw ekologicznych, co plasowało Lubelszczyznę na 3 miejscu w Polsce pod tym względem. Wśród badanych gospodarstw zaledwie jedno było ekoagroturystycznym i należało do ECEAT. Ekoagroturystyka to kierunek rozwijający się zarówno w Polsce, jak i w pozostałych krajach Unii Europejskiej. Zainteresowanie ekoagroturystyką coraz częściej ma związek z upowszechnianą w kraju i na świecie ideą zrównoważonego rozwoju i rosnącą, w wyniku tego, świadomością środowiskową społeczeństwa. Turystyka ekologiczna jest ewoluującą dziedziną o odczuwalnej dynamice. Należy spodziewać się, że w przyszłości ekoagroturystyka stanowić będzie kluczowy element dla rozwoju turystyki wiejskiej, poprawiając tym samym sytuację społeczno-ekonomiczną mieszkańców obszarów wiejskich. Uzasadnionym wydaje się więc stwierdzenie, że wiele gospodarstw ekologicznych w swoich planach rozwojowych powinno częściej uwzględniać świadczenie usług turystycznych jako jeden z elementów swojej działalności.

Prezentowane przemyślenia, dotyczące perspektyw rozwoju agroturystyki w badanych gminach oraz działań umożliwiających zwiększenie efektywności tego rozwoju, sformułowane zostały w oparciu o badania empiryczne gospodarstw świadczących tego typu usługi na Lubelszczyźnie. Próba ich uogólnienia związana byłaby z koniecznością uzupełnienia powyższej listy o specyficzne uwarunkowania prowadzenia tego typu działalności w gminach o odmiennym często charakterze – np. gminy nadmorskie, pojezierne czy górskie.

²³¹ Rolnictwo ekologiczne w Polsce.... op. cit.

Podsumowanie i wnioski

Agroturystyka rozwija się w Polsce od prawie 20 lat, ciesząc się bardzo dużym zainteresowaniem mieszkańców miast. W poszczególnych regionach, a nawet sąsiadujących ze sobą gminach, zauważalne jest jednak znaczne zróżnicowanie poziomu jej rozwoju. Powstaje więc pytanie, co tak naprawdę decyduje o rozwoju agroturystyki i jakie determinanty o charakterze ekonomicznym i społecznym wyznaczają jego poziom? Ten właśnie problem zainspirował autora do podjęcia badań, których wyniki przedstawione zostały w niniejszym opracowaniu.

Badania empiryczne przeprowadzone wśród właścicieli gospodarstw agroturystycznych i przebywających w nich turystów, pracowników ODR, przedstawicieli społeczności i samorządów lokalnych, stowarzyszeń agroturystycznych, jak również analiza materiałów źródłowych pozwoliły na realizację celu głównego oraz celów szczegółowych, wyznaczonych we wstępnej części opracowania.

1. Badane gminy są zróżnicowane pod względem poziomu rozwoju agroturystyki.
2. Wyniki przeprowadzonych badań upoważniają do stwierdzenia, że jedną z najistotniejszych determinant rozwoju agroturystyki jest jej miejsce w dokumentach planistycznych, a w szczególności w strategii rozwoju gminy.
3. Duże znaczenie spośród uwarunkowań o charakterze ekonomicznym miał rodzaj prowadzonej działalności gospodarczej. Wraz ze wzrostem udziału gospodarstw nie prowadzących działalności rolniczej tylko pozarolniczą wzrastał poziom rozwoju agroturystyki. Znaczny odsetek gospodarstw prowadzących jedynie działalność rolniczą pełnił natomiast funkcję destymulanta rozwoju agroturystyki. Świadczyć to może o fakcie, że w gminach, których mieszkańcy częściej decydują się na prowadzenie działalności pozarolniczej, co wiąże się z ich pomysłowością, przedsiębiorczością oraz zdolnością i chęcią poszukiwania nowych źródeł dochodu, agroturystyka, jako jedna z form działalności pozarolniczej ma większe szanse rozwoju. Wysoki odsetek gospodarstw poprzestających jedynie na działalności rolniczej natomiast świadczyć może o braku wymienionych cech wśród miejscowej ludności, co w znacznym stopniu utrudnia tego typu przedsięwzięcia.
4. Istotne znaczenie miały również źródła utrzymania ludności. W gminach, w których znaczna część społeczności utrzymywała się głównie z rolnictwa, stwierdzono niższy poziom rozwoju agroturystyki, natomiast tam gdzie przeważały emerytury, renty i inne źródła niezarobkowe – wyższy.
5. Wśród determinant o charakterze społecznym duże znaczenie miały pozytywne postawy społeczności lokalnych wobec rozwoju turystyki,

a także osiągnięte przez mieszkańców korzyści ekonomiczne i pozaekonomiczne.

6. Ważnym uwarunkowaniem był poziom wykształcenia osób prowadzących działalność agroturystyczną. Właściciele gospodarstw agroturystycznych odznaczają się wyższym jego poziomem w porównaniu z ogółem ludności obszarów wiejskich województwa.
7. Za bardzo istotny dla działalności agroturystycznej uznano także czynnik instytucjonalny, a głównie przynależność gmin do lokalnych organizacji turystycznych, oddziaływanie stowarzyszeń agroturystycznych oraz ośrodków doradztwa rolniczego i aktywność ich specjalistów w zakresie inspirowania rolników do podjęcia świadczenia usług turystycznych w swoich gospodarstwach.
8. Atrakcyjność turystyczna badanych jednostek terytorialnych miała istotny wpływ na poziom rozwoju agroturystyki w każdej z nich. Nie był to jednak czynnik kluczowy. Jako przykład można tu przywołać gminę Cyców i Wojciechów. W pierwszej z nich mimo relatywnie wysokiej atrakcyjności turystycznej poziom rozwoju omawianego zjawiska był niewielki. Odwrotnie relacja ta kształtowała się w Wojciechowie, który (stosunkowo mało atrakcyjny pod względem turystycznym) cechował się znacznym poziomem rozwoju agroturystyki. Było to efektem aktywnej działalności osób zainteresowanych rozwojem tej formy działalności pozarolniczej, a także umiejętnym wykorzystaniem walorów dziedzictwa kulturowego.
9. Wszyscy właściciele badanych gospodarstw deklarowali wzrost dochodów z tytułu prowadzonej działalności agroturystycznej. W większości przypadków był on jednak stosunkowo niewielki.
10. Poza korzyściami ekonomicznymi równie ważne, a nawet ważniejsze, w opinii części badanych kwaterodawców były korzyści pozaekonomiczne. Najczęściej wskazywane były tu kwestie związane z potrzebami poznawczymi, towarzyskimi i zagospodarowaniem wolnego czasu.
11. Przeprowadzone badania oraz obserwacje poczynione podczas ich realizacji umożliwiły autorowi wyodrębnienie pewnych typów gospodarstw agroturystycznych, różniących się skalą i rodzajem świadczonych usług oraz nasileniem bądź osłabieniem związku z produkcją rolniczą.

Badania oraz obserwacje autora poczynione podczas ich realizacji pozwoliły również na sformułowanie kilku wniosków dotyczących rozwoju działalności agroturystycznej w województwie lubelskim:

- ✓ Bardzo istotny wpływ na rozwój agroturystyki ma samorząd lokalny. Szczególnie znaczące jest nadanie agroturystyce odpowiedniej rangi w dokumentach planistycznych. Gminy, w których agroturystyka w strategii rozwoju ujęta była jako wiodący czynnik rozwoju bądź opracowana została odrębna strategia rozwoju turystyki charakteryzowały się wiodącym poziomem jej rozwoju. Podkreślić należy jednak, że nie wystarczy umieścić

agroturystyki w strategii – ważne jest by określone cele i zadania związane z jej rozwojem były realizowane.

- ✓ Kolejną kwestią związaną z samorządem gminy jest jego współpraca z przedstawicielami innych jednostek terytorialnych w ramach związków i porozumień międzygminnych na rzecz rozwoju agroturystyki i realizacji zadań dotyczących tworzenia infrastruktury turystycznej o zasięgu międzygminnym. Podkreślić w tym miejscu należy możliwości wynikające z przynależności woj. lubelskiego i badanych gmin do Euroregionu Bug, co stanowi okazję do współpracy wiejskich kwaterodawców w obrębie Euroregionu, dzięki której możliwa będzie poprawa jakości i uatrakcyjnienie świadczonych usług oraz urozmaiceniem proponowanych gościom atrakcji.
- ✓ Konieczność współpracy wynika również z niewielkich możliwości finansowych pojedynczych wiejskich kwaterodawców. Wskazaniem, poza zrzeczaniem się w stowarzyszeniach, jest podejmowanie kooperacji za pośrednictwem lokalnych grup działania oraz klastrów turystycznych. Takie inicjatywy stwarzają również możliwość pozyskiwania środków finansowych na wiele celów związanych z rozwojem agroturystyki, przewidzianych w różnych programach finansowanych z budżetu UE.
- ✓ Gospodarstwa agroturystyczne Lubelszczyzny dzięki bogatym walorom przyrodniczym i kulturowym województwa stanowią mogą podstawę do rozwoju wielu form turystyki aktywnej i kwalifikowanej, takich m.in. jak: turystyka piesza, rowerowa, konna, wodna, ale także kulturowa, przyrodnicza i wiele innych.
- ✓ Zdecydowana większość turystów w celu wyszukania odpowiedniego gospodarstwa agroturystycznego i zapoznania się z jego ofertą używa internetu. Należy się spodziewać, że to źródło informacji będzie wykorzystywane coraz częściej. Wskazaniem byłoby zatem aby usługodawcy więcej uwagi przywiązywali do tej formy promocji. Co prawda zdecydowana większość wiejskich kwaterodawców wskazywała na użycie sieci w celu dotarcia do potencjalnych klientów. W większości były to jednak bardzo ogólne i mało szczegółowe informacje, zamieszczane najczęściej na stronach urzędu gminy lub stowarzyszenia agroturystycznego. Korzystniejsze byłoby stworzenie własnej witryny internetowej, dzięki której turyści mogliby zapoznać się dokładnie z: zakresem oferty proponowanych usług, atrakcjami, zabytkami i ciekawostkami związanymi z otoczeniem gospodarstwa, a także z galerią zdjęć budynku mieszkalnego, pokoi sypialnych, kuchni, łazienki czy otoczenia gospodarstwa. Atutem własnej strony internetowej byłaby ponadto możliwość jej częstszego aktualizowania.
- ✓ Problemem wynikającym z niedostosowania sposobów promocji i przekazywanych za jej pomocą treści jest brak sprecyzowania docelowego segmentu turystów. Przeglądając oferty gospodarstw agroturystycznych

odnosi się najczęściej wrażenie, że są one nadto uniwersalne, kierowane do wszystkich, a tym samym do nikogo konkretnie. Przeprowadzone badania wskazują, że najczęstszymi klientami wiejskich usługodawców są rodziny z dziećmi, a także osoby starsze. Kwaterodawcy powinni akcentować w działaniach marketingowych, mających nakłonić potencjalnych przyjezdnych, charakter prowadzonego przez siebie gospodarstwa oraz dostosowanie jego wyposażenia i otoczenia do konkretnej grupy odbiorców.

- ✓ Przeprowadzone badania wykazały, że źródło finansowania działalności, jakim są środki finansowe pochodzące z funduszy Unii Europejskiej wykorzystywane były sporadycznie. Oczywistym wydaje się więc konieczność pomocy i aktywizacja właścicieli gospodarstw agroturystycznych w zakresie pozyskiwania tego typu środków przez m.in. pracowników ODR.

Agroturystyka to rodzaj turystyki, ale również dziedzina aktywności pozarolniczej na obszarach wiejskich, która w ciągu ostatnich kilkunastu lat charakteryzuje się dynamicznym rozwojem. Podkreślając wpływ tej działalności na ożywienie gospodarcze i społeczne obszarów wiejskich uzasadnionym wydaje się podejmowanie kompleksowych badań omawianego zjawiska. Należy tutaj jednak podkreślić, że efektywność tego typu badań, ze względu na interdyscyplinarność agroturystyki, wymaga zaangażowania przedstawicieli różnych dyscyplin naukowych, takich m.in. jak: nauki ekonomiczne, humanistyczne, przyrodnicze, techniczne oraz nauki o kulturze fizycznej. Jedynie wieloaspektowe traktowanie badanego zjawiska wpłynąć może bowiem na efektywność prowadzonych badań oraz wiarygodność i precyzję formułowanych wniosków.

Warto wymienić również szereg trudności związanych z prowadzeniem badań w zakresie turystyki wiejskiej i agroturystyki. Problemem dotyczącym badania aspektów ekonomicznych agroturystyki jest brak możliwości dokładnego określenia kosztów oraz dochodów uzyskiwanych z jej rozwoju. Spowodowane to jest brakiem rachunkowości rolnej w zdecydowanej większości tego typu gospodarstwach. Trzeba również podkreślić, że dgos usługodawców niechętnie dzieli się nawet szacunkowymi informacjami dotyczącymi korzyści finansowych z prowadzonej działalności.

Kolejny problem związany jest z badaniami dotyczącymi dynamiki rozwoju agroturystyki z uwzględnieniem liczby kwater agroturystycznych. Badania na ten temat prowadzone były w ciągu ostatnich kilkunastu lat przez różne instytucje (ODRy, GUS, Instytut Turystyki) z wykorzystaniem odmiennej metodologii, co przełożyło się na znaczne dysproporcje w liczbie gospodarstw agroturystycznych przez nie wykazywanych w kolejnych latach oraz na brak możliwości ich porównywania i analizowania w ujęciu dynamicznym.

Należy również zauważyć, że terminy „turystyka wiejska”, „agroturystyka” i „gospodarstwo agroturystyczne” są definiowane przez autorów opracowań na wiele różnych sposobów, nie będąc sprecyzowanymi jednoznacznie.

Może być to m.in. powodem rozbieżności wyników i wniosków płynących z badań prowadzonych przez różnych autorów oraz braku możliwości ich porównywania.

Na zakończenie podkreślić należy, że w ciągu 20 lat funkcjonowania agroturystyki w Polsce działalność ta uległa znacznej ewolucji. Początkowo tę formę turystyki nierozłącznie identyfikowano z czynnym gospodarstwem rolnym. Obecnie jednak, co potwierdzają badania autora, działalność opatrzoną etykietą „agroturystyczna” prowadzą często osoby mieszkające na wsi, które nie prowadzą jednak działalności rolniczej, a nawet nie posiadające gospodarstwa rolnego. Taki stan rzeczy aprobują stowarzyszenia agroturystyczne. Sprawą dyskusyjną jest zatem, czy zasadną jest zmiana terminologii i dostosowanie jej do zaistniałej rzeczywistości, czy raczej działalność wiejskich kwaterodawców nie prowadzących gospodarstwa rolnego zaliczać do turystyki wiejskiej, która jest pojęciem szerszym w stosunku do agroturystyki. Autor przychylił się do pierwszej propozycji. Jego zdaniem wskazanym byłoby powtórne sformułowanie definicji agroturystyki i jednoznaczne sprecyzowanie pojęcia „agroturystyka” z uwzględnieniem zmian zaistniałych podczas jej dwudziestoletniej ewolucji.

BIBLIOGRAFIA

Publikacje:

- Adamowicz M., Zwolińska-Ligaj M.: Koncepcja wielofunkcyjności jako element zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich. Polityki europejskie, finanse i marketing. Zeszyty Naukowe Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie. Seria E 2009, nr 2 (51).
- Agenda 2000. Umocnienie i rozszerzenie Unii Europejskiej. Wydaw. „Wokół Nas”, Warszawa 1999.
- Agroturyzm a rozwój wsi. Wprowadzenie do rozwijania przedsięwzięć agroturystycznych. Wydaw. CDiEwR o. Kraków, Kraków 1993.
- Aktywność ekonomiczna ludności w województwie lubelskim. Stan w IV kwartale 2009 r. Urząd Statystyczny w Lublinie. Lublin 2010.
- Alejziak W., Biliński J.: Dziedzictwo kulturowe a nowe trendy w popycie i podaży turystycznej. „Problemy Turystyki i Hotelarstwa” 2003, z. 2.
- Alejziak W.: Metodologia programowania rozwoju turystyki na szczeblu lokalnym i regionalnym. [w:] Polityka samorządu terytorialnego w dziedzinie turystyki. Red. naukowa M. Boruszczyk. Wyższa Szkoła Turystyki i Hotelarstwa w Sopocie, Sopot 2000.
- Alejziak W.: Turystyka w obliczu wyzwań XXI wieku. Wydaw. Albis, Kraków 2001.
- Altkorn J., Kramer T.: Leksykon Marketingu. PWE, Warszawa 1998.
- Altkorn J.: Marketing w turystyce. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2004.
- Analiza prognozy ludnościowej i przepływów migracyjnych województwa lubelskiego. Wojewódzki Urząd Statystyczny w Lublinie, Lublin 2008.
- Antonides G., Raaij van W.: Zachowanie konsumenta. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2003.
- Architektura sakralna – kościoły. Szlaki Regionu Lubelskiego. Folder promocyjny wydany przez Urząd Marszałkowski Województwa Lubelskiego.
- Balińska A., Sikorska-Wolak I.: Turystyka wiejska szansą rozwoju wschodnich terenów przygranicznych na przykładzie wybranych gmin. Wydaw. SGGW, Warszawa 2009.
- Berndt-Kostyrzewska J. (red.): Organizacja ruchu turystycznego na wsi. Wydaw. Format-AB, Warszawa 1997.
- Bertazzoni C.: Fare scuola in fattoria – manuale di metodi e giochi per l’animazione didattica, Verona 2005.
- Bezrobocie rejestrowane w województwie lubelskim w 2009 r. Stan w I półroczu. Urząd Statystyczny w Lublinie. Lublin 2010.
- Bezrobotni oraz stopa bezrobocia wg województw, podregionów i powiatów (stan w końcu czerwca 2009 r.), GUS, Warszawa 2010.
- Borowska A.: Rola i znaczenie Lokalnych Grup Działania w promocji produktów tradycyjnych w Polsce. [w:] Turystyczne funkcje obszarów wiejskich. Red. naukowa I. Sikorska-Wolak. Wydaw. SGGW, Warszawa 2009.
- Boschetti M.: La rete delle fattorie didattiche mantovane: una concreta esperienza di multifunzionalità in agricoltura, w Atti del Convegno, I nuovi orizzonti dell’educazione alimentare tra tradizione e innovazione: dal mangiar sano alle fattorie didattiche, Genua 2003.
- Brotherton B., Himmertogl B.: Beyond Destinations – Special Interest Tourism. [in:] Anatolia – An International Journal of Tourism and Hospitality Research 1997, nr 3, vol. 8.
- Butler R. W.: Seasonality in Tourism: Issue and Implications. [in:] Seasonality in Tourism. Ed. S. Lundtopr. Pergamon 2001.
- Carta degli impegni, Fattorie didattiche Mantovani. Edition 2005-2006.
- Clement H. G.: The Future of Tourism in the Pacific and Far East. Department of Commerce, Washington 1961.
- Cohen E.: Authenticity and Commodization in Tourism. Annals of Tourism Research 1998, nr 15.
- Dąbrowska M.: Przemiany społeczno-ekonomiczne obszarów wiejskich pod wpływem turystyki. „Turystyka” 1996, z. 1.

- Dębniwska M., Tkaczuk M.: Agroturystyka – koszty, ceny, efekty. POLTEXT, Warszawa 1997.
- Dokumenty końcowe Konferencji Narodów Zjednoczonych „Środowisko i Rozwój”. Rio de Janeiro 3-14 czerwca 1992. Szczyt Ziemi. Wydaw. Instytutu Ochrony Środowiska, Warszawa 1993.
- Drzewiecki M.: Agroturystyka. Założenia – uwarunkowania – działania. Instytut Wydawniczy „Świadectwo”, Bydgoszcz 1995.
- Drzewiecki M.: Podstawy agroturystyki. Oficyna Wydawnicza Ośrodka Postępu Organizacyjnego, Bydgoszcz 2001.
- Dudkiewicz D. (red.): Marketing usług turystycznych. Wydaw. Almamater. Warszawa 2006.
- Dwory szlacheckie. Szlaki regionu lubelskiego. Folder promocyjny wydany przez Urząd Marszałkowski Województwa Lubelskiego.
- Fattorie didattiche mantovane, Guida, Edition 2005-2006.
- Gaworecki W. W.: Miejsce turystyki w strategii i polityce rozwoju regionalnej i lokalnej wspólnoty samorządowej. [w:] Polityka samorządu terytorialnego w dziedzinie turystyki. Red. naukowa M. Boruszczak. Wyższa Szkoła Turystyki i Hotelarstwa w Sopocie, Sopot 2000.
- Gaworecki W. W.: Turystyka. PWE, Warszawa 2003.
- Gestmann E.: Ekoturystyka – jedna z szans rozwoju polskiej wsi. „Problemy Turystyki i Hotelarstwa” 2004, z. 1.
- Global Tourism Forecasts to the Year 2000 and Beyond – Executive Summary. WTO, Madrid 1995.
- Gołębski G. (red.): Kompendium wiedzy o turystyce. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2002.
- Gołębski G.: Przedsiębiorstwo turystyczne w gospodarce wolnorynkowej. Wydaw. Akademia Ekonomiczna w Poznaniu. Poznań 1998.
- Gospodarstwa eko-agroturystyczne w Polsce, Włoszech i Niemczech. Kujawsko-Pomorski Ośrodek Doradztwa Rolniczego w Minikowie. Bydgoszcz 2007.
- Heffner K.: Typologia gmin wiejskich w Polsce według jakości układów osadniczych. [w:] Typologia wiejskich obszarów problemowych. Red. naukowa A. Rosner. PAN, Warszawa 1999.
- Heller J.: Regionalizacja obszarów wiejskich w Polsce. Studia i Monografie 99, IERiGŻ, Warszawa 2000.
- Holloway J. Ch., Robinson Ch.: Marketing w turystyce. PWE. Warszawa 1997.
- Idziak W.: Wymyśleć wieś od nowa. Wioski tematyczne. Fundacja Wspomagania Wsi. Koszalin 2008.
- Informacja o rozwoju agroturystyki na obszarach wiejskich. MRiRW, Departament Infrastruktury Wsi i Komunikacji Społecznej, Warszawa 2005.
- Informacja o sytuacji społeczno gospodarczej województw. GUS, Warszawa 2010.
- Infrastruktura agroturystyki na obszarach wiejskich. Biuletyn Informacyjny Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi, Warszawa 2006.
- Jachimowicz E., Krzyżanowska K.: Pozarolnicze funkcje gospodarstwa rolniczego na przykładzie jego działalności agroturystycznej. Wydaw. SGGW, Warszawa 2004.
- Jagusiewicz A., Legienis H.: Zasoby bazy noclegowej indywidualnego zakwaterowania w Polsce w 2006 r. Instytut Turystyki, Warszawa 2007.
- Jagusiewicz A., Legienis H.: Zasoby bazy noclegowej indywidualnego zakwaterowania w Polsce w 2007 r. Instytut Turystyki, Warszawa 2008.
- Jansen-Verbeke M.: Znaczenie turystyki na terenach wiejskich w Europie. „Problemy Turystyki” 1990, nr 47/48.
- Jędrzejczyk I.: Ekonomiczne funkcje i uwarunkowania turystyki. Wydaw. Śląsk, Katowice 1995.
- Jędrzejczyk I.: Miejsce wsi w rozwoju turystyki w świetle dokumentów programowych i planistycznych. [w:] Turystyka w rozwoju obszarów wiejskich. Red. naukowa I. Sikorska-Wolak. Wydaw. SGGW, Warszawa 2007.
- Józefaciuk A., Józefaciuk Cz.: Ochrona gruntów przed erozją. IUNG, Puławy 1999.
- Kalinowski T. (red.): Atrakcyjność inwestycyjna województw i podregionów Polski. IBnGR, Gdańsk 2006.

- Karczewska M.: Rola samorządu lokalnego i organizacji pozarządowych w rozwoju agroturystyki (na przykładzie Wielkopolski). Praca doktorska wykonana pod kierunkiem J. Sikory. SGGW, Warszawa 2006.
- Klisiński J.: Agroturystyka alternatywą. [w:] Agroturystyka jako element rozwoju i promocji regionu. Red. naukowa E. Gurgul. Wydaw. Politechniki Częstochowskiej, Częstochowa 2005.
- Kłodziński M.: Wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich. [w:] Wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich na terenach przygranicznych. Studium na przykładzie gminy Myślibórz. Red. naukowa M. Kłodziński, J. Okuniewski. Wydaw. SGGW, Warszawa 1993.
- Kłodziński M.: Rozwój rolnictwa w powiązaniu z wielofunkcyjnością terenów wiejskich. [w:] Rolnictwo w gospodarce Opolszczyzny. Znaczenie, perspektywy, zagrożenia. Red. naukowa M. Kłodziński, A. Rosner. Wydaw. SGGW, Warszawa 1995.
- Kłodziński M.: Wielofunkcyjny rozwój terenów wiejskich w Polsce i w krajach Unii Europejskiej. Wydaw. SGGW, Warszawa 1996.
- Kłodziński M.: Istota wielofunkcyjnego rozwoju terenów wiejskich. [w:] Ekonomiczne i społeczne uwarunkowania i możliwości wielofunkcyjnego rozwoju wsi w Polsce. Red. naukowa M. Kłodziński, A. Rosner. Wydaw. SGGW, Warszawa 1997.
- Kłodziński M.: Aktywizacja gospodarcza obszarów wiejskich. IRWiR PAN, Warszawa 1999.
- Kłodziński M., Rzeczkowska M.: Rozwój przedsiębiorczości wiejskiej w krajach Unii Europejskiej – wskazówki dla Polski. [w:] Rozwój przedsiębiorczości wiejskiej w warunkach integracji z Unią Europejską. PAN, Akademia Rolnicza w Szczecinie, Warszawa 2000.
- Kłodziński M.: Aktywizacja społeczno-gospodarcza gmin wiejskich i małych miast. IRWiR PAN, Warszawa 2006.
- Kłodziński M.: Stan i perspektywy rozwoju obszarów wiejskich w Polsce. [w:] Wokół trudnych problemów globalnego rozwoju obszarów wiejskich, gospodarki żywnościowej i rolnictwa. Red. naukowa K. Duczkowska-Małysz, A. Szymecka. Wydaw. Szkoła Główna Handlowa w Warszawie, Warszawa 2009.
- Kmita E.: Rola agroturystyki w przemianach społeczno-gospodarczych na wsi. [w:] Doradztwo rolnicze a kształtowanie się przedsiębiorczości rolników. Red. naukowa I. Sikorska-Wolak. Wydaw. SGGW, Warszawa 1995.
- Kmita E.: Agroturystyka jako szansa aktywizacji społeczno-gospodarczej środowisk wiejskich. „Zagadnienia Doradztwa Rolniczego” 1997, nr 2.
- Kmita E., Strzembicki L.: Działalność regionalnych stowarzyszeń turystyki wiejskiej w Polsce – wyniki badań ankietowych. [w:] Determinanty sukcesu w turystyce wiejskiej. Wydaw. CDiEWR o. Kraków, Kraków 1997.
- Kosmaczewska J.: Wpływ agroturystyki na rozwój ekonomiczno-społeczny gminy. Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań 2007.
- Kot M., Jakubowski J., Sokołowski A.: Statystyka. Podręcznik dla studiów ekonomicznych. Wydaw. Difin, Warszawa 2003.
- Kotler Ph.: Marketing. Analiza, planowanie, wdrażanie i kontrolowanie. Wydaw. Felberg SJA, Warszawa 1999.
- Kożuchowska B.: Podstawowe pojęcia, cechy, składniki agroturystyki oraz formy samoorganizacji usługodawców. [w:] Agroturystyka. Red. naukowa U. Świetlikowska. FAPA, Warszawa 2000.
- Krasowicz S.: Potencjał produkcyjny rolnictwa Lubelszczyzny i jego wykorzystanie. PAN, Lublin 2002.
- Krasowicz S., Igras J.: Regionalne zróżnicowanie wykorzystania potencjału rolnictwa w Polsce. IUNG, Puławy 2003.
- Kruczek Z.: Między atrakcją a pułapką turystyczną. Dylematy turystyki kulturowej XXI wieku. [w:] Kultura i turystyka, razem ale jak. Red. naukowa A. Stasiak. Wydaw. Wyższa Szkoła Turystyki i Hotelarstwa w Łodzi, Łódź 2009.
- Krzyżanowska K.: Rola stowarzyszeń agroturystycznych i samorządów lokalnych w rozwoju turystyki wiejskiej. [w:] Rola samorządu w zarządzaniu rozwojem lokalnym i regionalnym. Red.

- naukowa M. Adamowicz. Wydaw. Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Białej Podlaskiej, Biała Podlaska 2006.
- Krzyżanowska K.: Rola instytucji i organizacji społeczno-zawodowych w rozwoju agroturystyki w Polsce. „Zagadnienia Doradztwa Rolniczego” 2007, nr 1.
- Krzyżanowska K.: Ekonomiczne uwarunkowania powstawania i funkcjonowania gospodarstw agroturystycznych. [w:] Ekonomiczne uwarunkowania rozwoju obszarów wiejskich. Red naukowa K. Krzyżanowska. Wydaw. SGGW, Warszawa 2009.
- Kukuła K.: Metoda unitaryzacji zerowanej. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2000.
- Kurtyka I.: Popyt na usługi agroturystyczne. Roczniki Naukowe SERiA 2006, z. 4, t. 8.
- Kutkowska B.: Grupy docelowe nabywców produktów agroturystycznych na Dolnym Śląsku na przykładzie Parku Krajobrazowego Dolina Baryczy. Roczniki Naukowe SERiA 2005, z. 3, t. 7.
- Legienis H.: Baza agroturystyczna w kraju i regionach. Instytut Turystyki, Warszawa 2002.
- Legienis H.: Wykorzystanie kwater agroturystycznych i pokoi gościnnych będących w ewidencji urzędów gmin. Instytut Turystyki, Warszawa 2004.
- Linardi M.: Agriturismo e Bed&Brekfast. IALweb, Bologna 2006.
- Lovelock Ch., Winberg Ch.: Marketing Challenges. McGraw-Hill, New York 1985.
- Ludność i gospodarstwa domowe. Stan i struktura społeczno-ekonomiczna w 2002 roku. GUS, Warszawa 2003.
- Lundberg D. E., Krishnamoorthy M., Stavegna M. H.: Tourism Economics. John Wiley&Sons, New York 1995.
- Majewski J.: Turystyka konwencjonalna i alternatywna a agroturystyka. „Rynek Turystyczny” 1994, nr 7.
- Majewski J.: Kreowany a postrzegany wizerunek produktu turystycznego polskiej wsi. [w:] Kształtowanie standardów produktu turystycznego polskiej wsi. Wydaw. CDiEwR o. Kraków, Kraków 1996.
- Majewski J.: Agroturystyka to też biznes. Fundacja Wspomagania Wsi, Warszawa 2000.
- Majewski J., Lane B.: Turystyka wiejska i rozwój lokalny. Fundacja Edukacja dla Demokracji, Warszawa 2003.
- Majewski J.: Kreowanie wizerunku turystyki wiejskiej. [w:] Promocja i kreowanie turystycznego wizerunku Polski. Polska Organizacja Turystyczna, Warszawa 2005.
- Majewski J.: Tożsamość turystyki wiejskiej – poziomy ogólnokrajowy, regionalny, lokalny. [w:] Turystyczne funkcje obszarów wiejskich. Red. naukowa I. Sikorska-Wolak. Wydaw. SGGW, Warszawa 2009.
- McIntosh R. W., Goeldner Ch. R.: Tourism Principles, Practices, Philosophies. John Wiley&Sons, New York 1990.
- Medlik S., Middleton V. T. C.: Product formulation in tourism. Tourism and Marketing” 1973, nr 13.
- Middleton V. T. C.: Marketing w turystyce. Wydaw. PAPT, Warszawa 1996.
- Mika S.: Psychologia społeczna. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1984.
- Mikuta B., Żelazna K.: Organizacja ruchu turystycznego na wsi. Wydaw. Format-AB, Warszawa 2004.
- Milne S.: Tourism and Economic Development in Vanuatu. „Singapore Journal of Tropical Geography” 1990, nr 11.
- Młynarczyk K. (red.): Agroturystyka. Wydaw. Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, Olsztyn 2002.
- Multifunctionality: Towards an Analytical Framework. OECD, Paris 2001.
- Mysiak K.: Agroturystyka w rozwoju gospodarczo-społecznym obszarów wiejskich województwa pomorskiego. Rozprawa doktorska wykonana pod kierunkiem prof. J. Sikory. Akademia Ekonomiczna w Poznaniu, Poznań 2007.
- Nagle T.: The Strategy and Tactics of Pricing. Prentice Hall Inc., New Jersey 1987.
- Nasolini T.: Le fattorie didattiche in Italia w Onilfa, La Multifunzionalità nelle aziende agricole: l'agriturismo, i servizi ambientali, la didattica e la vendita dei prodotti aziendali, Roma 2002.
- Nawrocka E.: Znaczenie władz lokalnych w rozwoju agroturystyki. [w:] Turystyka wiejska czynnikiem ożywienia terenów wiejskich. Wydaw. CDiEwR o. Kraków, Kraków 2001.

- Niedziółka A.: Wykorzystanie sieci Internet w promocji produktu agroturystycznego na przykładzie województwa małopolskiego. [w:] Zastosowanie technologii informacyjnych do wspomagania zarządzania procesami gospodarczymi. Wydaw. Wyższej Szkoły Finansów i Zarządzania w Białymstoku, Białystok 2008.
- Nowakowska A.: Turystyka jako zjawisko społeczno-gospodarcze. [w:] Kompendium wiedzy o turystyce. Red. naukowa G. Gołębcki. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006.
- Obrębalski M.: Mierniki rozwoju regionalnego. [w:] Metody oceny rozwoju regionalnego. Red. naukowa D. Strahl. Wydaw. Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu, Wrocław 2006.
- Pamiętki kultury żydowskiej. Szlaki regionu lubelskiego. Folder promocyjny wydany przez Urząd Marszałkowski Województwa Lubelskiego.
- Panasiuk A.: Ekonomika turystyki. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006.
- Parzonko A. J.: Rola stowarzyszeń w rozwoju agroturystyki w Polsce. [w:] Problemy rozwoju turystyki na Wileńszczyźnie, Mazowszu, Podlasiu, Wołyniu i Podolu, t. VIII. Wydaw. WSTiJO i SGGW, Warszawa – Lwów – Żytomierz 2006
- Pawlowski A.: Roztocze, Puszcza Solska, Lasy Janowskie i Wyżyna Wołyńska (część polska). Wydaw. Stanisław Kryciński, Warszawa 2000.
- Perepeczko B.: Popytowe uwarunkowania rozwoju turystyki wiejskiej w perspektywie bliższej i dalszej. Zeszyty Naukowe Akademii Rolniczej im. H. Kołłątaja w Krakowie 2003, nr 402.
- Perepeczko P.: Przeszłość i przyszłość turystyki wiejskiej w polskim rozwoju lokalnym. [w:] Turystyka w rozwoju lokalnym. Red. naukowa I. Sikorska-Wolak. Wydaw. SGGW, Warszawa 2004.
- Polska w Unii Europejskiej. GUS, Warszawa 2008.
- Producenci ekologiczni w 2009 r. Raport Inspekcji Jakości Handlowej Artykułów Rolno-Spożywczych. Warszawa 2010.
- Produkt Krajowy Brutto w województwie lubelskim w 2007 r. Urząd Statystyczny w Lublinie. Lublin 2009.
- Przeclawski K.: Człowiek a turystyka. Zarys socjologii turystyki. Wydaw. Albis, Kraków 1996.
- Przeclawski K.: Humanistyczne podstawy turystyki. Instytut Turystyki, Warszawa 1986.
- Raciborski J.: Prawne aspekty aktywizacji turystycznej gmin. Instytut Gospodarki Przestrzennej i Komunalnej, Kraków (maszynopis powielony).
- Raciborski J.: Uregulowania prawne agroturystyki i turystyki wiejskiej – próba oceny. Zeszyty Naukowe Akademii Rolniczej w Krakowie 2003, z. 90.
- Region Lubelski. Największe atrakcje turystyczne. Folder promocyjny wydany przez Urząd Marszałkowski Województwa Lubelskiego.
- Regiony Polski. GUS, Warszawa 2009.
- Rezydencje magnackie. Szlaki regionu lubelskiego. Folder promocyjny wydany przez Urząd Marszałkowski Województwa Lubelskiego.
- Roman M.: Klaster okopski jako przykład inicjatywy społeczne. [w:] Turystyczne funkcje obszarów wiejskich. Red. naukowa I. Sikorska-Wolak. Wydaw. SGGW, Warszawa 2009.
- Rocznik Statystyczny Województw. GUS, Warszawa 2009.
- Rolnictwo ekologiczne w Polsce. Raport 2007-2008. Inspekcja Jakości Handlowej Artykułów Rolno-Spożywczych.
- Rolnictwo w województwie lubelskim w 2008 r. Urząd Statystyczny w Lublinie, Lublin 2009.
- Rosner A.: Demograficzne uwarunkowania wielofunkcyjnego rozwoju na obszarach wiejskich. [w:] Ekonomiczne i społeczne uwarunkowania i możliwości wielofunkcyjnego rozwoju wsi w Polsce. Red. naukowa M. Kłodziński, A. Rosner. Wydaw. SGGW, Warszawa 1997.
- Rosner A.: Typologia wiejskich obszarów problemowych. Wydaw. IRWiR PAN, Warszawa 1999.
- Rosner A. (red.): Uwarunkowania i kierunki przemian społeczno-gospodarczych na obszarach wiejskich. IRWiR PAN, Warszawa 2005.
- Różycki P.: Zarys wiedzy o turystyce. Wydaw. PROKSENIA, Kraków 2006.
- Sawicka J.: Rola kobiet w aktywizacji i wielofunkcyjnym rozwoju obszarów wiejskich. Wydaw. SGGW, Warszawa 2005.

- Sawicka J.: Sytuacja kobiet wiejskich na rynku pracy. Wydaw. Wieś Jutra, Warszawa 2008.
- Sawicki B.: Agroturystyka w aktywizacji obszarów wiejskich. Wydaw. Akademii Rolniczej w Lublinie, Lublin 2007.
- Sikora J.: Początki i znaczenie turystyki w środowisku wiejskim. Roczniki Naukowe Akademii Wychowania Fizycznego w Poznaniu 1998, z. 47-48.
- Sikora J.: Organizacja ruchu turystycznego na wsi. WSiP, Warszawa 1999.
- Sikora J., Karczevska M.: Działalność lokalnych stowarzyszeń w opinii kwaterodawców [w:] Turystyka wiejska a rozwój i współpraca regionów. Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Krośnie, Krosno 2005.
- Sikora J., Karczevska M.: Agroturystyka w strategiach rozwoju społeczno-gospodarczego gmin. [w:] Gospodarka turystyczna w regionie: przedsiębiorstwo, samorząd, współpraca. Red. naukowa A. Rapacz. Wydaw. Wyższej Szkoły Zarządzania Gospodarką Regionalną i Turystyką w Jeleniej Górze, Jelenia Góra 2006.
- Sikora J. Sytuacja społeczno-ekonomiczna gospodarstw wiejskich a liczebność gospodarstw agroturystycznych w Polsce. [w:] Nowe trendy rozwoju turystyki. Red. naukowa. G. Gołembski. Wydawnictwo Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Sulechowie, Sulechów 2008.
- Sikorska-Wolak I.: Agroturystyka szansą rozwoju gmin wiejskich w Polsce. „Lithuania” 2004, nr 2.
- Sikorska-Wolak I.: Instytucjonalne czynniki rozwoju agroturystyki. [w:] Agroturystyka – moda czy potrzeba? Red naukowa G. A. Ciepela, J. Sosnowski. Wydaw. Akademii Podlaskiej, Siedlce 2007.
- Sikorska-Wolak I.: Rola doradztwa rolniczego w rozwoju agroturystyki. [w:] Społeczno-ekonomiczne uwarunkowania rozwoju agroturystyki. Red. naukowa K. Gutkowska. Mazowiecki Ośrodek Doradztwa Rolniczego, Warszawa 2008.
- Sikorska-Wolak I.: Postawy mieszkańców wsi wobec rozwoju turystyki na obszarach wiejskich (na przykładzie wybranych gmin wschodnich regionów przygranicznych). [w:] Turystyczne funkcje obszarów wiejskich. Red. naukowa I. Sikorska-Wolak. Wydaw. SGGW, Warszawa 2009.
- Smith S.: The Tourism Product. „Annals of Tourism Research” 1994, nr 21.
- Staniewska-Zątek W.: Turystyka a przyroda i jej ochrona. Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań 2007.
- Stanisz A.: Przystępny kurs statystyki z zastosowaniem STATISTICA.PL na przykładach z medycyny, t. 3. Analizy wielowymiarowe. StatSoft Polska. Kraków 2007.
- Stan i ruch naturalny ludności w województwie lubelskim w I półroczu 2009 r. Urząd Statystyczny w Lublinie, Lublin 2009.
- Staszewska J.: Klaster perspektywą dla przedsiębiorców na polskim rynku turystycznym. Wydaw. Difin, Warszawa 2009.
- Statut Lokalnej Organizacji Turystycznej „Kraina Lessowych Wąwozów”.
- Statut Lubelskiego Związku Stowarzyszeń Agroturystycznych.
- Strzembicki L.: Marketing w agroturystyce. Wydaw. ZCO, Zielona Góra 1995.
- Strzembicki L.: Instytucjonalne aspekty zarządzania turystyką wiejską w Polsce. Podstawowe problemy i tendencje. Zeszyty Naukowe Akademii Rolniczej im. H. Kołłątaja w Krakowie 2003, nr 402.
- Strzembicki L.: Wypoczynek w gospodarstwach wiejskich w opinii turystów. [w:] Turystyka wiejska a rozwój i współpraca regionów. Prace naukowo-dydaktyczne Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Krośnie, Krosno 2005.
- Strzembicki L.: Wypoczynek w gospodarstwach wiejskich w świetle badań ankietowych turystów. Zeszyty Naukowe Górnośląskiej Wyższej Szkoły Handlowej w Katowicach 2005, nr 26.
- Strzembicki L.: Zachowania konsumentów na krajowym rynku turystyki wiejskiej. [w:] Konsument na rynku turystycznym w warunkach społeczeństwa opartego na wiedzy i informacji. Red. naukowa T. Burzyński. Górnośląska Wyższa Szkoła Handlowa w Katowicach, Katowice 2005.
- Sustainable Development of Ecotourism. WTO 2003.
- Sustainable Tourism Development. Guide for Local Planners. WTO, Madrid 1993.
- Ślaskami dziedzictwa kulturowego regionu lubelskiego. Folder promocyjny wydany przez Urząd Marszałkowski Województwa Lubelskiego.

- Sznajder M., Przezbórska L.: Agroturystyka. PWE, Warszawa 2006.
- Świetlikowska U. (red.): Agroturystyka. Wydaw. SGGW, Warszawa 1998.
- Tabor K.: Turystyka wiejska jako przestrzeń doradczą. [w:] Ekonomiczne i społeczne aspekty rozwoju turystyki wiejskiej. Red. naukowa I. Sikorska-Wolak. Wydaw. SGGW, Warszawa 2008.
- Terelak H. i inni: Pierwiastki śladowe (Cd, Cu, Ni, Pb, Zn) w glebach użytków rolnych Polski. Bibl. Monit. Środ., Warszawa 2000.
- The Accommodation Guide Bed and Brekfast/Self Catering 2007. Irish Farmhouse Holidays, Limerick 2007.
- The TTG World Travel Report: 1995-2000. Market Tracking International Ltd, London 1997.
- Tourism Development. Guide for Local Planners. WTO, Madrid 1993.
- Tourism in Europe. Recent Trends, Demand, Supply. Eurostat, Brussels 1995.
- Tryfan B.: Miejsce kobiet wiejskich w rozwoju przedsiębiorczości na wsi. [w:] Przedsiębiorczość na obszarach wiejskich. W stronę wsi wielofunkcyjnej. Red. naukowa K. Duczkowska-Małysz. IRWiR PAN, Warszawa 1993.
- Turystyka polska w 2002 roku – układ regionalny. Instytut Turystyki, Warszawa 2003.
- Turystyka polska w 2003 roku – układ regionalny. Instytut Turystyki, Warszawa 2004.
- Turystyka polska w 2004 roku – układ regionalny. Instytut Turystyki, Warszawa 2005.
- Turystyka polska w 2005 roku – układ regionalny. Instytut Turystyki, Warszawa 2006.
- Turystyka przyrodnicza w Regionie Lubelskim. Folder promocyjny wydany przez Urząd Marszałkowski Województwa Lubelskiego.
- Ustawa o podatku dochodowym od osób fizycznych (Dz. U. 1993 r., nr 90).
- Ustawa z 29 12. 1998 r. o samorządzie gminnym (Dz. U. 1998 r., nr 162, poz. 1126).
- Ustawa z 8 3 1990 r. o samorządzie terytorialnym (Dz. U. 1990 r. nr 16 poz. 95).
- Ustawa z dnia 24 lipca 1998 r. o wprowadzeniu zasadniczego trójstopniowego podziału terytorialnego państwa – (Dz. U. 1998 r. nr 96. poz. 603).
- Waloryzacja rolniczej przestrzeni produkcyjnej wg gmin. IUNG, Puławy 1993, ser. A-56.
- Warszyńska J., Jackowski A.: Podstawy geografii turystyki. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1979.
- Warunki życia ludności w województwie lubelskim w latach 2006-2008. Urząd Statystyczny w Lublinie, Lublin 2009.
- Whelan T. (Ed.): Nature Tourism. Island Press. Washington 1997.
- Whitby M., Willis K.: Rural Resource Development. Methuen, London 1978.
- Wiatrak A. P.: Wpływ agroturystyki na zagospodarowanie obszarów wiejskich. „Zagadnienia Ekonomiki Rolnej” 1996, nr 1.
- Wiatrak A. P.: Rola agroturystyki w rozwoju obszarów wiejskich. Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Ekonomicznej w Warszawie 1997, nr 1.
- Wiatrak A. P.: Turystyka wiejska w strategiach rozwoju regionalnego i lokalnego. [w:] Turystyka wiejska a rozwój i współpraca regionów. Red. naukowa Z. Kryński, E. Kmita-Dziasek. Wydaw. Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Krośnie, Krosno 2005.
- Wiatrak A. P.: Rozwój turystyki wiejskiej w świetle strategii regionalnych i lokalnych (na przykładzie województwa mazowieckiego) [w:] Ekonomiczne i społeczne aspekty rozwoju turystyki wiejskiej. Red. naukowa I. Sikorska-Wolak. Wydaw. SGGW, Warszawa 2008.
- Wilkin J.: Pozarolnicze funkcje obszarów wiejskich. Roczniki Naukowe SERIA 1999, t. 1, z. 3.
- Wilkin J.: Wielofunkcyjność rolnictwa i obszarów wiejskich. [w:] Wyzwania przed obszarami wiejskimi i rolnictwem w perspektywie 2014-2020. Nowe Życie Gospodarcze. Dodatek specjalny. Listopad 2007.
- Wiśniewski E.: Wprowadzenie do turystyki i rozwój zrównoważony w turystyce. [w:] Akademia Agroturystyki i Rękodzielnictwa. Wydaw. d3studio, Białystok 2006
- Wojciechowska J.: Elementy trwałe i nowe w strukturze organizacyjnej polskiej agroturystyki (także w kontekście doświadczeń europejskich). [w:] Regionalne aspekty agroturystyki w Polsce. CDiEwR o. Kraków, Kraków 1996.

Wojciechowska J.: Geneza oraz ewolucja turystyki na obszarach wiejskich w Polsce. „Folia Turistica” 2006, nr 17.

Zaborniak S., Król P. (red.): Szkice z dziejów turystyki w Polsce (1887-2007). Wydaw. WUR, Rzeszów 2008.

Zabytkowe zespoły urbanistyczne. Szlaki regionu lubelskiego. Folder promocyjny wydany przez Urząd Marszałkowski Województwa Lubelskiego.

Zajadacz A: Turystyka alternatywna – zarys genezy i idei. „Problemy Turystyki” 2005, nr 3-4.

Zaręba D.: Ekoturystyka. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006.

Zarębski M.: Motywy wyboru usług agroturystycznych. Roczniki Naukowe SERiA 2006, z. 4, t. 8.

Zatrudnienie i wynagrodzenia w gospodarce narodowej w I kwartale 2009 r. GUS 2009.

Zmiany strukturalne grup podmiotów gospodarki narodowej w województwie lubelskim w 2009 r. Urząd Statystyczny w Lublinie. Lublin 2010.

Dokumenty o charakterze strategicznym:

Kierunki rozwoju turystyki do 2015 roku. Ministerstwo Sportu i Turystyki, Warszawa 2008.

Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego 2010-2020. Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, Warszawa 2009.

Krajowy Plan Strategiczny Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007-2013. Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi, Warszawa 2007.

Lokalna Strategia Rozwoju Bialskopodlaskiej Lokalnej Grupy Działania 2007-2013. Biała Podlaska 2006.

Lokalna Strategia Rozwoju dla obszaru Lokalnej Grupy Działania „Krasnystaw PLUS”. Krasnystaw 2007.

Lokalna Strategia Rozwoju dla obszaru Lokalnej Grupy Działania „Nasze Roztocze”. Zamość 2009.

Lokalna Strategia Rozwoju dla obszaru Lokalnej Grupy Działania „Polesie”. Lublin 2008.

Lokalna Strategia Rozwoju Lokalnej Grupy Działania „Zielony Pierścień”. Nałęczów 2009.

Lokalna Strategia Rozwoju Lokalnej Grupy Działania Poleska Dolina Bugu 2007-20015. Włodawa 2007.

Lokalna Strategia Rozwoju na lata 2009-2015 Stowarzyszenia Hrubieszowskiego „Lepsze Jutro”. Hrubieszów 2009.

Lokalna Strategia Rozwoju na lata 2009-2015. Lokalnej Grupy Działania „Zapiecek”. Radzyń Podlaski 2009.

Lokalna Strategia Rozwoju Stowarzyszenia Lokalna Grupa Działania „Roztocze Tomaszowskie”. Lublin – Tomaszów Lubelski 2008.

Lokalny Plan Rozwoju Gminy Siennica Różana na lata 2007-2015. Siennica Różana 2007.

Narodowe Strategiczne Ramy Odniesienia 2007-2013. Narodowa Strategia Spójności. Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, Warszawa 2006.

Plan Marketingu Turystyki w Województwie Lubelskim na lata 2007-2013. Zarząd Województwa Lubelskiego, Lublin 2007 (aktualizacja 2009).

Plan Rozwoju Lokalnego Gminy Janów Podlaski 2004-2006 (docelowo 2013). Janów Podlaski 2004.

Program Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007-2013. Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi, Warszawa 2007.

Program Rozwoju Turystycznego Gminy Wola Uhruska na lata 2000-2010. Wola Uhruska 2000.

Program Zrównoważonego Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich Województwa Lubelskiego. Tom I. Diagnoza i Prognoza Rozwoju. Zarząd Województwa Lubelskiego, Lublin 2004.

Projekt Strategii Rozwoju Turystyki na lata 2007-2013. Ministerstwo Gospodarki, Warszawa 2005.

Regionalny Program Operacyjny Województwa Lubelskiego na lata 2007-2013. Zarząd Województwa Lubelskiego, Lublin 2007.

Strategia Rozwoju Gminy Cyców na lata 2007-2015. Cyców 2007.

Strategia Rozwoju Gminy Siennica Różana na lata 2008-2015. Siennica Różana 2008.

Strategia Rozwoju Gminy Susiec na lata 2008-2020. Susiec 2007.

Strategia Rozwoju Gminy Wąwolnica na lata 2007-2015. Wąwolnica 2007.
 Strategia Rozwoju Kraju na lata 2007-2015. Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, Warszawa 2009.
 Strategia Rozwoju Lokalnego Gmina Ulan-Majorat na lata 2008-2015. Ulan-Majorat 2008.
 Strategia Rozwoju Lokalnego Gminy Adamów na lata 2007-2015. Adamów 2007.
 Strategia Rozwoju Lokalnego Gminy Borzechów na lata 2007-2015. Borzechów 2007.
 Strategia Rozwoju Lokalnego Gminy Horodło na lata 2008-2015. Horodło 2008.
 Strategia Rozwoju Lokalnego Gminy Leśna Podlaska w latach 2008-2013. Leśna Podlaska 2008.
 Strategia Rozwoju Lokalnego Gminy Wojciechów z Wieloletnim Planem Inwestycyjnym na lata 2009-2015. Wojciechów 2008.
 Strategia Rozwoju Lokalnego Gminy Wola Uhruska na lata 2009-2018. Wola Uhruska 2009.
 Strategia Rozwoju Obszarów Wiejskich i Rolnictwa na lata 2007-2013 (z elementami prognozy do roku 2020). Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi, Warszawa 2005.
 Strategia Rozwoju Społeczno-Gospodarczego Polski Wschodniej do roku 2020. Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, Warszawa 2008.
 Strategia Rozwoju Turystyki „Krainy Lessowych Wąwozów” na lata 2008-2013. PART, Warszawa 2007.
 Strategia Rozwoju Turystyki w latach 2001-2006. Ministerstwo Gospodarki, Warszawa 2002.
 Strategia Rozwoju Województwa Lubelskiego na lata 2006-2020. Tom I. Uwarunkowania i diagnoza stanu wyjściowego. Zarząd Województwa Lubelskiego, Lublin 2007.
 Strategia Rozwoju Województwa Lubelskiego na lata 2006-2020. Tom II. Cele i priorytety strategii oraz system wdrażania. Zarząd Województwa Lubelskiego, Lublin 2007.
 Studium Przestrzenne Lokalizacji i Możliwości Rozwoju Regionalnych Stref Przedsiębiorczości w Województwie Lubelskim. Część I. Diagnoza Stanu Istniejącego i Uwarunkowania Rozwoju. Biuro Planowania Przestrzennego, Lublin 2007.
 Wieloletni Plan Inwestycyjny Gminy Wąwolnicy. Wąwolnica 2007.
 Zintegrowana Strategia Rozwoju Obszarów Wiejskich dla obszaru Gminy Cyców i Gminy Urszulin. Lokalna Grupa Działania „Liderzy Polesia”. Lublin 2006.

Źródła internetowe:

www.cerkiew.pl	www.roztocze.com
www.koden.com.pl	www.janowpodlaski.pl
www.lesnapodlaska.pl	www.janow.arabians.pl
www.lubelskie.pl	www.lesnapodlaska.pl
www.lubelskie.pl	www.ulanmajorat.pl
www.podlaskiprzelombugu.pl	www.wawolnica.pl
www.poleskipn.pl	www.ugcycow.pl
www.ppr.pl	www.wojciechow.pl
www.roztocze.net.pl	www.borzechow.eurzad.eu
www.uw.lublin.pl	www.wolauhruska.pl
www.agroturystyka.edu.pl	www.siennica.pl
www.stat.gov.pl	www.horodlo.pl
www.cdr.gov.pl	www.susiec.com.pl
www.wakacje.agro.pl	www.susiec.pl
www.wtir.awf.krakow.pl	www.wodr.konskowola.pl
www.zabytek.pl	www.intur.com.pl
www.adamow.gmina.pl	www.pan-ol.lublin.pl